

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

XXXIV : 1-2

1939

IZDAJA ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

Vsebina. — Table des matières.

I. Razprave. — Dissertations (1—97).

Baš Fr., Prelat dr. Fran Kovačič. — Praelatus dr. Franciscus Kovačič.

Ilešić Fr., P. Bernard Mariborčan, slovenski pisatelj 18. stoletja. — P. Bernardus Marburgensis, ein slowenischer Schriftsteller (Lexikograph) des 18. Jahrhunderts.

II. Izvestja. — Rapports (97—110).

Baumgartner E., Numizmatična najdba v Mariboru 1938. — Der Münzfund zu Maribor i. J. 1938. — Soklič J., Cerkev sv. Uršule na Plešivcu v zapisih škofa Tomaža Hrena. — Ecclesia S. Ursulae in monte Plešivec in notitiis Thomae Chrōnni episcopi. — Kotnik Fr., Kdaj je bil natisnjen Kolomonov žegen? — Wann wurde der slowenische Colomanisegen gedruckt? — Baš Fr., Od kod Sernci? — D'où proviennent les Sernec? — Mušič M., Dva primera hiš v Pekrah pri Mariboru. — Deux exemples de maisons rurales à Pekre près Maribor.

III. Slovstvo. — Littérature (110—139).

Žontar Josip, Zgodovina mesta Kranja (Fr. Zwitter). — Ramovš Fr. in Kos Milko, Brižinski spomeniki (Stanko Bunc). — Veider Janez, Knežinja Ema (Dr. Cukala). — Savnik R. in Knific Fr., Kažipot v Krko na Koroško (Franjo Baš). — Kniezsa Istvan, Magyarorszag népei a XI. században (Vilko Novak). — Mensi Franz, Geschichte der direkten Steuern in Steiermark bis zum Regierungsantritte Maria Theresias (J. Mravljak). — Winkelmann Erich, Zur Geschichte des Luthertums im Untersteirischen Mur- und Draugebiet (Franjo Baš). — Posch Andreas, Die kirchliche Aufklärung in Graz und an der Grazer Hochschule (J. Glaser). — Legiša Lino, Slovenska poezija od Vodnikovih pesmi za pokušino do priprav za Krajnsko Čbelico (Janko Glaser). — Ilešić Fr., Hrvatska dobrovolja i popevka od kmetskoga stališa preštimanja (Janko Glaser). — Murko M., Rozprawy z oboru slovanské filologie (J. Glonar). — Župančič Oton, Dela. IV. (Janko Glaser). — Mesesnel France, Janez in Jurij Šubic (Franjo Baš). — Pax et bonum (Dr. A. Trstenjak). — Šinko Josip, Moji spomini (N. I. V.). — Tanc Anton, Kronika delavske kulture v Mariboru (J. Glaser). — Reisman Avg., Iz življenja med vojno (A. D.). — »Jadrana« (A. D.). — Spomenica ob 15letnici Jadranske straže v Mariboru (A. D.). — II. Celjski kulturni teden (J. Glaser). — Žerjav Albert, Sodobni zgodovinski pouk (R. Savnik). — Paschinger Viktor, Landeskunde von Kärnten (Franjo Baš). — Ilešić Svetozar, Slovenska Ziljska dolina (Franjo Baš). — Kerenčič Jože, Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih gorah (V. Bohinec). — Šašel J. in Ramovš F., Narodno blago iz Roža (Dr. Ivan Dornik). — Isačenko A. V., Narečje vasi Sele na Rožu (Dr. Janko Kotnik). — Grebenc O., Moderno slovensko pohištvo po narodnih motivih (Franjo Baš). — Matko Ivan, Skrivnosti človeškega telesa z razvojnega in notranjesekretoričnega gledišča (J. A. G.).

IV. Zapiski. — Notices (139—141).

Mitrov mit (F. Baš). — Schlosserjevi doneski k topografiji Maribora (F. Baš). — Vodovnik Jurij (J. Glaser). — Mravljinjaki na Pohorju (J. Glaser).

V. Društveni glasnik. — Chronique des Sociétés (141—144).

Muzejsko društvo v Ptuj. — Prvo zborovanje slovenskih zgodovinarjev.

VI. Vprašanja. — Interrogations (144).

Koliko rogov ima kozel? (J. Glonar.)

Uredila *Franjo Baš* in *Janko Glaser*

Za vsebino prispevkov odgovarjajo pisatelji.

Letna članarina ZDM, oziroma naročnina ČZN: 50.— din, za inozemstvo 60.— din.

Knjigotrška cena ČZN 1939: 75.— din.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

XXXIV

UREDILA
FRANJO BAŠ IN JANKO GLASER

1939

IZDALO ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

57749

030024858

Vsebina. — Table des matières.

I. Razprave. — Dissertations.

Baš Fr., Prelat dr. Fran Kovačič. (S 4 slikami med besedilom in eno na prilogi.) — A. D., Praelatus dr. Franciscus Kovačič. (Quattuor imaginibus in textu et una in appendice.)	1
Grafenauer B., Potek vseslovenskega kmečkega upora l. 1515. na Spodnjem Štajerskem. — Der Verlauf des allslowenischen Bauernaufstandes i. J. 1515 in der Slowenischen Steiermark	145
Ilešič Fr., P. Bernard Mariborčan, slovenski pisatelj 18. stoletja. (S 6 slikami med besedilom.) — P. Bernardus Marburgensis, ein slowenischer Schriftsteller (Lexikograph) des 18. Jahrhunderts. (Mit 6 Textabbildungen.)	39
Kotnik Fr., Kolacija. — Kollation (bei den Slowenen)	189
Maučec M., Podstenj in priklet v prekmurski hiši. (Z 9 tlorisi med besedilom in 18 slikami na prilogah.) — Der Gang unter dem Dachvorsprunge und der Hausflur im Bauernhause von Prekmurje. (Mit 9 Grundrissen im Texte und 18 Abbildungen auf Beilagen.)	176
Pirjevec A., Homileti »Slovenskega Prijatelja«. — Die Homileten der Monatschrift »Slovenski Prijatelj«	163

II. Izvestja. — Rapports.

Baš Fr., Nova predzgodovinska postojanka na Pobrežju pri Mariboru. (S situacijsko skico med besedilom in 11 slikami na prilogi.) — Nouvelle station préhistorique à Pobrežje près de Maribor. (Avec un croquis de la situation dans le texte et onze photos au supplément.)	194
Baš Fr., Od kod Sernci? — D'où proviennent les Sernee?	106
Baumgartner E., Numizmatična najdba v Mariboru 1938. (S 5 slikami med besedilom.) — Der Münzfund in Maribor i. J. 1938. (Mit 5 Textabbildungen.)	97
Glaser J., Doslej neznana Slomškova pesem. — Pièce de vers par Slomšek — jusqu'à présent inconnue	205
Ilešič F., P. Bernard Mariborčan in p. Fr. Wagner. — P. Bernardus Marburgensis et P. Fr. Wagner	201
J. A. G., Latinski silogizem kot slovenjgoriški »test« za treznost. — Syllogismus latinus — testimonium sobrietatis in Collibus Slovenicis (Slovenske gorice)	206
Kotnik Fr., Kdaj je bil natisnjen Kolomonov žegen? — Wann wurde der slowenische Colomanisegen gedruckt?	106
Mušič M., Dva primera hiš v Pekrah pri Mariboru. (Z 2 risbama med besedilom.) — Deux exemples de maisons rurales à Pekre près de Maribor. (Avec deux dessins dans le texte.)	107
Mušič M., Gradivo iz dobe romanike in gotike v mariborski stolnici. (Z 2 risbama med besedilom in 7 slikami na prilogi.) — Matériaux des époques romane et gothique dans la cathédrale de Maribor. (Avec deux dessins dans le texte et sept photos au supplément.)	197

Soklič J., Cerkev sv. Uršule na Plešivcu v zapisih škofa Tomaža Hrena. — Ecclesia S. Ursulae in monte Plešivee in notitiis Thomae Chronni episcopi	100
---	-----

III. Bibliografija. — Bibliographie.

Pivec-Stelè M., Stanje slovenske historične bibliografije. — De la bibliographie historique slovène	207
--	-----

IV. Slostvo. — Littérature.

Bučar V., Politička istorija Slovenačke. B. Stupan	223
Debeljak T., Anton Martin Slomšek. J. Glaser	227
Filič K., Vjenčanje Tome Erdődija s Marijom Ungnadovom. Fr. Baš	224
Gosar A., Banovina Slovenija. Dr. A. Veble	235
Grabner G., Das Köstenberger Passionsspiel. — Passionsspiel aus Köstenberg. Fr. Kotnik	237
Grebenc A., Moderno slovensko pohištvo po narodnih motivih. Fr. Baš	136
Ilešič Fr., Hrvatska dobrovolja i popevka od kmetskega stališa preštimanja. J. Glaser	122
Ilešič S., Slovenska Ziljska dolina. Kr. Baš	132
Isačenko A. V., Narečje vasi Sele na Rožu. Dr. J. Kotnik	135
»Jadran« 1919—1939. A. D.	129
Jančič J., Naša zgodovina v slikah. J. Kontler	233
Karlovšek J., Slovenski domovi. Fr. Baš in M. Mušič	235
Kerenčič J., Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih gorah. V. Bohinec	132
Kidrič Fr., Prešeren. Dr. J. Tominšek	214
—, Zgodovina slovenskega slovstva. J. Glaser	211
—, Zoisova korespondenca 1808—1809. S. Bunc	213
Klemenčič V., Iz starih in novih časov. J. Kontler	232
Kniesz I., Magyarorszag népei a XI. században. V. Novak	114
Kos M., Urbarji salzburske nadškofije. P. Blaznik	219
Legiša L., Slovenska poezija od Vodnikovih Pesmi za pokušino do priprav za Krajnsko čbelico (1806—1828). J. Glaser	119
Matko I., Skrivnosti človeškega telesa z razvojnega in notranjesekretoričnega gledišča. J. A. G.	138
Mensi Fr., Geschichte der direkten Steuern in Steiermark bis zum Regierungsantritte Maria Theresias. J. Mravljak	116
Mesesnel Fr., Janez in Jurij Šubic. Fr. Baš	126
Murko M., Rozprave z oboru slovanske filologije. J. Glonar	123
Nagl-Zeidler-Castle, Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte. J. Glonar	224
Paschinger V., Landeskunde von Kärnten. Fr. Baš	131
Pax et bonum. Dr. A. Trstenjak	127
Pirc J., Spomenica ob 15 letnici Jadranske straže v Mariboru. A. D.	129
Mariborska podružnica SPD ob dvajsetletnici. H. Weiss	232
Posch A., Die kirchliche Aufklärung in Graz und an der Grazer Hochschule. J. Glaser	118
Splošni pregled dravske banovine. J. Mravljak	233
Ramovš Fr. in Kos M., Brižinski spomeniki. S. Bunc	113
Reisman A., Iz življenja med vojno. A. D.	129
Savnik R. in Knific R., Kažipot v Krko na Koroško. Fr. Baš	114
Sovrè A., Stari Grki. J. Košar	216
Stelè Fr., Monumenta artis slovenicae. II. F. Mesesnel	221
Šašel J. in Ramovš Fr., Narodno blago iz Roža. Dr. I. Dornik	133
Šinko J., Moji spomini. N. I. V.	128
Škafar I., Družba sv. Mohorja in Slovenska krajina. Fr. Baš	230
Škerl Fr., Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860—1869. Fr. Baš	229

Tanc A., Kronika delavske kulture v Mariboru. J. Glaser	129
Teržan J., Slovensko planinsko društvo, podružnica Ruše. H. Weiss	232
II. celjski kulturni teden. J. Glaser	130
Tomšič L., Nekaj misli glede znanstvenega dela o inozemskih Jugoslovanih. A. D.	233
Veider J., Kneginja Ema. Dr. Cukala	113
Winkelmann E., Zur Geschichte des Luthertums im untersteirischen Mur- und Draugebiet. Fr. Baš	117
Žerjav A., Sodobni zgodovinski pouk. R. Savnik	130
Žontar J., Zgodovina mesta Kranja. Fr. Zwitter	110
Župančič O., Dela. IV. J. Glaser	126

V. Zapiski. — Notices.

Gradivo za zgodovino ptujskih sodarjev. A. Smodič	238
Iz zgodovine mariborskega šolstva. J. Glaser	240
Mitrov mit. Fr. Baš	139
Mravljinjaki na Pohorju. J. Glaser	140
Schlosserjevi donesi k topografiji Maribora in okolice. Fr. Baš	139
Slomšekiana. J. Glaser	239
Slovenija. Fr. Baš	241
Vodovnik Jurij. J. Glaser	140

VI. Društveni glasnik. — Chronique des Sociétés.

Banovinski arhiv v Mariboru l. 1939.	250
Imenik članov Zgodovinskega društva	251
Muzejsko društvo v Mariboru l. 1939.	244
Muzejsko društvo v Ptuj	141
Prekmursko muzejsko društvo l. 1939.	251
Prvo zborovanje slovenskih zgodovinarjev	142
Zgodovinsko društvo v Mariboru l. 1939.	242

VII. Vprašanja in odgovori. — Interrogations et réponses.

»Kelko kavračov sidi na veji?« L. Stanek	256
»Koliko rogov ima kozel?« J. Glonar	144
Ljutomerski tabor. Fr. Baš	256

Sotrudniki letnika 1939. — Les collaborateurs de l'année 1939.

Baš Franjo, ban. arhivar, Maribor.
 Baumgartner Egon, zasebnik, Maribor.
 Dr. Blaznik Pavle, profesor, Celje.
 Dr. Bohinec Valter, bibliotekar, Ljubljana.
 Bunc Stanko, profesor, Maribor.
 Dr. Cukala Fran, stolni dekan, Maribor.
 Dr. Dolar Anton, profesor v p., Maribor.
 Dr. Dornik Ivan, profesor, Maribor.
 Glaser Janko, ravnatelj študijske knjižnice, Maribor.
 Dr. Glonar Joža, bibliotekar, Ljubljana.
 Grafenauer Bogo, cand. phil., Ljubljana.
 Dr. Ilešič Fran, univ. profesor, Zagreb.

Kontler Julij, šolski upravitelj, Studenci pri Mariboru.
 Košar Jože, profesor, Maribor.
 Dr. Kotnik Franc, ravnatelj Mohorjeve tiskarne, Celje.
 Dr. Kotnik Janko, profesor, Maribor.
 Maučec Matija, profesor, Maribor.
 Dr. Mesesnel France, spomeniški konservator, Ljubljana,
 Mravljak Josip, posestnik, Vuzenica.
 Ing. arch. Mušič Marjan, mestni arhitekt, Maribor.
 Novak Vilko, profesor, Kranj.
 Dr. Pirjevec Avgust, bibliotekar, Ljubljana.
 Dr. Pivec-Stelè Melitta, bibliotekarka, Ljubljana.
 Dr. Savnik Roman, profesor, Ljubljana.
 Smodič Anton, učitelj, Ptuj.
 Soklič Jakob, župnik, Slovenj Gradec.
 Stanek Leopold, profesor, Ljubljana.
 Stupan Bogomir, profesor, Maribor.
 Dr. Tominšek Josip, gimn. ravnatelj v p., Maribor.
 Dr. Trstenjak Anton, univ. docent, Ljubljana.
 Dr. Veble Andrej, drž. svetnik, Beograd.
 Vrabl Niko, upravnik moške kaznilnice, Maribor.
 Weiss Hugo, tajnik »Putnika«, Maribor.
 Dr. Zwitter Fran, univ. docent, Ljubljana.

Popravi naj se:

na str. 36 v 2. vrsti od zgoraj: Fr. Lukman¹⁶⁶ — namesto: Fr. Kotnik¹⁶⁶);
 na str. 211 v 14. vrsti od spodaj: (poglavje 3. je strnjeno s 5. in stoji na četrtem mestu,
 sedanje 4. pa na tretjem) — namesto: (zamenjani sta poglavji 3 in 4 ter 5 in 6);
 na str. 240 v 5. vrsti od spodaj: povse — namesto: posve.

Prelat dr. Fran Kovačič.
(Ob sedemdesetletnici.)

Prelat dr. Fran Kovačič.

F r a n j o B a š.

Fran Kovačič, predstavnik znanstvenega Maribora v začetku XX. stoletja, se je rodil 25. marca 1867 želarski zakonski dvojici Francu in Tereziji, rojeni Rantaša, v Veržeju št. 2. Kakor večina kmetskih otrok je v letih, ko je hodil v domačo šolo, moral tudi že pomagati pri delu na posestvu. Dobri uspehi v šoli so obrnili na mladega Kovačiča pozornost takratnega veržejskega župnika Lovra Janžekoviča, ki je nagovoril starše, da so namenili sina edinca za nadaljnje šolanje. Da se za to pripravi, je pohajal v šolskem letu 1881/82 četrty razred ljudske šole v Ljutomeru in nato vstopil v jeseni 1882 v varaždinsko gimnazijo.

V Varaždinu se je začel Kovačič razvijati. Prost domačega dela in rešen dolge, zlasti v zimi izredno vetrovne poti iz Veržeja v Ljutomer, je občutil srednješolsko življenje v Varaždinu kot olajšanje. Zdoma navajen na skromnost in samostojnost, se ni ustrašil gmotnih težav ter se je preživljal že od drugega razreda sam z instrukcijami. Življenjsko silo mladega gimnazijca ponazoruje najbolje dejstvo, da je leta 1885., ko je pogorela domačija v Veržeju, podprl roditelje z denarjem. Obenem z zmago nad gmotnimi težavami je uspešno prebrodil tudi težave, ki običajno nastopijo pri podeželskem dijaku v začetku šolanja v tujem kraju, ter končal drugi razred z odliko, nato pa z višjimi razredi še izboljšaval šolske uspehe. Pri tem se ni zadovoljeval samo z obveznimi predmeti, ampak je obiskoval od četrtega razreda dalje tudi francoščino in italijanščino kot prosta predmeta ter pričel z učenjem slovanskih jezikov in z zbiranjem narodopisnega gradiva po Podravini in Preleki v duhu sodobnih stremeljenj po spoznavanju prilik med širokimi plastmi naroda in narodne kulture.

Razgibani dijak je po šestletnem študiju v Varaždinu dobil brezplačno mesto v nadškofijskem liceju v Zagrebu, dovršil v Zagrebu sedmi in osmi gimnazijski razred in kot eksternist napravil maturo na varaždinski gimnaziji 19. julija 1890. Po maturi se je posvetil bogoslovju na zagrebški univerzi ter poslušal dva semestra A. Bauerja, J. Volovića in G. Barona, obenem pa gojil slavistiko, tako jezikoslovje kakor literarno zgodovino.

Iz nepojasnjenih¹⁾ razlogov je zapustil Zagreb in vstopil v jeseni 1891 v

¹⁾ Osebo ni Kovačič nikdar odgovoril na vprašanje, zakaj je zapustil Zagreb.

bogoslovno učilišče v Mariboru, kjer se je hitro uveljavil kot organizator društvenega življenja mariborskih bogoslovcev ter propagator abstinenčnega gibanja. 21. julija 1892 je prejel štiri nižje redove, 21. julija 1894 subdiakoniat, 23. julija 1894 diakonat, 25. julija 1894 pa presbiterat. Novo mašo je pel pri Sv. Juriju v Slov. goricah, kjer je imel sorodnike.

28. julija istega leta je postal kaplan na Spodnji Polskavi, 7. januarja 1895 pa v istem kraju provizor. 11. maja 1895 je šel za provizorja v Studenice, katero župnijo je predal 1. avgusta 1895 župniku Martinu Žekarju, nakar ga je poslal knezoškof M. Napotnik 18. oktobra 1895 za kaplana v institut S. Maria de Anima v Rim na dveletni višji študij, katerega je dovršil z doktoratom filozofije. Bivanje v Rimu je bilo za Kovačiča važno v zdravstvenem in znanstvenem oziru. Mladi bogoslovec je v Mariboru začel bolehati na pljučih in v dušeskrbstvu se je boleznii pljuč pridružila še bolezen grla; rimsko podnebje je blagodejno vplivalo nanj, mu ozdravilo pljuča ter izboljšalo grlo, dasi ga je to kot govornika oviralo vse življenje. Znanstveno pa je poleg študija filozofije pomenila rimska doba za Kovačiča poglobitev v zgodovino in mu omogočila vpogled v metodo zgodovinskega dela ter v pomožne zgodovinske vede, kar vse je usmerjalo njegovo delovanje po povratku v domovino vedno bolj v zgodovino ter v organizacijo dela na proučevanju domače preteklosti. Po vrnitvi iz Rima je nadomeščal od 1. julija do 1. oktobra 1897 župnika v Studenicah in bil medtem 13. septembra imenovan za provizornega profesorja fundamentalne teologije in filozofije na bogoslovnem učilišču v Mariboru; to mesto je nastopil 1. oktobra 1897.

10. julija 1900 je postal definitivni profesor za isto stroko na istem zavodu in bil kot tak upokojen 5. oktobra 1932.²⁾

V zvezi z delom za zgraditev salezijanskega Marijanišča v Veržetu je 12. oktobra 1912 postal knezoškofijski duhovni svetovalec. Delo na zgodovinskem polju mu je 1914 prineslo čast korespondenta c. kr. centralne komisije za oščuvanje umetniških spomenikov, 1917 pa korespondenta arhivskega sveta na Dunaju. Dolga leta je bil član cenzurne komisije za cerkveno umetnost in za ohranitev spomenikov ter cenzurne komisije za tiskanje knjig v Mariboru. Kot podroben poznavalec kulturnih, političnih, zemljepisnih in zgodovinskih prilik v severni Sloveniji je bil od 5. februarja do 15. avgusta 1919 na mirovni konferenci v Parizu izvedenec delegata kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, dr. Ivana Žolgerja. Knezoškof dr. A. Karlin ga je imenoval 7. novembra 1923 za svojega konzistorialnega svetovalca, najvišje cerkveno odlikovanje pa je poleg članstva Bogoslovne akademije v Ljubljani dosegel 28. septembra 1928, ko je postal hišni prelat Njegove Svetosti. Od priznanj, ki jih je dosegel za svoje zgodovinsko delo, omenjamo častno članstvo Muzejskega dru-

²⁾ Fundamentalno bogoslovje in modroslovje je predaval v šolskih letih 1897/98 do 1922/23; od 1. oktobra 1923 samo modroslovje; 1911 je provizorno učil v drugem semestru hebrejščino in razlago sv. pisma stare zaveze; od 1920/21 tudi cerkveno umetnost.

štva v Ptuj (9. aprila 1924), Muzejskega društva v Mariboru (24. oktobra 1928), Zgodovinskega društva v Mariboru (8. decembra 1928) in Muzejskega društva v Celju (6. marca 1937), narodna država Jugoslavija pa ga je počastila 1. septembra 1924 z redom sv. Save III. vrste in 19. marca 1934 z redom Jugoslovanske krone III. vrste. Kovačiču osebno najdragocenejše priznanje pa je bil za njegovo sedemdesetletnico od Zgodovinskega društva v Mariboru izdani, od prijateljev in sodelavcev poklonjeni mu Kovačičev zbornik, ki je izrazil javno priznanje znanstvenega sveta njegovemu zgodovinskemu delu. V istem letu (1937) mu je kot priznanje za njegove zasluge mestna občina mariborska kot prvemu podelila Slomškovo nagrado.

Zadnja leta je vedno močneje čutil slabost srca. Prehlad in razburjenje v usodnih dnevih marca 1939 sta povzročila pljučnico in vnetje rebrne mreže, čemur je 19. marca 1939 podlegel v svojem zadnjem stanovanju v Mariboru, v hiši Gregorčičeva ulica št. 56. Na mrtvaški oder ga je položila mestna občina mariborska v Slomškovi kapeli na starem pokopališču, od koder je bil 21. marca 1939 prepeljan k večnemu počitku v arkadah frančiškanskega pokopališča na Pobrežju.

*

Nad svoje vrstnike se je Kovačič dvignil že v srednji šoli. V petem gimnazijskem razredu je začel na pobudo svojih profesorjev Novotnega in Jančevića zbirati narodne pesmi in pripovedke ter je v zvezi s tem organiziral srednješolsko društvo Djakovanje. V njem so varaždinski gimnazijci čitali nabrano narodno blago in recitirali svoje pesniške proizvode. Bila je to literarna dijaška družina, ki je prenehala z delom, ko se je predsednik Kovačič ločil od Varaždina in odšel v Zagreb.

Iz Zagreba ne poznamo organizatoričnega dela Kovačičevega. Pač pa vemo, deloma iz ohranjenih delovnih zvezkov, deloma pa iz osebnega pripovedovanja, da je posvetil mnogo časa filološkim študijam (zlasti češčini in bolgarščini) ter slovstveni zgodovini in da je stopal vse bolj na polje literarne zgodovine, kjer so ga zanimale zlasti večje osebnosti iz časa slovanskega jezikovnega preporoda. V tej dobi nam je iskati početkov za njegove prve članke, čeprav jih je končno oblikoval in objavil šele pozneje: *Andrej Kačić-Miošić*³⁾, *Josip Dobrovský*⁴⁾, *Ogled po bolgarski književnosti*⁵⁾.

Na snovno novo pot je povedel Kovačiča študij teologije. Prej literarno-zgodovinsko usmerjeni mladenič začne gledati na probleme narodov s širšega kulturnozgodovinskega vidika, pri čemer mu služi kot temelj cerkvena zgodovina. Tako je nastala daljša študija *Bolgarija in Rim*⁶⁾, ki nosi pečat so-

³⁾ DS 1891, 26—30, 74—6, 127—32.

⁴⁾ DS 1895, 65—8, 98—100, 129—32.

⁵⁾ DS 1895, 254—5, 350—1, 380—3, 542—3, 571—4, 605—8, 767—8; prim. tudi poročili Bolgarska književnost. DS 1896, 27—9, 287—8; Lužiško-srbska književnost. DS 1897, 445—6.

⁶⁾ RK 1893, 185—225, 337—55, 457—77; 1894, 64—79.

dobne aktualne ideje zedinjenja rimske in vzhodne cerkve in njenih nositeljev Leona XIII. in J. J. Strossmayerja.

Vse te študije imajo skupno noto v tem, da so vse informativne, npr. stvenovzgojne in narodnopropagandne.

Vstop v mariborsko bogoslovje je preusmeril Kovačičev študij od slovan-
skih kulturnozgodovinskih vprašanj v prvi vrsti na domača slovenska. Iz
ohranjenih zapiskov⁷⁾ je razvidno, da je začel v Mariboru študirati po A. Ja-
nežiču in F. Levstiku slovensko slovnico, poleg tega pa se baviti s slo-
venskimi kulturnozgodovinskimi študijami. Naslovi po 1891 in pred 1893 za-
snovanih študij in spisov kažejo sledeča vprašanja: Kruh — kulturnohistori-
čen odlomek; Šolstvo na Slov. Štajerskem v prejšnjih stoletjih; Zgodovina
katoliške cerkve med Slovenci; Najnovejši pojavi v slovstvu ogrskih Sloven-
cev⁸⁾ in Vseučilišča srednjega veka. Poleg teh v Mariboru na novo načelih
vprašanj pa ga zanimajo že v Zagrebu zasnovana Slovanska mitologija, Sv.
Hieronim — Panonec ali Dalmatinec ter bolgarske in češke kulturnozgodo-
vinske prilike, ki so dovedle do že omenjenih poročil o Dobrovskem, Bolgariji
in Rimu ter o bolgarskem slovstvu.

Načrt študije o sv. Hieronimu — Panoncu ali Dalmatincu, ohranjen med
ostalino, kaže značilne poteze Kovačiča kot zgodovinarja. Vprašanje razmo-
triva s širokih splošnih vidikov iz celokupnosti kulturnega položaja v dobi,
ki ga zanima, ter uporablja vire samo kot oporo za čim širše sodbe. Razdelil
je delo v štiri poglavja: 1. Meje stare Panonije in Dalmacije. 2. Kultura teh
dežel. 3. Cerkvena tradicija o rojstnem mestu sv. Hieronima. 4. Narodna tra-
dicija o sv. Hieronimu v Medjimurju in Dalmaciji. Za izdelavo teh poglavij
je zbiral gradivo v rimski zgodovini (Kenner, *Noricum et Pannonia* v Mitt. d.
Altert. Ver. zu Wien 1870, Jg. 84), panonskem narodopisju (Hunfaly, *Die
Ethnographie v. Ungarn*, Budapest 1877), starejši cerkveni zgodovini (Sala-
gius, *De statu Ecclesiae Pannonicae*) ter v literaturi o sv. Hieronimu (Danko,
Divum Hieronymum oppido Stridon Hungariae a. 331 natum esse. Mainz 1874
ter Lauchertov in Knollov prevod francoske Collombetove zgodovine sv. Hie-
ronima). Težišče izvajanj je položil na narodno in cerkveno tradicijo o
sv. Hieronimu, tako da mu je literatura služila za prvi poglavji, ljudsko iz-
ročilo pa za zadnji dve in pri tem tudi za končni odgovor na vprašanje, da-li
je bil sv. Hieronim Panonec ali Dalmatinec. Koncept dela in gradivo zanj
kaže začetnika, ki še ni vpeljan v metodično zgodovinsko delo, kateremu pa
širijo priprave za izvedbo načrtov znanje o preteklosti ter ga navajajo na
pomožne zgodovinske vede in na klasične pisatelje, kakor Plinija, Ptolomeja,

⁷⁾ V Kovačičevi zapuščini (KZ) v Banovinskem arhivu v Mariboru; navedbe, ki niso
opremljene posebej z virom, so povzete večinoma iz Kovačičeve zapuščine, v manjši meri
tudi iz osebnih stikov s pokojnikom.

⁸⁾ Iz namere, opisati sodobno slovstvo Prekmurcev, je napravil po primiciji daljše
potovanje po Prekmurju, o katerem je zapustil poročilo v rokopisu, ki se nahaja danes v
Študijski knjižnici v Mariboru.

Dio Cassija, Konstantina Porfirogeneta, obenem pa na literaturo o najstarejši zgodovini ter o predzgodovini domače zemlje.

V mariborskem bogoslovju zasnovane študije niso izšle; kažejo pa nam teologa, ki se uvaja v nove kulturne prilike, izven katerih je preživel gimnazijska leta, ki hoče s svojim pogledom prodreti dalje, ko zahteva od njega strokovni študij, kateremu pa še manjka pri tem primerna delovna metoda.

Istočasno je Kovačič takoj ob svojem vstopu v mariborsko bogoslovje začel z delom v organizaciji. V družbi narodno in krščanskosocialno usmerjenih tovarišev bogoslovcev, ki so pozneje v predvojni in povojni dobi igrali v našem javnem življenju vodilno vlogo, je obnovil⁹⁾ društveno interno

Novomašnik 1894.
(Prva znana Kovačičeva slika.)

Član Narodnega sveta
za Slovenji Štajer 1918.

delovanje v mariborskem bogoslovju ter ostal do zaključka bogoslovnih študij predsednik društva bogoslovcev, ki je dobilo 1893 ime »Slomšek«. Društveno življenje mariborskih bogoslovcev v dobi Kovačičevega študija nosi v veliki meri njegov osebni pečat. Dolžnost udov, »vsako leto spisati vsaj dva spisa« in »udeleževati se govorniških vaj«, kaže na isti način njegovo osebno stremljenje in hotenje po izpopolnjevanju, kakor kaže njegovo stališče, da naj bi bili spisi bogoslovcev taki, »da bi ž njimi lahko podpirali slovenske liste, politične, leposlovne in znanstvene«, cilje, katere je zasledoval z objavami svojih doprinosov v Slovenskem gospodarju,¹⁰⁾ Domu in svetu ter v Rimskem katoliku.

⁹⁾ Munda Matija, ČZN 1928, 129 ss.; citirano mesto na str. 130.

¹⁰⁾ V SGP je objavljaj narodopisno blago 1890 in 1891, od 1892 pa je bil listu stalen sotrudnik.

Bivanje na Spodnji Polskavi in v Studenicah po dovrstitvi bogoslovnih študij je vplivalo na Kovačiča podobno kakor vstop v mariborsko bogoslovje. Kakor se je v mariborskem bogoslovju začel podrobneje seznanjati s slovenskim jezikom, slovstvom in zgodovino, podobno se je poizkušal na mestih začetnega dušeskrbstva seznaniti s krajevnimi prilikami s spoznavanjem preteklosti¹¹⁾ in sedanosti obeh krajev, pri čemer so ga posebno zanimali zgodovinski spomeniki Studenic in okoliških polskavskih gradov. Tako se je k zanimanju za slovstveno in kulturno zgodovino pridružilo novo zanimanje za domačo politično in socialno zgodovino, obnovilo pa se je zanimanje za narodopisje, ki je še tlelo v njem iz časa srednješolskih študij.

Odločilno pa je na usmeritev Kovačiča na polje zgodovine vplival Rim. Že svojemu ordinariju M. Napotniku je izrekel željo, da bi v Rimu študiral cerkveno zgodovino in arheologijo, vendar se to ni zgodilo, ker je ordinarij potreboval v bogoslovju profesorja za novo stolico filozofije. Tako je slušatelj filozofije privatno obiskoval zgodovinska predavanja in študiral zgodovino v vatikanski knjižnici ter ob zgodovinskih spomenikih Rima. Ko gleda 26. oktobra 1896 s Frascatija na večno mesto, beleži v svoje zapiske⁷⁾: »Gledam na Rim, vzbujajo se mi velike historične misli; pri vsem tem leži Rim pred mojimi očmi kakor navadno mesto, razen sv. Petra ni razpoznavni nobene cerkve, pri drugih mestih pa ravno zvoniki dajejo mestu poseben čar. Pri Rimu je to simbolično, Rim je velik po sv. Petru in brez (sv.) Petra je Rim nič.«

Frascati je postal za Kovačiča v Rimu najbolj priljubljena izletna točka, kakor je bila v mestu njegovo najljubše zavetišče vatikanska biblioteka, kjer je začel tudi z arhivskimi študijami. Več potovanj po klasični italjski zemlji¹²⁾ je zanimanje za zgodovino še poglobilo. Obisk Loretta s katedralo, Bologne z galerijo, kjer je prvič v življenju občudoval Rafaela, in z muzejem, ki hrani izkopanine iz Felsine, Firenze z Uffiziji, kjer so vplivali na njega Rafael, Michelangelo, Leonardo, Giotto, Fra Angelico in drugi, z nacionalnim muzejem, s palačo Pitti in s stolnico, Siene, Orvieta in Perugia z njihovimi katedralami — vse to je podobno pomagalo pri usmeritvi Kovačiča k zgodovini kakor Južna Italija z Monte Cassinom, Beneventom, Foggio in Manfredonijo, Pompeji in Ostijo.

¹¹⁾ Koliko so vplivale na usmeritev Kovačiča v zgodovino posamezne osebnosti, je težko ugotoviti. Kovačič sam se je o tem različno izražal ter navajal, da so ga usmerjali Hytrek, Fr. Lampe, Mahnič in Slekovec. Naše mnenje je isto kakor M. Kosa v *Jugoslovenskem istoriskem časopisu* 1939, 386, da je Kovačiča pripeljala k zgodovini ljubezen do domače zemlje ter tradicija in vloga zgodovine med slovenještajersko duhovščino v vsej drugi polovici XIX. stoletja, da pa so posamezniki usmerjali mladega Kovačiča na posamezne panoge zgodovine: Hytrek v arheologijo, Lampe v literarno, Mahnič v cerkveno, Slekovce v krajevno zgodovino.

¹²⁾ Prim. poročila iz Rima in Italije ter o Rimu: SGp 1896, št. 4—8, 23, 25—30; V podzemeljskem Rimu. SGp 1897, št. 1—7; Nekaj ur v Pompejih. DS 1897, 54—6, 84—7; Obisk Ostije. DS 1901, 158—64, 226—31, 287—91; Rimski romarji iz slovenskih dežel. IMK 1898, 121—30.

Pod vplivom italskih potovanj postane Dante Kovačičevo čtivo v prostem času, kolikor ga ne okupira Rim s katakombami, cerkvami in z znanstvenimi ter umetniškimi zbirkami, pa tudi s svojo revščino, ki krepi socialni čut iz malih razmer vzrastlega duhovnika. Trdna narodna zavest, katero izraža v svojih zapiskih, ko pozdravi 26. avgusta 1896 na vožnji iz Ancone proti Lorettu morje⁷⁾ z »Buči, buči morje Adrijsko!«, ali ko glosira dejstvo v Museo Nazionale v Firenzi, da popolnoma manjkajo slovanske umetnine, z vprašanjem⁷⁾: »Ali smo res taki barbari?«, je v Rimu v vatikanski biblioteki, kjer je popolnoma pogrešal slovenske literature o severni Sloveniji, rodila¹³⁾ v Kovačiču sklep, da je treba temu odpomoči z ustanovitvijo znanstvene organizacije v Mariboru, ki bo proučevala zgodovino severnih Slovencev, ki bo mogla tudi v svetovnih zgodovinskih institucijah dokumentirati našo znanstveno delavnost in narodno eksistenco ter s tem uveljaviti severne Slovence kot enakovrednega činitelja v vrsti kulturnih narodov. Ko sta tako Rim in Italija s svojimi zgodovinskimi spomeniki usmerila Kovačiča končnoveljavno na polje zgodovine, sta istočasno preusmerila tudi dotedanje težnje po prostetnem javnem delu na pot znanstvenega javnega udejstvovanja.

Literarni plod Kovačičevega rimskega študija je na zgodovinskem področju članek *Ob osemstoletnici križarskih vojsk*,¹⁴⁾ katerega je zamislil v Studenicah v zvezi s pripravljanjem okvira za najstarejšo zgodovino studeniškega samostana. Sicer se je v Rimu uvažal v temeljna dela na področju zlasti obče zgodovine, v sistem bibliotek in arhivov, glavno pozornost pa je naravno moral posvečati strokovnim filozofskim študijam. Te so rodile razpravi *Najvišje dobro pri Sokratu, Platonu in Aristotelu*¹⁵⁾ ter *Aristotelovo svetovno naziranje*.¹⁶⁾ Razen tega mu je zaupanje ravnatelja mariborskega bogoslovnega učilišča K. Hribovska naložilo v zvezi z razčrtanimi razmerami v organizaciji mariborskih bogoslovcev po njegovem odhodu iz popolnitev in ureditev prevoda Premišljevanj francoskega asketa B. Ver-crussse-a.⁹⁾

Rim je končnoveljavno izoblikoval Kovačiča, ki se vrača v domovino z jasno začrtanim ciljem: delovati kot duhovnik, zgodovinar in organizator. Pogoji za vse to so bili dani že v njegovi prirodi in v okolju, iz katerega je zrastel: duhovnika je rodila miselnost slovenske kmečke hiše, zgodovinarja težnja po znanstveni utemeljitvi narodno preporodnih prizadevanj njegove dobe, organizatorja smisel za skupno delo in prepričanje, da je to delo, če hočemo, da bo uspešno, treba prav usmerjati.

Kot zgodovinar si je vzel za motto besede Leona XIII.: *Prima est historiae lex ne quid falsi dicere audeat; deinde ne quid veri non audeat; ne qua suspicio gratiae sit in scribendo, ne qua simultatis.*⁷⁾ Ta ideal zgodovinopisja

¹³⁾ Kazalo k ČZN I—XX. Maribor 1926, I.

¹⁴⁾ KO 1897, 50—63, 156—66, 261—76.

¹⁵⁾ KO 1899, 112—20, 202—17, 326—36.

¹⁶⁾ KO 1900, 110—37, 220—41.

je dopolnil Kovačič s pravico zgodovinarja do lastnega stališča v spornih vprašanjih, ki se kaže iz njegovih zgodnjih in poznejših del in katerega je tudi zapisal¹⁷⁾: »V znanstvu je le redkokdaj mogoče podati golo resnico, o kateri je vsak dvom nemogoč. Poleg nedvoumne izvestnosti mora znanstvenik večkrat upoštevati marsikaj, kar je le bolj ali manj verjetno ali samo možno. Hipoteza, kombinacija, slutnja, dvom, vse to je v znanstvu opravičeno — v svojih mejah in na svojem mestu. Pogrešno je, če kdo golo podmeno, verjetnost ali samo možnost predstavlja kot izvestno in dognano stvar. Pisatelj ima dolžnost in čitatelj pravico zahtevati od pisatelja, da pove svoje mnenje o spornih vprašanjih, s katerimi se je pisatelj do podrobnosti pečal.« Zgodovino kakor znanost sploh je Kovačič vezal z vero in rodoljubjem in videl v skupnosti vere, znanosti in rodoljubja¹⁸⁾ harmonijo kulturnega sodobnega človeka, za katerega mu je bil in ostal ideal Franjo Rački.

Obenem z znanstveno usmeritvijo pa se je ustalilo tudi Kovačičevo narodno mišljenje in pojmovanje. Že v svojem prvem literarnem delu govori s Kačičem-Miošičem, da so »vsi Jugoslovani brez razločka vere in političnega razdeljenja bratje, ter da se le v vzajemni slogi in bratovski ljubezni zamorejo nadejati lepše bodočnosti.«¹⁸⁾ V svojem zadnjem govoru v društvu »Slomšek« 29. aprila 1894 je podal življenje malo prej umrlega Fr. Račkega in v njem za svoje proglasil¹⁹⁾ ideje Strossmayerja in Račkega, po katerih naj bi Jugoslavenska akademija znanosti in umetnosti izražala idejno, duševno vzajemnost južnih Slovanov: Hrvatov, Srbov, Bolgarov in Slovencev in po katerih naj bi bila Hrvatska z Zagrebom središče Jugoslovanov; krog njene zastave naj bi se zbirala jugoslovanska plemena in družila v idealno duševno zvezo, ki bi nikakor ne škodovala njih posebnostim, ampak jim dajala pravo moč. Kot novomašnik je na svojem obširnem potovanju po Prekmurju⁸⁾ od Veržerja do Dolnje Lendave in od Lendave do Cankove med prekmurskimi Mohorjani oživil misel na zedinjeno Slovenijo, čeprav je radi narodnostnih prilik med prekmursko duhovščino in učiteljstvom nad bodočnostjo Prekmurja obupal ter opremil svoje Spomine na Prekmursko z mottom: Morituri vos salutant. Doma pa je stopil že kot bogoslovec v vrste krščanskosocialne mladine ter deloval v tem smislu zlasti publicistično s poudarjanjem prirodnih pravic do slovenskega šolstva v Podravju in v Pomurju. S slovenskim problemom v Podravju je po povratku iz Rima povezal abstinentsko gibanje na Slovenskem, ker je gledal v alkohol bistveni vzrok gospodarskega, нравnega in narodnega propadanja slovenskega človeka.

Z vrnitvijo iz Rima in nastopom mesta bogoslovnega profesorja v Mariboru je bila Kovačičeva mladostna doba, doba učenja, končana.

*

Po vrnitvi iz Rima se je mladi bogoslovni profesor takoj lotil dela. Že v

¹⁷⁾ Pismo piscu teh vrst z Dobrne 17. junija 1937.

¹⁸⁾ Spomin na † dr. Fr. Račkega. Rokopis predavanja v KZ.

¹⁹⁾ DS 1891, 128—9.

prvem letu se je uveljavil kot najagilnejša osebnost profesorskega zbora ter prevzel uredništvo *Voditelja v bogoslovnih vedah*, ki je na Napotnikovo pobudo začel izhajati s početkom 1898. Urejeval je revijo do velike noči 1909, ko mu je kot urednik sledil Fr. Ks. Lukman. V svoji uvodni besedi ugotavlja Kovačič, da smo Slovenci v zadnjem polstoletju v marsičem lepo napredovali in dosegli na prosvetnem in narodnem polju znatne uspehe. V strogi znanosti pa še zijajo v našem slovstvu velike praznine, kajti »visoka znanstvena podjetja so pri nas zelo težavna ali celo nemogoča. Toda rok ne smemo križem držati; kar se dá, moramo storiti. Ako hočemo veljati kot narod, moramo se tudi v znanstvu kolikor toliko postaviti na svoje noge. Zakaj ne bi sami tega imeli, kar sedaj zajemamo iz ptujih virov?«²⁰⁾ Ta težnja po osamosvojitvi v znanosti, ki si jo je kot urednik zapisal na prapor, je v bistvu že bila realizacija tega, kar je spoznal kot potrebno, ko se je v bogatih zgodovinskih institucijah Rima zavedel naše znanstvene zaostalosti. Seveda v ospredju znanstvenega dela, ki ga je mogel vršiti v *Voditelju* kot strokovnem glasilu, ni stala zgodovina, ampak bogoslovne vede: objavljal je prispevke iz filozofije²¹⁾ in dogmatike, eksegeze, apologetike, katehetike in liturgike, poročal o aktualnih cerkvenih vprašanjih ter o cerkvenem in s cerkvijo povezanem slovstvu, bil pa tudi kronist lavantinskega cerkvenega življenja ter pomembnih dogodkov v rimski cerkvi, pri čemer je polagal važnost na slovanski svet. Razmeroma mnogo prostora pa je dajal na razpolago v reviji tudi cerkveni zgodovini, predvsem domači in slovanski. Sam je iz tega področja napisal n. pr. članek *Šestnajststoletnica smrti sv. Viktorina*,²²⁾ dopolnil Slekovčevo biografijo o Hauptmaniču z notico *Speculum diurnum Georgi Hauptmanni*²³⁾ ter objavil *Središki opravilnik*,²⁴⁾ glavni njegov zgodovinski prispevek pa je *Dominikanski samostan v Ptuj*,²⁵⁾ nadaljevanje in dopolnilo gospodarsko-zgodovinskega članka, ki ga je o istem samostanu objavil v Časopisu za zgodovino in narodopisje.

Uredniško delo pri *Voditelju* kaže Kovačiča kot pravega organizatorja. Skrbno zasleduje vse, kar spada v program revije, ter opozarja na to s krajšimi ali daljšimi poročili svoje duhovne tovariše; če mu iz določene panoge manjka gradiva, prime za pero sam, da vrzel izpolni. Vedno in povsod se nam kaže v vlogi mentorja, ki navaja na nadaljnje delo, razmišljanje in organiziranje.

²⁰⁾ VBV 1898, 1.

²¹⁾ Važnejši članki: Anicij Bočtj in njegovo modroslovje. VBV 1905, 121—37, 272—98, 373—92. Tudi ponatis: Anicij Bočtj in njegovo modroslovje. Maribor 1905. V. 8°. 62 str. — Temeljna načela Tomaževe ekonomije v moderni dobi. VBV 1905, 411—26. — Zavornice moralne slobode. VBV 1907, 73—90.

²²⁾ VBV 1904, 55—63, 179—95; dopolnilo k temu: O najstarejši zgodovini oglejske cerkve. VBV 1904, 509—10.

²³⁾ VBV 1904, 510—2.

²⁴⁾ VBV 1908, 381—99.

²⁵⁾ VBV 1914, 1—17, 111—42, 240—56, 355—71. Tudi ponatis: Dominikanski samostan v Ptuj. I. Maribor 1914. V. 8°. 79 str.

Kako važnost je pripisoval organiziranemu delu, kaže tudi predlog, ki ga je sprožil v 1. letniku Voditelja, da naj bi se kot opora na škofijski sinodi 1896²⁶⁾ ustanovljenemu lavantinskemu škofijskemu muzeju ustanovilo posebno lavantinsko muzejsko društvo.²⁷⁾ Zamisel takega društva se sicer ni uresničila, ker je ordinariat smatral škofijski muzej in njega vodstvo za upravno zadevo škofije same, dovedla pa je Kovačiča v najožje stike z M. Slekovcem, ki je bil po smrti Ig. Orožna najvišja avtoriteta in historičis v lavantinski škofiji in je kot tak tudi izdelal začetne določbe o novem škofijskem muzeju.

V stikih s Slekovcem prihaja Kovačič vedno bolj na področje domače, zlasti krajevine zgodovine, kjer ga Slekovec uaja v arhivalno gradivo doma in v Gradcu. In v stikih s Slekovcem, kateremu je že lebdela pred očmi potreba po domači znanstveni knjižnici in arhivu, zlasti za cerkveno zgodovino, se je rodila tudi misel na ustanovitev organizacije, ki bi knjižnico in arhiv omogočila.

Poleg M. Slekoveca je v podobnem smislu navajal Kovačiča na pota domače zgodovine in njene organizacije tudi njegov novi znanec don Frano Bulić, s katerim se je seznanil po naključju. Ko je 1899 dokazoval Bulić v Vrhbosni, da je sv. Hieronim bil doma z Grahovega polja v jugozahodni Bosni, je Kovačič o njegovih izvajanjih poročal²⁸⁾ in priznal, da je Hieronim Dalmatinec, obenem pa poudaril, da tudi hipoteza o Hieronimovem poreklu iz Štrigove ni brez podlage. Na ta izvajanja je odgovoril Bulić v privatnem pismu, iz katerega se je polagoma razvilo osebno prijateljstvo. Bulić je prav tako priporočal Kovačiču ustanovitev zgodovinske organizacije, ki bi imela čim širši delokrog, tako da bi mogla izdajati znanstvene publikacije in vzporedno z njimi organizirati muzej, arhiv in knjižnico. Široka Bulićeva zamisel je Kovačiču prijala, ker je vsebovala prav to, kar je želel ustvariti sam in za kar je tudi našel vzgled v slovaškem Turčianskem Sv. Martinu.²⁹⁾

Malokdo pa je verjel v življenjsko zmožnost take organizacije. Tudi v tako zvanem znanstvenem klubu,³⁰⁾ v čigar okviru so se v tistih letih vršili tedenski sestanki mariborskih kulturnih delavcev v škofijski pisarni in ki ga lahko smatramo za prvo celico nameravane organizacije, so prevladovali pomisleki in dvomi. Tu gre trajna zasluga Kovačiču, da se ni dal preplašiti in se ni predal pesimizmu. Potrdila sta ga pri tem predvsem Matija Murko v Gradcu, ki je zamišljeno znanstveno organizacijo vrednotil kot pripravo za slovensko univerzo, doma pa Mihael Napotnik, velik prijatelj zgodovine in

²⁶⁾ *Gesta et statuta Synodi dioecesanæ, quam anno Domini 1896 constituit et celebravit Michael Napotnik. Marburgi 1897, 399—401.*

²⁷⁾ VBV 1898, 213; predvsem pa korespondenca F. Kovačič—M. Slekovec.

²⁸⁾ Kje je bil doma sv. Jeronim? VBV 1899, 168—9.

²⁹⁾ Slovaški narodni muzej. ČZN 1907, 233—6.

³⁰⁾ Kazalo k ČZN I—XX. Maribor 1926, 2.

umetnosti. Z moralno zaslombo v Murku in Napotniku je mogel Kovačič razpršiti dvome o umestnosti nove organizacije v znanstvenem klubu, ki mu je nato poveril nalogo, da o nameri zbere mnenja slovenskih znanstvenikov. Odgovori so bili večinoma pritrdilni in bodrilni ter so pripeljali med soustanovitelje tri poznejše stebre nove organizacije: A. Kaspretja in K. Štreklja iz Gradca ter P. Turnerja iz Maribora.

Znanstveni klub je nato pooblastil Kovačiča in H. Schreinerja, da skličeeta ustanovni občni zbor, ki se je vršil 18. marca 1903. Na predlog M. Murka je društvo dobilo ime Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko, s čimer je bil izražen društveni namen in delokrog, in v njegov delokrog se je vneslo tudi narodopisje, ki prvotno ni bilo upoštevano. Izvoljen je bil pripravljalni odbor s Kovačičem na čelu. 23. maja 1903 se je nato vršil prvi občni zbor, ki je odobril društvena pravila in izvolil odbor, v katerem je Kovačič postal tajnik, kar je ostal formalno do 1917, dejansko pa več ali manj do 1930: odboru je bilo naročeno, da organizira članstvo in pripravi izdajo kake publikacije. Organizacija članstva z njegovimi dolžnostmi je postala izhodišče za knjižnico, muzej in arhiv, misel na izdajo publikacije pa je rodila Časopis za zgodovino in narodopisje.

Začetek Kovačičevega dela na organizaciji slovenještajerske historiografije pada v dobo, ki pomenja za slovensko historiografijo izrazit prelom, katerega označuje na eni strani smrt Davorina Trstenjaka, na drugi pa prva dela utemeljiteljev slovenske znanstvene zgodovine F. Kosa, S. Rutarja in A. Kaspretja, na polju cerkvene umetnosti pa A. Stegenška. Predhodnika teh sta bila na Slovenskem Štajerskem Ignac Orožen in Jožef Pajek, katerih delo je nadaljeval že imenovani kronist M. Slekovec. Vsi ti trije so delovali kot posamezniki brez zaslombe v kaki zgodovinski ustanovi in po tej poti individualnega znanstvenega dela je šel tudi A. Stegenšek in pri tem izkrmavel. Nasproti temu individualnemu delu je Kovačič z Zgodovinskim društvom za Slovensko Štajersko pokrenil organizirano strnjeno delo, pri katerem je bil sam osrednja organizatorska, Kaspret in Štrekelj pa osrednji znanstveni osebnosti.

Kot organizator je postavil Kovačič novo društvo na narodni, rodoljubno kulturni temelj, kar je poudaril že na prvem občnem zboru, češ da preostaja štajerskim Slovencem samo dvoje: ali čakati z obupno, pasivno resignacijo na narodno smrt ali pa krepko živeti in napredovati tudi na kulturnem, zlasti zgodovinskem polju. Doseči je skušal to s čim širšo organizacijo članstva. Poleg temeljite propagande za novo organizacijo v slovenještajerskem časopisju (Slovenski gospodar, Domovina, Südsteirische Presse) je s pridobitvijo M. Slekovca za prvega predsednika zasigural Zgodovinskemu društvu simpatije lavantinske duhovščine, po Slekovčevi zgodnji smrti pa z drugim predsednikom P. Turnerjem vse kulturne narodne javnosti. Kakor je predsedništvo Slekovca izražalo zanimanje duhovščine za novo društvo, tako sta odbornika Fr. Rosina in R. Pipuš povezala z njim napredno izobraženstvo, odbornik K. Ver-

stovšek pa nastopajočo vodilno slovensko politično strujo, ki je v bodoče mogla zastopati društvene interese tudi pred deželno in državno oblastjo. Na tej zamisli začeta organizacija je rodila uspehe in že po enem letu je novo društvo štelu 258 članov iz vseh vrst naroda, od strokovnih zgodovinarjev do prirodnoslovcev in matematikov ter od svobodnih poklicev do duhovnikov. Društvo je postalo znanstveni predstavnik štajerskih Slovencev in kot izraz njihove znanstvene osamosvojitve vrhunec v narodni slovenski organizaciji na Štajerskem.

Nemška javnost na Slovenskem Štajerskem je v novi organizaciji videla nov poizkus za odcepitev Slovencev od Gradca in je Zgodovinsko društvo ironizirala ter ga radi dozdevnega pomanjkanja slovenske zgodovine proglasila za nož brez rezila.³¹⁾ Razen na K. Verstovška, F. Rosino in R. Pipuša so bili ti napadi naperjeni tudi na Kovačiča, ki se je v tej dobi aktivno udeleževal novega mladinskega gibanja in ki je zlasti kot dejanski urednik Našega doma v prvih letih tega stoletja usmerjal slovensko protištajercijansko borbo v pravcu pro aris et focis. Neokusni napad je zavrnil Kovačič³²⁾ (anonimno) s prezirom in ponosom človeka, ki ve, da ima prav, Zgodovinsko društvo pa je še trdneje povezal s spretno rodoljubno propagando s slovenještajerskim narodnim življenjem, medtem ko je v Gradcu slovenska deželnozborska delegacija dosegla za društvo deželno podporo.

Da je vse to uspelo, gre zasluga predvsem Kovačiču, ki je organizacijo pravilno zamislil in zamisel tudi izvedel z neumornim podrobnim delom. Nešteto pisem, pisanih lastnoročno, dolga vrsta potov od Gradca do Brežic in Ljubljane, ki niso bila nikoli honorirana, organizacija društvenih poverjenikov in podobno, vse to delo je društveni tajnik vršil osebno in s tem tudi zagotovil društvu uspeh in odziv v javnosti, ko je bil skoro vsak društveni član tudi tajnikov osebni znanec ali prijatelj. Zmogla sta to obširno podrobno delo samo Kovačičev nesebični, gmotno nezainteresirani značaj in njegovo resnično globoko rodoljubje.

Nove znanstveno-organizatorične naloge so se pojavile, ko se je ustanovil *Časopis za zgodovino in narodopisje*, ki je 1904 začel izhajati kot društveno glasilo. Urednik A. Kaspret je s smotrnim izbiranjem sotrudnikov novo revijo hitro uveljavil, zlasti s tehtnimi prispevki K. Štreklja, ki so zainteresirali za Časopis tudi široki znanstveni svet. Težkoče pa so se pojavile glede tiska. Ker je Kaspret bil v Gradcu, revija pa se je tiskala v Mariboru, je del uredniških poslov — sokorekturo in revizijo tiska — prevzel kot društveni tajnik Kovačič, ki mu je s tem pripadla naloga, da tvori vez med uredništvom in tiskarno. Ta naloga ni bila lahka, ker tiskarna za tiskanje znanstvenega glasila, zlasti jezikoslovnih prispevkov, ni bila zadostno opremljena in se je v ta namen šele polagoma izpopolnjevala. Tako Kovačič marsikateri zahtevi v Gradcu

³¹⁾ Marburger Zeitung 4. jun. 1903.

³²⁾ Südsteirische Presse 6. jun. 1903.

Tajnik Zgodovinskega društva 1908.

(Na izletu pri razvalinah cerkve sv. Primoža pod Sv. Arhom: Kovačič na desni, na sredi dr. P. Turner, v ozadju Turnerjev brat Miha, gospod na levi neznan.)

živečega in drugačnih tipografskih razmer vajenega urednika ni mogel ustreči iz stvarnih razlogov, razen tega pa mu tudi delo korektorja že po narodi ni odgovarjalo, ker na splošno ni polagal važnosti na formalne strani. Vse to je sodelovanje otežkočalo in povzročalo med uredništvom in tajništvom

nesoglasja, ki so se s posredovanjem predsednika Turnerja sicer sproti izravnavala, ki pa so končno vendarle dovedla do razkola. A več o tem pozneje.

Že v 1. letniku je stopil Kovačič tudi med sotrudnike Časopisa in morda smemo reči, da je Časopis postal zanj zgodovinski seminar. Sledil je pri tem na eni strani stopinjam M. Slekovca in nadaljeval njegovo delo, na drugi strani pa se je razvijal pod vplivi F. Bulića in A. Kaspreta. Bulić, ki mu je s svojimi zvezami tudi pomagal, da je stopilo novo društvo s Časopisom v znanstvene stike s sorodnimi ustanovami na slovanskem jugu, ga je — kakor že prej Hytrek — navajal na arheološko delo, ki ga je Kovačič začel v zastopstvu Zgodovinskega društva v Središču in na Hajdini, potem pa zasledoval predzgodovinske in rimske najdbe po vsem Slovenskem Štajerskem in v Prekmurju. Po vzoru A. Kaspreta se je začel Kovačič udeleževati tudi v gospodarski in socialni zgodovini, stiki z M. Murkom so ga navajali v narodopisje, ki ga je zanimalo že v dijaških letih, kot društveni tajnik pa je vzdrževal stike s članstvom zlasti s predavanji, ki jih je imel v zvezi z društvenimi občnimi zbori leto za letom v raznih krajih na Slovenskem Štajerskem. Medtem ko stopa Kovačič z domačimi zgodovinskimi študijami, izvestji in poročili v krog sotrudnikov Časopisa nekako plaho, pa je takoj od početka njegov glavni poročevalec o znanstvenih pojavih v slovanskem in predvsem v jugoslovanskem svetu; obenem načenja vprašanja s slovanskega juga, kot teolog pa uvaja v Časopis probleme iz cerkvene zgodovine, s čimer nadaljuje delo, katerega je vršil že v Domu in svetu, Rimskem katoliku in Voditelju v bogoslovnih vedah.

Kovačičev prvi večji prispevek v Časopisu je bil Spodnjepolskavski urbar iz leta 1504., značilnejši za njegove zgodovinske študije v prvih letnikih pa so Bolgari na Slovenskem, Petovij v zgodovini Južne Štajerske, Iz prazgodovine središkega trga, Posestvo »Cezt« v listini l. 1141. in njega lastniki ter Vitezi Pesničarji; po značaju smemo uvrstiti v to skupino tudi še študijo Sv. Areh na Pohorju, čeprav je v tisku izšla šele pozneje.

V članku *Spodnjepolskavski urbar iz leta 1504.*³³⁾ se je Kovačič v glavnem omejil na objavo gradiva, ki ga je opremil s svojimi izvajanji le toliko, kolikor mu je za to nudilo opore gradivo samo: pomudil se je pri rodbinskih in hišnih ter krstnih imenih in ugotovil, da izpričujejo skoraj brez izjeme slovensko poreklo prebivalstva. Po svoji strogi omejitvi na arhivalno dano gradivo je ta objava sorodna Kovačičevim povojnim študijam, med njegovimi študijami iz predvojnih let pa spada v to vrsto samo še — kakor bomo še videli — Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptuj; vse ostale študije teh let imajo bistveno drugačen značaj.

Študija *Bolgari na Slovenskem l. 827.*³⁴⁾ katero je smatral Kovačič sam za eno svojih temeljnih del, se deli vsebinsko v dva dela: v enem se dokazuje,

³³⁾ ČZN 1905, 137—48.

³⁴⁾ ČZN 1907, 71—84.

da so Bolgari 827 vpadli v pomursko ozemlje Slovencev, v drugem se ugotavlja vzrok, potek in posledice tega vpada za Slovence. Uvodoma postavlja Kovačič na temelju sodobnega opisa bojev med Balderikom in Ljudevitom Posavskim, razdelitve cerkvene oblasti na slovenskih tleh v IX. stoletju po Converziji in po Felicettijski vzhodni karantanski meji v X. stoletju vzhodno mejo Karantanije na jugu od Drave na Haloze in Sotlo. Na podlagi te ugotovitve lokalizira bojišče med Ljudevitom in Balderikom na Dravsko polje. Za tem uvodom si zastavlja, naslanjajoč se na sodobne Einhardove anale, vprašanje, kako daleč na zahod so Bolgari prodrli. Za lokalizacijo tega se poslužuje mej rimske Panonije, anticipira srednjeveško sodno in cerkveno razdelitev Maribora in Ptuja in meje med pražupnjami med Dravo in Muro v srednjem veku ter potegne po teh mejo med Karantanijo in Panonijo med Dravo in Muro na črti Vurberški potok—Hrastovec—Cmurek. Z ozirom na to zahodno mejo Panonije ter po opisu bolgarskega vpada v Einhardovih analih rekonstruira bolgarski vpad po Dravi do Legrada, od Legrada pa navzgor po Muri na današnje Mursko polje. Kakor vidimo, rezultati študije ne slede neposredno iz virov, ampak slone na kombinaciji.

Podoben, dasi nekoliko drugačen primer predstavlja predavanje *Petovij v zgodovini Južne Štajerske*.³⁵⁾ V tem predavanju na občnem zboru Zgodovinskega društva 1907 je postavil Kovačič Petovij za politično, vojno in kulturno središče Panonije, ki je bilo pod vplivi vzhoda in stalo kot škofijsko mesto sv. Viktorina v isti vrsti z najodličnejšimi mesti vzhodnih, italjskih, afrikanjskih in galskih cerkvâ, ter zaključil s prvimi pojavi srednjeveškega Ptuja. Pod vplivom Mucharja in Slekovca ter historične tradicije je Ptuj v rimski državi pripisal prevelik pomen, pod istim vplivom pa je tudi označitev (iz virov malo jasne) pozne rimske in zgodnje slovenske dobe formuliral popolnoma določno, in sicer v tem smislu, da se rimska kultura in krščanstvo v naših krajih nista mogla prav vkoreniniti in razširiti, ker ju je prezgodaj zadela barbarska sila. Iz tega je kot posledico za našo narodno zgodovino izvajal: Ko bi se bila v naših krajih bolj utrdila in vzdržala rimska kultura ter ohranile stare škofije v Sirmiju, Ptuj in Celju, kakor je to bilo v Italiji in Galiji, bi bili mi danes morda slovansko-rimljanska mešanica nalik Francozom, a bili bi kulturno in politično samostojen narod. Ali naši pradedje so prišli v strahotno puščavo brez duševnega ognjišča in središča. S tem je bila naša usoda zapečatená, naša zgodovina gre po trnjevi poti. Zopet vidimo, da do zaključkov Kovačiča niso pripeljali viri, temveč dialektika v službi lastnega naroda, ki pa mu je bil za jasne, cerkvenemu in narodnemu razpoloženju časa odgovarjajoče ugotovitve hvaležen.

V izvestju *Iz prazgodovine središkega trga*³⁶⁾ je Kovačič lokaliziral v antoninskem itinerarju navedeno *In medio Curta* v Središče in razložil ime Središče kot kraj med vodovjem, nemški Polstrau pa kot mostišče, pri čemer

³⁵⁾ ČZN 1908, 1—22.

³⁶⁾ ČZN 1909, 140—52.

mu pomeni slovensko in nemško ime približno isto. Metodično se je tu poslužil posrednega dokaza z merjenjem in z jezikovno rekonstrukcijo nekdanjega zemljepisnega položaja kraja.

Od gori navedenih objav o Bolgarih in Petoviju, v katerih se prepletata narodna in cerkvena zgodovina, bistveno različna je razprava *Vitezi Pesničarji*.³⁷⁾ Pobudo za njo je dobil Kovačič na eni strani v ptujski samostanski minoritski kroniki p. L. Pečka, ki obravnava Pesničarje v zvezi s ptujskim minoritskim samostanom, na drugi strani pa v izpiskih v Slekovčevi zapuščini. Lastne arhivalne študije v Gradcu, kjer mu je šel na roko A. Kaspret, so dopolnile začetno gradivo Pečka in Slekovca tako, da je nastala kronika Pesničarjev z ugotovitvijo njihovih predstavnikov in s prikazom njih posestnega stanja. Biografski in posestni podatki so povezani z javnim delom Pesničarjev ter s pregledno sliko političnih razmer v naših zemljah koncem srednjega veka. Snov je podana v načinu Slekovčevem, komentirana pa izvirno, kakor kaže n. pr. sklep: Plemstvo, ki je stopilo v boj med Friderikom III. in Matijem Korvinom na stran Madžarov, je stopilo pod Korvinovo zastavo, ker se je ta vedel kot zaščitnik narodnosti in svoboščin pred cesarsko-nemškim absolutizmom. Predvsem pa je Kovačič opozoril na Pesničarje v nadi, da se bo s časom moglo pokazati, da je to plemiška rodbina domače, slovenske krvi.

Podobno je v članku *Posestvo »Cezt« v listini l. 1141. in njega lastniki*³⁸⁾ domneval v tem posestvu, ki ga je lokaliziral v rogaški okraj, sled staroslovenske županije in izrazil misel, da se je najbrž tudi drugod nemška graščinska razdelitev naslonila več ali manj na staro slovensko župansko uredbo, ki jo je že našla kot nekaj celotnega in gotovega.

Če pogledamo te, za zgodovinarja Kovačiča prve dobe značilne študije, vidimo, da v metodi dela še ni povsem siguren. Problem zastavi v večini slučajev zelo široko, tako da dostikrat presega iz virov razpoložljivo gradivo, nakar ga rešuje z anticipiranjem poznejših zgodovinskih dejstev (Bolgari na Slovenskem); ne opira se na vire, temveč na zgodovinarje-avtoritete ter izvaja iz njihovih razmotrivanj sklepe, ki so preveč daljnosežni, vmes pa referira o velikih kulturnozgodovinskih dogajanjih (Petovij v zgodovini Južne Štajerske); poizkuša prodreti posredno in s pomočjo jezikoslovja³⁹⁾ v tista zgodovinska, zlasti krajevna vprašanja, o katerih viri molčijo (Iz prazgodovine središkega trga); obravnava fevdalne pojave, v katerih sluti slovenski izvor (*Vitezi Pesničarji*). Povsod pa poudarja elemente narodne zgodovine, o kateri ima izgrajeno točno koncepcijo od dobe priselitve v današnjo domovino preko prve organizacije na novih tleh do padca pod nemško gospodstvo in prvih

³⁷⁾ ČZN 1912, 1—41.

³⁸⁾ ČZN 1915, 12—39.

³⁹⁾ Z jezikoslovnimi razlaganjem krajevnih imen se je tudi sicer bavil rad in ponovno. V to področje spadajo članki: Vodole. ČZN 1913, 40—1, 156. — Naraplje. ČZN 1913, 41—2. — Nekaj krajevnih imen ob narodni meji na Štajerskem. ČZN 1920/21, 44—9. — Krajevna imena v ljutomerski okolici. Slamnjak. Kresovčak. ČZN 1925, 85—7.

poizkusov kulturne in politične osamosvojitve v fevdalni dobi. Trajno znanstveno vrednost imajo od teh prvih Kovačičevih študij predvsem objave krajevnogodovinsko pomembnega gradiva (Spodnjepolskavski urbar). Do teh objav so ga večinoma dovedle najdbe aktov ali listin v krajevnih občinskih ali župnijskih registraturah, od koder jih je Kovačič navadno tudi rešil izgube in pozabe.

Narodna slovenska zgodovina je v središču vseh Kovačičevih izvajanj. V tem je njegova moč in s tem Kovačič osvaja javnost; teze, ki jih pri tem postavlja, sicer kritično niso vedno dognane, so pa jasno formulirane in zaradi svoje jasnosti in določnosti morejo zanimati tudi najširše kroge čitateljev ter zbuditi v njih interes za zgodovino. Za obstoj in razvoj Zgodovinskega društva in njegovega glasila je to postalo važno posebno, ko so začeli s časom društveniki odklanjati tisto vsebino Časopisa, ki je imela ekskluzivno znanstven značaj (najprej Žigonovo Letnico 1833 v Prešernovih Poezijah,⁴⁰) pozneje tudi Štrekljeve jezikoslovne razprave). Tisti, ki je s prispevki, dostopnimi tudi povprečnemu društveniku, ohranjal stike in zanimanje, je bil predvsem Kovačič. Obvaroval je s tem društvo pred krizo, ki bi bila nedvomno nastopila, če bi bil Časopis pri svojih objavah zahteve in potrebe večjega dela naročnikov puščal povsem neupoštevane.

Vzporedno s slovstvenim delom je Kovačič posvetil takoj v prvih letih Zgodovinskega društva vso pozornost tudi zbiranju gradiva za spodnještajerski narodni muzej, ki je od vsega početka predstavljal važno točko društvenega programa. Prvo zatočišče je tako nastala zbirka dobila v pritličju kn. šk. semenišča, l. 1909. pa se je preselila v malo dvorano Narodnega doma. V primeri s Časopisom, kateremu je temelj ustvaril graški krog društvenikov in odbor-nikov, nosi akcija za spodnještajerski narodni muzej izrecno pečat Kovačiča in Kovačičevega kroga z Vidom Janžekovičem, G. Majcenom, Fr. Pollakom, J. Mundo in A. Godcem na čelu. Ta za narodni muzej zainteresirani krog je vzdrževal stike z duhovščino, učiteljstvom in narodnim ženstvom ter z njihovo pomočjo pridobival za muzej arheološke izkopanine ter narodopisno in pri-rodopisno gradivo. V zvezi s tem je društvo izdalo navodilo za ravnanje⁴¹) z arheološkimi najdbami ter pripravljalo (dasi ne izdalo) tudi navodilo za zbiranje narodopisnega gradiva. Obenem je tekla organizacija za izpopol-njevanje društvene zbirke arhivalij, ki je bila povezana z društvenim navodi-lom⁴²) za spisovanje krajevnih kronik in ki je nosila še v večji meri osebni Kovačičev pečat ko akcija za muzej. Izvor predvojnega gradiva v društvenem arhivu (Središče, Veržej, Štatenberg, Šoštanj, Velika Nedelja, predvsem pa

⁴⁰) ČZN 1906, 113—213; zaradi tega prispevka je vrnilo Časopis okoli 10 članov, eden s pismeno motivacijo, da Žigonova študija ni nobeno prosvetno branje.

⁴¹) Prazgodovinske izkopine. Maribor 1906. M. 8°. 54 str. + 7 prilog. (Zgodovinska knjižnica. I. odd., 2 zv.)

⁴²) Krajevne kronike. Maribor 1905. M. 8°. 44 str. (Zgodovinska knjižnica. I. odd., 1. zv.)

temelj društvenemu arhivu: zapuščina M. Slekovca) dokazuje, da je zbirka arhivalij Zgodovinskega društva nastajala skoro izključno po osebnih stikih Kovačiča s kulturnimi predstavniki v posameznih krajih. Podobno kažejo to tudi Kovačičeve objave narodopisnega gradiva v Časopisu, od katerih navajamo kot primer »Muže« in »mužanje«⁴³⁾ po opisu Marije Bohak v Lušečki vasi pri Poljčanah. Tudi te vrste objave imajo podobno kakor že omenjeno krajevnozgodovinsko gradivo trajno znanstveno vrednost.

Pri vsem tem podrobnem delu za Časopis, muzej in arhiv, ob katerem je vzporedno nastala še razprava *Protestantizem v Iztočni Štajerski in Medjimurju*,⁴⁴⁾ je bil Kovačič aktiven tudi v svojem poklicnem delu kot bogoslovni profesor: urejeval in v veliki meri tudi pisal je, kakor že omenjeno, Voditelja ter poleg tega pripravil v pouk teologom priročnika o splošni metafiziki⁴⁵⁾ in o Tomažu Akvinskem.⁴⁶⁾ Že od 1898 je sodeloval tudi v Katoliškem tiskovnem društvu, v katerem je od 28. julija 1904 naprej bil podpredsednik. V zvezi s tem je napisal življenjepis dr. Ivana Križaniča⁴⁷⁾ ter v liku tega dolgoletnega predsednika Kat. tiskovnega društva podal tip moža, ki je predstavljal kulturno slovenstvo v Mariboru koncem XIX. stoletja. Pozneje je — v zvezi z akcijo, da se zgradi nov Tiskovni dom — sestavil tudi (anonimno) zgodovino *Katoliškega tiskovnega društva in Cirilove tiskarne*.⁴⁸⁾

V javnem življenju pa je vzporedno z vsem tem vršil veliko delo kot ena vodilnih osebnosti mladega krščanskosocialnega gibanja. Kakor ni tu mesto, da govorimo o Kovačiču filozofu, tako tudi ni tu mesto, da govorimo o njem kot javnem delavcu; kljub temu pa, da je naša naloga le, podati v bistvenih potezah Kovačiča kot zgodovinarja, moramo v ilustracijo Kovačičeve kulturnopolitične aktivnosti opozoriti na dejstvo, da se 30. oktobra 1907 J. E. Krek obrača v odsotnosti dr. A. Korošča v zadevah organizacije prosvetnega dela po zahodnem Koroškem, v zadevi ustanovitve posojilnice v Mariboru (današnje Spodnještajerske ljudske posojilnice) in v zadevi ustanovitve mariborskega slovenskega dnevnika (poznejše Straže) na Kovačiča. Enako se obrača nanj v zadevi organizacije mariborskega slovenskega časopisja ter radi organizacije prosvetnega dela med mlajšim izobraženstvom A. Korošec z Dunaja 1907

⁴³⁾ ČZN 1906, 33—40.

⁴⁴⁾ Trubarjev zbornik. Ljubljana 1908, 94—121.

⁴⁵⁾ Občna metafizika ali ontologija. Maribor 1905. M. 8°. VIII + 236 str. — Druga, pomnožena izdaja. Maribor 1930. M. 8°. VIII + 255 str. — Istočasno z drugo izdajo je na novo izšlo tudi delo: Kritika ali noetika. Nauk o spoznanju. Maribor 1930. 8°. VIII + 172 str.

⁴⁶⁾ Doctor Angelicus sv. Tomaž Akvinski. Maribor 1906. V. 8°. (IV) + 68 str. — Druga, pomnožena in predelana izdaja. Ljubljana 1923. V. 8°. IV + 104 str. (Bogoslovna akademija v Ljubljani. Knj. IV.)

⁴⁷⁾ Stolni dekan dr. Ivan Križanič. V Mariboru 1903. M. 8°. 77 str. + 1 priloga. (Slovenske knjižnice »Pod lipo« 2. zv.) — Podobnega značaja je biografija: Lavrencij Herg, stolni prošt lavantinski. V Mariboru 1907. M. 8°. 28 str.

⁴⁸⁾ Katoliško tiskovno društvo in Cirilova tiskarna v Mariboru. Maribor 1917. M. 8°. 40 str. Izšlo tudi kot priloga (v 2°) k SGP 20. dec. 1917.

in 1908, ko je kot državnozborski poslanec bil iz Maribora odsoten. Kovačič je 1906 ustanovljeni Slovenski kmečki zvezi dal njenega agrarnega predstavnika I. Roškarja, kateremu je tudi usmeril prve politične korake, prevzel je začetno organizacijo nove Slov. kmečke zveze v ljutomerskem okraju ter nastopal do 1907 tudi kot govornik na volilnih shodih. Po volilnem boju Robič—Ježovnik se je umaknil iz političnega življenja, ostal pa je do povojne dobe aktiven govornik v slovenještajerskih izobraževalnih društvih, kjer je posebno poudarjal narodno in abstinentsko idejo.⁴⁹⁾ V skrbi za vzgojo mladine je 1910 v svojem rojstnem kraju na osnovi volila obitelji Puščenjak ustanovil družbo »Marijanišče«, ki je zgradila 1912 otvorjeni salezijanski zavod v Veržeu.⁵⁰⁾ Da je poleg narodnega in kulturnega udejstvovanja sodeloval pri delu za zedinjenje zahodne in vzhodne cerkve ter za zbližanje Slovencev in Hrvatov na političnem in kulturnem polju, je razumljivo iz njegove mladostne šole in njegove narodnopolitične usmerjenosti. Da je pri tem gojil zanimanje za domače zgodovinske osebnosti in zgodovinske dogodke, priča vrsta njegovih nekrologov pokojnikom, predavanja po deželi, predvsem pa organizacija proslav J. Muršca, D. Trstenjaka, prav posebno pa njegovega rojaka Stanka Vraza ob stoletnici 1910.

Zamisel za Vrazovo proslavo je sprožil Kovačič; pripravljalni odsek pa sta poleg njega tvorila še P. Turner in L. Pivko. Prvotno zamisel, izdati v zvezi s proslavo posebno knjižico o Vrazu, so opustili, zato pa je Zgodovinsko društvo po Kovačičevi iniciativi sklenilo izdati posebno, Vrazu posvečeno številko Časopisa. Proslava se je vršila v Mariboru in na Cerovcu in kot zaključek se je uprizorila na njej alegorična živa slika »Slava Stanku Vrazu«⁵¹⁾ v treh delih, katero sta ad hoc sestavila Kovačič in Srečko Stegnar. Prvi del (Na žerovinskih dobravah v ranem jutru) alegorično prikazuje položaj Slovencev v Prlekiji ob času Vrazovega rojstva, drugi (V Zagrebu na Gajevevemu domu) ilirsko dobo, tretji pa je apoteoza Vraza (Na pesnikovem grobu 1910). V prvem delu slovenski kmet še tlačani, v drugem se sklene sodelovanje Slovencev in Hrvatov, katero pa prepreči vojno leto 1848., ko mora Jelačić preko Drave, nakar nastopi Vraz kot prerok lepše bodočnosti, katero ilustrira apo-

⁴⁹⁾ Razen s predavanji je širil treznostno idejo tudi s peresom. Osnovel je Zbirko protialkoholnih spisov »Sv. vojska« v Mariboru in napisal zanj sledeče zvezke: 1. Alkohol in mladina. Maribor 1913. M. 8°. 12 str. Druga, predelana izdaja. 1914. 16 str. — 2. Žganje. (Anonimno.) Maribor 1914. M. 8°. 32 str. 2 natisa. — 3. Alkoholizem. Maribor 1915. M. 8°. 32 str. — 5. Cesar kliče v boj proti domačim sovražnikom. Maribor 1917. M. 8°. 16 str. — Od člankov v časopisih omenjamo: Kulturni pomen alkoholnega vprašanja. Čas 1923, 30—41.

⁵⁰⁾ O tem je izdal (deloma anonimno) 5 poročil pod naslovom Marijanišče v Veržeu (na Murskem polju): (I.) Maribor 1911. 16°. 16 str. — II. Maribor 1912. 16°. 32 str. — III. Spomenica na slovesno blagoslovitev Salezijanskega zavoda v Veržeu dne 27. oktobra 1912. Maribor 1913. 8°. IV + 75 str. + 17 prilg. — IV. Posvetitev kapele Marije Matere dobrega sveta dne 8. septembra 1913. Maribor 1913. V. 8°. 20 str. + 1 priloga. — V. Maribor 1915. V. 8°. 23 str. + 2 prilogi. — Kot brošurico je izdal tudi Pogrebni govor vzglednemu kristjanu Antonu Puščenjaku, tržanu v Veržeu. V Mariboru 1909. M. 8°. 16 str.

⁵¹⁾ Rokopis v Študijski knjižnici v Mariboru.

teoza na pesnikovem grobu, okoli katerega se zberejo Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari. Dramatična slika je idejno Kovačičevo, igralsko pa Stegnarjevo delo. V njej nastopajo osrednje osebnosti slovenskega in hrvaškega ilirskega gibanja ter propagirajo jugoslovansko idejo, katero izraža Št. Kočevar Gaju v začetku drugega dejanja z besedami: »Ti si storil konec naši abecedni vojski. Kranjci, Primorci, Štajerci in Korošci so se oprijeli Tvoje pisave. Zdaj smo vsaj v abecedi edini! A to ni dovolj! Prihajam kot odposlanec graške »Slovenije«, da sklenem z Vami ožje prijateljstvo. V slogi je naš spas, naša moč. V Središču ob hrvaški meji je tekla moja zibelka, le Drava nas loči. A kri ni voda. Sprejmite nas kot brate, skupno se hočemo boriti, skupno delovati, skupno če treba umreti.« V teh besedah Št. Kočevarja je Kovačič izrazil svojo lastno politično koncepcijo novejšje slovenske zgodovine, katero je ohranil do groba.

Z Vrazovo proslavo so prireditelji (Zgodovinsko društvo, Dramatično društvo in Slovanska čitalnica v Mariboru, na Cerovcu tudi Matica Slovenska) dosegli velik moralen uspeh, zlasti v narodnem pogledu. Ni pa med članstvom dosegla pričakovanega uspeha Vrazova številka, s katero mnogi niso bili zadovoljni in so spraševali n. pr., kdo bo bral bibliografijo Vrazovih del, kar značilno ilustrira, kako težko je bilo odboru ubirati pravo in obenem primerno pot; razen tega je izdaja stala več, ko so dopuščale društvene finance, vrh vsega pa je Vrazova proslava povzročila še ukinitvev društvene podpore od strani štajerske dežele. Ker je prav takrat izdalo Zgodovinsko društvo tudi obsežno monografijo o Središču, je njegovo gmotno stanje postalo kritično.

V tem času in v zvezi s tem je prišlo prvič do vidnega izraza tudi neso-glasje v društvenem odboru. Takoj po izdaji Vrazove številke je Štrekelj izstopil iz odbora in iz kroga sotrudnikov. Storil je to, ker se je začel pojavljati proti njegovim jezikoslovnim razpravam odpor pri društvenikih, ki so si želeli predvsem krajevnozgodovinskega gradiva, pa tudi pri nekaterih odbor-nikih, ki so prav tako bili mnjenja, da naj bi zgodovinsko glasilo služilo v prvi vrsti izrazito zgodovinskemu proučavanju. Vse to je vplivalo neugodno tudi na razmerje med Kovačičem in Kaspretom, zlasti, ko je razen Štreklja izgubil Časopis še nekaj drugih prvovrstnih sotrudnikov, ker društvo niti skromnih honorarjev ni moglo plačevati v redu. Nove sotrudnike je deloma pridobil Kovačič — tako je društvo via facti vedno bolj dobivalo dve sre-dišči: enega je predstavljal urednik Kaspret v Gradeu, drugega tajnik Ko-vačič v Mariboru. Kakor pa je pri taki delitvi dela pogosto, so se tudi tu za težave enega iskali vzroki neredko v delu drugega. V veliki meri je to neraz-položenje povzročal kritični gmotni položaj društva, zaradi katerega so razni tehtni načrti morali ostati sploh neizvršeni: tako n. pr. ilustrirana priloga za gradivo iz narodne umetnosti in umetne obrti, ki jo je predlagal Stegenšek, pozneje tudi Kazalo za prvih 10 letnikov Časopisa.

Med vzroki, zaradi katerih je prišlo društvo v denarne težkoče, je bila, kakor že omenjeno, tudi Kovačičeva monografija *Trg Središče*.⁵²⁾ V tej mo-

nografiji je Kovačič v osnovi sledil svojemu vzorniku Slekovcu, ki je napisal za celo vrsto župnij Slovenskega Štajerja župnijske kronike. Že, ko je Zgodovinsko društvo pripravljalo navodila za spisovanje krajevnih kronik, se je Kovačič bavil z mislijo, ta navodila tudi praktično podpreti s kroniko kakga kraja, ki bi mogla služiti vsakemu za vzgled. S knjigo o Središču je to misel izvršil. V njej je izpopolnil Slekovčeva dognanja in kroniko snovno razširil na obsežnejši topografski opis. Pri tem je krajevne dogodke povezal s širšimi zgodovinskimi, tako da uvaja monografija domačina Serjanca ne samo v domačo, ampak tudi v splošno zgodovino. Svoj namen je delo v polni meri doseglo ter je ostalo vzor krajevnim kronikam do danes. Prav tako pa tudi še danes lahko služi za vzgled drugim našim krajem, posebno našim mestom, glede na razumevanje in sodelovanje, ki ga je pri izdaji pokazala središka občina, ko je s podporo izdajatelju Zgodovinskemu društvu omogočila, da je knjiga sploh izšla, in da je izšla v solidni, za predvojne naše provincialne razmere celo prvovrstni opremi.

Delo, ki ga je imel s Trgom Središčem, je Kovačiča preusmerilo na obravnavanje krajevne zgodovine, kamor so ga že prej navajala zgodovinska predavanja na društvenih občnih zborih in raznih izobraževalnih prireditvah. V zvezi s tem je glavno pozornost začel posvečati zbiranju in izrabljanju arhivskega gradiva. Mnogo takega gradiva je nabral v Gradcu že za Trg Središče in za Pesničarje, zrastle pa mu je kmalu nato iz tega še ena večja študija: *Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptujju*.⁵³⁾ Slično kakor v Trgu Središču se je Kovačič tudi v tej študiji naslonil na Slekovčevo zapuščino, obenem pa izrabljal gradivo v graških arhivih in na tej podlagi izdelal kroniko in topografijo dominikanskih ptujskih posesti ter podal sliko njihovega gospodarskega stanja v zvezi s sodobnimi političnozgodovinskimi dogodki. Vzporedno je objavljala tudi raznovrsten arhivski drobiž kot gradivo za krajevne kronike,⁵⁴⁾ čemur je bil posvečen takrat poseben oddelek v Časopisu.

Tik pred vojno mu je dozorela še ena večja monografija, ki je enako kakor Trg Središče izšla kot samostojna knjiga: *Nadžupnija Sv. Križa pri Rogaški Slatini*.⁵⁵⁾ V njej je Kovačič objavil podatke o najstarejši cerkvenopolitični zgodovini v porečju gornje Sotle, za domače prebivalstvo aktualne zgodovinske dogodke, zgodovino župnijske cerkve, podružnic in šole, pregledno zgodovino zdravilišča Rogaška Slatina in biografske podatke pomembnih v župniji rojenih mož. Izdalo je knjigo Zgodovinsko društvo, stroške zanj

⁵²⁾ Trg Središče. Krajepis in zgodovina. Z zemljevidom središke občine, z desetimi slikami v tekstu in 24 tablicami. Maribor 1910. V. 8°. XIV + 594 str.

⁵³⁾ ČZN 1913, 59—120. Tudi penatis: *Dominikanski samostan v Ptujju*. II. Gospodarska zgodovina. Maribor 1914. V. 8°. 62 str.

⁵⁴⁾ N. pr.: Šoštanj. ČZN 1913, 43—7. — Limbuš pri Mariboru. ČZN 1914, 80—2. — Cerkev sv. Jožefa pri Mariboru. ČZN 1914, 170—1.

⁵⁵⁾ *Nadžupnija Sv. Križa pri Rogaški Slatini*. Zgodovinski podatki. Ljubljana 1914. V. 8°. 89 str. + 10 prilog.

pa je prevzelo Cerkevno društvo pri Sv. Križu (dejansko iniciator monografije, nadžupnik Fr. Korošec, Kovačičev osebni prijatelj).

Za to delo je poleg gradiva iz domačih (štajerskih) arhivov uporabljal Kovačič tudi gradivo iz patriarhalnega arhiva v Vidmu (Udine). Pod vplivom J. Grudna se je namreč 1914 napotil v Videm,⁵⁶ da ugotovi, kaj vse se nahaja tam za slovenještajersko zgodovino. Partedensko delo v tamkajšnjem patriarhalnem arhivu, istočasno pa vse tesnejši stiki s Fr. Kosom so imeli za posledico, da je odslej pri svojem zgodovinskem delu odločno dajal prednost objavljanju novega ali težko dostopnega gradiva, kar je več ali manj značilno za vse njegove poznejše objave. Za kako važno je odslej smatral objavlanje gradiva, se posebno jasno vidi iz dejstva, da je izrecno ta smoter imel pred očmi, ko se je 1929 Časopis razširil in mu je kot priloga bil osnovan *Arhiv za zgodovino in narodopisje*.

Časovno nekoliko izven te razvojne črte pa leži ena najzanimivejših Kovačičevih razprav, ki je nastala med vojno, a po svojem značaju spada še bolj v vrsto njegovih starejših študij: to je razprava *Sv. Areh na Pohorju*.⁵⁷ Zgradil je Kovačič to razpravo na temelju opisa cerkve sv. Areha in Arehovega groba, na podlagi ljudske tradicije o cerkvi ter na podlagi refleksov sv. Henrika na pokrajino zahodno od Maribora iz njegove zveze s šentpavelskimi in admontskimi benediktinci, ki so gojili kult sv. Henrika, svojega dobrotnika; na tej podlagi je postavil začetek cerkve sv. Areha v zgodnje XIII. stoletje in ga pripisal Henrik Rogaškemu v času po ureditvi njegovih sporov z benediktinci v Dravski dolini. Svojo tezo utemeljuje s posrednimi dokazi, zajetimi iz stila cerkve in splošnih kulturnozgodovinskih ter političnozgodovinskih prilik dobe, na duhovit način, vendar njegovi zaključki z ozirom na svojevrstnost Arehove cerkve in Arehovega spomenika zbuja dvome. Kot delo, v katerem se izvajanja bolj naslanjajo na posredne dokaze ko na trdno arhivsko ali epigrafsko gradivo, zaključuje *Sv. Areh na Pohorju* vrsto Kovačičevih zgodovinskih študij, kakor smo jih spoznali v začetku njegovega zgodovinopisja v Bolgarih na Slovenskem ter v Petoviju v zgodovini Južne Štajerske.

Postala pa je ta razprava tudi mejnik v zgodovini društva in Časopisa samega. Kaspret kot urednik z njo ni soglašal, ker se mu je zdela premalo dokumentirana — in to njegovo stališče je v zvezi z drugimi nesoglasji privedlo končno do izbruha že dolgo latentnega nasprotja v društvenem odboru in v uredništvu Časopisa. Ker se je odbor solidariziral s tajnikom Kovačičem, je Kaspret v januarju 1917 podal demisijo kot urednik in izstopil iz društva.

Dolgoletna napetost med obema je zapustila v javnosti sledove v nekrologih po smrti Kaspretovi,⁵⁸ pa tudi vsaj deloma vodila do ustanovitve

⁵⁶) ČZN 1920/21, 105. Na istem mestu (str. 105—17) je Kovačič iz patriarhalnega arhiva objavil gradivo K cerkveni zgodovini na Sp. Štajerskem v 17. stoletju.

⁵⁷) ČZN 1917, 45—94. Tudi ponatis: *Sv. Areh na Pohorju*. Maribor 1917. V. 8°. 50 str.

⁵⁸) Dolenc M. v LZ 1920, 703. — Kovačič F. v ČZN 1920/21, 128—35.

Časopisa za slovenski jezik, književnost in zgodovino. Že dolgo je bila namreč Kaspretova želja, da bi Časopis pri svojih objavah upošteval vso Slovenijo in ne samo Slovenske Štajerske, čemur pa se je dosledno upiral baš Kovačič. Napetost med Kovačičem in Kaspretom je izvirala deloma iz dejstva, da je bilo v društvu dvoje osrednjih osebnosti: Kaspret v Gradcu, Kovačič v Mariboru, pri čemer je imel eden kakor drugi slab pregled čez delo drugega. Kovačič je bil upravnik in sokorektor Časopisa, Kaspret urednik. Pri tem je Kaspret dejansko bil v stikih predvsem z Gradčani, medtem ko je Kovačič pritegnil vse sodelavce v provinci in tako postal avtomatično sourednik ali bolje drugi urednik Časopisa. Formalne pogoje na strani enega kakor drugega so vzbujale medsebojno nerazpoloženje, ki je postajalo pri Kaspretu vedno ostrejša, zlasti, ko se ga je kmalu po Štrekljevi smrti začela lotevati bolezen. Značaj obeh kot ljudi in zgodovinarjev je bil različen; metodično in z akribijo delavni Kaspret je v delu društva in Časopisa polagal važnost na formalnosti, medtem ko je intuitivno, narodnoprebujevalno in cerkvenokulturno aktivni Kovačič bil vse drugo kot formalist. Absolutna opora v članstvu je napravila Kovačiča za odločilno osebnost v društvu, radi česar se je čutil Kaspret zapostavljenega in je začel gledati v mariborski »gospodi«^{ro-}doljubno smer, nasproti kateri je po svojem mišljenju predstavljal sam znanstveno. Vse to je dovedlo, da sta se vodilna moža v društvu, tajnik in urednik, organizator ter propagator in izključni znanstvenik, razšla, kar je prišlo na zunaj do izraza, ko je izvolil odbor 18. februarja 1917 za urednika Časopisa Kovačiča.

Prevzel je Kovačič uredništvo Časopisa v času, ko je zaradi svetovne vojne prihajalo Zgodovinsko društvo v vedno težji gmotni položaj, ki se je v prvih povojnih letih še poslabšal. Skoraj istočasno je ustanovitev ljubljanskega Časopisa za slovenski jezik, književnost in zgodovino odtegnila tudi vrsto sotrudnikov in ustvarila praznino, ki jo je novi urednik s krogom preostalih sotrudnikov mogel izpolniti le deloma; naslonil se je pri tem predvsem na svoje osebne znanke, med katerimi je kot sodelavec na cerkvenozgodovinskem področju stal na vidnem mestu M. Ljubša. Izboljšal se je položaj, ko je na novo ustanovljena Mariborska oblast (in za njo Dravska banovina) Zgodovinsko društvo finančno podprla ter tako Časopis gmotno osigurala in ko je obenem stopila Kovačiču ob stran vrsta mlajših sotrudnikov. Programatično je Kovačič kot urednik posvečal največ pozornosti krajevni zgodovini, v prvih letih po vojni pa polagal posebno važnost tudi na članke, ki so bili v zvezi z aktualnimi narodnimi vprašanji. Za Časopis je ohranil živo zanimanje do svoje smrti — kadar je na seji mogel predložiti odboru novo izišlo številko, je vedno bil mladostno razpoložen —, vendar pa mu je zadnja leta še bolj pri srcu bila Časopisova priloga Arhiv za zgodovino in narodopisje, za katero je dal pobudo v zvezi s publikacijo Slomškovih pisem. Vedno je kot urednik gledal, da se Časopis primerno vključi v krog drugih sorodnih zbornikov ter je v zvezi s tem drage volje sprejemal pobude tudi od

drugod; o tem priča n. pr. izdaja Maroltove Dekanije Celje, katero je pokrenil dr. F. Lukman, pa tudi druga izredna izdanja Zgodovinskega društva.

Začetki Kovačičevega urednikovanja padajo v čas, ko je v slovenskem in mariborskem javnem življenju stopilo na prvo mesto delo za uveljavljanje jugoslovanske majniške deklaracije. S tem je dobilo vse naše javno delo narodnopolitičen značaj in tako tudi Kovačičevo zgodovinopisje.

Z (nepodpisanimi) članki o slovanski preteklosti je v dnevnem časopisu dvigal narodno zavest, obširneje in konkretno pa je obravnaval vprašanje Maribora glede na bodočo državno razmejitve.⁵⁹⁾ Zavrnil je naziranje, da je srednjeveški Maribor nastal kot ustanovitev na zeleni trati, in na podlagi Schlosserjeve rekonstrukcije Maribora za l. 1789. pokazal, da se je mesto razvilo iz prvotnega vaškega selišča. Oziraje se na izvajanja prof. Reichela je poudaril, da tudi iz imen mariborskega meščanstva ni upravičeno sklepati na nemški značaj mesta, kakor delajo to Nemci, ker nemška imena pogosto niso izraz narodnosti, razen tega pa celo kažejo, da je po svojem izvoru prebivalstvo Maribora v veliki meri slovensko. Glede sedanjega stanja je ugotovil, da je Maribor v kulturnem oziru izrazito in izključno središče štajerskih Slovencev in da je njegov gospodarski razvoj navezan prvenstveno na vzhod. Ker leži Maribor geografsko v enotnem slovenskem ozemlju in ker je večina njegovih produktivnih slojev slovenske krvi, spada Maribor skupaj z njegovim zaledjem v Jugoslavijo.

Kot publicist, ki je tudi sicer, kot podpredsednik mariborskega Katoliškega tiskovnega društva, vplival na osrednje glasilo štajerskih narodnih krogov, na mariborsko »Stražo«, in kot oseba, ki je uživala zaradi svojega javnega udejstvovanja splošen ugled, je postal Kovačič v septembru 1918 član Narodnega sveta za Slovenji Štajer, kjer je prevzel funkcijo blagajnika. Važnejše od njegovega blagajniškega poslovanja je pri Narodnem svetu bilo zbiranje potrebnega gradiva za avstrijsko-jugoslovansko državno razmejitve. Stari osebni stiki od Marenberga pa vzdolž vse narodnostne meje do Radgone so omogočili baš njemu, da je v najkrajšem času zbral vse potrebne etnične podatke in bil z njimi pri roki generalu Maistru in Narodnemu svetu.

Kot najboljši poznavalec krajevnih prilik in krajevine zgodovine Slovenskega Štajerskega je bil Kovačič imenovan tudi za izvedenca delegacije Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev na mirovni konferenci v Parizu, kjer je kot član etnografske sekcije prispeval⁶⁰⁾ dokaze, da je Slovensko Štajersko geografska enota, ki je v zgodovini od Celjskih grofov dalje preko odporov proti habsburškemu centralizmu do ilirizma in narodnopolitičnega preporoda v drugi polovici XIX. stoletja vzdrževala trajne stike z jugoslovanskim vzhodom in ob zaključku svetovne vojne z manifestacijami za majniško deklaracijo ponovno izpovedala svojo voljo za združitev z Jugoslavijo. Podrobni konkretni predlogi razmejitve v posameznih krajih so bili podprti z zgodovin-

⁵⁹⁾ Maribor in bodoča državna meja. Maribor 1918. M. 8°. 32 str.

⁶⁰⁾ La Styrie. Paris 1919. 4°. 23 str. + 1 zemljevid.

skimi podatki, ki so glede Maribora temeljili na že zgoraj nakazanih izvajanjih. Kot izvedenec je po povratku iz Pariza sodeloval tudi pri terenski določitvi meje⁶¹⁾ od Košenjaka do Radgone in podal o bojih za jugoslovansko severno mejo pregledno poročilo,⁶²⁾ v katerem je nam nasprotno teze zavračal. Še enkrat se je pozneje dotaknil teh vprašanj v članku *Odmevi majske deklaracije*,⁶³⁾ ki ga je napisal za desetletnico deklaracijskega gibanja in v katerem je poudaril predvsem pomen tega gibanja za našo severno mejo.

Izkušnje iz sodelovanja v mariborskem Narodnem svetu, na mirovni konferenci v Parizu ter pri razmejitvi na terenu so napotile Kovačiča, da je javno izpovedal nekatere njegove vidike o naši novi narodni in državni orientaciji. Izhajajoč z načelnega stališča, da naša državljanska zavest ne sme, kakor doslej, sloneti le na megleni sentimentalnosti narodne navdušenosti, ter poudarjajoč potrebo, da mora vsak državljan imeti jasne pojme o temeljih, na katerih slonijo pravice njegove države in njegovega naroda, je temperamentno zavrnil A. Luschina v. Ebengreutha⁶⁴⁾ in njegovo poudarjanje nedeljivosti historične štajerske dežele. Najstarejše politične formacije Jugoslovancev v njihovih današnjih pokrajinah je smatral za izhodišče povojne državne samostojnosti in zdelo se mu je potrebno, da preidejo kot tradicija v našo politično miselnost. Zato je, ne toliko iz težnje po analizi historičnih dejstev, temveč predvsem iz potrebe po uvedbi zgodovinskega gledanja aktualnih političnih in kulturnih problemov slovenskega in sploh slovanskih narodov, odločno nastopil proti Peiskerjevi teoriji in njenim predstavnikom⁶⁵⁾ ter proti Seifertovemu naziranju, da slovanska historiografija slovansko zgodovino idealizira. Proti Seifertu je postavil tezo, da je razkol Vzhoda in Zahoda vzrok jugoslovanskih nesreč v zgodovini ter da je zgodovinska misija Jugoslovancev v bodočnosti, delati za zopetno zблиžanje Zahoda in Vzhoda. »S pomočjo razvite občečloveške civilizacije in prave krščanske ljubezni naj se ta prepad zadela. To je naš visoki historični poklic, vreden truda, dela in žrtev.« Po sklepih iz zgodovine in po opažanjih na mirovni konferenci v Parizu je analiziral⁶⁶⁾ slovensko narodno orientacijo v dobi likvidacije Avstro-Ogrske. Ugotovil je, da misel samostojne slovenske državnosti v našem narodnem programu ni mogla in ni smela na dan. »Naše narodnostno načelo se je osredotočilo skoro izključno na jezik, druge, tudi bitne sestavine narodnosti so stopile v ozadje ali se celo pozabile, vsled česar nas je kulturni kozmopolitizem morda le preveč obrazil; tudi strastni boj za svetovno nazi-ranje je pač posledica kozmopolitičnih vplivov. Tako Slovenci ob prevratu 1918 nismo imeli niti določno niti znanstveno formuliranega narodnostnega

⁶¹⁾ Prim. Razmejitev pri Sv. Duhu na Ostrem vrhu. Straža 31. dec. 1920.

⁶²⁾ Mariborsko vprašanje. ČZN 1920/21, 14—27.

⁶³⁾ Čas 1926/27, 267—82.

⁶⁴⁾ ČZN 1922, 43—7.

⁶⁵⁾ Problemi ob zori naše zgodovine. ČZN 1923, 78—100; citirano mesto je na koncu članka.

⁶⁶⁾ Narodnostno načelo in mirovna konferenca. Čas 1920, 137—57.

načela ter smo ga v patriotični sentimentalnosti bolj čutili kakor njegovo vsebino in njegov obseg z razumom spoznavali. V novih jugoslovanskih razmerah je treba v našem narodnostnem načelu revizije, nove orientacije, večje jasnosti in razširitve obzorja. To je za nas življenjska potreba, ker je naš položaj na mirovni konferenci jasno pokazal, »da sami zase v veliki družini mnogomilijonskih narodov nismo nič, vsi skupaj pa pomenimo mnogo... Naše narodnostno načelo se mora raztegniti čez okvir jezikovne pravde«. O bodočnosti slovenskega jezika se Kovačič nikoli ni izjavil določno. Samo na splošno se je dotaknil vprašanja v poročilu *Evropski jezikovni problem*,⁶⁷⁾ ko je izrazil mnenje, da se da slovenski jezikovni problem rešiti le s prijateljskim zbližanjem s Srbohrvati, pri čemer pa bi nam bilo v enako pogubo vsako vsiljevanje kakor ozkosrčen separatizem.

Časovno sicer odmaknjen, ali vsebinsko povezan s povojnim obravnavanjem zgodovinske misije Jugoslovancov je Kovačičev zgodovinski očrt *K 1100-letnici rojstva sv. Cirila*.⁶⁸⁾ V njem je Kovačič obnovil mladostne zgodovinsko-filozofske zamisli o posledicah naselitve Slovencev na kulturnih ruševinah zgodnjega srednjega veka in vrednotil s tega vidika delo obeh slovanskih blagovestnikov, ki sta ustvarjala predpogoje za samostojno kulturno življenje podonavskih Slovanov. To delo sv. Cirila in Metoda je eno od izhodišč za vso našo kulturno tradicijo, kateri more dati moderno življenjsko obliko sodobna cirilmetodijska ideja, ki obstoji v priznavanju narodne individualnosti, plemenitene z životvornim krščanstvom, v demokratizmu, ki je značilen tako za delovanje sv. Cirila in Metoda kakor za A. M. Slomška, ter stremljenju po medsebojnem zbliževanju Vzhoda in Zahoda in ki na temelju teh treh sestavin gradi branik proti nemškemu in italijanskemu imperializmu po zamisli solunskih bratov.

V neustaljenih časih prvih povojnih let je Kovačič aktivno posegel tudi v načelna vprašanja sodobnega političnega življenja. Od časa rimskih študij je zavzemal kot duhovnik in narodnjak brezkompromisno stališče do socialne demokracije, ki mu je bila izraz materializma in ki jo je kot politično strujo smatral za škodljivo tudi slovenskim narodnim interesom. V povojni dobi je podobno gledal na republikanstvo, o katerem je bil prepričan, da bi nujno vodilo v anarhijo in do razpada nove narodne države. Zato je v nasprotju z republikanskim razpoloženjem takratne dobe izpregovoril odločne besede za monarhijo, v kateri edini je videl jamstvo za konsolidacijo in stabilizacijo mlade Jugoslavije. V uvodniku *Na to pot ne gremo!*⁶⁹⁾ je ostro zavrnil interpretacijo ustavnega programa SLS, kakor ga je zastopal ljubljanski »Večerni list«, ki je utemeljeval republikansko ustavo kot najbolj primerno za Jugoslavijo, »ker odstranja vse ostanke militarizma in imperializma, katerega naravna nositeljica je krona«. Nasproti temu je Kovačič s konkretnimi

⁶⁷⁾ Čas 1921, 108—18.

⁶⁸⁾ Čas 1926/27, 293—315.

⁶⁹⁾ Straža 20. dec. 1920.

primeri pokazal, da republika nikakor ne izključuje niti militarizma niti imperializma, pokazal pa je obenem tudi, da je republika nezdržljiva z interesi jugoslovanske državne konsolidacije. Zgodovina nam priča, kako je pomanjkanje državitvornega čuta, individualistični partikularizem in robsko službovanje tujstvu onemogočalo večje državopolitične koncepcije Slovanov, in na isto pot bi nas nujno zavedlo tudi republikanstvo. »Dvigamo slovesen protest zoper to, da se v imenu krščanstva in katolicizma ruje zoper državo... Mi duhovni sinovi velikega Slomškega ne dopustimo, da bi nam zgodovina utisnila pečat efijaltstva in herostratstva nad lastno domovino. Klika brezvestnih demagogov nam ne bo diktirala, kaj je krščansko, in ne bomo dopustili, da se pod krinko krščanstva razdira naša država in pripravlja novo robstvo pod tujčevo peto... Po tej poti se ne vzgaja ljudstvo za urejeno republiko, marveč za anarhijo.«

Ustavili smo se pri tej smeri Kovačičevega javnega dela nekoliko dalje, ker nosi poleg pečata dobe tudi pečat Kovačiča kot človeka. Z jasnimi pogledi na javno življenje je Kovačič svoje naziranje hranil večinoma za sebe ter za svoje prepričanje ni vodil agitacije. Resnica mu je bila nekaj absolutnega, nekaj, kar se ne menja in poleg česar ne more obstajati še kaj drugega tudi resničnega. Javno je nastopil za svoje naziranje le, kadar je smatral, da gre razvoj proti njegovemu dognanju, a takrat je nastopil odločno in ostro; z nasprotnikom je razpravljajal na kratko, večinoma je po njem — udarjal. Svojim nazorom je ostal dosleden vse življenje, kompromisov v njih ni poznal in tako je, zvest mladostni ideologiji Fr. Račkega, ostal neizprosni nasprotnik marksizma in pozneje Radičevega republikanskega gibanja. Kako je gledal na problem naše državne ureditve, kaže izjava, ki jo je z obžalovanjem in skrbjo podal tik pred smrtjo: da smo v dvajsetih letih jugoslovanskega državnega življenja razvijali pač to, kar Srbe, Hrvate in Slovence loči, da pa smo pri tem pozabili na to, kar nas druži. V bistvu pa so se Kovačičevi nazori o javnem življenju in njegovih potrebah strinjali s tako zvano novo francosko demokracijo, katere reforme naj bi temeljile na krščanstvu kot na trajnem elementu za stabilizacijo Jugoslavije.

*

Za tem Kovačič ni več stopal v politično areno. L. 1921. je zaradi starosti odstopil dolgoletni predsednik Zgodovinskega društva P. Turner in njegov naslednik je postal Kovačič. Če je že prej kot društveni tajnik in urednik Časopisa dejansko odločal o delu in smeri Zgodovinskega društva in njegovega glasila, je postalo sedaj to očitno tudi na zunan.

Kot zgodovinar je Kovačič v tej dobi, ki je povezana z novo narodno državo, z raznimi krajevnogodovinskimi objavami nadaljeval že prej začeto delo, napisal poleg tega vrsto priložnostnih in informativnih člankov, obenem pa je svoja dognanja in spoznanja strnil v dve obsežni sintezi: v celoten obris zgodovine Slovenske Štajerske in Prekmurja ter zgodovine lavantinske škofije; kot zaključek svojega dela pa je očrtal lik A. M. Slomška.

Njegovi doneski h krajevni zgodovini se nanašajo na vso severovzhodno Slovenijo. Iz področja cerkvene zgodovine so med njimi poleg poljudnega članka *Sv. Uršula na Plešivcu*⁷⁰⁾ in opozorila na novo odkriti *Starokrščanski spomenik v Št. Pavlu ob Voljski*⁷¹⁾ posebno pomembni *Historični portreti na oltarni podobi župne cerkve na Črni ali Ptujski gori*,⁷²⁾ ki jih je priredil za tisk po Stegenškovi zapiskih in s katerimi je po Stegenškovi zamisli z novega vidika načel proučevanje najlepšega gotskega spomenika na Slovenskem. Spadata pa v to področje tudi še razpravi *Gradivo za prekmursko zgodovino*⁷³⁾ in *K starejši zgodovini minoritskega samostana v Ptuj*.⁷⁴⁾ S prvo je Kovačič vključil Prekmurje v slovensko zgodovinsko proučevanje in nam z njo napravil dostopno gradivo, ki ga o Prekmurju vsebujejo Codex diplomaticus Arpadianus, Kerčeličeva Historia Ecclesiae cathedralis Zagrabiensis, Starine Jugoslav. akademije ter vizitacijski zapisniki iz XVII. in XVIII. stoletja v nadškofijskem arhivu v Zagrebu. V razpravi o ptujskem minoritskem samostanu pa je s kritično analizo gradiva prišel do zaključka, da je nastal ta samostan šele med leti 1276. in 1280.; ta njegov rezultat so pozneje potrdila tudi umetnostnozgodovinska raziskavanja.⁷⁵⁾ Kovačičeve ožje domovine se tiče razprava *Doneski k starejši zgodovini Murskega polja*,⁷⁶⁾ ki je zgrajena predvsem na listinskem gradivu, a se opira tudi na prazgodovinske najdbe in jo je avtor zamislil kot uvod h krajevnim kronikam Murskega polja. Na zgodovinsko malo proučeno Krajino pa je opozoril z izvečkom iz rokopisne kronike o trgu Planini, ki jo je sestavila A. Wambrechtsamer, objavljenim pod naslovom *Planina in njeni prvi gospodarji*.⁷⁷⁾

Kot samostojno knjigo je l. 1926. izdal monografijo *Ljutomer*⁷⁸⁾ in obdelal v njej, oprt na Slekovčeve kronike, splošno zgodovino celega okraja in podrobno zgodovino posameznih krajev. S tem je realiziral zamisel kronike, ki jo je imel pred očmi že pri gori navedenih Doneskih k starejši zgodovini Murskega polja. Izdalo je knjigo Zgodovinsko društvo, omogočil pa je izdajo — podobno kakor že pred vojno Nadžupnijo Sv. Križa — Kovačičev osebni prijatelj, dekan Jos. Ozmec, ki je za ta namen dal na razpolago primerno temeljno glavnico.

Vsa ta dela so vseskozi oprta na konkretno gradivo, nekaterim je podajanje gradiva sploh glavni smoter. Splošnejšega in bolj zgodovinsko-filozofskega značaja pa sta iz istih let dva priložnostna članka, eden — *Petovij in*

⁷⁰⁾ Glasnik najsvetejših src 1917, 212—4.

⁷¹⁾ ČZN 1925, 167.

⁷²⁾ ČZN 1922, 57—76.

⁷³⁾ ČZN 1926, 1—20.

⁷⁴⁾ ČZN 1927, 149—67.

⁷⁵⁾ Stelè Fr., K stavbni zgodovini dominikanskega samostana v Ptuj. ČZN 1933, 165.

⁷⁶⁾ ČZN 1919, 23—85.

⁷⁷⁾ ČZN 1932, 65—80.

⁷⁸⁾ Ljutomer. Zgodovina trga in sreza. V Mariboru 1926. V. 8°. VII + 375 str.

*Celeja v starokrščanski dobi*⁷⁹⁾ — napisan za Buličevo 75letnico, drugi — *Pomen Tomislavovega kraljestva za Slovence*⁸⁰⁾ — za tisočletnico hrvatskega kraljestva; v tem zadnjem izraža Kovačič mnenje, da je Tomislavova zasedba ozemlja med Savo in Dravo zagotovila Slovencem povezanost z ostalimi Jugoslovani in jih s tem rešila osamljenosti, ki bi jih bila drugače vodila v narodno smrt.

Kakor za ta dva članka so jubileji dali povod še za nekatere druge. Za kazalo, izdano za prvih 20 letnikov Časopisa, je Kovačič kot uvod napisal informativen pregled »Časopis« in »Zgodovinsko društvo«, ⁸¹⁾ dve leti pozneje, ob društveni 25letnici, je očrtal *Postanek in razvoj mariborskega muzeja*, ⁸²⁾ ob 70letnici mariborskega bogoslovja pa je za Spomenico, izdano ob tej priliki, prispeval uvodno zgodovinsko študijo *Lavantinsko bogoslovno učilišče v Mariboru*. ⁸³⁾

Sodeloval je tudi pri Stanojevičevi Narodni enciklopediji z biografi-jami slovenještajerskih cerkvenih predstavnikov, podobno pri Slovenskem biografskem leksikonu ⁸⁴⁾ z nekaterimi biografijami lavantinskih duhovnikov ter pri Življenju svetnikov, ⁸⁵⁾ katerega je za Družbo sv. Mohorja do 1929 tudi urejeval.

Poleg tega raznovrstnega podrobnega in pripravljalnega dela si je Kovačič v prvem desetletju po osvoboditvi zastavil tudi nalogo, da o zgodovini severo-vzhodne Slovenije izdela celotno in zaključno sliko. Storil je to v dveh obsežnih knjigah, od katerih obravnava prva politično, druga pa cerkveno zgodovino.

Zgodovinski opis *Slovenska Štajerska in Prekmurje*, ⁸⁶⁾ ki ga je izdala Slovenska Matica, je nadaljevanje predvojnih pokrajinskih monografij sloven-ske zemlje, katere zaključuje. Težave, ki so se pri tem delu stavile Kovačiču na pot, so bile večje, ko so jih imeli pisci ostalih monografij iste zbirke. Med-tem, ko so bile ostale slovenske pokrajine politično enotne in so kot take doživljale enoten razvoj, sta bila Slovenska Štajerska in Prekmurje dela dveh večjih političnih edinic, zaradi česar je bilo za razmejitev zgodovinskih do-godkov težko najti skupne vidike. Predдела za posamezna zgodovinska vpra-

⁷⁹⁾ Strena Buliciana. Zagreb-Split 1924, 387—95. Tudi ponatis.

⁸⁰⁾ Sveslavenski zbornik. Zagreb 1930, 103—7.

⁸¹⁾ Kazalo k ČZN I—XX. Maribor 1926, 3—12.

⁸²⁾ ČZN 1928, 255—68.

⁸³⁾ Spomenica ob 70letnici lavantinskega bogoslovnega učilišča v Mariboru. Maribor 1929, 1—48.

⁸⁴⁾ Tudi članek o Kovačiču je sestavljen v SBL po njegovih lastnih podatkih; navedeni so v njem vsi glavni Kovačičevi spisi razen onih v prvih 20 letnikih ČZN, za katere pa nudi podroben kronološki pregled Kazalo k ČZN I—XX. Maribor 1926, 21—6. — Kovačičeve šifre so bile: F. K., F. K-č, F. K-č, K.

⁸⁵⁾ Prim. Književni glasnik 1939, 2.

⁸⁶⁾ Slovenska Štajerska in Prekmurje. Zgodovinski opis. Ljubljana 1926. V. 8°. (IV) + 421 str. (Slovenska zemlja. VII.)

šanja so bila večinoma ali pomanjkljiva ali zastarela, za Prekmurje pa vrh tega tudi nedostopna. Za eventualno potrebne lastne predštudije je manjkalo Kovačiču zlasti za vzhodni del dežele od Posavja preko Krajine in Halož do Murskega polja s Prekmurjem tudi potrebno arhivalno gradivo. Težava je bila nadalje v tem, da je bila Slovenska Štajerska in Prekmurje prvo večje zgodovinsko delo, kjer je bil Kovačič navezan samo na sebe, medtem ko je v dotedanjih nadaljeval večinoma preddela Slekovca. Po vsem svojem življenjskem zgodovinskem delu je bil Kovačič v prvi vrsti krajevni in v zvezi s tem cerkveni zgodovinar, ki kot tak ni obravnaval posebnih, n. pr. socialnih ali gospodarskih vprašanj in prav tako tudi ne politične zgodovine. Tako je razumljivo, da stopajo v Slovenski Štajerski posamezni kraji in posamezne osebnosti zlasti s kronološkimi in biografskimi navedbami mnogo bolj v ospredje, ko pa celotna pokrajina z njenim enotnim zgodovinskim potekom; tudi v podrobnostih je to in ono potrebno korekture. Je pa knjiga po svojem odločnem narodnem poudarku zanimivo delo, ki kaže vse značilnosti pozne preporodne dobe in ki z memoarnim opisom poteka in razpleta štajerskega vprašanja na mirovni konferenci v Parizu⁸⁷⁾ zaključuje nad 1000letno preteklost štajerskih Slovencev.

Z močnim cerkvenim poudarkom pri podajanju kulturne zgodovine je knjiga tudi izhodišče za Kovačičevo največje delo, za *Zgodovino Lavantinske škofije*,⁸⁸⁾ napisano ob njeni 700letnici. Metodično je Kovačič v tem delu sledil razvoju cerkvene organizacije na današnjih lavantinskih tleh vzporedno s splošnim razvojem cerkvene zgodovine. Za podlago svojega podajanja je postavil krajevno cerkveno zgodovino in karakteriziral dobe in razvojne smeri cerkve v mejah današnje lavantinske škofije predvsem z biografskimi podatki vodilnih škofijskih osebosti. S to delovno metodo je našel način, ki je njemu kot krajevni zgodovinarju najbolj odgovarjal, obenem pa tudi bil že udomačen po delih Ig. Orožna in M. Slekovca, katera je Kovačič v *Zgodovini Lavantinske škofije* nadaljeval in zaokrožil s samostojnimi arhivalnimi izsledki. Topografsko in biografsko obravnavano snov je povezal v pet časovnih enot: krščanstvo v rimski dobi, doba od pokristjanjenja Slovencev do ustanovitve lavantinske škofije, lavantinska škofija do Jožefa II., od jožefinskih cerkvenih reform do preselitve škofijskega sedeža v Maribor in najnovejša doba. Po zamisli iniciatorja dela, knezoškofa A. Karlina, je vse obdelal na poljudnoznanstven način in ustvaril tako knjigo, ki ni samo priročnik lavantinske zgodovine, ampak obenem tudi uvod v splošno cerkveno zgodovino, in ki seznanja čitatelja tudi z osnovnimi pojmi cerkvenega razvoja od pravnih cerkvenih norm v organizaciji pa do cerkvene umetnosti, ki jo ponazarjajo priloge. Knjiga je uspelo delo, ki podaja znanstveniku obilo topografskega in kronološkega gradiva, povprečnemu čitatelju pa pregledno razvojno sliko

⁸⁷⁾ Štajersko vprašanje na mirovni konferenci v Parizu. O. c. 402—8.

⁸⁸⁾ *Zgodovina Lavantinske škofije (1228—1928)*. Ob 700letnici njene ustanovitve. Maribor 1928. 4°. XVI + 491 str.

lavantinske škofije in obris cerkvenega življenja v posameznih krajih ter v posameznih dobah. Je prva zaključena zgodovina škofije na Slovenskem ter kot taka simbolična slika zgodovinskega dela slovenještajerske duhovščine od Robiča preko Kosarja, Orožna, Pajka, Slekoveca, Stegenška in Ljubše do Kovačiča, ki je v njej svoje in svojih prednikov izsledke povezal v celoto.

Sorazmerno največ prostora je posvetil Kovačič v Zgodovini Lavantinske škofije A. M. Slomšku. Deloma je bilo to v zvezi s cerkveno- in narodno-političnim pomenom prvega lavantinskega vladike v Mariboru, deloma pa specialnega zanimanja za Slomška in njegovo dobo, kateremu se je Kovačič v zvezi z akcijo za Slomškovo beatifikacijo v zadnjih letih popolnoma posvetil.

Slomšek je bil ideal štajerskih narodnih krogov od preporoda dalje, še posebej pa si ga je za svoj vzor izbrala baš Kovačičeva generacija, ki je menda tudi ustvarila primero o Slomšku kot drugem sv. Metodu. Ponovno se je Kovačič opiral na Slomška že pri svoji protialkoholni agitaciji Zgodovinska pomembnost Slomška in premestitve lavantinske škofijske rezidence v Maribor obenem z novo takratno razmejitvijo med sekovsko in lavantinsko škofijo mu je v podrobnostih stopila pred oči, ko je kot izvedenec jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu študiral našo severno narodnostno mejo in vzel pri tem za podlago narodnostne razmere v času sekovsko-lavantinske škofijske razmejitve. Podobno je bil Slomšek v ospredju Kovačičeve pozornosti kot program mariborskega čitalniškega življenja, borbe za uvedbo slovenščine v šolo, cerkev in urade in predvojnega krščanskosocialnega pokreta ter novega katoliškega učiteljskega gibanja, katerega je pod vplivi svojega tovariša J. Grudna začel propagirati v Mariboru baš Kovačič. Tako je od predvojnih predavanj o Slomšku v prosvetnih društvih preko bolj slučajnih objav gradiva o Slomškovem literarnozgodovinskem delu⁸⁹⁾ prispel zlasti s pripravi za Zgodovino Lavantinske škofije do smotrnega študija Slomška in njegove dobe.

Oprl je Kovačič to svoje delo neposredno na vire: proučil je Slomškovo zapuščino in vse na Slomška se nanašajoče gradivo ter revidiral Kosarjevo in Medvedovo Slomškovo biografijo. V ta namen je zbral predvsem vso dosegljivo korespondenco ter jo kot *Slomškova pisma*⁹⁰⁾ izdal v novo ustanovljenem Arhivu za zgodovino in narodopisje; dosegel je za izdajo tudi gmotno podporo lavantinskega ordinariata. Skupno s Slomškovimi pismi Čopu, ki jih je na istem mestu⁹¹⁾ objavil A. Pirjevec, šteje zbirka 437 pisem iz časa od 1832 do 1862 in vsebuje mnogo novega gradiva o Slomšku, o njegovem literarnem krogu, o cerkvenih prilikah v lavantinski škofiji, pa tudi v vsej salzburški nadškofiji ter o stališču konservativnih krogov do revolucijskega leta 1848.

⁸⁹⁾ Slomšek o pouku slovenskega jezika pred sto leti. ČZN 1922, 1—14.

⁹⁰⁾ *Slomškova pisma*. AZN I. Maribor 1930—1932. V. 8°. Str. 22—370; Dodatek *Slomškovih pisem*. AZN I/1. Maribor 1934. V. 8°. 57 str.

⁹¹⁾ AZN I, 2—12.

Izdajo je Kovačič opremil z vsemi potrebnimi orientacijskimi imeniki in seznamami, škoda pa je, da ni napisal tudi primerneга zgodovinskega uvoda. Opustil je to, ker za beatifikacijski proces Slomška, ki mu je objavo v prvi vrsti namenil, to ni bilo potrebno, pa tudi zato, ker je pripravljaj o Slomšku samostojno biografijo, ki bi naj uvod nadomestila.

Ta biografija — *Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski*⁹²⁾ — je pisana glede na priprave za beatifikacijo s posebnim ozirom na Slomškovo življenje kot življenje svetnika. Zgrajena je na prvi biografiji Slomškovega sodobnika F. Kosarja ter na virih iz Slomškove zapuščine in na podatkih, zbranih za beatifikacijo. Kovačiču je bila srčna zadeva ter je napisana s spoštljivostjo in ljubeznijo do oboževanega vladike, ki mu je ideal slovenskega človeka. Z ozirom na Slomška je v njej Kovačič podal kvintesenco svojega pojmovanja narodnosti in svojega gledanja na izpolnjevanje zgodovinskih nalog, ki so vsakemu narodu določene. Skupina vseh duševnih in telesnih sposobnosti, ki jih ima kak narod, tvori narodni duh ali narodni genij, ki se izraža v največji popolnosti v svetnikih. Kar je v Slovencih blagega in plemenitega, je osredotočeno v Slomšku, v njem pa se tudi odraža vse trpljenje, poniževanje in krivice, ki so jih morali Slovenci prestatiti od svojih sovražnikov; s tem je naš narodni genij v Slomšku v njegovem svetništvu poosebljen. Ko bo Slomšek proglašen svetnikom, bomo Slovenci postali enakovredni drugim narodom; kajti narod je popoln šele takrat, ko ima poleg narodnih, gospodarskih in kulturnih vrednot tudi svojega svetnika, personifikacijo lastnega narodnega genija. Temu cilju je Kovačič posvetil večer svojega življenja, ko je neumorno in požrtvovalno zbiral in pripravljaj vse potrebno za Slomškovo beatifikacijo.

V zvezi s tem delom je Kovačič načel vrsto vprašanj, ki se tičejo Slomška in njegovega delovanja ali se nanj nanašajo vsaj posredno. Večinoma so to drobni prispevki,⁹³⁾ pomembna pa je opozoritev na »*Kalobski rokopis slovenskih pesmi iz leta 1651.*»⁹⁴⁾ ki ga je Kovačič našel v Slomškovi zapuščini, in poročilo o nameri, da se v zvezi s teritorialno reorganizacijo lavantinske škofije za cesarja Franca I. prenese sedež škofije iz Št. Andraža v Ptuj.⁹⁵⁾ Za izdelavo podrobnega Slomškovega rodovnika sam ni imel časa, pridobil pa je za to M. Goričarja,⁹⁶⁾ kar je značilno zanj kot organizatorja.

Med Kovačičevim literarnim in organizacijskim delom stoji njegovo prosvetno delo. Posebnega študija bo zahtevalo njegovo prizadevanje za po-

⁹²⁾ *Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski*. I.—II. Celje 1934—1935. 8°. 168 + 143 str.

⁹³⁾ Slomškov najstarejši rokopis. ČZN 1932, 190—2. — Slomšekiana. ČZN 1935, 167—9; 1936, 26—34. — Slomšek častilec sv. Cirila in Metoda. Slomškov glasnik 1935, 9—11. — A. M. Slomšek v slikah. Kronika slovenskih mest 1936, 19—22. — Slomškova mati Marija roj. Zorko. Vigred 1938, 2—5, 43—8.

⁹⁴⁾ ČZN 1930, 181—205.

⁹⁵⁾ Nameravani škofijski sedež v Ptuj. ČZN 1933, 200—7.

⁹⁶⁾ Slomškov rodovnik. Sestavil Maks Goričar. Maribor 1938. V. 8°. 40 str.

dvig treznosti in proti alkoholizmu, čemur se je posvečal s peresom in z besedo.⁹⁷⁾ Značilno za Kovačičevo miselnost je nadalje, da je organiziral ob tisočletnici sv. Vavla svetovavlaško proslavo pri Sv. Venčesu pri Slov. Bistrici in 1932 prvi protirevizionistični tabor v Veržeu. Številna odborništva je v zadnjem času svojega življenja zaradi dela za beatifikacijo Slomška odložil (obdržal je samo predsedništvo Slomškove družine in podpredsedništvo Ljudske univerze), z vso svojo osebnostjo pa je ostal do smrti povezan z mariborskimi znanstvenimi organizacijami: da je bil predsednik Zgodovinskemu društvu in urednik Časopisu, smo že omenili, od 1920 pa je bil pred-

Predsednik Muzejskega društva 1938.

(Zadnja Kovačičeva slika, skupaj z županom dr. A. Juvanom pri otvoritvi meščanskega oddelka v novih muzejskih prostorih 18. decembra 1938.)

sednik tudi Muzejskemu društvu ter od 1928 predsednik kuratoriju Študijske knjižnice, s katero je bil od vseh mariborskih znanstvenih ustanov povezan najtesneje.

Vse od prvih početkov, ko je takoj po ustanovitvi Zgodovinskega društva bila osnovana tudi knjižnica, je bil živo zainteresiran na njenem razvoju in je tudi z brezprimerno energijo in vztrajnostjo pomagal premagovati težkoče, ki so ta razvoj ovirale. Šestkrat se je morala knjižnica seliti v teku 12 let, preden je končno (1921) dobila prostore, kjer ji je bilo možno ostati. In vse te selitve je po večini vršil Kovačič sam. Na še večje zapreke je naletelo

⁹⁷⁾ Gl. opombo 49).

njegovo prizadevanje v prvih letih po osvoboditvi, da bi knjižnico prevzela v upravo bodisi državna bodisi pokrajinska oblast in da bi se iz nje in iz arhivskih ter muzejskih zbirk Zgodovinskega društva osnoval v Mariboru kulturnemu pomenu mesta odgovarjajoč znanstven zavod. Vse prošnje in spomenice v ta namen so ostale brez odziva — ugodno se je rešilo vprašanje (vsaj glede knjižnice) šele, ko jo je 1923 kot Študijsko knjižnico prevzela v upravo mestna občina mariborska in ji s tem zagotovila normalen razvoj.⁹⁸⁾

Podobno je bilo združeno s težkočami in je zahtevalo mnogo vztrajnosti ter nezlomljive volje in vere tudi Kovačičevo delo za organizacijo arhiva in muzeja. Ko je njegovo prizadevanje za ustanovitev znanstvenega zavoda v državni upravi propadlo, je Kovačič pokrenil akcijo, da bi arhiv prevzela Mariborska oblast. A še preden se je to zgodilo, je Mariborska oblast bila ukinjena; vendar se je zamisel kljub temu realizirala, ko je 1932 v upravi Dravske banovine bil ustanovljen v Mariboru Banovinski arhiv. Dolgotrajnejša je bila pot do novega muzeja. Glede tega je stal Kovačič na stališču, da je najboljša priprava zanj zbiranje gradiva, v pravilni predpostavki, da bo javnost za primerno in smotrno zbrane muzealije prej ali slej znala najti tudi primerne prostore. In ob večeru življenja ga je doletela sreča, da je mestna občina mariborska 1937 določila za muzej mariborski grad in ga v ta namen adaptirala ter da je 18. decembra 1938 župan dr. A. Juvan v novih prostorih tudi že otvoril prvi (meščanski) oddelek muzeja. Z mestno Študijsko knjižnico, z Banovinskim arhivom ter z novim pokrajinskim muzejem je bilo življenjsko delo Kovačiča organizatorja uspešno zaključeno.

Kovačičevo delo za mariborske znanstvene ustanove označujejo poztvornost, stvarnost in vztrajnost. Prvi dobrotnik tako knjižnice kakor arhiva in muzeja je bil on sam in to tako s svojimi darovi kakor z intervencijami za pridobitve od drugod. Dokler ga ni bolezen — za časa dela na Zgodovini Lavantinske škofije revmatizem, pozneje pa angina pectoris in arterioskleroza — zadrževala, je bila vsaka Kovačičeva pot in vsak družabni sestanek združen z načrti za nove pridobitve, bodisi za knjižnico, bodisi za arhiv ali muzej. Težave teh ustanov s prostori, pomanjkanje finančnih sredstev in pogosto nezadostno upoštevanje knjižnice, arhiva ali muzeja v javnosti ga je pač spravljalo v slabo voljo, ni pa v njem omajalo zavesti, da so te ustanove z narodnega in kulturnega vidika upravičene in nujne. Skrbelo in bolelo ga je pomanjkanje aktivnega naraščaja zgodovinarjev, zato pa je očetovsko sprejemal v svoj krog mlade moči, ki so mu stopile pri delu ob stran. Svojim sodelavcem ni bil samo predsednik društva ali urednik Časopisa, temveč iskren prijatelj, kar je bilo gotovo največje odlikovanje, ki ga je mogel kdo od Kovačiča prejeti, česar pa niso bili deležni mnogi. Na teh je zidal in kot patriarh med njimi delal dan za dnem, obravnavajoč z njimi tekoče zadeve najrajši vsako jutro pri sestankih v Študijski knjižnici. Vodil jih je z njemu v visoki meri

⁹⁸⁾ Glaser J., Študijska knjižnica v Mariboru. ČZN 1928, 191—216. — Kovačič Fr., »Časopis« in »Zgodovinsko društvo«. 2. Knjižnica. Kazalo k ČZN I—XX, 7—11.

prirojenim čutom za stvarnost, razpravljaj z njimi o načrtih in namerah, a jim pri izvrševanju dela prepuščal popolno svobodo. Navzlic koleričnemu temperamentu je bil nasproti svojim sodelavcem vedno dostojanstveno vljuden in fin. Tudi družabno se je do smrti najrajši gibal v krogu svojih odbornikov, z njimi čutil ter se z njimi radoval uspehov iz javnega in privatnega življenja.

*

Kovačičev duševni in kulturni horicont označujejo najboljše nekrologi, katere je on posvetil pokojnim prijateljem, sodelavcem ali vzornikom, Kovačičev položaj v naši kulturni javnosti pa besede, s katerimi se je ta od mrtvega poslovila.

M. Slekovec, A. Stegenšek, H. Schreiner, A. Kaspret, Fr. Kos, P. Turner, A. Medved in M. Ljubša predstavljajo krog ljudi na Slovenskem, s katerimi je Kovačič sodeloval in s katerimi je delil sorodne poglede na življenje, deloma na znanost, predvsem pa na narodne potrebe in cilje. Delna različnost naziranj ga pri tem ni motila, kar vidimo n. pr. pri svetovnonazorsko drugače orientiranem P. Turnerju, s katerim pa je družila Kovačiča obema skupna zamisel o sodelovanju Slovanov in obema skupno konservativno stališče do aktualnih kulturnih pojavov, ki se je skladalo n. pr. v pogledih na slovensko moderno z njenim predstavnikom Ivanom Cankarjem, katerega sta oba enako odklanjala.⁹⁹⁾ Poleg teh so mu bili vzorniki Fr. Rački, T. Smičiklas, V. Jagić in Fr. Bulić in vzgledoval se je pri njih zlasti kot zgodovinar. Želel pa si jih je kot vzornike tudi za vse naše javno življenje. Med še živimi je bil Kovačiču vzor javnega delavca M. Murko.

Karakteristiko Kovačiča, kakor se nam kaže iz njegovih sodelavcev, prijateljev in vzornikov, dopolnjuje slika, ki je o njem ostala v naši javnosti po njegovi smrti. Knezoškof dr. I. Tomažič se je pri odprtem grobu poslovil od idealnega duhovnika, župan dr. A. Juvan od največjega Mariborčana zadnje generacije, Fr. Baš od zgodovinarja in organizatorja mariborskih znanstvenih ustanov, dr. J. Tominšek od pisatelja zgodovine Slovenske Štajerske in Prekmurja. V nekrologu ga je označil J. Glaser¹⁰⁰⁾ kot človeka in realističnega aktivista, ki je po svojem značaju in kot močna, z nesebičnim idealizmom in z globoko etično zavestjo prežeta osebnost, vzvišen nad spori in malenkostmi dneva, v redki skladnosti in složnosti družil okrog sebe sodelavce, tudi take, ki so izven njegovega delokroga hodili ločena pota, I. Kolar¹⁰¹⁾ je poudaril Kovačičevo narodno in jugoslovansko zavest, I. Janžekovič¹⁰²⁾ in A. Trstenjak¹⁰³⁾ sta podala karakteristiko njegovega tomistično usmerjenega filozofskega dela, Fr. Baš¹⁰⁴⁾ je analiziral njegove odnose do meščanstva in do mesta

⁹⁹⁾ Prim. članka: Kje začeti? Straža 5. maja 1920. — Prepis o »bohemstvu«. Straža 21. maja 1920.

¹⁰⁰⁾ Obzorja 1939, 155—7. — ¹⁰¹⁾ Misel in delo 1939, 124.

¹⁰²⁾ Čas 1938/39, 224—6. — ¹⁰³⁾ Slovenec 4. apr. 1939.

¹⁰⁴⁾ Kronika slovenskih mest 1939, 113—4 (s sliko).

Maribora, I. Dornik¹⁰⁵) ga je očrtal kot človeka in podčrtal njegove zasluge za mariborsko znanost, Fr. Kotnik¹⁰⁶) zasluge za Družbo sv. Mohorja, I. Šiftar¹⁰⁷) zasluge za proučevanje Prekmurja, Salezijanski vestnik¹⁰⁸) delo za ustanovitev Marijanišča v Veržaju, Fr. Puncer¹⁰⁹) delo za Slomškovo beatifikacijo, I. Esih¹¹⁰) je opozoril na njegovo zanimanje tudi za hrvatska zgodovinska vprašanja, M. Kos¹¹¹) pa se je kot prva zgodovinska avtoriteta na Slovenskem poslovil od njega v imenu Jugoslovenskega istoriskega društva ter ga označil kot zgodovinarja, organizatorja in javnega delavca. S podobno označbo (*«fondeur, président et animateur»* Zgodovinskega društva) se ga je spomnil L. Tesnière.¹¹²)

Kovačič je umrl kot mož, ki ga je radi kremenitega in nesebičnega značaja spoštovala vsa javnost in ki ga je radi narodne zavednosti, samostojnosti pogledov na javno življenje, delavnosti v proučevanju domače zgodovine ter smotrnosti v organizaciji mariborskega znanstvenega življenja tudi nedeljeno cenila. V tem pogledu spominja položaj Kovačiča v naši javnosti na položaj, kakor ga je zavzemal Kovačičev prijatelj Fr. Bulić v Splitu, v Mariboru pa njegov tovariš v Zgodovinskem društvu P. Turner. Nekrologi so po Kovačičevi smrti zabeležili to, kar je javnost o njem sodila, ko je bil še živ: nil nisi bene. Ob njegovem mrtvaškem odru ni nikdo dvomil, da je umrl največji Mariborčan svoje dobe.

Sam se tega ni zavedal. Od svojih del je najbolj z zadovoljstvom gledal na Študijsko knjižnico, kar je izrazil tudi javno, n. pr. v slavnostnem govoru na petindvajsetletnici Zgodovinskega društva približno z besedami: Mogoče boste našli v naših delih diletantizme, priznati pa boste morali, da smo vedeli, kaj hočemo, če ne bi ustvarili nič drugega, kot pripravili ustanovitev Študijske knjižnice, temelja za znanstveno delo v Mariboru. Podobno se je izrazil, ko sta mu odbora Muzejskega in Zgodovinskega društva spomladi 1929 v Študijski knjižnici izročila diplomu častnega članstva: Poglejte, kaj je danes z deli Davorina Trstenjaka! Mogoče bo doletelo to tudi naša dela. Ne more pa to doleteti Študijske knjižnice, ki bo vedno vodila in navajala k znanstvenemu delu in tako k novim izsledkom. Ko je za svoj god 1937 po izidu Kovačičevega zbornika povabil odbornike Zgodovinskega društva na zakusko v svoje stanovanje na Koroško cesto št. 10, je svojo izjavo razširil ter rekel v bistvu sledeče: Knjižnico imamo in arhiv imamo; sedaj morate mlajši gospodje skrbeti, da bo iz knjižnice in arhiva rastel Časopis. Ljub mu je bil razgovor o knjižnici, arhivu ali muzeju in z mladeniškim temperamentom je pripovedoval o prestanih težavah, medtem ko je o Časopisu ali o svojem življenju in o svojih delih — razen o študijah v Varaždinu in Rimu ter o abstinenčnem delovanju — pripovedoval malo. Mogoče je bil vzrok temu

¹⁰⁵) Naš dom 1939, 312—3 (s sliko). — ¹⁰⁶) Književni glasnik 1939, 1—3 (s sliko).

¹⁰⁷) Mladi Prekmurec 1939, 115—6. — ¹⁰⁸) Salezijanski vestnik 1939, 67—9 (s sliko).

¹⁰⁹) Kraljestvo božje 1939, 111—3 (s sliko). — ¹¹⁰) Obzor 21. marca 1939.

¹¹¹) JIČ 1939, 386—8. — ¹¹²) Revue des études slaves 1939, 209.

v upokojitvi s četrto položajno skupino, kar ga je bolelo in iz česar je sklepal — dasi se je o tem izrazil le kdaj izjemoma —, da je njegovo zgodovinsko delo ostalo brez cene in pomena. K temu se je pridružil v zadnjih letih še razvoj svetovnopoličnega položaja, tako da je zatisnil oči zagrenjen.

S Kovačičem je umrl mož, v katerem je živela miselnost našega narodnega preporoda, javni delavec, ki je odločilno posegal v vse življenje severovzhodnih Slovencev. Velike prirojene talente je uporabljal na vseh področjih kulturnega življenja od prosvete in politike do znanosti. V vsem svojem delovanju je imel pred očmi naloge časa ter je vedno in povsod pri popolnem zapostavljanju svojih osebnih koristi in brez ozira na trenutno razpoloženje časa in okolice iniciativno sodeloval pri reševanju aktualnih nalog severovzhodnih Slovencev. Iz kulturnega položaja Podravja in Pomurja v dobi, ko je stopil v javno življenje, je izvajal nujno potrebo, prepородiti narod s treznostjo ter etično dvigniti javno življenje tako, da ga nasloni na znanstvene temelje. Pri tem je pod vplivom prepородnih idej mladosti v duhu Franje Račkega gledal v zgodovini in sorodnih vedah izhodišče za vso narodno in javno vzgojo ter delo. Kot zgodovinar je začel s proučevanjem sodobnih yprašanj časa, iz zgodovine je utrjeval narodno zavest, iz zgodovine je usmerjal naše kulturne poglede na jugoslovanstvo in slovanstvo ter propagiral slovansko kulturno orientacijo med Slovenci z vzori od sv. Cirila in Metoda v najstarejši do Bulića v najnovejši dobi.

Iz zgodovinarja, ki zbira v izsledkih iz preteklosti oporišča narodni zavesti in poizkuša ustvariti tradicijo za politično in kulturno javno delo, je nasledil Kovačič delo predhodnikov Ig. Orožna, J. Pajka in M. Slekoveca in je njihovo delo razširil in poglobil. K r a j e v n o z g o d o v i n o je obogatil z novimi izsledki od rimskih najdb v Središču in Št. Pavlu ob Boljski ter staroslovenskih grobov v Središču in Veržetu pa do opisa bojov za našo državnopolitično pravo na mirovni konferenci v Parizu. Poleg krajevne zgodovine bo Kovačiču dolgovala trajno hvalečnost c e r k v e n a z g o d o v i n a, v kateri je nadaljeval in strnil raziskavanja svojih predhodnikov. Kot rojen organizator je Kovačič zaključil na Slovenskem Štajerskem dobo individualnega zgodovinskega proučavanja ter ga povezal v smotrni organizaciji, ko je 1903 ustanovil Z g o d o v i n s k o d r u š t v o z a S l o v e n s k o Š t a j e r s k o ter 1904 pokrenil Č a s o p i s z a z g o d o v i n o i n n a r o d o p i s j e. Kot sotrudnik Časopisa je zlasti z objavami gradiva prispeval k zgodovini severne Slovenije doneske trajne vrednosti ter rasel iz začetnega publicista, kateremu je zgodovina sredstvo za afirmacijo narodne zavesti, do metodičnega zbiratelja, ki rešuje zgodovinske spomenike pred propadom in pozabljenostjo.

Nikdo ne bo mogel zadostno poudariti podrobnega in samozatajevanja polnega dela, katerega je Kovačič izvršil kot narodnjak in znanstvenik, zlasti kot organizator. Kot zgodovinar morda ne presega svojih predhodnikov, lavantinskih duhovnikov-zgodovinarjev, visoko pa se je dvignil nad nje kot

ustanovitelj in graditelj mariborskih znanstvenih organizacij in ustanov. Smela je bila v začetku XX. stoletja misel, ustanoviti v Mariboru znanstveno knjižnico, arhiv in muzej. Z železno voljo, vztrajnim delom in več ko idealno ljubeznijo do zastavljenih nalog je Kovačič to smelo misel kljub vsemu uresničil ter ustvaril s tem v Mariboru trajne temelje za znanstveno delo in dal slovenskemu Mariboru značaj kulturnega središča, ki ga Maribor prejšnje dobe ni imel.

Odšel je od nas v času, ko v perturbacijah svetovnega in javnega življenja ostajajo trajne edine kulturne vrednote, zlasti znanstvene. Dediščino takih vrednot nam je zapustil v svojem delu in postal je poleg vzgledov, ki jih je svojemu času prikazoval iz slovanskega sveta, naš vzor on sam kot človek in javni delavec: zapustil nam je, poedincem kakor vsej javnosti, dolžnost, da razvijamo in vodimo v njegovem duhu njegovo dediščino v bodočnost!

Summarium.

Praelatus Dr. Franciscus Kovačič.

Dr. Franciscus Kovačič (1867—1939) eorum, qui ineunte hoc saeculo in urbe Maribore studiis ad philosophiam et historiam spectantibus magno successu se dediderunt, iure princeps habetur.

Ab anno 1893 usque ad annum 1932 munere professoris theologiae fundamentalis et philosophiae fungens eandem diligentiam, qua officia sacerdotis faciebat, ad historiam rerum in regionibus nostris gestarum indagandam adhibuit. Idem alios quoque studiosos ad has litteras incitabat via rationeque patefacta. In omnibus autem agendis amantissimum se patriae praestitit id potissimum agens, ut vitam cultumque populi ad Dravum et Murum fluvios habitantis emendaret.

Primordia historica iam tum capessivit, cum in Croatia et deinde Maribore scholam frequentabat, maximi autem momenti erant eius studia Romae, unde domum referebat, quidquid ibi viderat et didicerat, quod etiam nobis imitandum putaret. Plenus consiliorum reversus in seminario sacerdotali summam operam theologis quam optime educandis dedit, quapropter annis 1898—1909 libellos trimestres inscriptos *Voditelj v bogoslovnih vedah* (Dux in theologicis) edebat permultas eius dissertationes cum de rebus divinis tum historicis continentes.

Quibus rebus gestis nondum contentus maiora concupivit. Anno 1903 ut pristinum et hodiernum statum Slovenorum Styriensium investigaret, praecipuam fundavit societatem historicam (Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko), in qua noster negotium ab epistulis agebat, donec anno 1921 praeses huic collegio electus est, quem honorem usque ad mortem obtinebat. Eiusdem impulsu anno 1904 liber annalis ad historiam et ethnographiam colendam (*Časopis za zgodovino in narodopisje*) edi coeptus est, quem non solum administrabat et ab anno 1917 edendum curabat, sed etiam suis collationibus haud minime locupletabat. In quibus propagavit priorum studia sacerdotum Lavantinarum, qui mira inter se continuatione coniuncti eodem patriae amore flagrantibus diversas historiae regionalis atque ecclesiasticae quaestiones tractabant velut A. Krempel, Ign. Orožen, Jos. Pajek, Mat. Slekovc.

Primum locum inter eius monographias quae dicuntur tenent opera: *Središče* (1910) et *Ljutomer* (1926), ex historia autem ecclesiastica summa laude memoranda sunt: *Historia dioeceseos Lavantinae* (1928), quae syntheseos modo eius et priorum labores complectitur, et corpus epistularum Antonii Martini Slomšek, primi episcopi Lavantini Maribore praesidentis, cuius beatificationem his litteris et sequente biographia (1934/35) praeeparabat.

Nimirum quod ne res politicas quidem a se alienas putavit. Immo vero semper a natione sua stabat eiusque iura defendebat, quod Magno bello confecto (1918) in pace pangenda experti vice fecit.

Tribus denique institutis, quae eius opera exstiterunt, urbs nostra ornatur: sunt bibliotheca studiosorum (Študijska knjižnica), archivum banatus Dravici, musaeum, quod in amplissima arce conditum magna laetitia nostrum afficiebat.

Quibus rebus factis doctor Kovačič, ultimus polyhistor atque aemulus magni Francisci Rački, urbi Maribori facultates non mediocres dedit, ut traditione servata in omnibus litteris proficeret.

A. D.

P. Bernard Mariborčan, slovenski pisatelj 18. stoletja.

Dr. Fr. Ilešić.

Pisal se je Ivan Anton Apostel, bil je kapucin in imel samostansko ime Pater Bernardus.¹⁾

Malo smo doslej vedeli o njegovem življenju;²⁾ nekoliko novih podatkov podam v tej svoji razpravi. Eno, njegovo največje delo (nemško-slovenski slovar) se je že smatralo za izgubljeno, drugo (zbirka slovenskih molitev za bolnike) pa se v naši kulturni zgodovini sploh še ni omenjalo,³⁾ bilo je neznano. Obe deli sta ostali v rokopisu.

V mortuariju celjskih kapucinov se p. Bernard imenuje »concionator« (pridigar).⁴⁾ Poistovetil je p. Bernarda z Ivanom Antonom Apostlom prvi pač zgodovinar M. Slekovec; v svojem gradivu o njem pravi: »Fuit philologus slovenicus« in dostavlja, da je »spisal slovar«. Kjerkoli se je prej navajal slovar, se je njega avtor imenoval le s samostanskim imenom: p. Bernard.

¹⁾ Čuden se zdi priimek Apostel. V krstni knjigi mariborske mestne župnije je pri 17. aprilu 1715 (ko je bil krščen mlajši brat našega pisatelja) nekdo s svinčnikom pripisal: »heißt dieser so? de Apostol...«; najbrž je pripisal to sestavljalec indeksa krstne knjige; pač zato, ker je dvomil o tem priimku, ga dalje sploh ni vnašal v indeks. Nenavaden je priimek res, ali stvarno je prav tako mogoč, kakor eksistirajo priimki: Papež, Škof, Propst, Kralj, Cesar itd. V dekaniji St. Veit pri Ehrenhausenu je okoli l. 1749. živel človek, ki se je pisal »Josephus Poet«, v Cmureku je okoli l. 1751. bila »Schulmeisterin Elisabetha Poetnerin« (Leeher, Gnaden-Geschichten, 1753, str. 116, 312; točnejši naslov dela navedem pozneje). — Okoli l. 1650. je bil ob Dravi na glasu »Doctor de Apostolis«, zdravnik, ki je dobro poznal zdravstvene razmere v Ptuj in v Varaždinu (Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arhiva 1917, 131 sub 10) in Vrela i prinosi, Sarajevo 1933, 132).

²⁾ Vse, kar se je doslej vedelo o Ivanu Antonu Apostlu, je bilo vzeto iz zbirke personalij pokojnega zgodovinarja Mateja Slekovca, ki jo hrani arhiv mariborskega Zgodovinskega društva (Slekovec je imel te podatke iz krstnih knjig mariborske stolne župnije, iz lavantinskega ordinacijskega zapisnika in iz mortuarija kapucinskega samostana v Celju). Sigurno po Slekovcu podaja podatke o Apostlu K(i)d(rič) v SBL.

³⁾ Samo zabeleženo je med prirastki Študijske knjižnice v Mariboru v ČZN 1935, 189.

⁴⁾ P. O. Koejan ga v svoji zgodovini kapucinov — na str. 60 šematizma, navedenega natančneje v opombi ¹⁶⁾ — imenuje »Concionatur ac lector«.

Iz življenja pisatelja Ivana Ant. Apostla.

Ivan Anton Apostel se je narodil v Mariboru v juniju 1711, najbrž 7. junija, ko je bil krščen,⁵⁾ kot zakonski sin meščana Tomaža Apostla⁶⁾ in njegove žene Ane Marije, rojene Sochermayr (Schachermayr(in), Schachermar). Krstna botra sta mu bila Mihael Pitreich in Marija Elizabeta Pilgramin. Krstil ga je »curae magister« Franc Renkl.

Bernardovi starši, oče Jurij Tomaž,⁷⁾ mati Ana Marija, hči Jurija Sochermayrja, sta se poročila dne 3. oktobra 1707 v Mariboru, priči sta bili Ivan Filipič in Kristofor Guedtsholdt.

Ko se je Jurij Tomaž l. 1707. ženil, je bil »ein Ladendiener«, t. j. trgovski pomočnik (uslužbenec); sigurno se je bil v Maribor priselil;⁸⁾ vsi slučaji Apostlov, ki se nahajajo v maticah mariborske mestne župnije, so slučaji njegove rodbine ali rodbine enega njegovih sinov, Ernsta; v župnijah najbližje mariborske okolice (v Kamnici, v Limbušu, v Rušah) nisem našel v 18. stoletju nobenega Apostla. 29. julija 1712 se v krstnih knjigah Tomaž imenuje »civis« (meščan), prav tako 24. dec. 1722, 11. jul. 1725 in 25. okt. 1726, ali tu se dodaja »mercator«, bil je torej takrat že samostalen trgovec. Umrli je marca meseca 1737 (»Den 25. Martij ist Herr Apostel Thomas begraben worden«).

⁵⁾ Vpis v krstni knjigi mestne župnije v Mariboru se glasi: »7. huius (= Junii 1711) bapt(izat)us e(st) Joannes Antonius filius legitimus Patris Dni Thomae Apostl et Annae Mariae conjug. eius. Patrini fuere Dnus Joannes Michael Pitreich et D. Maria Elisabetha Pilgramin. Baptizans Franciscus Renkl curae mgster.« — 6. junij se kot rojstni dan navaja v lavantinskem ordinacijskem zapisniku in od tam je (po Slekovčevem izpisku) prišel tudi v SBL.

⁶⁾ Pri rojstnih podatkih o Ivanu Antonu v krstnih maticah mariborske mestne župnije je ta priimek zapisan A p o s t l (torej brez e), tako tudi 29. jul. 1712, 21. nov. 1718, 31. dec. 1719, 24. dec. 1722, 18. marca 1724, 11. jul. 1725, 25. okt. 1726, 19. dec. 1731, 16. okt. 1745, 23. apr. 1748 (tukaj tudi Apostlin), 12. sept. 1756, 2. maja 1758, 2. okt. 1760, 12. dec. 1762 — vse to se tiče rodbine Tomaža Apostla in rodbine njegovega sina Ernsta; v mrtvaških maticah se piše A p o s t l 26. jan. 1712, 6. marca 1725, 5. dec. 1725 (Apostlin), 23. maja 1729 (Apostlin), 15. avg. in 17. sept. 1731, 10. jun. 1732, 1. marca 1749, 1. jan. 1755 (Apostlin), 18. sept. 1757 (Apostlin), 5. marca 1759, 2. dec. 1759, 20. in 26. dec. 1762, 12. jan. 1767, 21. apr. 1770; v poročnih knjigah 20. febr. 1743, 27. jul. 1755, 13. jul. 1767; vsega skupaj se v 33 slučajih piše A p o s t l. Obliko A p o s t e l ima priimek v krstnih knjigah 7. apr. 1730, v mrtvaških knjigah 2. jun. 1710, 6. nov. 1727, 25. marca 1737 (smrt Bernardovega očeta), 21. maja 1760; v poročnih knjigah 25. maja 1744 (poroka Bernardove sestre Marije Ane): 6 slučajev. Prvotno, čisto latinsko obliko A p o s t o l u s ima priimek v poročni knjigi 3. okt. 1707 (poroka Bernardovega očeta) — če ni: Apostoll; v krstni knjigi je 19. maja 1709 A p o s t o l (prvotno Apostolus, a je -us prečrtan), 1. dec. 1713 je gen. Thomae Apostolis, 17. apr. 1715 Thomae de Apostolis, 7. avg. 1721 Thomae Apostolis. Vidi se, da se je priimek nemški glasil: Apostl. Ali naj ga mi pišemo: Apostl ali pa Apostel? Vsekakor treba besedo sklanjati brez e, torej: Apostla, Apostlu...

⁷⁾ Kot ženin se imenuje s polnim imenom: Georgius Thomas, tako tudi v poročni knjigi 20. febr. 1743 in 25. maja 1744 ter v krstni knjigi 7. apr. 1730, v vseh drugih slučajih je samo: Tomaž.

⁸⁾ Zato podatka o njegovem rojstvu v krstnih knjigah mariborske mestne župnije ni. Kot ženin je l. 1707. moral imeti vsaj kakih 25 let, torej bi bil rojen kje okoli 1680.

Po njegovi smrti se pri podatku o poroki njegovih hčerâ dne 20. febr. 1743 in 25. maja 1744 imenuje »defunct(us) nobilis dn(us) Georgi(us) Thoma(s) Apostl, quondam Senator Marpurgi«.

Bernardova mati se v podatkih o njeni poroki (1707) imenuje »honestâ Virgo Anna Maria Georgii Sochermayr filia«;⁹⁾ rojena je bila v septembru 1687 (krščena 25. sept.), njen oče Jurij je bil meščan in mlinar ali pek (»pistor«) v Mariboru, mati Barbara je bila hči Andreja Mešaka, mesarja v Lipnici. Bernardov ded po materini strani je torej bil doma v Lipnici. Umrâ je Bernardova mati 18. sept. 1757.¹⁰⁾

Tomažu Apostlu in njegovi ženi Ani Mariji se je rodilo vsaj 14 otrok (1709: Marija Ana, 1711: I v a n A n t o n, 1712: Franc Dominik, 1713: Marija Barbara, 1715: Jurij Anton, 1718: Jožef Ksaver, 1719: Tomaž Ernest, 1721: Ferdinand Lovrenc, 1722: Marija Eva, 1724: Joahim Gabrijel, 1725: Julijana Elizabeta, 1726: Simon Ivan, 1730: Jožefa Katarina, 1731: Jožefa Fidelija).¹¹⁾ Izmed teh otrok jih je mnogo umrlo že v otroški dobi.¹²⁾ Naš Ivan Anton je dosegel precejšnjo starost. Nekoliko več ko 50 let je doživel njegov mlajši brat Tomaž Ernest, ki je imel rodbino in umrl 21. aprila 1770.¹³⁾ Njuna sestra Marija Barbara se je 20. febr. 1743 poročila z zagrebškim obrtnikom, zlatarskim mojstrom I v a n o m J a k o b o m W u d i s c h a n o m.¹⁴⁾ Naš pisatelj Ivan Anton je imel torej sestro v Zagrebu.

⁹⁾ Kot mati otrok se v krstnih knjigah često imenuje samo »Anna Maria uxor« ali pa samo Maria, pa tudi Maria Anna. Njen dekliški priimek se piše različno: Sochermayr, Schachermayr(in), tudi Schacher Mayrin. Pri poroki njenega očeta (20. nov. 1686) se priimek piše Schahermar, podobno tudi pri njenem rojstvu: Shachermar.

¹⁰⁾ Pri smrti se navaja kot njena starost »74 annorum«; to pa ni točno, bila je stara samo 70 let.

¹¹⁾ Te otroke sem si izpisal iz krstnih knjig, toda v mrtvaških knjigah nahajam kot umrle Apostlove otroke še: Katarino († 26. jan. 1712) — rojena morda med Marijo Ano 1709 in Ivanom Antonom 1711? —, Ivana (6. marca 1725 je umrl »ein Knab Johannes Apostl«) ter Terezijo († 23. maja 1729). Ker ne vem, kako je s tem, sem gori napisal: »v s a j 14 otrok«.

¹²⁾ Izmed navedenih 14 otrok so umrli: Marija Ana 1710, Joahim Gabrijel 1731, Julijana Elizabeta 1725, Simon Ivan 1727, Jožefa Katarina 1731, Jožefa Fidelija 1732. Ne vem, kako je bilo s Francem Dominikom (r. 1712), z Jurijem Antonom (r. 1715), z Jožefom Ksaverjem (r. 1718), s Ferdinandom Lovrencem (r. 1721) in z Marijo Evo (r. 1722); zadnja utegne biti istovetna z Marijo Ano, ki se je 25. maja 1744 poročila z Jakobom Ludovikom Schwertlerjem.

¹³⁾ Tomaž Ernest (tudi: Ernest Tomaž ali pa samo: Ernest) je bil rojen dec. 1719 (krščen 31. decembra); l. 1755. (ko se je poročil že kot vdovec) se imenuje »nundinator«, t. j. trgovec ali kupec (sigurno je bil očetu Tomažu naslednik v trgovini), ob isti priliki se imenuje tudi »senator« ter je označen kot »nobilis Dominus« (tudi l. 1758: »nobilis Dominus« in »Senator«). Znova (torej vsaj tretjič) se je oženil 13. jul. 1767. Imel je vsaj šest otrok, umrlo jih je pet; pri življenju je ostal samo Franc Ernest, r. 1760.

¹⁴⁾ Prepisujem iz poročne knjige vse podatke o njeni poroki v Mariboru dne 20. febr. 1743: »Copulatus est nobilis, et artificiorum dnus Joannes Jacobus, def(unc)ti dni Georgii Andrae Wudischan, quondam civis et Sartoris Graecii, et Mariae Theresiae, uxoris eius legitimus filius, suae professionis aurifaber Sagrabiae cum nobili, et honesta Virgine Maria

V prijateljskih odnošajih (in sicer v botrinstvu) je rodbina Tomaža Apostla bila z rodbinami: Pilgram, Pitreich, Karner, Salgari (Saligari, Sullgari, 1726: »senator et mercator«) in Gueltdsolt, rodbina njegovega sina Ernesta pa z rodbinami: Kugelmayer, Höltl, Trojner, Neypauer (1760: »vices agens«), Lederer, Frauenberger in Novak.

V kapucinski red je bil Ivan Anton Apostel sprejet dne 20. avgusta 1730,¹⁵⁾ na dan sv. Bernarda, čigar ime je prejel kot svoje samostansko ime. Po šestih letih, dne 22. sept. 1736, ga je lavantinski škof Jožef Osvald grof Attems posvetil v mašnika, in sicer »kot redovnika celovškega samostana.«¹⁶⁾

Maribor prve polovice 18. stoletja, torej Bernardovih časov, je dal kapucinom mnogo članov. Kakor kaže mortuarij štajerske kapucinske provincije, ki se nahaja v arhivu celjskih kapucinov, je v letih od 1772. do 1797. umrl — razen Bernarda — še 16 kapucinov, ki so bili iz Maribora doma in bili več ali manj Bernardovi vrstniki, nekateri nekoliko starejši, nekateri nekoliko mlajši; najbliže sta mu po starosti bila p. Joannes Baptista,¹⁷⁾ ki je umrl

Barbara, def(unc)ti nobilis dni Georgii Thomae Apostl, quondam Senatoris Marburgi, et Annae Mariae conjugis eius, legitima filia. Testes erant dnus Franciscus Caccia, p. t. Judex Civitatis huius, et dnus Simon Toplak, Assistente Adm. Rde. Patre Pio Schachermayr, ord. S. Dominici, pro t. priore in Ney Khloster. — Pater Pius Schachermayr, ki je par poročil, je bil pač nevestin sorodnik, najbrž njen ujec. Od 1741 do 1744 je bil prior Novega Klostra v Savinjski dolini (Orožen, Das Bisthum Lavant, III, 530).

¹⁵⁾ Po arhivu celjskih kapucinov. S tem podatkom se ujema podatek v mortuariju štajerske provincije v istem arhivu, namreč podatek, da je p. Bernardu ob njegovi smrti 8. nov. 1784 bila »aetas religionis 54 P. J.«, to je, da je bil v redu 54 let (P. J. = Professus Jubilatus). Vstopil je v red z 19 leti, to je primeroma pozno; najbrž je srednjo šolo študiral izven reda.

¹⁶⁾ Tako SBL. V zvezi s tem omenjam, da je bil 17. sept. 1734 na provincialnem kapitlju v Gradcu za gvardijana kapucinov v Mariboru izvoljen p. Emanuel iz Celovca. Kapucinska provincija, imenovana štajerska, je obsegala Štajersko, Koroško, Kranjsko, Furlansko, Dalmacijo, Hrvatsko, Slavonijo in »Likanijo«, »bis an die Gränze Thraziens« (Marian, Th. III, Bd. VI, 247). Glavni samostan štajerske provincije, ki je v 18. stoletju imela 33 samostanov, je bil samostan v Gradcu »bey St. Anton auf der Stiegen«, ustanovljen l. 1600. Potemtakem sta tudi kapucinski samostan v Varaždinu in Zagrebu spadala v štajersko provincijo (slavonski Osijek je ipak pripadal k avstro-ogrski provinciji); res ima varaždinski kapucinski samostan »Elenchus« umrlih kapucinov štajerske provincije, torej tudi kapucinov, umrlih n. pr. v Krškem, Trstu, Gradcu, Gorici, Celju, Ljubljani, Celovcu itd.

O zgodovini kapucinov pri nas morem — poleg že navedenega Mariana — navesti to-le literaturo: Schematismus F. F. Ordinis Minorum S. P. Francisci Capuccinorum Almae Provinciae Styriae ineunte anno MCMVIII. Goriciae (1908); v tem šematizmu je na str. 9—74 p. Oton Kocjan priobčil razpravo: Origo et vicissitudines Almae Ord. Cap. Provinciae Styriae. Brevis historia Provinciae occasione ipsius tertii Centenarii congesta. 1608—1908. — P. Mavricij Teraš, Iz zgodovine, življenja in delovanja kapucinov. V Celju 1929. Zgodovina kapucinov na jugoslovanskem ozemlju je na str. 71—91. — Po prevratu se je Štajerska provincija, ki je obstajala od l. 1608., ukinila (1921) ter se je iz slovenskih in hrvaških kapucinskih samostanov ustvarila »Provincia Illyrica«. O tem: Schematismus Provinciae Illyricae ordinis Minorum Capuccinorum ineunte anno 1939. Groblje-Domžale.

¹⁷⁾ P. Joannes Baptista, »Provinciae Styriae concionator et rubricista«, je 1778 v Celovcu izdal spis »Rituale Seraphico-Capucinicum Provinciae Styriae« (Kocjan, o. c. 61).

l. 1790., ko je prebil v redu 60 let, torej bil vstopil vanj istega leta kakor Bernard (1730), in p. Vergilius, ki je umrl l. 1779., ko je prebil v redu 47 let, torej bil vstopil vanj leta 1732.¹⁸⁾ V mariborskem kapucinskem samostanu samem, ki je bil ustanovljen l. 1613., torej za protireformacije (današnji frančiškanski samostan), je bilo l. 1754. dva in trideset konventualcev.

V katerih samostanih svojega reda je p. Bernard od začetka dalje deloval, tega ne vemo. Kidrič pravi v SBL: »Živel (je) kot pridigar in lektor pač v raznih samostanih štajerske province«. Verjetno je, da je, najbrž v prvem delu svojega življenja, kot kapucin deloval tudi v Mariboru, v svojem rojstnem mestu. L. 1757. je bil, kakor pokaže ta moja razprava, kapucin v Radgoni. Pozneje je pač delj časa deloval v Celju in v Celju je tudi umrl.¹⁹⁾

Bernardov slovenski „Enchiridion“, priročnik molitev za bolnike.

Ko je moja razprava o Bernardovem slovarju bila v konceptu v glavnih obrisih že gotova, sem v Študijski knjižnici v Mariboru dobil v roke rokopisno knjižico, doslej mi neznan Bernardov rokopis, slovenski molitvenik za bolnike. Ker je ta rokopis datiran z l. 1757., torej z letnico, za tri leta starejšo od letnice slovarja (1760), hočem tukaj najprej govoriti o molitveniku.

Naslov mu je:²⁰⁾

Enchiridion
Slavis Infirmis
Assistentium
Labore
Pris Bernardi Marbur-
gensis Capucini
17 Radkerspurgi 57.
Ex Teutonicis Transpositum²¹⁾ Authoribus.

¹⁸⁾ Ta letnica je nekoliko dvomljiva; v »knjigi posvečenih« v arhivu nadškofijske pisarne v Zagrebu je bil leta 1734. v Zagrebu posvečen »Fr. Virgilius Marpur, capuc.«, to more biti pač samo oni p. Virgilius, ki je zabeležen v celjskem mortuariju.

Po gori omenjenem celjskem mortuariju so bili nekoliko starejši od Bernarda ti-le kapucini, rojeni v Mariboru, ki so umrli v navedenih decenijah: p. Honorius, † 1776, v redu 59 let, torej od 1717; p. Narcissus, † 1782, v redu 58 let, torej od 1724; p. Primus, † 1782, v redu 62 let, torej od 1720. Nekoliko mlajši so bili: p. Hugolinus, † 1793, v redu 58 let, torej od 1735; p. Eugenius, † 1772, v redu 37 let, torej od 1735; p. Crispinus, † 1783, v redu 41 let, torej od 1742; p. Josephus, † 1785, v redu 46 let, torej od 1739; p. Nazarius, † 1780, v redu 40 let, torej od 1740; p. Florimund, † 1789 (1790?), v redu 40 let, torej od 1749 ali 1750; p. Justinianus, † 1797, v redu 58 let, torej od 1739; p. Gregorius, † 1797, v redu 58 let, torej od 1739; p. Florentinus, † 1789, v redu 49 let, torej od 1740; p. Processus, † 1785, v redu 32 let, torej od 1753; p. Albinus, † 1779, v redu 33 let, torej od 1746.

¹⁹⁾ Kidrič pravi v SBL, da je p. Bernard ob ukinitvi mariborskega kapucinskega samostana (10. aprila 1784) deloval »menda tam« (torej v Mariboru), ob smrti pa v celjskem. Analiza njegovega slovarja nam pokaže, da je v Celju bil najbrž že prej.

²⁰⁾ Gl. posnetek!

²¹⁾ Prvotno: compositum, ali je potem »com« izpremenjeno v »trans-«.

(Slovenski: Priročnik za one, ki slovenskim bolnikom (bolnim Slovanom) izkazujejo pomoč. Delo p. Bernarda Mariborčana, kapucina. V Radgoni, 1757. Iz nemških pisateljev preveden (prvotno: sestavljen).)

Kakor vidimo, imamo pred seboj delo istega p. Bernarda, kapucina, Mariborčana, ki je sestavil slovar. Naslov nam jasno pravi, da je delo spisano v Radgoni; p. Bernard je torej okoli 1757 bil kapucin v Radgoni, kar nam je bilo doslej neznano.

Rokopis je bil najden v Savinjski dolini; dne 25. okt. 1935 ga je gosp. Rudolf Lapan, krojač v Dolenji Vasi pri Št. Pavlu ob Boljski, izročil Zgodovinskemu društvu v Mariboru, kot čigar last ga sedaj hrani tamkajšnja Študijska knjižnica.

Opis rokopisnega Enchiridiona.

Rokopis je drobno vezana knjižica v mali osmerki z 72 stranmi teksta (70 strani slovenskega, 2 strani na koncu latinskega).

Slovenski tekst obsega 41 krajših molitev, ki jih moli duhovnik (ali kdo drug) težkim bolnikom, pripravljajoč jih na smrt. Naslovi molitev so latinski. Prva molitev je »izpodbujanje k potrpežljivemu prenašanju bolezni« (Adhortatio ad patienter ferendam Infirmitatem). Naslednje molitve bi se dale takole grupirati: 1. Molitve ob spovedi, poslednjem olju in kesanju; — 2. molitve vere, upanja in ljubezni; — 3. molitev vdanosti v božjo voljo; — 4. molitvi k Bogu Očetu in Sinu; — 5. molitve k Materi Božji, angelom in svetnikom; — 6. molitev za onega, ki se upira spovedi, za onega, ki naj bi se skesal, ki naj bi upal, da mu bodo težki grehi odpuščeni, ki ga tare dolga bolezen, ki v veri ni trden, ki bi rad dalje živel, ki ne bi rad zapustil kakšnih radosti sveta, ki naj vrne, kar si je krivično prilastil, ki ne more več govoriti in se spovedati; — 7. molitve ob umirajočem. Na koncu (71—72) je latinska molitev, ko je duša zapustila telo (*«egressā animā»*).

Vse to so molitve, ki jih govori bolnik (pač duhovnik, a bolnik za njim), ali pa molitve, ki z njimi duhovnik ogovarja bolnika (te se začenjajo z ogovorom: »Lubesnivi Priatel«).²²⁾ Iz tega je razvidno, da je knjižica res priročnik za duhovnika, ki ga rabi, ko pripravlja bolnike na smrt.

Vse je pisala Bernardova roka; vse je pisano čisto, brez popravkov, ni torej koncept, nego čistopis. Knjižica, trdno vezana, je služila Bernardu in njegovim samostanskim drugom, kakor služijo tiskani priročniki.

Kapucini v Radgoni.

Danes v Radgoni kapucinov ni, bili so tam od 1618 do 1816.²³⁾ Njih samostan s cerkvijo je bil ob vzhodnem zidovju mestnega obzidja; danes je

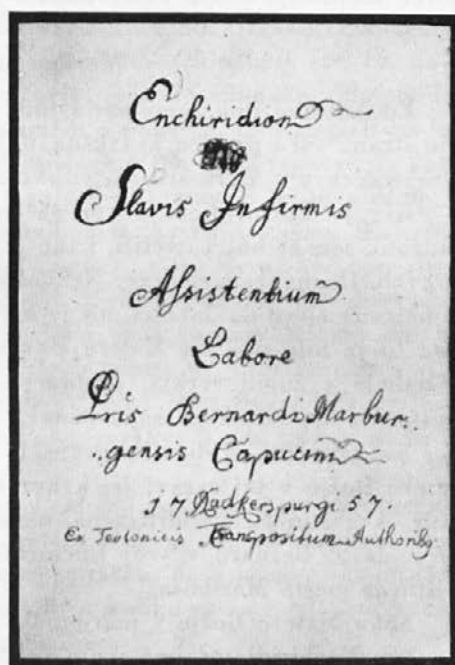
²²⁾ Take molitve so na str. 1, 6, 35, 42, 45, 47, 49, 53, 56, 58.

²³⁾ Ustanovil je radgonski kapucinski samostan prošt Jakob Rosolenz iz srednještajerskega Stainza (ustanovno pismo je menda iz l. 1612.). Nakazal jim je zgradbo nekdanjega avguštinskega samostana, ki je bil l. 1542. ukinjen.

v nekdanji kupucinski cerkvi kino.²⁴⁾ Ustanovljen je bil radgonski kapucinski samostan za protireformacije v izrecno svrhu, da znova pridobi za katolicizem slovenske katoliške občine, kjer se je protestantizem bil močno razširil; zato je tudi imel na skrbi slovensko službo božjo za slovenske kmete.²⁵⁾ Pridigali so kapucini v svoji in v mestni župni cerkvi, kjer so bile pridige nemške, a tudi v cerkvi »Naše ljube Gospe« (Frauenkirche), tukaj slovenski (zato »slovenska cerkev«, ki je čisto blizu nekdanje kapucinske cerkve), »bey

Enchiridion, slika Matere Milosti.

Enchiridion, naslovna stran.

ungemeinem Zulaufe der aus Ungarn herüberkommenden Irrgläubigen«. Mi-sijonarili so tudi v radgonski okolici.²⁶⁾

Izmed radgonskih kapucinov se nam kot slovenski pridigar l. 1719. ome-

²⁴⁾ Prej, okoli 1870, je bilo v cerkvi gledališče, zato se ulica ob njej imenuje Theater-gasse; pred tem se je imenovala Kapuzinergasse (ljudje še dandanes to vedo). Pod cerkvijo je danes Kodoličeva vinska klet. Tudi samostanski prostori so vsaj deloma še ohranjeni (okoli 1870 je bila v njih kasarna), nahajajo se v njih siromašna stanovanja.

²⁵⁾ »Um auch die slowenischen Umgebungsgemeinden dem Katholizismus wieder zu gewinnen, wurde an Stelle des verwaisten Augustinerklosters im Jahre 1618 ein Kapuziner-kloster errichtet, von dem aus slowenischer Gottesdienst für die slowenischen Bauern geleitet wurde.« (Lechner Heinrich, Radkersburg. Graz 1931, 33.)

²⁶⁾ O ustanovitvi radgonskega kapucinskega samostana prim.: Marian (Fidler), Geschichte der ganzen österr. weltlichen und klösterlichen Klerisey beyderlei Geschlechts. III. Theil, VI. Band (1784), 283—284 (»Dies arme Kapuzinerkloster«, pravi Marian o radgonskem kapucinskem samostanu); dalje Kocjan, o. c. str. 18 in Teraš, o. c. str. 76.

nja p. Lobach.²⁷⁾ Za slovenskega pridigarja v Radgoni smemo sedaj smatrati tudi našega p. Bernarda, avtorja *Enchiridiona* za bolnike. Še bolj ko za pridige je radgonskim kapucinom slovenski jezik bil potreben v spovednici in ob bolniških posteljah. Tej potrebi je služil Bernardov »Priročnik«.

Ker so radgonski kapucini od svojega začetka imeli nalogo, preobračati posebno slovenske protestante ob ogrski meji (onstran Radgone), je naravno, da je p. Bernard v Radgoni prišel v dotiko predvsem s severnejšimi Prekmurci. Znamenja o tem bomo našli v njegovem slovarju.

Maribor in Radgona.

Enchiridion ima pred naslovnim listom sliko Matere Božje, ki zavzema celo stran.²⁸⁾ Ta podoba je takšna, kakršno vidimo v glavnem oltarju frančiškanske cerkve v Mariboru (in visoko nad glavnimi vrati cerkve od zunaj).

Ker je *Enchiridion*, kakor ga imamo v čistopisu pred seboj, pisan v Radgoni, sem se hotel uveriti, kako je s podobami Matere Božje v radgonskih cerkvah. Dognal sem sledeče: Nekdanja kapucinska cerkev v Radgoni je imela za patrona apostola Jakoba, ali je od l. 1692. imela tudi sliko Matere Božje, toda to je bila podoba Matere Božje Čenstohovske, »Gnadenbrunn« (danes se nahaja v župni cerkvi, prenesena tja iz kapucinske cerkve l. 1818. po prestanku kapucinskega samostana). »Frauenkirche« ali »slovenska cerkev«, kjer so kapucini pridigali slovenski, je posvečena Materi Božji, toda slika Matere Božje v tej cerkvi je, kakor mi je zatrdil današnji radgonski dekan g. dr. Avguštin Kraus, drugačna, nego je slika v *Enchiridionu*. Nedvomno je torej, da je Bernard v svoj *Enchiridion* narisal sliko Matere Božje svojega rojstnega mesta Maribora.

Slika Matere Božje v mariborski frančiškanski cerkvi, ki jo imamo tudi v našem *Enchiridionu*, ima svojo zgodovino: v 18. stoletju je bila slavna radi svoje čudotvornosti.²⁸⁾

Slika, prav za prav kip, se je do l. 1746. nahajala v župni cerkvi v Slovenskih Konjicah. Tega leta je prišla v Konjice pobožna grofica Johanna Felicitas, rojena Reichsgräfin von Khünburg, obvdovela Herrin von Stuben-

²⁷⁾ Ta podatek imam iz rokopisnih arhivalnih beležk Jakoba Gomilšaka, ki je okoli 1870 bil kaplan v Radgoni ter zbiral gradivo za zgodovino Radgone, posebno radgonske cerkve. To gradivo je sedaj pri meni.

²⁸⁾ O zgodovini te slike (prvotno prav za prav kipa) piše dr. Mihael Napotnik v knjigi *Die Basilika zur Heiligen Maria, Mutter der Barmherzigkeit, in der Grazer Vorstadt zu Marburg* (Marburg 1909), posebno na str. 287 sl., prim. pa tudi str. 36, 97, 100, 108, 301, 304, 306. Starejšo zgodovino slike, ki je »eine freie Imitation des Mariazeller Gnadenbildes« (Napotnik, op. cit., 301), je škof Napotnik posnel po knjigi: P. Nicasius Leeber, *Gnaden-Geschichten der Marianischen Bildnuss, unter den trostvollen Titul: Mutter der Barmherzigkeit, welche zu Marburg einer Stadt in Unter-Steyer bey denen PP. Minoriten andächtig verehret wird. Samt dessen Ursprung. Steyr, Gedruckt bey Gregori Menhardt, 1753. 397 str.* (P. Nikazij Leeber, r. v Gradcu l. 1711., je bil kot minorit l. 1734. v mašnika posvečen in je bil okoli l. 1753. gvardijan mariborskih minoritov.) — V zagrebški kapucinski cerkvi je bil »kip Majke Božje od Zella« (Laszowski Emil, Stari i novi Zagreb, [Zagreb 1925], str. 170).

berg, ter v zakristiji cerkve našla kip Matere Božje zelo zanemarjen. Izprosila si ga je ter ga vzela s seboj v Gradec, potem pa na svojo graščino Freibihl nad Lipnico; že tukaj je kip zaslovel radi čudotvornosti, zato se je grofica odločila, da ga da minoritom v Mariboru; to je tudi storila, in sicer 24. jan. 1747; minoriti so sliko naslednjega dne, 25. jan., v svoji cerkvi prvič svečano izpostavili. Ko je bil mariborski kapucinski samostan ukinjen (1784), so se vanj vselili minoriti in slika Matere Božje je iz prejšnje njihove cerkve bila prenesena v takratno kapucinsko, današnjo frančiškansko cerkev.

Gvardijan mariborskih minoritov, Bernardov vrstnik Nikazij Leeber, piše v svojem (pod črto že navedenem) delu »Gnaden-Geschichten« str. 16, da je v kratki dobi petih let (1747—1752) čudovita slika mariborske »Matere Milosti« v več ko 800 slučajih na čudežen način v boleznih in nesrečah ljudem izkazala svojo pomoč, da se je do 100.000 ljudi v teh letih izpovedalo (prej se je izpovedoval komaj dvajseti del tega števila), da pa se je naštel še večje število onih, ki so priromali v Maribor iz Avstrije, Češke, Štajerske, Koroške, Kranjske, »Slavonije« (»Schlavenien«), t. j. Hrvatske, »ja, sogar von der Türkischen Gränitz...«;²⁹⁾ okoli 30 heretikov se je odpovedalo svoji zmoti in en vojak-zamorec je bil krščen pred tronom Matere Milosti. Papež je dal 17. maja 1747 temu kraju Milosti odpustke. Proščenje se obhaja vsako leto 25. januarja, kot na dan, ko je čudežna Mati Božja bila prvič izpostavljena na glavnem oltarju minoritske cerkve;³⁰⁾ ob teh prilikah se pridiga »deutsch und windisch«.

Ker je p. Bernard na čelo svojega Enchiridiona, na čisto spisanega v Radgoni, dal sliko mariborske čudežne Matere Milosti, smemo sklepati, da je tudi on bil nje vnet častilec, obenem pa se vprašati, da-li je mariborska Mati Milosti bila čiščena tudi okrog Radgone, ali in koliko so se k njej po pomoč zatekali tudi ljudje iz Radgone in njene okolice.

Odgovor na to vprašanje najdemo v že omenjenih Leeberjevih »Gnaden-Geschichten«. Skoro pri vseh slučajih čudežne pomoči mariborske Matere Milosti dodaje Leeber ime osebe in nje bivališče, zato je iz njegove knjige razvidno, kako daleč je segal kult mariborske Matere Milosti in v katerih smereh se je posebno razširil. Statistika, ki sem si jo po knjigi sestavil, mi je dala ta-le rezultat: kakšnih 230 slučajev čudežne pomoči spada na okrožje Lipnica—Wildon—Ehrenhausen (s sosedstvom), 158 na okrožje Maribor (z Jarenino,³¹⁾ Spodnjo Polskavo, Slov. Bistrico, Konjicami), 81 na okrožje Cmurek, a 53 na Radgono in nje okolico. Mnogo manj slučajev pride na vse ostale kraje; iz Dravske doline proti Koroški je navedenih 11 slučajev, prav tako iz Ptuja in okolice, iz Celja in njegovega okrožja 8, s Kranjskega pa nič.

²⁹⁾ Str. 16; a na str. 92 se omenja »der gehörte, und bis in die Turkey ausgebreitete Ruff der Mutter der Barmhertzigkeit«.

³⁰⁾ Žegnanje je pri frančiškanski cerkvi v Mariboru še sedaj 25. januarja.

³¹⁾ Jarenina ima 28 slučajev, ali ni gotovo, če se vsi slučajji tičejo Jarenine v Slov. goricah; v prvi polovici knjige se piše: »Jaringthal« in »Jahring«, od str. 215 dalje pa samo »Jahring«. Jahring je tudi pri Lipnici.

Medjimurja in Hrvaške se tiče 12 ali 13 primerov, torej več ko n. pr. Dravske doline.

Ta statistika kaže, da je mariborska čudotvorna Mati Milosti okoli l. 1750. bila najbolj češčena v lipniškem okrožju, kjer se je podoba nekaj časa nahajala, in v mariborskem okrožju, kamor se je potem preselila; dalje pa se je nje kult močno razširil v cmureško okrožje, ki je sosedno lipniškemu in mariborskemu, in še dalje v Radgono.³²⁾

Ali o širitvi kulta sigurno ni odločala samo geografska bližina (če bi odločala samo ta, bi morali Dravska dolina in ptujska okolica imeti več slučajev), nego posebej še delovanje samostanskih redov, kakor so bili minorigiti in kapucini. Kapucini so takrat imeli samostane v Lipnici, v Mariboru, v Cmureku, v Radgoni; bili so kapucini tudi v Ptuj, ali ti so vršili, kakor se mi zdi, svojo ekstenzo bolj čez Haloze proti Studenicam pri Poljčanah. Maribor, Cmurek in Radgono so imeli mnogo skupnega; zadnja dva sta bila na jezikovni meji, v vseh treh krajih pa je bila potrebna slovenska služba božja (tudi cmureški kapucini so imeli slovenske pridige, Lučane, Gomilica, Ernovž (Ehrenhausen) v lipniškem okraju so bili močno slovenski). Da so mariborski kapucini delovali na Radgono, nam kaže baš slika mariborske Matere Milosti, ki jo je p. Bernard dal na čelo svojega slovenskega Enchiridiona, na čisto spisanega v Radgoni.

Da so ravno redovi pospeševali romarsko religiozno življenje in vse, kar je s tem v zvezi, je znana stvar. Leeber poroča v svoji knjigi (187), da je neki ženi v Cmureku, ki so jo ob nje težkem porodu smatrali že za izgubljeno, njen spovednik, kapucin, svetoval, naj se zateče k mariborski Materi Milosti. Posvetna duhovščina se v takih stvareh ni vselej ujemala s samostansko.

³²⁾ Z geo-kulturnega stališča je tukaj važno naglasiti, da se mariborska čudotvorna Mati Milosti ni razglasila na Kranjsko, pač pa na Hrvaško. Medjimurja in Hrvaške se tičejo slučaj: »Eine adeliche Person aus Croatien« (41); dva patra frančiškana »von der Crätischen Provinz« (83); neka gospa, stanujoča v Legradu (92); Bernard von Franck, vojni komisar v Koprivnici (108); Anton Moßegger, vojak-mušketir v Karlovcu (109); Ana Terezija Longelochin (Longeloch), krčmarica v Varaždinu (154); Gertruda Haintsin (Hainz), žena meščana-slikarja v Varaždinu (163), ista Gertruda in njen mož Franc Haintz, »kunstreicher Mahler« v Varaždinu (283); Krištof Schmeller, meščan in strojar-krznar v Čakovcu (208); Julijana Kresneggin (Kresnegg, pač Kresnik), trgovka v Varaždinu (321); Magdalena Zesnerin (Zesner), »ein Jungfrau« v Čakovcu (334); Anton von Stollhammer, »Post-Meister zu Poranivor (?) in Slavonien« (384). Večina teh oseb ima nemška imena in si moremo misliti, da so imele zveze z rodbinami mest sosedne Štajerske, ali glavna stvar je pri tem, da je vpliv segel preko politične meje. Posredovalci so mogli biti tudi štajerski dijaki, ki so študirali v Varaždinu; en tak slučaj se navaja pod l. 1750. (265): Matija Amoring, doma iz Jarenine, dijak III. gimn. razreda v Varaždinu. Da je mariborska čudodelna podoba bila splošneje znana tudi na Hrvaškem, kaže slučaj nekega steklarja iz Češke, ki je na Hrvaškem obolet, pa se zatekel k mariborski Materi Milosti (389). Zvezo so tvorili tudi splavarji, ki so se iz Koroške in Štajerske po Dravi vozili »in Crobaten oder Schlavonien«; navajajo se trije taki splavarji (eden iz Koroške, 159; eden iz Maribora, 162; eden iz Št. Lovrenca nad Mariborom, 367; pri tem se omenja »Schloß Nedelitsch in Croatien«); tudi poštar Stollhammer se je vozil po Dravi.

Ravno v Radgoni imamo sledove takega trenja med njimi: l. 1701. je bil radgonski dekan proti temu, da bi v postnem času (najbrž v farni cerkvi) pridigali kapucini; tudi okoli 1770 je bil med dekanom in kapucini radi pridig neki prepir.³³⁾ Ko je bil p. Bernard v Radgoni, je bil tam dekan (1749—1759) Mariborčan Ernest Azula; kakšnega mišljenja je bil on, ne vem. Leeber, avtor (der) Gnaden-Geschichten, sam priznava, da je naglo narasli kult mariborske Matere Milosti imel svoje nasprotnike, ki so dejanski skušali zaježiti to gibanje, ali pravi, da so v resnici dosegli baš obratno.³⁴⁾

P. Bernard je bil, kakor sem že gori naglasil, med častilci mariborske čudotvorne Matere Milosti. S tem je on kulturnozgodovinsko označen.

Bernardov slovar.

(Njegova splošna označba.)

Mnogo večje od Enchiridiona in splošno mnogo važnejše delo p. Bernarda je njegov nemško-slovenski slovar.

Naslov²⁰⁾ slovarja je samo latinski in se glasi:³⁵⁾

³³⁾ To podajem po rokopisnih beležkah Jakoba Gomilšaka. Še nekaj iz teh njegovih beležk: l. 1675. so hoteli priti v Radgono dominikanci, ozir. Radgončani so si jih želeli, ali dekan se jih je branil; l. 1713. so peticionirali v Radgono avguštinci, ali dekan je bil proti; okoli l. 1745. se je dekan branil jezuitov, ki so si jih meščani želeli, da bi v Radgoni ustanovili gimnazijo.

³⁴⁾ »Es suchten zwar ein und andere dem gantz eylends wachsend-wahren Ruff einer Gnaden-Mutter Mariae in ihrer wundervollen Bildnuß alhier zu hemmen, und zu schmälern; allein ihre würcklich ins Werck auch gesetzte Hinternussen waren nur mehr Werckzeug so sie verirret, und zu Vermehrer Marianischen Ehre verwechslet, auch anbey wie die Verfolgung von denen Heydnischen Kaysern, die Christenheit nur mehr gewachsen, also auch da jene mehrers Aufnehmen beförderet hierdurch...« (str. 170—171, mesto 170 je krivo tiskano: 107).

³⁵⁾ Naslov slovarja je bil sicer že nekolikokrat natisnjen, ali nikoli natančno. Mariborski profesor dr. Rudolf Gustav Puff ga navaja v svojem delu: Marburg in Steiermark, seine Umgebung, Bewohner und Geschichte I (Graz 1847), str. 105 tako-le: »Dictionarium germanico slavonicum tam antiqua quam nova usu recepta demonstrans, nec non Alphabeticum vetus glagoliticum a Cirillo et Methudio inventum«. Podobno ga navaja Puff tudi v zborniku Marburger Taschenbuch I (1853), 86, le da tu ni »slavonicum«, ampak »slovenicum«. Puff si je naslov (ali nenatančno) prepisal pri jezikoslovcu Oroslavu Cafu, kaplanu v Framu pri Mariboru, ali pa mu ga je prepisal Caf. Caf sam navaja naslov nekoliko obširneje v Slov. Narodu 1871, 23. nov. (št. 137): »Dictionarium germanico-slovenicum, vocabula tam antiqua, quam nova usu recepta, juxta etymon purioris slovenismi authorum, methodice demonstrans. Necnon ad majorem linguae hujus cognitionem explicans, authore Pre Bernardo, capucino Marburgensi 1760«. Enako kakor Puff v svoji prvi objavi navaja naslov slovarja v že navedenem šematizmu (str. 60) p. Oton Kocjan: posnel ga je po rokopisni kroniki mariborskega frančiškanskega samostana, ki jo je sestavil p. Severin Korošec; ta pa je, kakor mi poroča sam, povzel naslov slovarja po Puffu. Oba naslova, Cafovega in Puffovega, navaja Kidrič v SBL, le da je besedo »etymon« nadomestil z besedo »etymologiam«.

Največ podatkov o p. Bernardu in njegovem slovarju je zbral Kidrič v SBL (1925);

DICTIONARIUM

Germanico—Slavonicum

Vocabula

Tam Antiqua, quam Nova, ufsu Recepta, Juxta Etymon purioris Slavonismi
Authorum, Methodicè demonstrans

N e c N o n

Alphabetum Vetus Glagoliticum à SS: Cyrillo et Methodio Inventum, ac Modernum à S. Hyeronimo In Ecclesiam Introductum: Festorum, Numerorum, Temporum, Nationum, Herbarum Nomina, ad majorem Linguae Hujus cognitionem Explicans.

Authore

Pre Bernardo Marburgensi

17 : Capucino : 60.

(Slovenski: Slovar nemško-slovanski (slovenski), ki metodično prikazuje besede tako stare kakor nove, vzete iz vsakdanjega govora, po (pravilnem) tolmačenju piscev čistejšje slovanščine (slovenščine), ki pa razlaga tudi staro glagoliško abecedo, iznajdeno od sv. Cirila in Metoda, ter sedanjo, uvedeno v cerkev od sv. Hieronima: imena praznikov, števil, časov, narodov, rastlin, za večje spoznavanje (spoznanje) tega jezika. Sestavil (spisal) pater Bernard Mariborčan kapucin 1760.)

Opis rokopisa.

Rokopis je knjiga, močno sešita, in je nekoč nedvomno bil vezan; vidi se, da je imel platnice, ki pa jih sedaj ni. Oblika mu je malóne kvadratna: višina je 21 cm, širina 17.

Rokopis šteje 494 paginiranih strani, razen tega je nepaginiranih spredaj 7 strani (3 prazne, ena z zemljevidom Štajerske,²⁰) naslovna stran, 2 strani uvodne »pripombe« ter 13 strani na koncu (od tega 4½ strani popisane, ostale strani prazne, kakor če bi bile določene za kakšne nadaljnje pripiske).

Paginirane strani 1—481 obsegajo slovar besed v abecednem redu, od str. 481—94 je 6 dostavkov; prvi dostavek (»Zusaz«) podaje števnike (»die Zahl«), drugi govori »Von der Zeit«, tretji »Von denen Fösttügen des Jahrs«, četrti »Von denen Ländern« (486—487), peti »Von denen Kräutern«, a šesti (zadnji) podaje »Das Alte Illyrische Alphabet der HH. Cyrili und Methody« in za tem »das Jezt Gewendliche Von dem H. Hyeronimo Eingeführte Alphabet welches genenet wird Alphabetum glagoliticum Von dem Buhstab G.«²⁰ (492—4.)

Na koncu glagolice je na str. 494 pripisano:

omenja ga na več mestih tudi v svojem »Dobrovskem in slovenskem preporodu njegove dobe« (1930) ter v Zgodovini slov. slovstva. Fr. Kovačič omenja Bernardov slovar v Zgodovini Lavantinske škofije (Maribor 1928), a pravi, da »se je rokopis, kakor vse kaže, izgubil«.

Hier Ende Ich Meinen Fleiß
 Beschriben Nah (! = nach) der Lehr
 Doch waß Mein Fleiß gebricht
 Ersetzet Eure Ehr.³⁶⁾

Pr. Bernardus m. p.

DICTIONARIUM

Germanico - Slavonicum Vocabula

Tam Antiqua, quam Nova, usu Re-
 cepta, Juxta Etymon purioris Sla-
 vonismi Authorum, Methodice demonstrans

Nec Non

Alphabetum Vetus Glagoliticum à SS. Cyrillo
 et Methodio Inventum, ac Modernum à S.
 Hieronimo In Ecclesiam Introducitur: Festorum,
 Numerorum, Temporum, Nationum, Herbarum
 Nomina, ad majorem Lingua hujus cognitionem
 Explicans.

Authore

Fr. Bernardo Marburgensi
 i 7 Capucino. 60

Slovar, naslovna stran.

³⁶⁾ »Lehr« pomeni tukaj najbrž to, kar latinska beseda: doctrina (znanost, učenost),
 »Ehr« pa morda Ehrwürdigkeit, kakor Wohlgeboren, Herrschaft...

Nato z glagolico (a med vrstami tudi z bohoričico): »Jest ozha Bernardus lastnu pismu« in s cirilico: »Hualem bodi Jesus Kristus«.

Za tem sledi latinski distih:

Ecce Ego Germanus, quo vis Tibi Suggero Verba
Slavica, dumque negat Patria Musa dabat.

Nato so še nekateri pripiski, ali (razen začetka) že na nepaginiranih listih, in sicer »Additio: de 5que Sensibus« in »de Titulaturis« ter »Ein gespräch zwischen Einen Seellsorger und pfahr Kind. En pogovor ùmet eniga duhouniga Pastyria, inu farmana.«

V slovarju kot takem je za vsako poedino nemško besedo (nemških značnic bo okoli 12.000) navadno več naših besed kot nje prevodov, pogostoma pa je dodan še kak stavek ali sestavljen izraz kot primer rabe dotičnih naših besed, vzet iz praktičnega življenja, ali pa stavek, ki kritikuje pojave življenja, n. pr.:

Edelstam, Adlstandt. Shlahtnuftvu, Plemenszhyna. Shlahtnuftvu je mal vrednu, kej zhednost pomanka.

Ehe, Ehestand Sakon, a. Sakonski stan, a. Ta shena je Suoiga Sakona divistvu dereshala. Fragen Prasham, B.³⁷⁾ Baram, ati. cro.³⁷⁾ Pytam, ati. Isvedam.

Schiffbräuber, Mörrauber. Morski Rasboynik. Takushni Dyviaki So Se od hudiza (!) Vuzhili odpkyeniti pres Sroka, inu Mylosti.

Sprach Jefik, a m. Ab.³⁷⁾ Spraha, e. f. Sprach Meister Jesizhnik, Jesiko Vuzhenik, Pa ny kakor Rödku (= retkev!) od Sam Sebe.

Volkh Ludftvu, a Mnoshiza, o. Kupzhyna Ludyh, cro. Puk, a. Lyuztvu, va, n.

Wo kej. ky e. gdë, kadë. Wo Es auch Imer seye kygoder e. kadegoder.

Zoll-Maß Pérstna Mera. 4 Zoll lang Shtiri Pérsti doug. duanaist persti je ena Nogomera — itd.

Že močna vezava rokopisa kaže, da je to čistopis celotnega slovarja, od začetka (»Aall«) do konca (»Zwytracht«). Da gre za skrbno izdelan, v bistvu končni čistopis, kaže tudi to, da so nekatera mesta, kjer so očitno bili potrebni popravki, prelepljena (tako n. pr. na str. 88, 94, 95, 110, 212, 236). Vendar se vidi, da so slovarju, ko je bil že spisan, pozneje na mnogih mestih dodane poedine besede, posebno pogosto pa celi stavki, kakor sem nekatere navedel gori. Mnogokje se vidi to že na zunaj: na izrabi prostora in na črnilu. Prostor ob značnicah, ki stoje na čelu besednih skupin z določenim začetnim zlogom (n. pr. BL, LO, ST...) je večkrat izrabljen za dostavke k predstoječi ali k naslednji besedni skupini, tako da so mnoge značnice več ali manj obdane z besedilom; take primere imamo na straneh 14, 29, 48, 53, 76, 83, 91, 92, 98, 107, 114, 129, 136, 145, 149, 167, 173, 186, 188, 199, 209, 216, 224, 229, 232, 234, 235, 246, 247, 248, 250, 251, 263, 281, 318, 322, 335³⁸⁾, 353, 354, 407, 409, 434, 435, 460, 463 in 479. Mnogokje pa najdemo očitne pripise tudi na drugih mestih, včasih n. pr. na gornjem ali spodnjem robu,

³⁷⁾ Nekateri kratice, zelo česte v slovarju, pojasnim pozneje.

³⁸⁾ Gl. posnetek strani 335, kjer se razen tega vidi pripis tudi sub Stadel, mogoče tudi sub Spülwasser.

da so nekateri nastajali morda že vzporedno s spisovanjem slovarja ali vsaj neposredno za tem; za to govori dejstvo, da je mnogokje, kjer pri kaki značnici stoji na koncu pripisan stavek, prvotno med dotično in naslednjo značnico bil presledek, ki ga je pisec pustil pač zato, ker je že takrat imel namen, na dotičnem mestu dostaviti kak praktičen primer, »e(xemplum«), ki ga pa trenutno najbrž ni imel pri roki. Včasih je rezervirani prostor bil premajhen in je dostavek bilo treba pisati stisnjeno in drobno, večkrat pa je prostora bilo dovolj in se dostavek pozna samo po črnilu. Črnilo, s katerim je bilo napisano osnovno besedilo slovarja, je blede in rjavkasto. V prvotnem stanju ga imamo ohranjenega najlepše v uvodni »pripombi« (izvzemši začetek) in na nepaginiranih straneh na koncu slovarja, ob posameznih besedah in stavkih pa ga lahko sledimo jasno skozi ves slovar; to je isto črnilo, kakor ga imamo v *Enchiridionu*. Velika večina besedila v slovarju pa je prevlečena z nekoliko temnejšim črnilom, kar se zlasti vidi v prvi polovici knjige; vzrok in namen temu je bil pač ta, da se obledela pisava osveži in obnovi. Razen tega pa opažamo v slovarju še eno črnilo; to je še temnejše in z njim so pisani predvsem razni dodani stavki v slovarju. Ti so verjetno pripisani pozneje, mogoče tudi znatno pozneje. Vendar se točneje to iz pisave ne da ugotoviti.⁴⁰⁾ Z gotovostjo se da reči edino toliko, da je pisec slovar dopolnjeval, da se je torej bavil z njim pač dalj časa.

Pisano je vse z isto roko, t. j., vse je pisal p. Bernard sam.⁴¹⁾ Ker je na naslovnem listu, ki je del prve pole, letnica 1760, moramo misliti, da je tega leta začel slovar spisovati na čisto. Kdaj je začel zbirati material, ne vemo; vsekakor pa je za to potreboval par let.

⁴⁰⁾ Kako nezanesljivo je tako sklepanje, kažeta sledeča primera. Na str. 329 se dvakrat nahaja beseda Sonntag (prvič v tej obliki, drugič samo z enim n) in pri obeh se opozarja na str. 483 (»Siehe zu lezt«, oziroma »zu Endt des Buches N. 483«), torej na poznejšo stran, kjer je v »dodatku« med dnevi tedna navedena res tudi »Nedela«. Iz tega bi človek sklepal, da sta ti mesti bili vrinjeni pozneje, ko je bil slovar že gotov. In vendar je nedvomno (zlasti v drugem slučaju) besedilo prvotno; očitno si je pisec samo za stran pustil prazno mesto, da jo je naknadno lahko dostavil. Še bolj nedvomno kaže to primer na str. 116, kjer je sub Früheling kazalka: »Siehe 482 hinterwerts In dem Zusaz«, pa besedilo čisto gotovo ni vrinjeno, ampak je prvotno. Da kljub temu v črnilu ni videti razlike, kaže samo, kako nezanesljiv kriterij je za vprašanje kronologije v našem rokopisu črnilo. Smatrati navedeni mesti za dokaz poznejših dostavkov bi bilo zgrešeno — prej dokazujeta obratno: da je imel pisec že pri spisovanju slovarja pred očmi jasno sliko celotnega dela, da je čistopis nastal torej po vsej verjetnosti v razmeroma kratkem času.

Da iz črnila — najbrž domačega izdelka — ni mogoče izvajati zanesljivih zaključkov, kaže tudi *Enchiridion*, ki je skoraj gotovo bil napisan zdržema, a kaže črnilo v njem kljub temu različne nianse: dočim je po večini bledorjavo, je v nekaterih odstavkih (najbrž tam, kjer je pisec po presledku začel pisati znova) znatno temnejše.

⁴¹⁾ Druga roka je — z zelo blede tinto — naknadno ob Bernardove značnice-črke na čelu prvih 135 strani pripisala še značnice-zloge, na spodnjem robu str. 228 pristavila »Niemals Nigdar« in morda še kake malenkosti. Razen tega je na treh mestih v slovarju podpisan O. Caf: na str. 400 (»24. Jun. 843), na str. 481 (»27. Junja 843 prebral«) in na zadnji (nepaginirani) popisani strani (brez datuma).

Kje je bil slovar pisan in kje so pisani poznejši pripiski.

Črnilo, ki je z njim pisan temeljni del slovarja, je popolnoma enako črnilu, ki je z njim pisan »Enchiridion«. Ne morem iz tega sklepati, da je slovar pisan tam, kjer je bil spisan Enchiridion, namreč v R a d g o n i. Vsekakor pa taki hipotezi ne bi nasprotovala Bernardova označba na naslovnem listu slovarja: Marburgensis, zakaj to pomeni samo: Mariborčan (rojen v Mariboru); p. Bernard je tudi na Enchiridionu označen kot Marburgensis, dasi je ta knjižica pisana v Radgoni.

Na M a r i b o r bi kazal stavek pri besedi »Trommeten« (364): »Bey denen Capucinern Trompetens niht. Per Kopzinery nizh ni Trobentao, per Savitery Pazh«, t. j.: »Pri kapucinerjih nič ne trobentajo, pri jezuitarjih pač«; oba reda, kapucini in jezuiti, sta bila izmed mest, ki bi prišla tu v poštev, samo v Mariboru, kjer so jezuiti bili od l. 1758. (V stavku se čuti nekaj kakor ljubosumnost mariborskega kapucina na nove vseljence, jezuite.)

Parkrat se v slovarju, v pripiskih, izrecno imenuje Celje, in sicer tako-le: »Zelske gospodizne se respyrao kakor en purmon« (= puran, 248, sub Prangen). — »Zelsku Vinu Je ny Mozhnu« (337, sub Starkh). — »Zejsku Vinu je en dobra arzhnja super« (sc.: kamen, 339, sub Stein — Krankhheit). — »Je ni leku Verjeti, de okul Celie Tudi dobru Slatku vinu Raste« (184, sub Leichtlich). O prvih treh stavkih se da sigurno reči, da so pozneje pripisani,⁴²⁾ četrti najbrž ne. V prvem stavku se kritizirajo celjske gospodične, v ostalih treh pa se sodi o celjskem vinu; pri tem se vidi, da je celjsko vino za pisca nekaj novega — iz vsega tega smemo sklepati, da je pisec v Celju, a da še ni dolgo v Celju.⁴³⁾ Z dokajšnjo verjetnostjo smemo torej reči, da je p. Bernard deloval tudi v Celju in tam izpopolnjeval svoj slovar.

Ali se da vsaj o enem ali drugem poznejšem pristavku reči, k d a j da je pripisan?

Morda bi se čas dal določiti za pripisek sub Keiser (= Kaiser), 158: »Nashimu Zefarfkimu duoru Je Ta Smert se perkasala«; če pri tej smrti smemo misliti na smrt cesarja Franca I., soproga cesarice Marije Terezije,

⁴²⁾ Vseh teh pripiskov tinta je zelo blede; tudi prostor kaže, da so vrinjeni pozneje.

⁴³⁾ Na katero cerkev sv. Jurija treba misliti v poznejšem pripisku sub Procession (250): »Nefs (= danes) so shly s Precefsju h'zirkui suejtiga Jurja? — Podrobne lokalne zgodovinske študije bodo morda za rešitev našega vprašanja z uspehom mogle uporabiti te stavke slovarja: »Beli Jagnez je tuoje dnarje poshrou« (sub Schilt an Hauß, 294); »Beli Jagnez« je sigurno naslov kakšne krčme: Zum weißen Lamm. — »Ta Slatni lev nizh ne oryva (= rjove), le ū karzhme povabi« (sub Löwengeschrey, 190); tudi to bo ime krčme: Zum goldenen Löwen. Oba ta pripiska sta pač prvotna.

Sub Pfarr Menge, farmanstvu (242) je najbrž prvotni dodatek: »Pou (= pol) je katolsku, pou Pak Luteransku«. Takšnega mesta, v katerem bi polovica prebivalstva bila protestantska, sredi 18. stoletja na slovenskem teritoriju in na njegovih mejah ni bilo; najbrž je ta stavek samo prevod stavka v nemškem slovarkem izvirniku, ki ga je rabil p. Bernard.

ki je umrl l. 1765., bi s tem bil določen čas, v katerem je ta stavek bil pripisan, namreč po priliki leta 1765. Ker je stavek pač pripisek, je težko misliti, da bi to bil samo prevod stavka v kakšnem starejšem nemškem izvirniku, nego je verjetneje, da se nanaša na sodoben dogodek.⁴⁴⁾

Še pri enem pripisku bi se dal njegov čas določiti. Za Poet, Dichter (247) imamo prvotno besede: »Smyslavez, a, Pöfsmenik (pesmenik), c. (= croatisch) Redaknik, a«; pozneje pa še pripisano: »Spevorezhnik, Smislovednik«. Važen je tu izraz »spevorečnik«, to je Pohlinov izraz; ne vem, v katerem Pohlinovem delu se ta samostalni prvič nahaja; v njegovi gramatiki (1768), 176, je »Thonsprechung: spevorezhnost«. Potemtakem se o tem pripisu more ugibati, da je nastal šele po l. 1768.⁴⁵⁾

Iz vsega vidimo, da je p. Bernard tudi še po l. 1760. (morda še znatno pozneje) slovar izpopolnjeval, deloma skoraj gotovo v Celju.

Kateri narodni teritorij je p. Bernard v svojem slovarju imel pred očmi.

Neposredni svoj narodni teritorij je p. Bernard označil na rokopisnem zemljevidu, ki ga je slovarju dodal spredaj pred naslovnim listom. To je zemljevid Štajerske; s pikami je na njem od ostale Štajerske oddvojen njen slovenski del pod imenom: Vindia. Na zapadu meji Vindija na Koroško (Carinthia), na jugu na Kranjsko (Carniolia), na vzhodu na Hrvatsko (Sclavonia) in na Ogrsko (Hungaria). Kratko rečeno: njegova Vindija je spodnja, torej slovenska Štajerska.⁴⁶⁾

O svojem narodnem, jezikovnem teritoriju govori p. Bernard v uvodu v slovar. Odtiskujem tukaj ves ta uvod (torej tudi oni del, ki govori o slovenski ortografiji). Glasi se:

Anmörkhung.

Obzwar der wündische Bezirk: als ein Theill des Steuermarkhs In der Lenge niht weiter, als auf 14⁴⁶⁾ und in der Breite auf 9 Meillen⁴⁷⁾ sich erstreckhet, In welchen die Meiste Insassen des gemeinen Pebels, die Von der Illyrischen Abstammende, so genandte wündische Sprach zu reden pflegen Soliche⁴⁸⁾ aber auch In Einem so Kleinem umkhreiß Eingeschrenkhte danoch wegen Villen Angränzten Völkherschaftten (Als da seind: Croathen⁴⁹⁾, Kärner,

⁴⁴⁾ Kako se v slovarju zrcali čas, se vidi n. pr. iz tega stavka (že prvotno zapisanega) sub Königin, Krayliza (168): »Naj dougu Shivi Nasha Krayliza Inu Bug obari njej od ufsih hudih«, sub Keiserlich (158) pa: »Nay shivi, gdir dobru zesariski Je.« »Römische Reich« (261) je: »Suetu Rymsku zesarstvu; gornja Nemska Semlya o(der) deshela.« Sub Kluft (165) se nahaja stavek: »Beryzhi Te ysheo. Skry Se ù Berlogu, de nobeden te Nayde.«

⁴⁵⁾ Morda se komu posreči, za določitev časa izrabiti te-le pozneje pripisane stavke: Sub Kälte (156): »Letùs Je Takufha ojstra Marzlota bla, de Serze ù Truplu Trepetalu.« — Sub Kelte (159): »Letùs Marslina dougù Terpi.« — Sub Reiff (261): »ù Veliki Traun Je letùs Slana bla, inu Je ufsiga Sada (= ves sad) pokonzhala.«

⁴⁶⁾ prvotno menda: 15; v slovarju samem pravi sub Strich-Land (346): »styrnaist mile douga stran Steyrské deshele je slavenska.«

⁴⁷⁾ prvotno menda: 10.

⁴⁸⁾ prvotno najbrž: welche.

⁴⁹⁾ prvotno je bilo tu dalje: »od. Crabather, Kärnether«, toda to je prečrtano.

Die zwey Bustaben c und q werden In diser Sprach nicht gefunden, Ausgenomen die Nomina Propria, od. die Von der griechischen, od. haebreischen Sprach ühren ursprung haben als Cicero, Christus etc. Dieweilen deren Stöll d(ie) buhstab k. und z. Nah Erforderung des Worts ersezen, als kadilu Ein rauh, zhebela Ein Bien.

Der Bustab L zu End Eines Worts wird zwar geschriben aber anstadt dessen d(er) Buhstab u ausgesprochen: Je Sposnal wird ausgesprochen, Je Sposnau; die Krabathen, und Bogmeten folgen niht diser regel sondern behalten Ihren Buchstab L. Der Buchstab S ist zweyfach: das Kleine s wird lind, das grosse S schärffer Ausgesprochen. Das ybrige wird weitleüffiger In der Gramatic zu Ersehen sein.

Prvi del tega uvoda hočem podati še v slovenskem prevodu: »Dasi se slovensko okrožje kot del Štajerske v dolžino ne razteza dalje nego na 14 in v širino na 9 milj, kjer večina prebivalcev preprostega ljudstva običajno govori tako zvani slovenski jezik, ki poteka od ilirskega, vendar so se navadili ta jezik, omejen sicer na tako majhen okoliš, radi mnogih sosednih ljudstev (kakor so: Hrvati, Korošci, Kranjci, Medjimurci, Bogmeti, Slovaki itd.), različno govoriti, tako da se ta jezik težko v vseh krajih⁵²⁾ popolnoma razume; da se tej težavi nekoliko odpomore, se bodo v tem slovarju poleg pravih slovenskih besed nahajale tudi druge besede, vendar v tej deželi tudi rabljene, z označbo črk A. B. C., ki imajo ta-le pomen: A pomeni Abusive ali napačno; B pomeni Bömisch (češki), bogmetski ali pa druge besede, ki jih rabijo že omenjeni sosedni narodi; črka C pomeni hrvatski . . .«

Čisto v skladu z omenjenim svojim zemljevidom označuje p. Bernard spodnjo Štajersko kot neposredno ali centralno svoje jezikovno okrožje (»der wündische Bezirk«); okoli tega teritorija stanujejo ljudstva, ki oni jezik (»wündische Sprache«) govorijo nekoliko drugače; to so Hrvati, Korošci, Kranjci, Medjimurci, Bogmeti, Slovaki itd. Da olajša splošno razumevanje, je del v slovar poleg besed, ki so prav za prav slovenske (»eigentliche wündische« Wörter), tudi besede drugih ljudstev, katere se v tej deželi rabijo, torej (po redu, kakor jih je prej naštel) besede hrvatske, koroške, kranjske, medjimurske, bogmetske, slovaške; s črko »C« (»c«) bo v slovarju označeval hrvatske besede, s črko »B« pa češke, bogmetske besede in besede »drugih že omenjenih ljudstev« (torej bi pod »B« spadale tudi koroške, kranjske, medjimurske in »slovaške« besede).

Kakor vidimo, ima njegov »B« zelo širok pomen, obsega namreč poleg vzhodnih, južnih in zapadnih sosedov »Vindije« tudi »Bömisch«.

Imena nekaterih teh sosedov »Vindije« zahtevajo pojasnila. »Bogmeti« so sigurno Bomécée ali Boméeke, Bojméeje, t. j. Prekmurci; prav za prav se tako imenujejo samo najsevernejši Prekmurci.⁵³⁾ Ali je res ta izraz raztegnil tudi na druge »sosedne« Vindije, o tem nas morda pouči analiza slovarja samega. S Prekmurci se je p. Bernard mogel dobro seznaniti, ko je kot kapucin deloval v Radgoni. A da je vzel baš besedo »Bogmeten«?⁵⁴⁾

⁵²⁾ Nemško besedo »h a r t (an allen Orthen)« prevajam: s t e ž a v o, težko. Neurejena Bernardova skladnja moti razumevanje teksta.

⁵³⁾ Prim.: Avgust Pavel, O prekmurskih Slovencih (Slovenska krajina. Beltinci 1935, 13).

⁵⁴⁾ Gomilšak v svojih rokopisnih beležkah pravi, da Bohmeci stanujejo v Štefanovcih,

Pri Bernardovih »Shlaväkh«-ih mislimo na Slovake; Bernard pač ni natančno poznal etnografsko-geografskih razmer, zato je dal tudi Slovake med sosedo »Vindije«. Tem manj se med temi sosedi čudimo Slovaku, ker vidimo tudi »Böhmisch« med govoricami sosedov Vindije. Če bi ne bilo tega »Böhmisch«, bi poznavalec zgodovine naših etnografskih terminov mislil, da pri Bernardovih »Slovakih« treba misliti na sosedno Hrvatsko, ki se je še v 18. stoletju često imenovala »Slavonija«, tem bolj, ker se tudi na Bernardovem zemljevidu Hrvatska imenuje »Sclavonia«; ker Bernard hrvatske besede posebej označuje s »c.« (tudi »cro.«), bi morali misliti, da je on pač poznal oba izraza ter za isto stvar rabil zdaj enega zdaj drugega, kakor so njegovemu vrstniku in pač tudi znancu mariborskemu minoritskemu gvardijanu p. Nikaziju Leeberju (v njegovih »Gnaden-Geschichten«) Varaždin (str. 154, 162, 163, 265, 283, 321), Karlovec (109), Koprivnica (108) sicer »in Croatien«, »in Crobaten«, tudi medjimurski Čakovec (208, 334) in Nedeljišče (367) sta mu »in Croatien«, toda medjimurski Legrad mu je »in Schlavonien« (92).

Tukaj bo še vredno pogledati, če in koliko p. Bernard sosede svoje Vindije omenja v slovarju samem. Oglejmo si jih po onem redu, v katerem jih navaja v uvodu slovarja.

Hrvati se nahajajo nekolikokrat: 1. »Hrobaty ny gleshtao kolothezime (!) ymeti u Nygovih kulah« (Radschiene ... kolotezhina, 253); — 2. »cro. duda, ex(emplum) hrobatzka Mufika« (sub Sakhpfeife, 275); — 3. »naskozhnu Boyevam kakor hrobatni Jesdazhi u navadi ymao« (Scharmizlen, 287); — 4. »kufaniza, Selesu (= železu) Sa kupiz postavljenje, Hrobate le sameo Britvo« (Schrepfeisen, 308); — 5. »s kufah Pusham, kupize postavim, Hrobate le Rugize⁵⁵« postaveo de se vidio kakor Jeushi« (Schrepfen, 308). Pri prvem, drugem, četrtem in petem izmed teh slučajev smemo misliti, da je pisec vse to sam slišal oziroma videl, in potem sklepati, da je najbrž bil med Hrvati; stike z Zagrebom je vsekakor imel, ker je njegova sestra bila tam poročena; ali je morda kdaj kot kapucin deloval tudi v Zagrebu?⁵⁶

Tudi Koroski se navajajo nekolikokrat: 1. »Koroshku Vou je ni pyti vrednu« (sub Bier, 71, »vou« = ol, pivo); — 2. »Garlaglivost og Koroshez« (Kröpfig, 173, »og« je pač pisna pomota za »od«); — 3. »Koroski Smyet Nobednimu (ne) skodi« (Lindwurben = Lindwurm, 188, Smyet = zmaj); — 4. »U koroski desheli ma Voul podpersje« (Roßkhumet, homot, 270); —

v Dolencih, v Gornjem Siniku in pri Nedeli in da govore slabo slovenščino, najbolj smešno da govore v Dolnjem Siniku in Štefanovcih; najbrž zato, da pojasni, zakaj tako slabo govore slovenski, dodaje: »Ovi so višekrat ne imeli prave domače slovenske mešnike — neke imajo za Bohmece — kak Magjari.«

⁵⁵) Najbrž: rogece (od rogec, rog).

⁵⁶) Kar se tiče oblike imena Hrvatov, vidimo, da piše v našem jeziku: Hrobate (»e« je morda izraz poluglasniškega i, ali pa je končnica analogna latinski: Croatae), hrobacni, hrobatni; v »b« se vidi vpliv nemške oblike, ki jo imamo dvakrat v uvodu (Krabathen, Krabatisch) — enkrat je Croathen. »Zusaz Von denen Ländern«, 486 ima pod »Croaticen« ta-le prevod: »hor. o(der) hrovazhka desh.(ela), Crobath horbat, hrobat.«

5. »Korofsi imao na garlu Bysaga« (Satteltasche, 278). Tudi tukaj čutimo, da je pisec iz očigledstva poznal Korošce; golšo koroško in njih uprego je mogel videti pač tudi v Mariboru, morebiti piti v Mariboru tudi koroško pivo, ali celovškega zmaja je mogel videti le v Celovcu. Ne smemo pozabiti, da je pisec bil posvečen kot celovski klerik.⁵⁷⁾

Kranjci se navajajo v slovarju v teh-le stavkih oziroma izrazih: 1. »Poprashaite enimu Kraynzu (!), kadaj bo Divize Marie dän« (sub Nachfragen, 217); — 2. »Koliku Vedri dershy en Tour (= tovor) Vina, Krayzi (= Kranjci) Vejo« (Saum, 279);⁵⁸⁾ — 3. »Krayzi nu Gotzhervi (= Kočevarji) so dobri Tovorniki« (Säumer, 279); — 4. »Kraynzi inu Gotshevery nemorio drugazhi sa vol kamenitiga zesta (!) Rayshat« (Saumroß, 279); — 5. »Das weiße Tuch auf dem Haupt der Kreynerischen Weiber, Pözha« (Schleyer, 298); — 6. »Kraynzi so bli, kateri so svetiga Stephana s' kameniom pobyli« (Versteinigen, 399); — 7. »Nar bulshe oroshje Tih Krayzhih (!) so kameni« (Kißlingstein, 162). Kakor vidimo, p. Bernard o Kranjcih pravi, da so dobri tovarniki (3, 4, 2), a zafrkljivo naglaša, da so hudi pretepači, junaki kamenja (celo sv. Štefana so oni ubili!); najbrž je zafrkljiv tudi prvi slučaj. Naš pisec je pač videl tovarnike iz Kranjske, morda tudi Kranjce s pečami, a vsi ti slučaji, ki v njih omenja Kranjce, niso taki, da bi si morali misliti, da je on kdaj med Kranjci živel; v njegovem življenjepisu doslej tudi o čem takem nismo slišali.⁵⁹⁾ Vsaj štirje izmed izrazov o Kranjcih so poznejši pripiski.

O Medjimurcih nahajam le čisto slovarsko opombo sub Insel (154): »Insel otok, a ofsredek, Metmorje cro. medymorje, Insulaner otoknik, otokni zhlovek, Metsmornik«. Od besede »Insulaner« dalje je pripisek mogoče poznejši.

O Ogrih (o Ogrski) se (razen v »Zusazu«, 486: Ungern Vogerska deshela, Unger Vogar) v slovarju nahajajo tri opombe: 1. »U ogerski desheli je ena Navadna kashtiga s' lapato Vudrit« (Knüttelstraff, 166); — 2. »Vogerski Pastyri Snao Bukovsku govort« (Lateiner, 180, »bukovski« latinski); — 3. »Vougarska Sou« (Steinsalz, 339, = ogrska sol). Prvi in drugi slučaj sta taka, da smemo misliti, da se je o ogrskem kaznovanju in o latinščini ogrskih pastirjev uveril sam; temu se ne čudimo, saj je deloval v Radgoni, kjer je imel priliko opazovati življenje v ogrskem sosodstvu tega mesta. Vsi ti trije slučaji, ki se tičejo Ogrske, spadajo pač v prvotni tekst slovarja. Škoda, da nam p. Bernard ni nič posebej povedal o Bogmetih v ožjem pomenu te besede, o slovenskih Prekmurcih.⁶⁰⁾

⁵⁷⁾ Geografski »Zusaz« na koncu slovarja Koroške ne navaja.

⁵⁸⁾ Tukaj in še v slučajih 3 in 7 se beseda »Kranjec« piše brez n; to je znak, da je p. Bernard n govoril zelo mehko, kot čisto malo nazaliran j, kakor se govori n. pr. v mojem domačem govoru (Sv. Jurij na Ščavnici): konji (= konji). V 7. slučaju piše: »Krayzhih«, t. j. »zh« za »c«; takih slučajev je v njegovi ortografiji več.

⁵⁹⁾ V nemškem uvodu piše: Kräyner, Kreyner, v geografskem »Zusazu« pa: Creyn Landt Kraynska deshella. Creyner Kraynz.

Kako pa p. Bernard *slovenski* nazivlje narod in narodni jezik svoje dežele, ki jo na zemljevidu imenuje »Vindia« in katere jezik mu je v nemškem uvodu »wündisch«?

»Windisch« podaja v slovarju največkrat s »*slovenski*« (Slovenci): 1. *Nasha Slovenska Spraha*« (*Landsprach*, 178); — 2. »Slovensku desheltvu je poboshnu« (*Land Volkh*, 178); — 3. »Nyzke (= ničke) so tudi Slovenzke Sybe« (*Multer-Brott*, 213, »zibe« = zibka); — 4. »Snash Ty po Slovensku govoriti ali guzhat« (*Reden*, 259); — 5. »U Slovenski desheli ny Se Takushna Ryba Snayde« (*Salm*, 276). Samostalniki nahajam samo dvakrat: 1. »Per Slovenzhil (!) je zhorba, nu Moknik (! = močnik) Ta Navadna Spysha« (*Muß*, 214); — 2. »peprasto pogazho Slovenzi Rad (!) Jedo« (*Pfeffer* 242).

Nahajamo pa tudi obliko *Slaven*i: 1. »Die Windischen seind Ruhm-würdig, Slavenzi So Slavovredni« (*Ruhm*, 272); — 2. v geografskem »Zusazu« (487) je »Wündisch Land Slavenska deshella, Wündischer Slavenz«! — 3. »Verwindischen: Saslavenskujem« (sub *Verteutschen*: sanemshkujem, 401). Ne vem, ali je to čist slučaj, da se oblika *z a v* korenskem zlogu nahaja v drugem delu slovarja; dočim je »Slovenec« poljuden, je v »Slavencu« nekaj slovanske teorije, ki na njo kaže tudi etimologija besede: slavovreden. Vsi slučaji »Slovencev« in »Slavencev« so (razen morda prvega) v prvotnem tekstu slovarja; iz tega sklepam, da je p. Bernard že pred 1760 bil in slavici nekoliko verziran. V latinskem svojem naslovu je slovar označen kot »slavonicus«, istotam se omenja čistejši »slavonismus« (p. Bernard je poznal pisatelje tega »čistejšega slavonizma«), to bi mi prevedli s »slovan-ski«, »slovanščina«, četudi treba misliti na naše Slovane, kakor so v naslovu

⁶⁰) Naj dodam tukaj še druge geografsko-politične in narodne edinice, ki se omenjajo v slovarju. Štajerska se omenja, kakor sem že navedel, le enkrat sub *Strich-Land* (346) — vsaj jaz je drugje nisem našel. Takratna nemška država se na str. 261 (izza *Reichs Statt*, *Zesarsku Mestu*, *Remische reich*) označuje slovenski: »Suetu Rymsku zesarstvu; gornja Nemška semlya od(er) deshela«; v geografskem »Zusazu« (486) se »Teutschland« imenuje: »Niemska deshela o(der) semla, Teutscher Niemz«, a *Österreich*: »dunava deshella o(der) duna. Österreich: Dunavez, Wien duna«; sub *Volkreich* (428) pa čitamo: »Wiener Statt ist Volkreich dunavu Mestu je ludyh ponu.« (Moramo se čuditi, da p. Bernard ni poznal »Beča« ali »Dunaja«.) — O Italiji (v »Zusazu«, 486: »welisch Land, Lähka deshella, Welischer Läh«) sem si zabeležil ta slučaj: »Ölbaumgarten... ù laski desheli nar donasheza (!) Vert« (234) in »Scheibe, Glasscheibe oblozhnu steklu, okneni glash, a. ù lashki desheli malu Se vidi« (289). — Sub *Mitteländisch* (209): »Das Mittlendische Mörr Sredodeselshku Morje; na Temu se snajdeo nar veizh morski Rasboyniki«. — O Švici (298): »Ty ymash enu Taku Velku podgerlishe kakar en sbizarski (= švicarski) bik« (*Schlauch od. goder des Hals*).

Iz geografskega »Zusazu« (486—487) naj navedem še nekatera geografska in narodna imena: *Peemerland Pömska deshella*, *Pem Pömski*; — *Rußland Ruska o(der) Rutenska defh. Rus, Rufianez*; — *Pollen Lehska o Polyska defh. Poll, Leh o. Poliak*; — *Salzburg Solenska defhella*, *Salzburger Solenar*; — *Sibibirgen Erdeliska defhella*, *Sibibirger Erdelez*; — *Holland Batauska defhella*, *Hollender Holandin*; — *Niderland dolnja Nemfka defhella o. Nadolje, Ndlend(er) Nadolez* (pozneje pripisano: *Nyska deshella... Niski deshelan*) itd.

Enchiridion »Slavi infirmi«: bolni Slovani (slovanski bolniki) faktično bolni Slovenci.

Važen se mi zdi prvi izmed gori navedenih petih slučajev: Landsprach se tu prevaja: »deželski o. materinski jezik, domovinska špraha«, a tem besedam je (morda pozneje) pripisano⁶¹): »naša slovenska špraha«. Ali to ne pomeni, da je »naša slovenska špraha« piscu ne samo »deželska«, nego tudi »materinska« in domovinska špraha? V zvezi s tem vprašanjem opozarjam še na to, kar čitamo sub Muttersprach: »Materinski Jesik, deshelska Shpraha« (216); tu je namreč pripisano: »domazhna Spraha, od hodizha polsedena sna ūlse Sorte Sprah« — ali ni s tem materinski jezik indirektno označen kot nekaj, kar je dobro, posvečeno, kar ni hudičevo? Vsekakor je bila »naša slovenska špraha« prav blizu srcu p. Bernarda, četudi je bila rodbina, iz katere je potekel, po vsej priliki nemška.⁶²)

Iz prejšnjega in iz tega oddelka moje razprave se nam kaže ta-le splošni rezultat o geografski razglednosti p. Bernarda: v »Vindiji« je on bolje poznal razen Maribora, ki mu je bil rojstni kraj, še Radgono (ki je, položena med navideznima rokavoma Mure, na zemljevidu formalno izven Vindije) in Celje. Izmed sosedov Vindije je osebno bolje poznal Hrvate in Korošce. V slovar ni jemal samo besed jezika, ki se je govoril v Vindiji, nego tudi besede njenih slovanskih sosedov, Hrvatov, Bogmetov . . .

Ortografija p. Bernarda.

O pravopisu nam p. Bernard v uvodu slovarja daje tri pojasnila; eno se tiče akcentskih znamenj, drugo sičnikov, tretje pa pisave in izgovarjave glasu oziroma črke l na koncu besed.

Poglejmo, kako se je držal svojih smernic v praksi.⁶³)

O akcentskih znamenjih nam v uvodu pravi, da je akut (´) znamenje dolžine zloga, gravis (˘) pa znamenje kratčine, da se na ta način označuje razlika enako se glasečih besed. To svoje pravilo pa je pisec v slovarju samem

⁶¹) Ta pripis je bledejši; kljub temu pa bi mogel biti prvoten in je razlika v barvi nastala samo radi tega, ker je ostalo besedilo pozneje prevlečeno s temnejšim črnilom, ta pripis pa je ostal neprevlečen. Mogoče nam je na ta način tolmačiti del bledih »pripisov« sploh.

⁶²) Že gori sem citiral distihon, ki z njim p. Bernard zaključuje svoje slovsko delo. V tem distihu se p. Bernard izrecno imenuje »Germanum« (Nemca), ali tega izraza ni treba vzeti prestrogo, v smislu današnjega nacionalizma; »Germanus« bi lahko v 18. stoletju pomenil samo prebivalca nemške države. V drugem stihu pravi p. Bernard: Kadar (dokler) mi domovina ni dajala slovanskih besed, sem se sam potrudil za nje; ali naj to pomeni: od doma nisem poznal (dovolj) slovanskih besed, a sem se marljivo učil in se jezika naučil? (Seveda, »Musa dabat« bi lahko pomenilo tudi: izmišljal sem si besede. O tem bo govor še pozneje.)

⁶³) V teh in naslednjih izvajanjih se razen na slovar oziram tudi na Enchiridion.

slabo izvajal; v slovarju je namreč prav malo akcentskih znamenj, posebno akutov, zabeležil sem si jih samo nekoliko⁶⁴), več je gravisov⁶⁵); pač vedno je gravis, torej znamenje kratčine, nad predlogom »ù« (= v), često nad zaimkom »vùs« (tudi: vès in ves), »ùsi« in nad drugimi zaimki, izvedenimi od tega korena: ùsaki, ùsak, ùsakoteri. Po vsej priliki je p. Bernard ono pravilo o razlikovanju kvantitete z razliko akcentskih znamenj imel iz kakšnega »učenega« vira, on sam pa kvantite zlogov v govoru najbrž ni razločeval, zato mu je pravilo ostalo več ali manj teorija.

Slično kakor v slovarju je z akcentskimi znamenji v Enchiridionu, le da je tukaj akcentskih znamenj več nego v slovarju, in sicer gravisov⁶⁶); akut je v Enchiridionu bolj slučajejen.⁶⁷) Razlika akcentskih znamenj sploh ni razlika kvantitete.⁶⁸)

Kar se tiče črke l, pravi p. Bernard v uvodu, da se na kraju besed sicer piše, a da se govori u, da se torej »Je Sposnal« čita: »Je Sposnau«. V slovarju samem se pa pisec tudi tega pravila — kolikor se tiče pisave — ni držal; včasih je res pisal l, a večinoma je pisal u (pernesel, narasel...: pernesu, biu..., zegu (= cigel), shou (= žal), jeusha (= jelša); včasih se nahaja ena pisava poleg druge. Slično je v Enchiridionu; po priliki v $\frac{1}{3}$ slučajev se piše l, v $\frac{2}{3}$ pa u.

Kako p. Bernard piše sičnike in šumnike? V uvodu svojemu slovarju nam govori samo o sičnikih, češ, namesto latinske črke c se piše z, veliko znamenje S se izgovarja »ostreje« (torej kot glas s), malo znamenje s pa »lind« (mehko, zveneče, torej kot z). Vidimo, da je to v bistvu bohoričica: glasovi c, s, z se izražajo z z, S (namesto tega pa v praksi pogosto tudi f, torej tako kakor v bohoričici), s. O šumnikih v njegovem uvodu ni nobenega navodila, tako rekoč vtihotaplja se zh za č, navaja se namreč beseda: zhebela, po paralelizmu pričakujemo potem za š in ž znaka: Sh (fh) in sh.

⁶⁴) vrása (= vraža, Aberglaube); vezhér (Abendmahl, toda: vezhèram); kapéla, ali takoj nato: kapélza (Kirchlein); kokú (v Enem Podgovoru ùmet enega duhounigu Pastyria, inu farmana)...

⁶⁵) Tako v končnici pridevnikov srednjega spola: srezhnù, Slù (= zlo), Snashnù..., vendar tudi: zhistu, Spuzanu... Sub Feld je: pullè (= polje).

⁶⁶) Gravis je na končnici srednjega spola pridevnikov (prislovov): teshkù, takù, grosnù, svestù..., toda tudi: koku, taku...; na končnicah deklinacije in konjugacije ter partikulah: Svejta, Bogà, Sadobj, Sgodi, fhgèe, Shèe (= še), Satù...; na enozložnih besedah: ò, ù in na takih, ki jih p. Bernard smatra najbrž za sestavljene: ùfse, ùfak... Tudi: Shivèl, imatè...

⁶⁷) Akut sem opazil samo na nekoliko straneh Enchiridiona (19—31): perporozhèna, nepufti, obàri, refhène (= razženi)...

⁶⁸) Opozarjam tukaj še, da je v Enchiridionu v 28 slučajih glas i pisan z j, in sicer skoro izključno na koncu besed: Sadobj, Vj, mozhy, Menj (= meni, trikrat), po Tvoy Svetj Volj (šestkrat), Sovrashj, odprj. Izgovorj, Saversjh, dofezhj, govorj, Vierj (verj, trikrat), odgovorj — Svejtgà, Sjm (sem, pom. glagol), tajfto, tojstu (= to isto), nejsrezheno... Iz slovarja sem si zabeležil le: Nash Jurj (sub Rachen, 253) in samj (sub Allein, 15), je pa tudi tam sigurno še več slučajev. Zelo pogosto pa je označen i z y, zlasti v naglašanih in končnih zlogih: Ty, Syd, dershy, premysli, yma...; označuje pa se z y včasih tudi j: voyskujem, Vayvoda, moy...

Kako pa je p. Bernard svojo bohoričico izvajal v praksi, v slovarju samem? Glas c piše skoraj brez izjeme: z, za č pa zh.⁶⁹) Huje pa se je p. Bernardu godilo pri označevanju glasov s in š. Njegov veliki znak S, Sh je bil sredi in na koncu besed nemogoč; pomagal si je pisec včasih — pravilno — s tem, da je pisal f in fh, večinoma pa je glas s pisal kakor z (s), glas š pa kakor ž (sh), a uporabljal je poleg tega tudi še razne druge kombinacije. S tem je nastala zmešnjava — in obenem je nujno morala nastati zmešnjava tudi pri označevanju glasov z in ž, ki ju piše v smislu svojega pravila (s, sh) samo deloma, drugod pa se poslužuje raznih drugih načinov. Za s najdemo: S (v smislu pravila, a je mogoče samo na začetku besed): Sebe, Suoje, Samiza...; f (kakor v bohoričici): velizhaft, moft, peft...; s: bistru, taysti (ta isti), pousod, posuezhen...; fs: defsniza, ofsoliti, byfsaga. Za š: Sh (v smislu pravila): Shega, Shepam, Shtimam...; fh: poshast...; sh: Smardish, hysha, poshlem...; pogosto pa tudi samo s (S): psenizhni, lepsi, Zesple, Skoda... Za z: s (v smislu pravila): suerina (zverina), misa...; fs (tudi f): ufsamem, refsar, vofsim, vofi... Za ž: sh⁷⁰) (v smislu pravila): shgem, Boshizh, dershy...; fh: resflagam, sramofhliv...; pa tudi samo s (S) ali fs: blasen (= blažen), grisa, nozhes (= nočes), Startinek (= štrtinjak), vofsnja, resvelse, tufsno... Za šč: shzh: voyashzhina, mashzhujem; fzh (sfzh): sapufzhen, pefszheniza...; szh: Sloboszhine...; sz (morda pod hrvatskim vplivom?): szipavez (Scorpion); večinoma pa samo sh ali fh (ker je izgovarjal pač samo š): Strejlisha, prebivalyshe, lushyna, kofhyza... Vidimo, da v označevanju sičnikov in šumnikov ni nikake doslednosti in jasnosti in da se pisec prepušča več ali manj golemu slučaju. Poleg označb, ki vsaj kolikor toliko odgovarjajo teoriji (n. pr. »Ty Si tak Sozhen ū tuoj Belsedi kakor en lefeni ky«), naletimo na polno nedoslednosti (n. pr. »Poftne Spishe nemores s' shmauzom sabelat«), pa tudi na slučaje, kjer so grafični znaki naravnost zamenjeni (n. pr. »okisanu Söle«).

Enaka je označba sičnikov in šumnikov v Enchiridionu: precejšnji red je pri c in č, zmešnjava pri s in š, z in ž.

Potemtakem moramo reči, da je p. Bernard v slovarju in v Enchiridionu le deloma izvrševal bohoričisko pravilo, ki si ga je za sičnike (in šumnike) postavil v uvodu slovarja; pomešal je znake za s in š, za z in ž, pa tudi znake za s in z, š in ž. Bolj natančno je razločeval c in č. To si bomo mogli razlagati tako, da je v svojem izgovoru slovenščine stal pod vplivom nemške artikulacije, nemškega izgovora ter je zato pač precej dobro razločeval glasova c in č, ne pa ostalih sičnikov in šumnikov, ki jih nemščina ne loči tako strogo. P. Bernard piše: sashlushi (= zasluži), Shlushba (= služba), shusnost (= sužnost), poshushen (= posušen), pashe (= pase)... Pravila svojega uvoda ni znal prav izvajati, ker ni čisto artikuliral glasov.⁷¹)

⁶⁹) C sem našel namesto z v tujki: precefsja; zamenjana sta znaka za c in č n. pr. v slučajih: merzhina (= mrcina), norzhi (= norci) poleg: norze, junazku (= junačku), sonzna (= sončna), lysizast (= lisičast), ouzyzha (= ovčica)...

⁷⁰) Izjemoma in pač pomotoma: Schivina (279).

Tudi one besede, ki so označene kot »hrvatske«, so pisane z bohoričico, n. pr.: proksheniak. Sledove hrv.-kajkavske ortografije sem našel le na par mestih, tako sub Marchstein (196): meynik, medja, meya, megya, ... meyenje, megyenje; sub Insel (154): ... Metmorje, cro. medymorje, takoj nato: Insulaner ... Metsmornik⁷²); najbrž je sub Markh (196) pisava »musgyen« (adj.) izraz izgovora: moždan. Sub Welt (448) beremo za slovensko obliko Suejt »cro. Szuét«.

Glasoslovje v slovarju in v Enchiridionu.

Glasoslovna opažanja bodo posebno važna za vprašanje, kateremu živemu govoru je najbolj odgovarjal Bernardov slovarski jezik in jezik njegovega Enchiridiona.

Jat (ě).

Jat (ě) piše p. Bernard v slovarju največkrat z ej (ei, ey): dejte, Slejd, vrejden, mejshati (= mešati), klejshe, reizh, deil, leipshi, greih (greyh), Sreyda, Suezyha (= sveča). Imamo pa tudi e: Srezha, bel, lepu, mera (tudi: möra), Suet (Welt), ymeti, delu ... Pogosto sta pisavi z e in ej neposredno druga za drugo: Slep, Sleyp, zeel, zejl (= cel); letu, lejtü; reyshim, odreshim (Erledigen). So pa tudi primeri z ie (je), ki se še mešajo z e: Senza, Sienza; pena, pjena; sneg, snieg; vjera, vera; bled, blied; liefs, lefs; Niemz, Niemska deshela, Nemska; myefsenz, melfsez ... Beseda svet (consilium) z vsemi izvedenkami se pač vedno piše z i: Suit (Rath), posuitujem, Suitnik, Suitovavez ...; po nekod se ta i meša z e in ej: zuit, zuet, zueyt (Blühe); Suitim, Sujetim, Suetlim (Glanzen).

Z ej piše p. Bernard tudi nekatere besede, ki imajo drug e, ne jata: vejzh (poleg: vezh), Suejtiga pifisma (308, drugod Suetiga), Steysa (Steig) ... V Ench. ulfej (= vse), a to izjemoma (na str. 51).

Nisem vseh slučajev izpisal, ali gotovo je, da p. Bernard v slovarju piše jat največkrat z ej. Natančnejšo statistiko imam iz Enchiridiona; v njem sem slučajev z ej naštel 54, slučajev z e pa 135, t. j., tukaj je ej v znatni manjšini, ali se e in ej tudi mešata pri istih besedah (torej n. pr.: na suejtu, na suetu; grejh, grehi; odrejfhnik; odrefhnik itd.); e se meša z ej in ie pri besedi: vera.

Ta pestrost pisave kaže, da se p. Bernard ni držal enega govora, nego da je zapisal besedo različno, ker jo je slišal v enem kraju tako, v drugem drugače. Pisava z ej, ki je v slovarju v večini, se ujema z izgovorom jata v p o h o r s k o k o z j a š k e m d i a l e k t u, kakor ga označuje Ramovš v Historični gramatiki slovenskega jezika VII, 175; ie kaže na koroška narečja.

⁷¹) Mogel bi kdo misliti, da se je p. Bernard pravila o bohoričiskem pisanju sičnikov in šumnikov zavedel šele, ko je pisal uvod slovarja (1760), da se ga pa še ni popolnoma zavedal, ko je sestavljal slovar v konceptu in pisal Enchiridion, toda vidim, da svojega pravila ne izvaja natančno tudi v onih svojih pripiskih v slovarju, ki so iz časa p o 1760.

⁷²) V »Metsmorniku« je ts pač izraz glasu dj (d).

O.

Naglašeni **o** je v slovarju **ou** ali **u**: gout (= god), ubongi, goustokrat, Stou in Stu (= sto) . . ., pokura, bulshi, bushez (= ubožec), gospud, musg (= mozeg), pullyski (= poljski), dobruta, vus (Achse) . . .; v končnici srednjega spola je vedno **u**: mejstu, oknu, mozhnu . . . Včasih ostaje **o**: ubogez (Bettler), bolje, boyle, dobru, s bogom poleg Bug, Buga. Nahaja se pa tudi **ue** (deloma poleg **u** in **o**): drueb (After), brued (= brod), rug in rueh (Schalmey), put in puet (Schweiß), Kofs, Kufs in Kuefs (Amsel) . . .

Kar smo opazili pri jatu, opažamo tudi tukaj: pestrost pisave. Pisava **ou** spominja pohorsko-kozjaškega govora (Ramovš, op. cit., 166), ne pa pisava naglašene **o** kot **u**; **ue** kaže dalje na Koroško. Ali je v slovarju **ou** ali **u** v večini, ne morem reči. V Enchiridionu je **u** v ogromni večini, **ou** je redek, nekoliko večkrat je **o**.⁷³

Poluglasnik

je v Bernardovem slovarju **e** ali **a**. Večinoma se pri isti besedi v dolgih zlogih **e** in **a** mešata; tako dobimo paralele: mah, meh (Mooß sub Mieß); raza, reza (Ente); shaynem, shenyem, sheniz, sheniza (Errndschniter); tashhina, teszhina (Nuechterkeit); vefs (Dorf), vefsiza, vasuvati (bulen); Sayna, Saya, Saynja (= sanja), Seya (= senja) (Traum); pefsye, pafsye (hündisch); lahak, lajshi, lajsheshi, lehki, lehku (Leicht); mayn, menje, mynje, nar menje . . . Navajam še: pakel in peklu (Höll), paklenski in peklenski; Sneha (Schnur), a: tastzha (!) (Schwiger Mutter), tast (Schwäher) . . . Beseda **d a n** se pač vedno piše tako (zato tudi: danashni), toda: dones, dons, nes⁷⁴); beseda **m a s h a** se piše tako v veliki večini slučajev — pač znak odvisnosti od kranjskih molitvenikov — vendar se nahaja tudi: **m e s h a**. V pridevniških končnicah, ki so lahko naglašene, imamo **a**: doushan, Shybak (zart), mehak, teshak, grenak . . . tudi: britak (!). V pohorsko-kozjaškem govoru in sploh na severnem vzhodu se ne govori **a**, zato bomo v tem **a** morali videti vplive od drugod⁷⁵), razen iz narečij najbrž tudi iz knjig.

V tej zvezi treba omeniti nenaglašene končnice, kakor so: **-ec**, **-ek** itd. V slovarju se navajajo besede: konz (poleg: konez), angelz, junz, pijanz, reuzh (= reuc, rilc, rilec), dauk (= davek), per dauk, oftank . . .; v teh slučajih je poluglasni **e** končnice izpadel. Posebno na te slučaje pač misli p. Bernard, ko v uvodu slovarja omenja »Syncope od. Abkhürzung, welche Meistens die

⁷³) **Z u** se pišejo v Enchiridionu (kakor v slovarju) končnice samostalnikov in pridevnikov v srednjem spolu, pa tudi v veliki večini ostalih slučajev imamo **u**: nadluga (često), dobruta (često), dobrutlivi (često), tulkain, tulikrat, na unim Suetu, Skufs, Sadubiti, Spumni, pomuzh, Satu, mladusti . . . Samo parkrat je **ou**: sa tou, mouzh. Večkrat je **o**: bogi (vedno tako, enkrat: ubogi, dočim je v slovarju: ubongi, bushez, ubogez); poedini slučaji: mozhnu, nadloga, kar kol, sadosti . . . Kar se tiče besed gospod in Bog, ki sta pogostoma skupaj, je večinoma: gospod, toda: Bug, v zvezi teh dveh besed je skoraj izključno: gospod Bug.

⁷⁴) Tako se govori v pohorsko-kozjaškem govoru (Ramovš, op. cit., 165).

⁷⁵) V podjunskega dialektu: maša, dan, uzamem, žanjem, mah (Ramovš, op. cit. 20).

Kreyner in Brauch haben«; nekatere take besede navaja v slovarju s »sinkopo«, druge brez nje (Starz, osivez); čisto druga poleg druge stoje često »sinkopirane« in »nesinkopirane« oblike: Spremlavez, per sync. Spremlauz; perlysavez, perlysauz; hynavez, hynauz; padez, Sync. padz; pregledavez, pogledauz, Samerkavez (Aufseher); nagounauz, nagaynavez, natyrau (Antreiber)...

Imamo pa v slovarju tudi besede na **-ie (ik)**: peyviz (Singer), popeviz...; Sazhetik (Ursach); odpuftik poleg odpuftk (Ablaß).

Sekundarni poluglasnik je izpadel v besedi: tovarsh.

V Enchiridionu je malo besed s prvotnim poluglasnikom v korenu; v vseh slučajih, ki sem si jih zabeležil, se poluglasnik izraža z a.⁷⁶⁾

Vokalni l in r (l, r).

Vokalni l (l) daje v Bernardovem slovarju največkrat **ou**: dougu, doushnik, Souzh (= žolč; tudi Solz), vouk, shout, poun..., včasih pa je u (buha, jabuk...), ali ol (molse). Včasih najdemo pri isti besedi eno, drugo in še tretjo pisavo: buha in boha, volna, vouna; Solsa, Sousa, Susa (to hrv.); muzhim, moulzhim («moulchim» je pač »učena« kontaminacija, enako »doulg«). P. Bernard se tudi v tej stvari ne drži enega govora, nego jih meša več.

Podobno je v Enchiridionu: 16krat je **ou**, 5krat **ol**, 2krat **o**.

Glas **ou** za l se nahaja v pohorsko-kozjaškem narečju.

Vokalni r (r) se v slovarju piše ar (garlu, gard...), pa tudi er (Skerb, Smert...). Včasih se ista beseda piše tako, drugič pa drugače, n. pr.: na harbtii, herbet. Nadaljnji zgledi: Smradish (= smrdiš), karzhmari, Karstnik, karshenza, ardezh...; dershy, pervizh, terplenje, zerknala..., eryl (Brand); Sard: Serd (Zorn), kart : kiert.

V Enchiridionu se r piše vedno er, razen štirikrat »karshanski« in dvakrat »karvavi«.

Sekundarni poluglasnik

t. j. poluglasnik, ki se je v slovenskih govorih razvil glavno iz kratkega i in u, se nahaja tudi v Bernardovem slovarju, in sicer iz i predvsem v predlogu (predponi) p r i, kjer je potem postalo »per« (per nas, pernefsem, perloshnoft...) — vendar: prišla, priatel —, in iz u: dergozh, vendar tudi: druguzh.

V Enchiridionu je stvar ista; beseda »priatelj«, ki se mnogo ponavlja, se glasi (razen enkrat v začetku, kjer je »periatel«) vedno: priatel (naštel sem jih 12). Ni č je dvakrat »nezh«, a štirikrat »nizh«.

Omenjam še nekatere glasoslovne posebnosti slovarja: 1. lj: mejlem in melyem, kraylestvu, kraylevi (ali tudi: kralevi), vola in volja, lubi, pullè in pullje, Semla in Semlja... V Ench. se omehčava večinoma ne označuje (shele = želje, olle = olje...), vendar kralj, krayleftvu (često), vefselje. Bernard je najbrž govoril srednji l; — 2. nj: v glagolniku se piše redno

⁷⁶⁾ N. pr.: ufsame (= vzame), pakla (gen.), paklenski, toda: dones; z i se piše: sim (pomožni glagol), majhinimu; v končnici -ee izpada e: konz, Studenz, angelz, toda: hlapez.

(terplenje itd.), ali imamo Sayna in Saya, Seya (Traum), kar pomeni, da je nj skoro j, kakor v Slov. goricah in v pohorsko-kozjaškem narečju; svi²a = svinja (Ramovš, op. cit. 167 in 28); v Ench. se glagolniki pišejo enako na -nje, imamo pa tudi: vupajnje, pobolshajnje, shivlejne in tulikain; — 3. »po pogni« (sub Nachmittag), kakor v pohorsko-kozjaškem narečju (Ramovš, op. cit. 167); — 4.) sub Mutterpferd (216): kobyła, e, f. kobyva, e — torej tudi: kobiva, kakor imajo n. pr. koroška narečja; — 5. izgovor: prou, kakor tudi v pohorsko-kozjaškem narečju (Ramovš, ib. 167); — 6. malone brez izjeme se raz- glasi rez-: resp²aram, resloshim itd.; — 7. kradli; — 8. v Ench. je poleg: hozhe, hozhte, hotli tudi: ozhesh, ozhe.

Glasoslovna analiza slovarja in Enchiridiona nam daje predvsem ta-le rezultat: 1.) kar se tiče vokalov (jat, o, poluglasnik, l, r), se p. Bernard ni držal enega govora, nego je mešal pojave raznih govorov; 2.) ker je bil p. Bernard Mariborčan, pričakujemo v njegovem glasoslovju sledove najbližjega mu narečja, pohorsko-kozjaškega; pri jatu, pri o in pri l, r (najmanj pri poluglasniku) moremo konstatirati znake tega narečja; tudi v nekaterih drugih glasoslovnih posebnostih se slovar in Enchiridion ujemata s pohorsko-kozjaškim narečjem; 3.) slovar in Enchiridion se v glavnem v glasoslovju med seboj ujemata, vendar so med njima razlike; posebnosti pohorsko-kozjaškega narečja so (v izražanju jata in vokala o) v Enchiridionu manj številne nego v slovarju. Vzrok bo najbrž v tem, da je v Enchiridionu bolj prišel do izraza vpliv knjižne slovenščine. (Ali pa morda v tem, da je slovar bil zasnovan pred l. 1757.?)

Besedni zaklad slovarja (in Enchiridiona).

Pri slovarjih je končno glavna stvar njih besedni zaklad. Važno je določiti, od kod ga je leksikograf zajemal.⁷⁷⁾

Jaz v tej svoji razpravi o Bernardovem slovarju tega vprašanja ne rešujem v vsem njegovem obsegu, t. j., tako, da bi zasledoval vsako besedo po nje poreklu; za to bodo potrebne posebne, specialne študije.

Za izhodišče tej moji razpravi o besednem zakladu Bernardovega slovarja mi služi njegova izjava v uvodu, češ, v slovarju so poleg besed, ki so slovenske v pravem in posebnem pomenu te besede (»eügentliche wündische Wer-

⁷⁷⁾ Kateri nemški slovar je p. Bernardu služil za podlago njegovega nemško-slovenskega slovarja, tega nisem preiskoval. V Bernardovem slovarju se — v poznejših pripiskih — dvakrat omenja »ranci cesar Matija« († 1619): »Das Leben weiland unsers Kaisers Mathia, shivlenje nashiga ranziga Zesaria Mathia« (321, Seliger gedechtnus) in: »Nes Je ta goud tega Ranziga zefsarja Mathia« (445, weiland gewesen). Iz oznache »ranzi« bi človek sklepal, da je Bernardova nemška podlaga bil kak slovar, ki je bil sestavljen nedolgo po smrti cesarja Matije, v prvi polovici 17. stoletja, ali pa da je p. Bernard vsaj črpal iz kakšnega takega starega vira; jemlje pa takemu sklepu dokazilno moč dejstvo, da sta obe mesti poznejša pripisa. — Primerjanje z Megiserjem, ki so ga 1744 izdali jezuitje v Celovcu in ki bi ga torej naš pisec lahko bil uporabljal, prepuščam podrobnejšemu raziskavanju; omenjam samo, da je mogel p. Bernard zajeti iz Megiserja — če je iz njega zajemal — le del gradiva, ker je njegov besedni zaklad mnogo obsežnejši ko Megiserjev.

ter«), tudi druge besede, ki so navadne »in diesem Land«. V slovarju samem p. Bernard besede, ki niso »eigentliche windische«, posebej označuje: »bogmetske« s črko »B.«, hrvatske pa s črko »c.« ali z zlogom »cro.« (= crobatish). Bogmetske besede navaja pred hrvatskimi.

Izpis vseh bogmetskih in hrvatskih besed prepuščam podrobnejšim raziskavanjem; jaz hočem izpisati le večje število enih in drugih.

Česar p. Bernard ni označil za bogmetsko ali hrvatsko, to je smatral pač za »eigentlich windisch« in to je v slovarju prvo izza nemških značnic.

Bogmetske (»B.«) besede.

Že v poglavju o narodnem teritoriju, ki ga je p. Bernard imel pred očmi, smo razpravljali o tem, kaj prav za prav pisec razume pod besedo »bogmetski«, ki prvotno kaže na Prekmurce. Vendar nam stvar tam ni bila posebno jasna. Oglejmo si sedaj večje število besed, ki so v slovarju označene kot bogmetske; morda nam one povedo, na kaj treba pri označbi »B.« misliti.

Podajem jih v skupinah. V vsaki skupini postavljam na levo stran bogmetske besede, na desno pa one besede, ki jih navaja p. Bernard na prvem mestu kot prevod dotičnih nemških besed, ki torej naj bi bile ali so »prave slovenske« besede. Nemške besede dodajem v oklepajih.

a) ovači ⁷⁸⁾	drugači, dergači itd. (anderst)
tentam	naskušem (= naskušam) (anfechten)
napehnen	nataknen, nateknen (angeheftet)
žalec	želu, ostnu (Angel der Bienen)
nakeljam, nakelim	navarim (Anlöthen)
vajkušna	podglavnica, podglavek (Hauptküssen)
robača	srajca (Hemdbl)
pivnica (pyuniza)	klet, keudra (Keller)
gaj	boršt, i (!), gojzd (Lustwald)
povraz	verv, zaderga (Strickh, Seil)
tjeden	keden (Woche)
gučam (!)	govorim, besedujem (sprächen)

Te »bogmetske« besede poznam jaz že iz vzhodnih Slovenskih goric. Naj dodam tukaj še Bernardovo bogmetsko besedo »kuzl, a«: pes (Hund), ki se je jaz iz Slov. goric ne spominjam, ki pa jo Pleteršnik navaja glavno po severo-vzhodnih slovenskih virih (sub »Hündin« je pri Bernardu »kuzla« na prvem mestu, pred »psico«, torej kot prava slovenska beseda), nadalje besedo »rajtanje«: pledranje (pač Plaudern), kvantanje, ferfranje (Geschwätz), ki jo p. Bernard označuje kot »B.«, in jo jaz poznam iz Slovenskih goric v pomenu: govoriti (brez zaničljivega pomena) ...

b) opet	druguč, zupet per sync. spet (abermahl)
almoštvu	dar Boga ime (Allmosen)
moter (= mator)	star (alt)

⁷⁸⁾ Od tod dalje transkribiram Bernardovo pisavo — razen v posebnih slučajih — v današnjo pisavo.

dojdem	perpridem (!) (Ankhommen)
vuhoda	pomerkač, ošpehar, razgledavec (Spion)
veršim	vunmlatim, zmlatim (Austreschen = ausdreschen)
krutu	zlu, močnu, silnu, ramnu (heftig)
mjelovanje (= milovanje)	lubezen, lubeza (!) (Liebe)
sočevica	leča (Linse)
dihavica	pluče bolja (Lungelsucht)
obrazim	malam (mahlen; »on je me živeču obrazu = Er hat mich lebhaft abgemahlen«); sub »Mahler«, malar, je obraznik označen kot »c.« (= hrv.), dasi je, posebej, tudi »slikovalac« označen kot »c.«; tudi »slikujem« je »c.«.
migdalovu drevu	mandlovu drevu (Mandelbaum)
komin	dimnik, dimnjak (Rauchfang)
komora	hiša, kamra (Stube)
karmina, e, f	letni spomenk teh mertvih, vigilia (Todtengedehtnus, Jährliche); sub Todtenmahl beseda »karmina« ni označena z »B.«.
grozim	pritim, pretim, žugam (Trohen = drohen)
sveršen	popoln, popoulnuma (vollkommen)
kamata	plačilu za prebivališče, abus. čiens (Zins)
oddahnutje	odehenje (Athemzug)
zavet	oblub (Gelüb)
čaul	žreblu (!) (Nagel)
tergoviš, a, m (!)	terg (Markht)

Te »bogmetske« besede bi mi danes najprej smatrali za hrvatske, ali najbrž se rabijo tudi v Medjimurju in v Prekmurju.

Tukaj še dodajam »bogmetske« besede, ki bi jih mi danes tudi smatrali za bolj hrvatske, ali za p. Bernarda niso bile hrvatske, ker jim druge besede dodaje kot hrvatske:

zbrajam	odštem, odzrajtam (abzellen = abzählen)... cro. odbrojim
zaročnica	nevesta (Braut)... cro. možina (?)
strana	dežela, zemla (Landschaft)... cro. orsag
saag (= sag)	karpit (Teppich)... cro. storea (?)
buka	hrup, ropot, abus. lerma (Tumult)... cro. halabuka (pod »Aufruhr« je pa tudi »buka« označena kot hrvatska)
batrivu (= batrivo)	neboječu (= neboječe), nestrašljivo (unverzagt)... c. junačku
lagev	sod, bičela, pičela (Faß), c. bačva. O besedi lagev gl. doli med »hrv.« besedami.
lik	»arzhnya« (Arznei), ali »likoznanost« je sub Arznei Kunst označena kot hrv., kakor tudi »likar, liknik« sub Arzt
trovilu	strup (Gift)... c. jad, čemera
mlahav	slab (Kraftlos)... cro. gingav (znano tudi v Slov. goricah)

slovu na prvem mestu, torej menda kot »prava slovenska« beseda je »puštab« (= Buchstab), a ta mu je abuzivna, cro. litere; na zadnje (pozneje pripisano?): čerka

Sem spadajo še n. pr. te-le Bernardove »bogmetske« besede: hotivnik (Bankhert), c. fačuk; studen (kalt). Beseda »taszh« (pač: tašč, Nühter) je bogmetska, tako tudi »taščnost«, takoj nato pa taščina — teščina (231) nista označeni kot bogmetski, nego sta navedeni kot navadni besedi.

Kakor vidimo, se p. Bernardu »bogmetske« besede s hrvatskimi mešajo.

Doslej smo videli, da za »bogmetske« veljajo p. Bernardu mnoge besede, ki so znane v Slovenskih goricah, morda tudi dalje v Prekmurju in Medjimurju, in besede, ki so bolj hrvatske, torej besede na vzhodnih in jugovzhodnih mejah njegove Vinije.

Pojdimo dalje! Za »bogmetske« označuje p. Bernard tudi mnoge besede, ki spadajo bolj na zapad in jug od njegove Vindije. Oglejmo si nekaj takih!

c) drueb (= drob)	debeli črev (After, Mastdarm)
pobaram	poprašam (befragen)
sprehajam	spremem, spremlam (begleiten)
žebram	molim (Betten)
brued (= brod)	kraj, breg (Bort, Gestadt = Gestade); sub Ufer (breg, kraj) je: brud (tudi kot »B.«)
podvirk	palca (Brügel = Prügel)
dauri, duri	vrata n. S. (!) c. dvera (!) (Thor)
»kershnu« (= krzno)	koža (Haut)
pičel	majhen, mali, droben (Klein)
mekine	otrobi (Kleye)
mari	rajši (Lieber)
dergači	drugač (Sonst) . . . c. inače
grabie	vrahl, vrabie (Spaz)
»prefseniz« (= preženec?)	presleca (Spul)
prot	drog, ranta, abus. štanga (Stange)
štebala	škornja (!) (Stifel)
dor	dober, priden (wol, gut) ⁷⁹⁾
češple	sliva (Zwetschge)
ramnu	zlu, močnu (Häfftig) . . . cro. krutu ⁸⁰⁾
Vuos (= os)	Vus (Achs an Wagen. Tu je samo drugačen izgovor iste besede znak bogmetskosti.)
forint	rajniš, Ab. guldinar (Gulden)

To so »bogmetske« besede, ki jih na vzhod od Maribora ne govorimo; to so zapadnoslovenske besede. Značilno je, da je Bernardu zapadnoslovenska in hrvatsko-srbska »puška« (sub Muskhete) bogmetska, a »pukša«, ki se govori n. pr. v Slov. goricah, ne.

⁷⁹⁾ Oblika »dor« znana že v Rušah (prim. Ramovš, Hist. gr. VII, 29).

⁸⁰⁾ Značilen primer nedoslednosti in mešanja: pod »Hefftig« je »ramnu« brez označbe (torej slovenska beseda), tu je označena z »B.«; »krutu« je pod »Hefftig« »bogmetska« beseda, tu je označena kot hrvatska.

Označbo »kranjski« sem našel samo enkrat, in sicer v »Zusazu« (483): »križni keden, carn. tejden« (gl. gori sub a).⁸¹⁾

⁸¹⁾ Mnogim besedam, označenim v slovarju kot »B.«, ne bi mogel določiti bližje domovine; take »B.«-besede so n. pr.:

odgladim	odpilam, odpilim (Abfeilen)
od usod	na usch krajih, pousod (Allerseits)
merlatina	merha, mercina (Aaß)
mervica	mraula (Ameiß)
polgi	poleg (an, bey, neben)
perečem	obetam, oblubim (angeloben)
klen	javor (Ahorn)
»posnefiza« (= posnešica)	družica (Brautführerin)
»Stogod, Shokje«	župa, (Brühe, Suppe)
curlam	ščim (harnen)
dondar	kamp, kampiše, tabor (Kriegs Lager)
»garzel« (poljski: gardziel?)	puklina na garlu (Kropf)
čudla, birgla	hodalčeca (Krukhe)
lebunga (pač: Labung)	gosti, gostovanje (Maal, Malzeit)
zagernilu	plajš (Mantel)
osina	nabod, bodalca, bodec (Spitz)
part, i	deil (Theil)
mort, pobj	ubijenje, morstvu (Todtschlag)
viereh (pač iz nemščine)	kadilu (Weihrauch)... cro. tymjan, temjan
petelinec	udab, udeb (Widhopf)
cimpravica	kamra, hiša, gmah (Zimmer)
»aushlekar«	colnar, maltac (Zollner) c. tergovnik
»perhylam« (hílam = nem. eilen)	perječem, perdirjem, perhitim, (zulaufen)
lejnek	nit, a, m. (!), abus. evirna (Zwiren)

itd. Več teh besed je sumljivih.

Bolj zapadnoslovenske utegnejo biti — vsaj večinoma — sledeče besede:

devam (= delam?)	delam (arbeiten)
zgletvenje	izdubenje, izvotlenje (Aushöhlung) (v Rušah »gletviti« = dletiti)
širina	širokust (Breite)
oprava	oblačilu (Kleid)
čast	hvala (Lob, Preiss)
satan	hodič, zlodí, paklenšik (Teufel)... cro. vrak (!)
odgovorienje je »B.«	odgovorienje pa ne (Antwort)
pirje (= perje)	listje (Blatt)
bajka	»prasni marini« (= marnji, Märlein, Gedicht)
mojškra	šivila (Neierin, Nätterin)
temè	»Srejdina glave« (Scheitel des Haupts)
golim, gulim	kožo derem (schinden)
bec	penez, zanovec (Pfening)
koter	boter (Gevatter)
okrožnik	tanir, talir (Teller)
vimleča krava	noseča, plodna, brejava (Trächtig) (v Rušah »vimljati« = vimenjati)

»B.«-besedi sta tudi blè (Mehr), čejše (mehrmals, torej od: često)...

Končno moram navesti še eno skupino besed, ki jih p. Bernard v svojem slovarju označuje kot bogmetske:

- d) Pan gospud (Herr), c. gospon
 pyha preuzetnost, oholnost (Hochfahrt)
 slymak požá, e, f (!) (Schnekh)
 motil metul (Sommer Vogel), cro. lepyr
 »Vyesa« (= vježa), zvonica zvonik (Thurn)
 »Sart« (= žart) šala (Scherz)
 rozga šiba (Spißruthen), cro. prut

To so severnoslovanske besede, vse češke in poljske obenem (»žart« je poljski in slovaški, češki je »žert«). »Rozga« pri nas nima pomena: šiba, pač pa ima ta pomen v poljščini.

Kako treba pri teh besedah (Pan, pyha, itd.) čitati in razumeti črko »B.«? V uvodu svojemu slovarju pravi p. Bernard, da mu B. pomeni »Bö-misch, Bogmetisch od Andere von schon bemelten Angränzten Völkern ge-breüchliche Wörter« (a ta ljudstva je malo prej v uvodu naštel kot »Croathen, Kärner, Kräyner, Insulaner, Bogmeten, Shlaväken etc.«). Od začetka sem sumil, da-li res gre za »Bö-misch«, ⁸²⁾ ali tukaj sedaj navedeni slučaji kažejo, da je v slovarju res tudi nekaj čeških besed. »B.« torej v teh slučajih prav za prav pomeni »böhmisch«, vprašanje pa je, ali p. Bernard tudi »Bö-misch« ni kratkomalo identificiral z »bogmetski«.

Vidimo iz navedenega, da je p. Bernard imel nekak kontakt s severnoslovanskimi jeziki, predvsem pač s češčino.

Nahajam v slovarju še nekaj besed, ki sicer niso označene kot »B.«, ali so ipak vzete iz severne slovanščine: sub S c h a t z je nazadnje, za hrv. besedo kinč, navedena beseda s k a r b, a v tem pomenu je beseda poljska; — sub S t r a u ß V o g e l je za »Strufs, Struz« naveden tudi p s t r o f s, to je češki (pstros, pštros, poljski: struś); sub Z w e r g je k a r l i k, kar je tudi češko in poljsko; — N a h t i g a l l je »sloviza, nozhna S p e o v a z k a«; imamo sicer hrv.-srbski glagol spjevati, ali končnica -ačka je čisto poljska

Nekaterim izmed takih »bogmetskih« besed je dan nenavaden pomen:

- zašafanje delu (Arbeit)
 osnazim (= osnažim) brijem (Balbiren)
 lopa »Velha« (?) (Saal)
 klafferska beseda šaliva beseda (Scherzred)
 varuštvanje vahta (Schiltwacht)...

Koliko bo tu treba še podrobnih raziskovanj, kaže ta-le slučaj: Sub Lerch, Vogl (škrjanec) navaja p. Bernard kot »B.« besedo l e v i c a (š k r l e c mu je hrvatski), a Caf pravi v Zori 1872, 276—277, da se škrjanec tako imenuje »na Pohorju in na sever ob Dravi«, da pa besedo rabi tudi Volkmer v Fabulah (v »Pesmi od lipe«, str. 128).

⁸²⁾ Zdela se mi je že ta pisava besede (»bö-misch«) premoderna; v »Zusazu« piše p. Bernard: Peemerland, Pem, Pömska dežela, Pömski, toda treba uvaževati, da ni iste besede vedno pisal enako.

(śpiewaczka); — *Singer* je: pejvic, popevalec, spjevak, popevic; »spjevak« je poljski śpiewak; — sub *Schwanz* je kot hrvatska beseda navedena o gon, toda v pomenu rep je to poljska beseda; — sub *Ehrwürdigkeit* (in v »Zusazu« v titulaturah) je beseda Vashnost (= Vašnost) označena kot hrvatska, toda to je češki naslov (Euer Liebden), ki ga ima tudi Marko Pohlin.⁸³⁾

Če sedaj iz tega poglavja izluščimo rezultat, vidimo: besede, v Bernardovem slovarju označene s črko »B.«, so ali »bogmetske« ali »bömisch« (češke) — mogoče, da je p. Bernard oboje smatral za enoto, za nekaj, kar je slovanskega poleg njegove Vindije. Besede, označene s črko »B.«, kolikor niso češke oziroma poljske, so: a) besede, dobro znane n. pr. v Slov. goricah, b) besede, ki so deloma znane tudi tam, ali veljajo bolj za hrvatske ali pa so povsem hrvatske, c) besede zapadnoslovenske, posebej v koroški obliki.

Težko je reči, zakaj je p. Bernard vse, kar je ob robih njegove Vindije, imenoval »bogmetsko«.

Besede, označene v slovarju kot hrvatske (»c.«, »cro.«).

Dasi se že med »bogmetskimi« besedami nahaja cela skupina takih besed, ki so bolj ali manj hrvatske, je v slovarju vendarle še silno mnogo besed, ki so posebej, izrecno označene kot hrvatske.

Kot hrvatske se navajajo n. pr. besede: da (damit, slov. je: de), mertuk (Maß), blazina (Matraz Bett), pop (Meßbriester), špan (Meyer), baščina (Meyershof), verhnije (Milchram), vrana (Milz), zloča (Missethat), tekmeč (Mitbuler), ukup (mit einander), pajdaš (Mitgehülff), metemtoga (Mitlerzeit), harap (Mohr, torej = arap, arapin; sub »Morr« (= Mohr) »černi harap« ni označen kot hrvatski), bara — berek (Morast), sutra (Morgen), predružak (Morgenbrot), zarja — zora (Morgenröthe), nevoljen (mühselig), novce (!) (Münze), »skolika« (Muschel), moram (mueß, miessen), vujec (Mutterbruder; sub »Oheim« je »vic« (= vüc, vüec) brez »cro.«), svidok, svedok (Zeug), suplika (Memorial Bittschrift), jegulja (Aal), priličim (Abbilden), vudrim (Abbriglen = abprügeln), zapadnjak (Abend; sub »Westwind« »zapadnjak« ni označen kot hrv., tukaj je »zirok« (= široko) hrvatski), debela votroba (After), napastovati (Anfechten), košulja (Hemd), kinčim (Aufbuzen, ziren), ha-

⁸³⁾ Sub *Gesandter* je »poslaniec« (= poslaniec) s poljsko končnico, toda p. Bernard piše tudi: v ožjeseh (Augapfel). — Opozoril bi še na cestujem (Reisen): a obrazim? — Na sorodnost besede »garzel« (Kropf), ki je označena kot »B.«, s poljsko besedo »gardziel« (Schlund, Gurgel) sem že opozoril. — G. direktor Janko Glaser, ki je z velikim zanimanjem čital moj rokopis in mu pripisal nekaj svojih opazk, mi poroča, da ga je g. prof. Fr. Baš opozoril na knjižo, ki jo je morda rabil p. Bernard: *Franciscus Wagner S. J., Universae phraseologiae latinae corpus ... linguis Hungaricâ & Slavicâ locupletatum. Tyrnaviae 1750.* Knjiga ima za latinskimi značnicami madžarske, nemške in slovaške besede; v njej se pod Cantor nahaja n. pr. spěwák, pod Dominus pán, pod Turris wěže, pod Leo lew, obenem pa (kot madžarski izraz) Oroszlány... Te stvari, ki jo dodajam tukaj v korekturi tiskanja, nisem mogel dalje zasledovati.

rač (Auflag), smutnja, smutlivec (Aufruhr), ukanujem (betriegen), »labda«, loptica (Balle, žoga), miloserden (Barmherzig), se kajam (Beräuen), pomilujem (betauern), vuzem i. f. (!) (Österlich), knižica (Bibliothek; sub »Bücherey«: Knigarnica), pivu (Bier), kip (Bild), knige (Buch, bukve), »bazhim« — odvetujem (Erben), nadopir (Fledermauß), knez (Graf), knez (Schult-heiß), pogan(in) (Heid), junak (Held), kade (Irgendwo), dijaški (lateinisch), dijak (Student), način (Mittel, Weiß), lupež (Mörderer), kotac (Rad), večništvu, večnikov spraviše (Rath Versammlung), luk (Zwibl), čorba (Supp; sub Morgenbrot čitamo: »Za zajterka smo mi imeli čorba«, čorba je tukaj za p. Bernarda očitvidno »eigentlich windisch«), dugovanje (Sach), duda (Sackpfeife), majdan (Streit), dečla (Magd), slikujem (Mahlen; tudi »obraznik« je označen kot »c.«), muka (Pein), trapim (Peinigen), vudrim (Prüglen), vraža (Aberglaube), odplašen (Abgeschrökt), šterc (Bettler; ni pa »cro.« beseda »prosjak«), zima (Kälte), sever (Nord), očitam (Schelten), straža (Schiltwaht), viher (Schlag oder Plazregen), težak (Tagelöhner), snubač (Buler; »snubim«, bulen, ni označeno kot hrv.), trojaki (Pfingsten v »Zusazu«), kotar (Grenzscheidung) ... Števniki kakor: tri na deset itd. (v »Zusazu«), imena mesecev kakor: sečen itd. (v »Zusazu«) itd. itd. Pisava »pri« je hrvatska, Bernardova pisava je per.

Navajata se tudi zaimka: š t o i n č a (sub warum: »zakaj, za čes volo, cro. zašto«, warum nicht: »zakaj ni, cro. zašto ni«; sub was: »kaj, katero, ča vel što« — tukaj se niti ne omenja, da sta š t o i n č a hrvatska). Sub Schaffen (= befehlen) je samo stavek: »Što velite gosponi dragi!«, pač poznejši pripisek.

Imamo v slovarju besede, označene kot hrvatske, v kajkavsko-hrvatski obliki na -ec in v štokavski obliki na -ac: puhavec (Schnarcher), »szipavec« (Scorpion, 318), pisec (Schreiber) ..., a tudi: divi magarac (Maul Esel), jarac (Ziegenbokh), konopac (Strikh), vudarc — udarac (Streich, takoj nato pa: vudarec); boži udarac (Schlag) ... Nekaterе take besede niso označene kot hrvatske, n. pr. sub Kranz: venac (prvi prevod nemške besede!), sub Schöps: skopec, skopac (obe končnici druga poleg druge), sub Schreyer: kričavec, krikavec, vikavec, »upijevac«; nahajajo se tudi besede na -ak mesto na -ek, n. pr. sub Mißgeburт: izveržek, izmetak, sub Pakh: zavitek, zamotak, zavijak, povitek ... P. Bernard se glasovnega odnošaja med -ek in -ak pač ni zavedal.

Nekaterе teh »hrvatskih« besed so tudi v Slovenskih goricah znane, tako n. pr.: mertik, špan, nevolash, šterc, težak, luk, vüec, vüzem ... fačuk (Bankhert), halabuka, cucek (Hund), cecam (saugen), tenja (Schatten), kum (Gevatter) ... Bernardov »hrvatski« vračar (= zdravnik) je v Slov. goricah znan vsaj v glagolu: v r a č i t i in v samostalniku v r a š t v o ... Pleteršnik navaja s slovenskega vzhoda tudi Bernardove »hrv.« besede: bolvan (Abgott), prepast (Abgrund), graber (Ahorn) ...

Kakor vidimo, p. Bernard »pravih slovenskih besed« in »hrvatskih« besed ni ostro razmejil; ni jih mogel razmejiti, ker takih ostrih mej v resnici ni.

Zato se ne čudimo, ko vidimo, da v mnogih slučajih besede, ki bi jih mi smatrali predvsem za hrvatske, navaja kot edini prevod dotičnih značnic, ali vsaj kot prvi prevod ali enega izmed prevodov, ne označujoč jih za hrvatske, tako n. pr.: lagev (Weinfaß, takoj izza sod), duhana(!) (Schnupftobakh), olovno zernce (Schrött, zu schiessen), spanje kotrigov (Schlaff der Glieder), zemlak (Landsman, »Skoda de Si ty moy Semlak«, šele na drugem mestu je »deželnik«), diver (Schwager), »kruto ranu, kak je zarja pukla« (Tagen), tanir (Teller, šele izza tanirja je talir), majdalnica (Turnir), sub Zither je »zytra Vnogoftrunika«, potem pa: »Mayhena Tambura«, sub Trukhen (drucken, Bücher) je najprej: utiskam, potem pa: šampam (pod Trukherey pa je najprej: šamparnica, potem: utiskavica), umetka, umetnutje (Zwischenwort), mozag, muzg (Markh), likarnica, likodelavec (Apothek, Apotheker), prokšenjak (Bossen Treiber = Possentreiber), brijač (Balbirer, Barbierer), ženska suknja (Kittel, hrvatska mu je halja), puk (Pöfel, Pöbel), herceg (Herzog) ...

Že zgoraj smo pri nekaterih besedah ugotovili, da jih na enem mestu označuje kot hrvatske, na drugem pa ne. Tem slučajem so podobni taki-le slučaji: glagol mah niti je označen kot hrvatski, pridevnik mah nit pa ne (oboje sub aberwizig); mercinast (Abgestandten) je hrvatski, mercina (Aaß) pa ne; broj (Zahl) je hrvatski, brojenje in broječiv (zählbar) pa ne; posebno nejasen je primer lagev z izvedenkami: lagev (Faß) je bogmetski (glavni prevod je: sod, bičela, pičela, a hrvatski je bačva), lagvica (Fäßlein) je brez označbe, lagvar pa je glavni prevod Faßbinderja, lagov vezač pa Binderja (sudar je hrv.); cecam (Saugen, Milch Trinken) je hrvatski, cecke dati (Saugen, zu saugen geben) pa ne. Seveda moramo računati tudi s tem, da je p. Bernard včasih enostavno pozabil dodati označbo »c.« ali »cro.«; toda tako tolmačenje ni mogoče v vseh primerih, n. pr. ne v tem-le primeru: Tiefe je: »globočina, globokust, globina, glublina«, dubina je hrvatska, a sub Meer je »Tüeffe des Mörs: Morska globina o(der) dubina«; tudi ne v tem-le primeru: sub Treulos (362) se navajajo besede: nezvejst, nezavupliv, fouš, a neveren je hrvatski, takoj za besedo »neveren« pa se dodaje stavek: »Gdoj ni zvejst svojmu gospudu, je tudi nevjern Bugu«, t. j., v stavku se »neveren« rabi enako kakor »nezvest«, obe besedi sta si enaki.⁸⁴⁾

Sme se trditi: označba besed kot hrvatskih še ne pomeni, da so to za p. Bernarda tuji elementi, bolj tuji, nego so bogmetske besede, ki so tudi posebej označene baš kot bogmetske, a so vendar vzete skoraj brez izjeme z ozemlja današnjega slovenskega knjižnega jezika. Po številu je v slovarju »hrvatskih« besed vsaj toliko kakor »bogmetskih«.

P. Bernard je pogledal tudi v prošlost onega dela jugoslovanskega sveta, kjer sta glagolica in cirilica pomagali ustvarjati narodno kulturo. Jezikovno

⁸⁴⁾ Stavek je po vsej priliki pozneje pripisan; to nekoliko zmanjšuje njegovo dokazilno moč.

zvezo svoje Vindije s tem svetom je konstatiral v uvodu svojega slovarja, češ, slovenski jezik (»so genandte wündische Sprach«) je potekel iz ilirskega (»von der Illyrischen Abstammend«).

495	
U. uko grb 8 dē V. 8	A. As grb M dē M : M
V. v. v. l. grb B dē C i II	B. Boga grb E dē E
X. x. 3	C. Ci grb V dē v
Z. b. p. u. f. a. m. b. i. s. t. a. b. s.	D. dobro grb D dē M i A
<u>Glagolice</u> <u>Alphabets</u>	E. esti B dē D. 1.
P. Pi grb P dē r i q	F. f. f. dē φ i e
Sh. Sha. III dē u	G. glagole Z dē ro i q
sh. shinke M dē x	H. hir V dē ro ro
shgh. shgha IV dē ii i x	I. vocal Isha M dē r i w
Th. Thita grb E dē r	I mit. b. m. p. f. H dē B. ∞
zh. zheru G dē q v	I b. g. Jota Je III dē M. H.
Ja H Je He Jo Io	K. k. k. E dē S. 3.
Ju. E.	L. l. l. E dē M. M
ab Jozt grandliff von	M. Mistle M dē M. M
Im G. Hieronimo singr.	N. nash P dē T. e.
<u>Alphabets</u> <u>Alphabets</u>	O. Ogring. b. f. O. H dē J. 4.
gru. r. v. i. n. a. l. p. h. a. b. e. t. u. m.	
glagoliticum hoc im b. f. a. s.	

Slovar, konec cirilice in začetek glagolice.

Že v naslovu slovarja omenja obe oni pisavi, »staro glagoliško, iznajdeno od ss. Cirila in Metoda« in »sedanjo od s. Hijeronima v cerkev uvedeno«. Na koncu slovarja (»Der 6te Zusaz«) pa podaje azbuko samo, in sicer najprej

cirilico (492—493), nato pa glagolico (493—494); cirilico imenuje tukaj »das Alte Illyrische Alphabeth der HH. Cyrili, und Methody«, glagolico pa »Das Jetzt gewendliche Von dem H. Hyeronimo Eingeführte Alphabeth welches genenet wird Alphabetum glagoliticum Von dem Buchstab G.« Težko je navedbe v uvodu v sklad spraviti z navedbami v »Zusazu«; jasnih pojmov o stvari ni imel (kdo jih je takrat imel?), vidi se pa, da je p. Bernard vedel za cerkveno glagoljaštvo, da mu je glagolica bila »moderna« (sedanja), »sedaj navadna«.⁸⁵⁾

Azbuka je urejena po latinski abecedi (torej: A, B, C, D, E, F...) — B se imenuje B o g a, V pa V i d i l —, na koncu so dodani še »Doplete Bustaben«, t. j., Ps (Psi), Sh (Sha), sh (shivite), Shzh (Shzha), Th (Thita), Zh (zherv), Ja, Je, Ju (pri glagolici so »Dopelte Bustaben«: Sh (Sha), sh (shivite), Shzh, zh, ju). Izza teh glagoliških »dvojnih črk« je Bernardova že gori navedena nemška kitica s podpisom, nato še po en stavek v glagolici in cirilici.⁸⁶⁾

Vidimo, da se je p. Bernard vabil pisati tudi glagolico in cirilico.

Iz katerih virov je imel glagolico in cirilico, to bodo pokazale posebne študije. Omenjam le, da je p. Bernard imel osebne zveze z Zagrebom (saj je njegova sestra bila tam poročena), kjer je bilo že laže se seznaniti zlasti z glagolico; v Zagrebu so takrat bili tudi kapucini;⁸⁷⁾ važno je pri tem, da je, kakor sem že gori omenil, štajerska kapucinska provincija, ki ji je pripadal p. Bernard, obsegala razen Štajerske, Koroške, Kranjske, Furlanskega tudi Dalmacijo, Hrvaško, Slavonijo in Liko, »bis an die Gränze Thraziens«.

Končno naj še naglasim, da je p. Bernard pisal v letih, ko so drugi za »Vindijo« izdajali katekizem (»Občinsko knjižico izpitavanja«) v skoro čisti hrvatski kajkavščini (1758) ali v pisanju lavirali med hrv. kajkavščino in štajersko slovensko govorico (1764).⁸⁸⁾

»Eigentliche windische Wörter.«

To so p. Bernardu besede njegove Vindije, t. j., slovenske Štajerske. Ker so »bognetske« in hrvatske besede v slovarju posebej označene s črkama »B.«

⁸⁵⁾ Ali je p. Bernard kaj slišal o takrat novi redakciji cerkvenih knjig, ker glagolico imenuje »moderno« in »sedaj navadno«?

⁸⁶⁾ »s« je v glagolici in cirilici v vseh slučajih izražen s črko »selo«, t. j., pisec je »zelo« čital kot s. — Značilno je, da po sandhiju, znanem posebno pri Prekmurcih, piše: »hvalet bodi«.

⁸⁷⁾ Kapucinski samostan v Zagrebu s cerkvijo Device Marije je bil v gornjem gradu na južni strani ob začetku današnje Matoševe ulice (nekdanj Kapucinske) in Markovičevega trga; še danes se po kapucinih imenujejo Kapucinske stube, ki drže od Mesničke ulice na Markovičev trg. L. 1788. je bil zagrebški kapucinski samostan ukinjen. (O »dokinu« reda kapucina u Zagrebu«, po naredbi cesarja Jožefa II., notificirani banu 12. julija 1788, priobčeni kapucinom 1. avgusta, poroča knjižica: Laszowski Emil, Stari i novi Zagreb [Zagreb 1925], str. 166—71.)

⁸⁸⁾ O tem gl. moja razprava »Početki štajersko-slovenske književnosti v 18. stoletju« (ČZN 1906, 1—32).

oziroma »c.« (»cro.«), bi se formalno moglo sklepati: Besede, ki niso označene niti z »B.« niti s »c.« (»cro.«), so prave slovenske besede; stvarno pa ta sklep ne bo povsem točen, že zato ne, ker se faktično niti B.-besede strogo ne dajo ločiti od hrvatskih besed niti prve in druge od slovenskih besed.

Pa če bi se tudi »prave slovenske« besede strogo oddvajale od »bogmet-skih« in hrvatskih, bi bilo vendarle potrebno, si jih podrobneje ogledati, da bi potem mogli reči, da-li je leksikograf sprejemal besede iz vseh štajersko-slovenskih govorov ali ne, eventualno, kateri govor je najbolj uvaževal; naslov slovarja nam daje pravico pričakovati, da je hotel zajemati iz ž i v e g a govora, saj menda smemo v tem smislu razumeti besede v naslovu, da so v slovarju »vocabula, tam antiqua quam nova, u s u r e c e p t a«. ⁸⁹⁾

Ali imamo v slovarju kaj besed, ki so značilne n. pr. za pokrajino vzhodno od Maribora, ki pa niso označene niti kot »B.«, niti kot »c.« (»cro.«)?

Za F r e m b (fremd) navaja p. Bernard tudi l u c k i (»Luzhki«), in sicer na tretjem mestu (na prvem oziroma na drugem sta: ptuj, neznan); samo »Luzhki« pa ima sub Frömbd.

Za S c h w e r je težak, na drugem mestu ž m e t e n.

Za E i n w o h n e r stoji: »offar, Kayshlar, Stanovnik, Selyar, ofsobenik« (pripisano pač pozneje: »Stanovainek oder Prebivauz«); »Selyar« je sigurno ž e l a r (toda ž e l a r ne pomeni E i n w o h n e r).

L e i c h M a l z e i t je sedmina, na drugem mestu k a r m i n a.

V o r h e r je prej, poprej, puprej, p e r l e, c. pervu, — perle ni na prvem mestu.

L e i h n a m je merlič, mrtvu truplu, m e r t v e c — mrtvec ni na prvem mestu.

M ü ß i g ä n g e r je praznuvauc, cro. manguvavec, idem: Faulenzer t r a g l i v e c — traglvec ni na prvem mestu.

K n a b je fant, »P y e b, P y e b a r«, Pob, Fantič, dečak — na prvem mestu je: fant.

Za F a ß je sod, na drugem mestu »B y z h e l a, P y z h e l a«, za F ä ß l e i n je sodec, lagvica, potem šele »B y z e l y z a o. Puzelza«.

V vzhodnih Slovenskih (Ljutomerskih) goricah so dobro znane besede: ljudski (v pomenu: tuj), žmeten, želar, krmine (v plur. fem.), prle, mrtvec, ftraga me je (Faulenzer je pri nas: manjoh), pebar, pücel (püček) ..., same besede, ki se (razen morda: mrtvec) v slovenskem knjižnem jeziku ne rabijo. ⁹⁰⁾

I s t n i c h t izraža p. Bernard z j e n i, kakor v Slov. goricah: j e n e.

Istih vzhodnih govorov sledove imamo tudi v nekaterih besednih obli-

⁸⁹⁾ Podčrtal jaz.

⁹⁰⁾ Za W e i n b e r g o d. g e b ü r g ima p. Bernard: vinska gora, gorica, vinogradje, vinogradska gora, c. vinogradski kotar, sub W e i n g a r t e n pa: nograd, vinograd, gorica, c. tersje. Vidi se, da je pisec prevajal: -b e r g : g o r a, -g a r t e n : -g r a d. Ali je kriva etimologija, da g o r i c a ni na prvem mestu?

kah: izgovor *ü* (= *u*) se pozna v pisavi »Byzhela, Pyzhela« (namesto *püčel*, demin. v Slov. goricah: pečelek = püček, torej s poluglasnim vokalom v prvem zlogu), morda tudi v besedi »vyz« (= *vic*) sub Oheim, a »viz« sub »Vatersbruder« za: *vüc* (*vüec*).⁹¹ Če p. Bernard pod *Meß Jahrmarcht* navaja tudi *sejen*, pod *Traum* tudi *saja*, *seja*, je njegov *j* (= *nj*) — kakor sem omenil že na drugem mestu — izraz izgovarjave mehkega *n* (*nj*), kakor je navadna v Slov. goricah, a tudi v pohorsko-kozjaškem narečju. *Haß*, *Haaß* (= *Hase*) je zajec, zajac, potem še *zavec*, ki je vzhoden.

Sledove vzhodnega govora pri p. Bernardu imamo, ali v vseh gori navedenih slučajih je vzhodna beseda kot prevod nemške besede šele na drugem mestu: iz tega moramo sklepati, da govor Slov. goric pri njem ni bil glavni govor, ki je iz njega črpal. Le v par slučajih je vzhodna beseda na prvem mestu: sub *Hahn* je najprej *kokot*, potem *petelin*, sub *von dannen* najprej *od sod*, potem šele *od tot* (*tod*); za *Mußkette*, *Büchs* je najprej oblika *pukša*, ki je v Slov. goricah navadna, potem šele puška.

Pri tem izvajanju pa moram priznati, da za večino gori navedenih besed ne vem, kako daleč segajo na zapad proti Mariboru in preko Maribora. —

Pojdimo skozi Maribor na zapadno stran mariborskega okrožja!

Za *betten* (= *beten*) ima p. Bernard molim (žebam označuje kot »B.«), za »*Anbetten*« pa najprej Boga molim, potem pa še *modlim*, ki ga poznamo iz pohorsko-kozjaškega in iz koroških narečij; — *Morgen früh* je jutri zgodu, *zgo dej objutru*, *ranu zajtri*;⁹² *zajtri* kaže na zapad; — *Mond* je *mjesenc*, mesec (luna je *abusive!*), dočim je *Monäth* mesec, mesc; *mjesenc* kaže bolj na zapad (v Rušah danes: *mesnc*;⁹³) dasi je tudi drugje po slov. Štajerskem znan; — germanizem *k'nogamiti* (zu *Fuß gehen*) kaže na nemško bližino (v Rušah znan). Z zapada je »*ovuo*. *Vou*« (*Bier*), prazni *marnji* (*Fabel*, tudi *šet*, *šjet*, *šetka* (*Bürsten*; v Rušah »šet« še neznana), ki ji je dodana še »šetinasta kefica«. Njegova *beberca* (*Eichhorn*) kaže na pohorsko-kozjaški govor⁹⁴) (v Rušah znana).

Na zapad v najširšem pomenu te besede (torej ne morda samo na Dravsko dolino proti Koroški in na Koroško) ali pa na slovensko kranjsko literarno tradicijo kažejo take-le besede Bernardovega slovarja: *prešern* (*Ausgelassen*), *ranci* (*Weiland*), *Velika noč* (*Vuzem je »hrvatski«*), *sicer* (*scer*), *žou-*

⁹¹) Sigurno pa to ni: kakor čujem, se v Rušah govori *vic*, kjer bo i rezultat sosedstva: *uj*. V Slov. goricah se govori *vüec*, a to bo sekundarno iz *vüc*.

⁹²) Danes v Rušah: *zgouda*, *vjutro* (a ne: *zajtri*, *objutru*).

⁹³) *lune* v Rušah ne poznajo, kakor je ne poznajo v Slov. goricah.

⁹⁴) *Ramovš*, op. cit., 168. — Kot bogmetsko navaja p. Bernard *berico*, na tretjem mestu pa še *vejverico*. — *Mey Keffer* (204) je po p. Bernardu: »*Rösh*, *Rosh*, *Mayni kokez*« — »*roš*« je sigurno *hrošč*; danes je *hrošč* n. pr. v Rušah neznan, kakor je neznan tudi v Slov. goricah (mesto *hrošč* se govori: *keber*).

nir, novina, novica (Zeitung), use čihernu (alles und jedes), zdajci (albereit), far... (besede: prešeren, sicer, žounir... so n. pr. v Rušah še neznane); — posebno tudi zaimek *j e s t* in veznik *d e*, ki sta v izključni rabi. Od kod ima p. Bernard besedo *e l c e*⁹⁵) (Messerheft)? In o *j s t r u v i d* (Luchs, tudi pri Pohlinu)? Vse te besede so na vzhodu, v Slov. goricah, povsem neznane, kakor je tam v tej obliki tudi neznana kletev: »per moj duš« (v Slov. goricah: per moj duši), ki jo ima p. Bernard sub *s c h w e r e n*.

Dobro bo tukaj omeniti tudi krstna, svetniška imena. Največkrat, na enajstih mestih, je omenjen *J u r i*. Nahaja se še *J e r n e* (»Jerne, podgrini ti ojgen!«, sub Schüren), *J a j n ž*⁹⁶) (»Naš Janžek je pun šale«, sub Schnakh; Jajnžove jagode, Johannis Beer)... Žensko ime *N e ž i c a* (sub Kranz: »Pink, Pink, Nežica, plejši brez krezelca«).

V »Zusazu Von denen Fösttügen des Jahrs« se nahajajo med drugimi ta-le svetniška imena: Prikazen svetiga Michela, glavusekanje s. Joanesa Karstnika, svet Urih, s. Mohor inu Fortunat, Marina Marieta (Margarita), Aleš o. Alex (?), Lena (Magdalena), »St. Oswaud«, (dan) s. Alene Cesarice (Helena), s. Jerneja dan, (dan) s. Tiliha o. Egidija, (dan) s. Miklauža (»Miklausa Tolentina«), (dan) s. Mateuža Apostola (»Mateufsa«), (dan) s. Lize o. Lušpete o. Špele vdove, (dan) s. »Francisca Xaveriusa«, »St. Jedert«, (dan) s. Jošta o. »Jodoukusa Krajla«, (dan) s. Joanesa Karstnika.⁹⁷)

Imena: Jerne, Jajnž, Ozvaud (Ožvaud), Alena, Lušpeta in Špela, Jedert... so v teh oblikah v dolnjih Slov. goricah neznane; Joštov tam sploh ni.

Vse to kaže na zapad oziroma na kranjskoslovenski literarni vir.

V Enchiridionu ni besed, ki bi kazale na vzhod (besedi »nezgruntan« (32) in »zagvišan« (39) sta znani v Slov. goricah, toda pač tudi drugje); zaimek »toti« (6) je znan tudi še v Rušah — pač pa imam več besed, ki niti v Rušah, v Dravski dolini zapadno od Maribora niso znane, n. pr.: števenje (= število, 64),⁹⁸) pričen (= pričujoč, 28), zdajci (37, 44), pač tudi ne: obeden in tovarštvu (33), cviblanje (48), dokler (= ker, često v tem pomenu), prijazniv (39), prašati (52), posehmau, arcat (= Arzt), nikar (ne) (= ne)... Ali te besede Enchiridiona niso znak, da je p. Bernard, pišoč molitve, imel pred seboj (vsaj za eno ali drugo molitev) kak starejši zapadnoslovenski obrednik?⁹⁹) Da bi za v e s Enchiridion imel kak slovenski vzorec pred seboj,

⁹⁵) Ima jo (kot hrvatsko) Megiser sub Handhebe.

⁹⁶) Danes se ime v tej obliki pač ne rabi; da pa se je rabilo svoj čas, pričajo krajevna imena, n. pr. v Selnici ob Dravi Janžev vrh in podružnica Št. Janž, Janževski vrh v Ribnici na Pohorju itd.

⁹⁷) V slovarju samem sem našel še te-le slučaje: »Skriunu Resodevanje suetiga Joanesa« (Offenbarung); — »Mathaeus zolnar...« (Soldner), »dan suetiga Mathiusa je prestopni dan« (Schalt Tag).

⁹⁸) Znano je števenje samo v prenesenem pomenu: ni v števenju (= se ne ceni).

⁹⁹) Za besedo števenje citira Pleteršnik v pomenu število Rogerija, Ivana Krstnika Svetokriškega in Basarja, za pričen Basarja, za dokler (= ker) Ivana Krstnika, za prijazniv Ivana Krstnika.

na to ni misliti, ker se v naslovu knjižice izrecno pravi, da je delo »ex teutonicis transpositum (compositum) authoribus«.

Ves jezik Enchiridiona ima zapadnoslovenski značaj.¹⁰⁰⁾

P. Bernard kot purist in »kovač besed«.

P. Bernard v svojem slovarju označuje mnogo besed kot »abuzivne« (»ab.«), t. j., smatra jih za nedopustne; označb »ab.« je pač v slovarju toliko kakor označb »B.« ali »c.« (»cro.«). Abuzivne, t. j. proti dobremu običaju rabljene, se mu zde tujke. Naj tukaj iz slovarja navedem nekoliko takih »abuzivnih« besed: gvišnu (gewiß), lampa, lampica, lihterna (Bernardovo je: svitilu, leščerba, svitnica), žnidar, šoštar, soldat (njegovi so: vojniki, bojar, vojšak, žounir, vojak), mežnar (njegova sta: cerkvenik, zvonar), činž (zhiens«), škaf (njegova je: deža), cukar (njegov je: terstikov med, sladenica), pantofel, apoteka (njegova je likarnica), pintar, putra (!) (Butter), kaplan (njegov je: mašni tovarš), kinpet (Kindelbeth), kikla (Kittel), študent (njegov je: bukovec, bukovski šolar, hrv. dijak ..., »kateri latinski se Vuzhi«), farmojšter (Pfarrherr, njegov je duhouni pastir, hrv. plebanuš), šolar, šola, šula, (njegova je: učilnica, učenec mu je: učilnik), žemla (Semmelbrot), tabaka (Tabakh, njegova je: duhana), guldinar (njegov je: rajniš) ..., dall (= tal, Theil, njegov je: dejl, vendar ima sub »meistentheils«: vekši tal), frava (Frau, gospa, gospodina, Fräulein je: gospodična, žlahtna divica), krienc (Kranz, njegov je: venac, šapel — zdi se, da mu je krancel tudi abuziven, a krezelc ne), padar (sub Scheerer, ki je: bradabrivec, britbar, hrv. brijač, podbrivavec), cerunga, tادل, restrenam (auftrennen), šacam in ahtam (Achten, schätzen, njegovo je: štimam, cenim je hrv.; sub Schätzen pa »cenim« ni hrvatsko, niti je »šacam« abuzivno) ... Celo apostel mu je abuziven (piše slovenski »apostl«, nemški pa: Apostel, njegov je: joger, dvajnajstlar,¹⁰¹⁾ pripisano je še: »Inger Xti, mlajš, a«).

Kakor se vidi že iz teh zgledov, gre p. Bernard v svojem purizmu daleč, ko zameta n. pr. celo lampo, šolo, šolarja, žemljo ... in izključuje take besede kakor: kaplan, mežnar; še soldata, cukra, kikle in žnidarja, šoštarja in farmojštra ne bomo iz vseh načinov govora izključevali.

Kdor bi iz Bernardovega slovarja pobral vse take tujke — abuzivne besede, bi morda več ali manj mogel pogoditi, iz katerega govora je imel te

¹⁰⁰⁾ Za relativni zaimsek se v Enchiridionu rabi oblika kar (samo enkrat, 56, je: kaj). Zaimsek kir se rabi 1. kakor kateri (36, 38), kot indefinitum: kij en grejh (59, = kateri, kakšen), 2. za kjer (n. pr. 46: »Poydem ū hisho Moyga gospuda, kir ne hom pozhutu obene Teshave«), 3. za ker (n. pr. 44: »Sa tu, kir ga je Sgrevalu«). — Hrvatski je v Enchiridionu: zapovedaš (15), bogmetski ali hrvatski pa Petruš (20).

¹⁰¹⁾ Zanimiv je dvajnajstlar: Pleteršnik navaja: dvajnajstlja (dvajnajstla) po Megiserju-Miklošiču; besedo dvajnajstla za apostol ima ne samo Megiser nego tudi Dalmatin v Regištru, prim. Ramovš-Kos, Brižinski spomeniki (1937), 15. Dvajnajstla (r) je nemški Zwölfbote.

tujke; v dolnjih Slov. goricah je k i k l a neznana, ravno tako f r a v a, t a d l, r e s t r e n a m («frava» je pač iz Maribora in okolice), tudi oblike f a r m o j-š t e r t a m n i.

Ta njegov purizem nedvomno dokazuje, da p. Bernardu ni šlo samo za to, dati n. pr. duhovnikom pomagalo, najsi bo kakršno koli, nego da je hotel dati i z č i š č e n jezik, da je g o j i l t a jezik, da je torej bil svoje vrste s l a v i s t o n e g a č a s a.¹⁰²⁾

Čim bolj je p. Bernard bil p u r i s t, tem bolj je moral postati k o v a č b e s e d, da nadomesti to, kar je kot purist vrgel iz jezika; zato imamo v njegovem slovarju besede, ki mu jih je narekovala »muza« — da rabim izraz njegovega lastnega latinskega distiha na koncu slovarja —, ki jih je o n n a r e d i l.

Med take njegove, zares »nove« besede (izraz v naslovu slovarju!) — če poedinih ni naredil kdo drug že pred njim — štejem n. pr. te-le besede in izraze:

odpros (Abbitt), odpadec (odpac!) (Abfall), odvelim — odporočim (Abschaffen), oranik (Akhermann, dočim je sub Bauer: kmet), sonca povrač, soncostaja, početek danarastja o. nočirastja (sub Sonn), hudorast (Mißgewächs), popraška (Frag), navlejk (Anzug), zelenjak — zelenina (Aue), rumanim (= romam, Wallfahrten), odperjem se (odpernatim se, Mause, odlasujem se: »Moja brada tudi se odlasuje«), mlečujem (zu Milch werden), nogavi perst (Zehe an Fuß),¹⁰³⁾ besedah bukve (Wörterbuch, hrv. rečna kniga, slovokniga), ozdravljenja spoznanost (Arznei Kunst), ozdravlenik (Arzt, ki je najprej: Arcat, Arenje znanec, a hrv. vrčar, likar, liknik, vrčnik), pobučliv (Aufrührerisch), obspanje (Beyschlaff), podgovor (sigurno po nemškem Unterredung, v »Ein Gespräch« na koncu slovarja, prim. tudi: Unterredung, Gespräch), bukvarica (Bibliothek, Bücherey), mašobrauc (Priester), popkorezka (Hebamme, baba), vojašku svitovanje — sprališe teh žou-nirskih svitnikah (Kriegsrath), bukovec (Student), slovisa (Nahtigall, ki je razen tega še: nočna speovačka, slaviček),¹⁰⁴⁾ spanja pitje (Schlaftrunk) itd. itd. Posebej še navajam te-le slučaje: F e n i x V o g e l: zažgauc, zažgavec; — D i c h t e r: Zmišlavec, ein reim Maher: Pösmenik; — R e p u b l i k h: možnu («mořsnu») o. kupčnu («kupzhnu») ladanje; — L e o (Löwe): lev, lav, oroslan, oroslav, fem. levina, lavica, hrv. oroslavica, Leopard: lavoris;

¹⁰²⁾ Mislim, da se sme trditi, da se je bolj zanimal za slovanščino nego za nemški jezik; njegova nemška ortografija je zelo chlapna; morda je bil on, če je šlo za nemščino, ki jo je gladko govoril, takih misli, kakor jih izraža njegov vrstnik, že citirani mariborski minorit Leeber, v uvodu svojih »Gnaden-Geschichten«, češ, naj se mu ne zamerijo kakšne jezikovne napake, ker je on pisal »nur als ein Geschichtenschreiber, dem das Werck, und nicht die Wort so viel zu beobachten obliget«, »zu grösserer Ehr Gottes, und Mariae Mutter der Barmherzigkeit«.

¹⁰³⁾ Nemogočih pridevnikov na -a v i je sploh mnogo, n. pr.: Redestuben d(er) Closter-frauen: Nunava besedovalnica govorilnica.

¹⁰⁴⁾ beseda Slovenskih goric.

— A. B. C. K n a b : »Abecedar, kdir A. B. C. se navuzhi. Abece Täffedl Abeceviza« ...

Da je skoval nekatere geografske nazive, to sem pokazal že gori.

Jasno se vidijo pri tem hrvatski vplivi; v izrazu: »sprališe teh žounirskih svitnikah« ni le beseda »spravlišče« hrvatska, nego je ostala celo hrvatsko-srbska oblika genetiva: svitnikah (vir mu je moral biti ikavski, zato je pri izvedenkah od »svet« (consilium) redno ikavščina); — pri »republiki« je l a d a n j e hrvatsko, pri »levu« p a l a v, verjetno tudi o r o s l a v, pri A B C a b e c e v i c a.¹⁰⁵⁾

*

Razprava o besednem zakladu Bernardovega slovarja nam daje ta-le rezultat: 1. slovar, ki je hotel biti slovar predvsem jezika slovenskega Štajerja (Vindije), je v glavnem zapadnoslovenskega značaja, 2. dodajejo se v veliki množini bogmetske in hrvatske besede (besede sosedov Vindije), 3. vseh teh treh elementov p. Bernard ne razločuje natančno, nehote se mu mešajo, 4. mnogo besed je p. Bernard sam skoval (pri tem se čutijo hrvatski vplivi), 5. p. Bernard je hotel očistiti jezik tujk, goji torej slovenski jezik in je »slavist« svojega časa, 6. rabil je sigurno kranjsko-slovenske¹⁰⁶⁾ in hrvatske literarne vire.

Bernardov slovar ni slovar enega samega govora; tudi ni hotel biti to, kakor vidimo iz Bernardovega uvoda, iz piščevih besed o »angränzten Völkerschaften« Vindije. Taka sestavljenost slovarja je razumljiva pri možu, ki ga je življenje spravilo v razne jezikovne okoliše. Bil je rojen v Mariboru in se tukaj pač najprej naučil vsaj nekoliko slovenskega jezika, bil je v Celovcu, bil je v Radgoni, pač pozneje tudi v Celju; smatram za skoro sigurno, da je bival tudi na Hrvatskem (v Zagrebu).

Njegov življenjski poklic ga je naravnost prisilil (če bi ne imel sam od sebe volje), da se je bavil z narodnim jezikom. V celjskem kapucinskem mortuariju se p. Bernard izrecno imenuje »concionator«, t. j. pridigar. Kje je pridigar? Najbrž povsod, kjer je deloval. Da je deloval v Mariboru, svojem rojstnem kraju, je zelo verjetno; mariborski kapucini okoli srede 18. stoletja, ko je nastajal naš slovar, niso imeli župnije, baš zato so mogli pridigarsko delo opravljali po drugih cerkvah, v mestu samem¹⁰⁷⁾ in okolici. Marian, zgo-

¹⁰⁵⁾ Po Ak. Rj. je beseda abecevica za abecedarium znana iz 18. stoletja, izmed slovarjev jo ima Jambrešičev Lexicon (1742). — V »Calendarium Zagrabienense«, ki je okoli l. 1750. izhajal v Zagrebu kot jezuitsko izdanje, je n. pr. za l. 1752. oglašena tudi »Abeczevicza«, abecednik.

¹⁰⁶⁾ Kidrič piše o tem v SBL takole: »Zdi se, da je (p. Bernard) bil zvedel vsaj nekaj o delu za inventariziranje slovenščine v rokopisnih slovarjih, ki so se čuvali ok. srede 18. stol. v samostanih slov. teritorija (v Ljubljani pri kapucinih ms. lic. 169 in Hipolit, pri diskalceatih Vorenc in morda tudi Kastelic, na Krškem pri kapucinih slovar, ki ga omenja Cigale v nemško-slovenskem slovarju, v kakem kranjskem samostanu pač tudi ms. lic. 175); znana mu je bila pač tudi nova izdaja Megiserja, ki so jo oskrbeli 1744 celovski jezuiti.« Kidrič je dobro ugibal, dasi mu ni bil znan niti slovar (razen po naslovu) niti Enchiridion.

¹⁰⁷⁾ V Mariboru samem so slovenske pridige dokumentarno ugotovljene od l. 1745.

dovinar cerkve, pripoveduje l. 1784. o njih, da so pridigovali »auf dem Lande bey den herumliegenden Pfarreyen«, »auf inständiges Verlangen der dortigen Seelsorger«.¹⁰⁸) O pridigarskem delu radgonskih kapucinov smo slišali že gori. O celjskih kapucinih pravi isti cerkveni zgodovinar, da so delovali »zu Hause, so wie auf dem Lande bey den wohl etlich 20 herumliegenden Pfarren«, »überall deutsch oder windisch«. Ni dvoma, da je p. Bernard v teh mestih oziroma pokrajinah moral pridigati tudi slovenski.

Jezik v Enchiridionu je mnogo enotnejši, nego je jezik v slovarju; to je naravno: slovar je zbiranje besed, pripravljanje nadaljnega razvoja knjižnega jezika (v časih in okoliščinah brez literarnih tradicij), Enchiridion pa je čisto praktična knjižica, sestavljena v jeziku, ki ga je pisec takrat govoril.

Oblikoslovje.

Kar se tiče deklinacije, se iz opomb pri poedinih besedah v slovarju da povzeti, da je p. Bernard, kakor drugi naši gramatiki do one dobe, razločeval samo štiri sklone, ki so odgovarjali nemški gramatiki in se nahajajo tudi v latinski. Latinski šesti sklon (ablativ) je podajal tudi p. Bernard s predlogom o d, s slovenskim mestnikom pa si ni znal pomagati.¹⁰⁹)

Kar se tiče oblik poedinih sklonov, bi se že po slovarju dale sestaviti deklinacije samostalnikov, pridevnikov in zaimkov; poleg slovarja pa sedaj za proučevanje oblik lahko rabimo še Enchiridion, ki ima cele tekste slovenske.

Tudi, kar se tiče oblik, imata Bernardov slovar in Enchiridion zapadni značaj. To kažejo posebno pridevniške oblike na -iga, -imu, ki se edine rabijo

(bile pa so dejansko gotovo že prej); od tega leta dalje je slovenski mestni kaplan ob nedeljah in praznikih slovensko službo božjo opravljal v cerkvi podružnici sv. Urha (Ulrich) »vor dem Grazer Thore«; kakšnih 30 let pozneje čujemo o slovenskih pridigah pri rani božji službi v cerkvi sv. Alojzija, ki so si jo (1767—1769) sezidali jezuiti (Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant, I, 8, 14).

¹⁰⁸) Marian, op. cit. Enako Fr. Kovačič v Zgodovini Lavantinske škofije (Maribor 1928), 279.

¹⁰⁹) N. pr. sub welcher, kateri deklinira: »Gent. kateriga, D. katerimu, Acc. kateriga, Ab. od kateriga iti«. Pred »welcher« je posebej (pač pozneje) pripisano: »welchem od. wem katerimu o. komu... bey per katerimu o. per komu« — torej kakor v centralnih slovenskih narečjih. Sub Mit čitamo: »litera s' (t. j. predlog s, z). Regit Dat. in om In Singl. In plurali in i. Mit Gott s' Bugom, mit denen Muettern s' Materni...«; tukaj ga je zavedel nemški predlog mit, da je tudi pri slov. predlogu s mislil na dativ ter obliki »z Bugom« in z »materni« kratkomalo smatral za dativ; če bi mislil na latinski predlog cum in ne na nemški mit, bi sklon vsaj po številu pogodil. — Posebna zmešnjava se kaže sub Bey (per, »pri« je hrv.): »Per Regit in Singl. dat.: Bey dem Vatter per ozhetu. In plur. Regit gen. per ozhetih Bey denen Vättern. Bey Handen sein narozhu (?) biti... per rokah bey denen Händten, bey denen Haren gerupfet per lafseh o. po lafseh o. Sa lafseh Pipu« (= pipal) — isti predlog naj bi se v ednini vezal z dativom, v množini pa z genetivom! (Lokalne oblike: očetih, rokah, lafseh je smatral za genetive, ponesrečil se je pri tem še z zvezo »za lafseh«.)

v obeh rokopisih (teh oblik n. pr. v Slov. goricah ni).¹¹⁰) Vohče pa tudi v oblikah ni enotnosti: v dat. in lok. moških in srednjih samostalnikov se nahajajo oblike na -u in oblike na -i, v instr. je večkrat -am nego -om.¹¹¹) Infinitiv se glasi na -ti ali na -t (brez sintaktične razlike; na vzhodu infinitivov na -t ni); v slovarju rabi p. Bernard, ko navaja glagole, infinitiv na -ti, v dodanih praktičnih primerih pa je v slovarju nedoločnik večinoma na -t, n. pr. imamo sub Sprüzen (spritzen): škropim, iti; polivam, ati, toda v dodanem primeru je nedoločnik na -t: U soncu nikar flance polivat.¹¹²) V Enchiridionu se infinitiv v treh četrtinah slučajev glasi na -ti in samo v eni četrtini na -t (103: 28).¹¹³) Včasih je p. Bernard najbrž kako obliko tudi skoval.¹¹⁴)

¹¹⁰) Oblike svojilnih zaimkov (v Ench.): mojga, tvojga, z mojmi, z našmi itd. — Stopnjevanje: vekši, nar vikši, »lakhfhe«, močneši, lubezniviši, narhudočniši, dražiši, kratkeši (kratiši), hitriši, nižiši, nar potrebniši, nar prietniši inu lubiši. Izmed glagolskih oblik navajam: vi hočte (38, indik.), bote (le po enkrat: boste, se izpoveste); imper. hvalte, prite (= pridite), poglete (= pogledite, enkrat: »oglejte«), torej ne: hvalite. Tretja oseba množine se, kakor v slovarju skoraj redno, piše brez j: shranéo, lubio, moreo...

¹¹¹) Dativ: očetu (nom. je vedno: oča), odrešenju, toda: k' serci; — v lok. je včasih -u, včasih -i (v Ench.): u ognji, časi, na križi, vendar tudi: na križu; — instr. plur.: z grehi, toda tudi: z grehmi, z mečmi in: pred višim svetnikom. — Beseda d r e v u (drivu) v slovarju: gen. drivesa; o ku (v slovarju): gen. očjesa, plur. oči (?), pač pozneje pripisano: z očmi, pred očesmi o. očmi... Beseda kri se sklanja: nom. akuz. kry, gen. kry, instr. s kryvio, s kryo, s kry. — Na zapad kažejo oblike zaimkov (v slovarju): jest (= jaz, tako tudi v Ench.); w e r : gdoj, gdir, kidu (kot hrvaško se označuje: koj); n i m a n d s : nišer, nikiri (kot hrv. se označuje: nigdo); k e i n e r : nobeden, noben (v Slov. goricah je: nebeden, prvi vokal bo poluglasnik iz i), nikoger (!), nikiri. — Števnika: dvajsti, triesti (v slovarju) se govorita v Slov. goricah in n. pr. v Rušah. Oblika perč, -eta (v slovarju) mesto: pero, -esa je znana v Slov. goricah. — Na zapadno stran od Maribora kažeta besedi: p o l n j a k (v Slov. goricah: polovnjak) in š t r t i n j e k (v Slov. goricah: štrtinjak); n j se v Rušah govori, kakor v Slov. goricah, kot malo nazaliran j, torej v Rušah skoro kakor: poljak, štrtijek.

¹¹²) V primerih čitamo sicer tudi: odstrašiti, delati, biti, mleti... toda: odkupit, odračunat, odplačat, zadobit, izgovort, molt... Ker p. Bernard, navajajoč v slovarju glagole, rabi končnico na -ti, a v primerih često na -t, smemo misliti, da se je zavedal, da se infinitiv prav za prav glasi na -ti, a da mu je v praksi nad tem teoretskim spoznanjem zmagoval vsakdanji govor.

¹¹³) Zakaj ima v Enchiridionu infinitiv na -ti tako nadmoč? Najverjetneje je pač, da je to vpliv knjižne slovenščine, na katero se je pri besedilu v nabožnem priročniku lahko naslonil v večji meri ko ob stavkih v slovarju, ki jih je zajemal iz vsakdanje govorice.

¹¹⁴) Naj tu navedem neke oblike glagola m o r e m (rabi se v Ench.: v pomenu d e b e o : moremo, moreo, enkrat morimo [lapsus calami]; v pomenu p o s s u m : ne mormo, morte, ne morte — o obratnem razlikovanju teh oblik sem pisal v Južnoslov. Filologu IX [1930], 282); sub Z u t r i n k h e n imamo: popijem, pitje nudim, »Mafs Bug, Bug Shegne, c. pomosim, iti, Mosi bog.« Kakšna oblika je »maz«? Po obliki »pomosim«, ki je označena kot hrv., Bernardova konstrukcija? Prim. Kidrič Fr., Prešeren 1800—1838 (Ljubljana 1938), str. CCCXII: »masi ti Bog...« Tudi sub A b h e l f f e n imamo izza o d p o m a g a m še: »c. odpomosim, iti«. — Ali je nom. d r i v e s (sub Baum in sub Kett, 159) konstrukcija? — Sub G e b o r e n je: rodien, rojen, porodien, sub G e b u r t : »Rodyenje« — ali je »rodien, rodjenje« iz srbohrvaščine, ali pa Bernardova konstrukcija kakor p o t e r d e n (Gegründet), zamuden,

Ali v razpravi o oblikah moramo uvaževati, da je p. Bernard delal prosto n a p a k e, t. j., rabil je oblike, ki so v vseh naših govorih nemogoče; takih oblik je pri njem zelo mnogo, pogostoma so v zvezi z napačno sintakso.

Naj navedem nekaj takih napačnih oblik iz slovarja (iz *Enchiridion*a sem si zabeležil vse, ki sem jih opazil): pomuj se! (= pomujaj se!); namaza (= namaže); umerien (gestorben); želodeca, herbeta (hrbet), od vrhuneca, muteci...; v *Ench.*: kričam k tebi (24), use človeki...; Kristus Jezus, kateri je za vaše grehe umoril(!) na znamenju svejtiga križa (42).

Težke pomote so v spolu samostalnikov; v slovarju: žreblu (neutr.), zarje (neutr.), »pamet« je navadno masc. (»tvoj celi pamet«), »zob« je fem. (Zahn), »kiert, kart« (= krt) je fem.; figa se glasi: figu (neutr.), cegu (= cigel) je neutr., janku (Kittel) je neutr., jasel (Krippe) pa masc. — V *Ench.*: »Rojstvu je ena vrata ali dvera« (50).¹¹⁵

Mnogo napak je v sintaktičnih zvezah; p. Bernard ne razločuje četrtega sklona moških samostalnikov za žive in nežive stvari (v slovarju: skuz nosa, ti imaš majhniga jezičeka, jest sim mojga douga plaču, za mojega želodeca, mlinskega kamena obesit — a: so mogli merlič dergoč izkopat. V *Enchiridionu* sem našel samo en tak slučaj: Pokaže (= pokaži) meni tvojga svetiga obraza).

Nesigurnost v oblikah se kaže posebno v zvezi s predlogi: pred svojom vratom (= vrati), brez denarjih, pred Božičih (nemške Weihnachten so plural!), od Bukvah, od samicah, od zibeh (von der Wiege), za nas grešnikah, z gorečih klejšah itd. V *Enchiridionu*: sim tvoj sveti zapovedi prelomu, za svoj perjatli, po tvoj sveti imeni, po tem reunim živlejnem, angelce inu ludje (akuz.) itd.

Včasih je v *Enchiridionu* nominativna oblika mesto akuzativne pač zato, ker sta si v nemščini enaki: da ne pustiš moja duša od telesa ločit (meine Seele akuz. in nom.), jest tebi perporočim ta vura moje smrti... V slovarju: od hiša do hiša (sub Thor), iz slovenska dežela (gebürtig)...

Sploh si bo treba nekatere Bernardove sintaktične napake tolmačiti z vplivom nemščine, tako n. pr. leksikograf v predikatu ne čuti več spola subjekta, nego piše: Ta prvi nastop moje sužnosti je blu (!) strašliv, Voda je tri pedi visoku narasel (!), Hiše našganje je jemu prerano smert pernesu (!), Ti pitaš tvoju truplu, de enkrat bo mogu (!) bulši goreti...

Števniki od p e t dalje se rabijo pridevniški kakor v nemščini: petnajst palce (= palic, Prügel), deset prasce, deset perste, koliko mile... V *Enchiridionu*: svoje pet karvave rane (44, 61). Pri štetju let je vsakdanja slovenska praksa ipak, se zdi, zmagovala nad nemškim (tudi latinskim) vplivom: sub

pognaden (v *Ench.* 39 = begnadigt)? Konstrukcija je sing. r a n e (selig). Grde tvorbe so za *Augenblick*: minu, a; trenu, a; terenik tiga očjesa.

¹¹⁵ V slovarju pa čitamo: »Thür, Siehe Thor, dauri, ih, f. non hbt Singularem ita gram. slav.«, sub Thor pa: »Vrata, n. S. o. dvera, N. pluralis. B. dauri, duri f. Sing. caret.«

Acht Jahr je o s e m l e j t,¹¹⁶⁾ sub Sechs Jährig in Siben Jährig je bilo prvotno: šest, sedem leta star, ali je potem a prečrtan, sub Zehen Jährig pa je ostalo: l e t a. — Sem še spada ta-le slučaj: Mnogi odstrelao, pak mali zadeneo (mesto: malo jih...). — Beseda r a d se ne izpreminja kakor nemški g e r n ne, n. pr. Stare babe so rad doužlive (Argwöhnisch); v Enchiridionu: Tudi mi moremo rad inu volnu sturiti (55).

P. Bernard ne čuti dobro razlike med dovršnimi in nedovršnimi glagoli: Kaj tebi pomanka? — Stradani psi (Ausgehundert); — v Enchiridionu: Mene zgrevajo moi grehi (14), mene zgrevja (12); — Objemaj mene s Tvojmi rokami (64, pač: objemi).

Nikalnica se izza zanikane besede pri glagolu često ne ponavlja, kakor se ne ponavlja v nemščini: Nikol je več kradu (nemški: Nie mehr hat er gestohlen), Nekol boš išlužu (= izslužil) itd.; v Enchiridionu: kateri neč družiga iše, Cielu nič o Jezus more mene od tvoje lubezni odločit. — Nikalnica se ne postavlja na pravo mesto, v Enchiridionu: ... de ne moj sovražnik poreče (48), Ako pak ne radi umerjemo (51), Zakaj on umreti ne se boji (52), ... kateri umreti nič ne se boje (52), ... nič ne sabo ponese (56).

Kakšna bi bila njegova slov. gramatika, ki jo obeta v uvodu slovarja?

Zdi se mi, da je v Enchiridionu jezik boljši, nego je jezik, ki ga imamo v slovarju (posebej v pripisanih stavkih) — nekatere pomote so v Enchiridionu očitno samo lapsus calami —, vendar je tudi v njem precej nedvornih napak.¹¹⁷⁾

Gori navedene sintaktične napake kažejo, da si p. Bernard, ki je sicer razpolagal z bogatim jezikovnim materialom, ni popolnoma osvojil duha našega jezika; navedene napake so takšne, da spričo njih moramo dvomiti, da bi se v hiši njegovih staršev govorilo dobro slovenski in da bi se bil on kot otrok d o m a d o b r o naučil slovenskega jezika. Na isto stran nam kaže tudi njegova artikulacija glasov, ki je bila nemška, kakor kaže njegova pisava mnogih nemških in slovenskih besed. P. Bernard ne razločuje dobro zvenceh glasov od nemih, kakor jih Nemci sploh ne razločujejo, in piše nemški n. pr.: Bantoffel, Banzer (= Panzer), dapfer (= tapfer), danz (= Tanz), parfus (barfuß) itd. in slovenski n. pr.: poperkujem (nachlesen), zgoru (= skoro), populšati (= poboljšati), britak (= bridek), »sdiid (= stid), stavanje (= zdavanje, sub Segen) ... S slabo artikulacijo smo si že gori tolmačili dejstvo, da je v pisavi mešal znake za s, z, š, ž.

Vse to pa ne izpremeni dejstva, da je p. Bernard g o j i l slovenski jezik, da ga je hotel očistiti baš nemške navlake; smemo domnevati, da je, če je tudi bil »Germanus« (kakor pravi v distihu ob koncu slovarja), vendar le smatral slovenski jezik za »n a š«, t. j., za s v o j jezik. Uvažujmo pri tem, da je nje-

¹¹⁶⁾ Ali je: 8 Jährig osmiga lejta star o. osemletni, a, u.

¹¹⁷⁾ V Ench. 65 je križ enkrat fem. — po lat. crux? — Nepravilno je na str. 30 rabljena beseda zaljubljen (mesto: ljubljani, ljubi): O sveta Barbara... lubezniva nevesta tvoja zalubleniga Jezusa.

gov ded po materini strani, lipniški mesar Andrej Mešak, po imenu sodeč, utegnil biti Slovenec (slovenski živelj je takrat segal še daleč proti Lipnici).¹¹⁸⁾

*

S tem končujem razpravo o slovarju p. Bernarda in o njegovem Enchiridionu. Treba bo še podrobnejših študij o slovarju; treba si bo predvsem še enkrat in skozi ves slovar natančneje ogledati prvotno in poznejšo pisavo v njem, dalje pa analizirati ves besedni zaklad; natančna analiza besednega zaklada bo poznavalcu današnjih živih govorov pomagala natančneje določiti govore, iz katerih je p. Bernard zajemal »vocabula usu recepta«; primerjava slovarja s starejšimi slovarji ali starejšo literaturo je nadaljnje delo, ki naj ga opravijo zgodovinarji jezika.

Da je p. Bernard rabil neko literaturo, nam pravi indirektno on sam v naslovu svojega slovarja, ko omenja »purioris Slavismi authores«; ker pri tem rabi besedo »etymon«, misli pač na jezikovno-znanstveno literaturo, posebno na leksikografe. Pravopisna pravila v uvodu njegovega slovarja kažejo, da je poznal kakšno gramatiko (pod »Thür« se izrecno sklicuje na »gram. slav(oniko)«). V slovarju samem pravi sub zu o predlogu k: »h' o(der) k'. Regit dat. Nach dem das darauf folgende Wort Anfangt ... zum Vatter k' ozhetu, zum Stein h' kamenu«; to pravilo ima sigurno od drugod. Bohoričica ga veže s kranjskim pismenstvom, »hrvatske« besede v slovarju, glagolica in cirilica pa z ostalim jugoslovanskim svetom. Pozneje se je seznanil najbrž tudi s Pohlinovim delom. Celo severnoslovanski svet mu ni bil povsem tuj.

V naslovu slovarja pravi p. Bernard, da je sestavil slovar »ad maiorem linguae huius cognitionem«; zakaj bi trebalo spoznavati in poznati ta jezik, tega nam ni povedal: vsekakor gre p. Bernard preko kakšnih čisto praktičnih potreb, ko prikazuje cirilico in glagolico ter se sam uči pisati obe te pisavi; Bernard tu postaje »slavist«, kakor so nekdanj nazivali one, ki so se zanimali za slovanstvo in za slovanske jezike.

Zgodovina slovarja po avtorjevi smrti.

P. Bernard je umrl v Celju dne 8. nov. 1784; koliko časa je pred tem živel v Celju, ne vemo. Mariborski kapucinski samostan je bil ukinjen sedem mesecev pred njegovo smrtjo, a to še ne pomeni, da se je p. Bernard šele po njegovi ukinitvi preselil v Celje; sploh ni nikjer rečeno, da je v zadnjem desetletju svojega življenja živel v Mariboru; da je tudi deloval v Celju, o tem ni dvoma.

Ker je p. Bernard umrl v Celju, smemo smatrati za sigurno, da je njegov

¹¹⁸⁾ Kako so kraji lipniškega okrožja Slovencem celo v celjskem okrožju takrat bili blizu, se vidi iz tega, da Mihael Zagajšek (Jurij Zelenko) v svojem rokopisnem slovarju (iz druge polovice 18. stoletja), mlajšem od Bernardovega, v dodatkih navaja tudi Lipnico, Ehrenhausen (»Ernuž«) in Wildon (Radgona: Rackespurg mu je: Radignin; odkod ta oblika?).

slovar neposredno po njegovi smrti bil v Celju, v kapucinskem samostanu. Ne čudimo se, da ga 20 let pozneje patrioti mariborsko-ptujskega okrožja, ki so (okoli 1804) začeli snovati »deutsch-wendisches Lexicon«,¹¹⁹⁾ niso poznali (vsaj ne omenja se nikjer pri njih pripravah za sestavljanje slovarja). Značilno je, da se je Enchiridion, drugi Bernardov rokopis, našel v Savinjski dolini, torej v celjskem okrožju.

Mislil sem, da imamo morebiti sled o slovarju pri Valentinu Vodniku. V zapuščini Valentina Vodnika († 1819), ki je dolgo pripravljaval slovar, se je nahajal neki »Deutsch Slavisches Wörterbuch«, ki se v zapuščinskem aktu označuje tako-le: »... ein älterer Versuch eines steyerländischen Geistlichen zu einem Wörterbuch vom (!) sehr geringen Werthe« (dodaje se še: »Viel leicht nur zum Gebrauche mitgetheilt«),¹²⁰⁾ toda to je bil pač koncept nemško-slovenskega slovarja župnika v Kalobju Mihaela Zagajška (gramatika Jurija Zelenka), ki je svoj koncept dne 10. nov. 1812 poslal Janezu Primcu v Gradec, ta pa 10. jun. 1813 Vodniku v Ljubljano.¹²¹⁾ Važno bi bilo znati, ali je Zagajšek poznal Bernardov slovar in ga eventualno rabil; za reševanje tega vprašanja pa bi najprej morali vedeti, kdaj je prav za prav Zagajškov slovar nastajal.¹²²⁾

Prvi, ki o njem zanesljivo vemo, da je pozneje imel v rokah Bernardov slovar, je bil znani jezikoslovec Oroslav Caf, od 1839 do 1859 kaplan v Framu pri Mariboru; bilo je to l. 1843., torej 60 let po avtorjevi smrti; trikrat se je v slovarju Caf — kakor sem omenil že spredaj — lastnoročno podpisal. Od koga je Caf slovar prejel, ne vemo; tega niti on sam 30 let pozneje ni več vedel, ko nam je o slovarju poročal, a slovarja samega ni več imel. Leta 1871. je namreč v Slov. Narodu z dne 23. nov. (št. 137) priobčil feljton: »P. Bernardus, capucinus Marburgensis 1760« in tu piše: »... Ker se več ne spominjam, kateri rodoljub mi je bil leta 1843 ta rokopis v porabo ponudil, zaprosim: 1. Kdo mi ga je blagovolil posoditi, ali kje je zdaj: ... 2. Da se meni tore v imenu književnosti in zastran njegove razne znamenitost (!) javno piše ali ojavi, koliko celih pol je tega rokopisa, in ali je slovnica vzravno,

¹¹⁹⁾ O tem gl. mojo razpravo v Lj. zvonu 1904, 693—4, in razpravo »Iz prvih časov romantike« v ČZN 1905, separ. str. 15.

¹²⁰⁾ Dom in Svet 1918, 186.

¹²¹⁾ O Zagajškovem slovarju smo poučeni iz korespondence Janeza Primca z Zagajškom, celjskim profesorjem Ivanom Antonom Zupančičem in Vodnikom, publicirane v knjigi: France Kidrič, Korespondenca Janeza Nepomuka Primca 1808—1813 (Lj. 1934), str. 142, 146, 155, 156, 162, 176—177. Ohranila se je tudi starejša redakcija tega slovarja (Kidrič, Zgodovina 346). Zagajškov čistopis slovarja se je izgubil pri celjskem knjigarju Jožefu Jenku (tako Kidrič na n. m. po Zagajškovih besedah v pismu Primcu z dne 10. nov. 1812, češ, da je (onega makularja) »ächttes Manuscript« izročil Jožefu Jenku, »Kreishuchbinder in Zilli«, ki ga je izgubil, tako da ga Zagajšek nikoli ni več videl).

¹²²⁾ Kidrič, Korespondenca, 155, misli, da je Zagajšek »ächttes Manuscript« slovarja izročil Jenku v dobi okoli 1791, ko je pri njem tiskal »svojo slovnico (to bi bilo 7 let po smrti p. Bernarda), a začetek njegovega slovarskega dela deva v čas kmalu po Zagajškovem prihodu na Kalobje, to bi bilo po l. 1767. (o Zagajšku: Korespondenca, 15611).

kakor je P. Bernardus v predgovoru obečal? 3. Ali bi se ne dalo še izvedeti, kdo je bil p. Bernardus s rodnom in svojim popolnim imenom? Morebiti pri č. oo. kapucinih v Celju, ali celò v Gradcu? Blagi g. dr. Muršec, na pomoč!¹²³⁾

Na ta poziv se je Cafu, kolikor se je poziv tikal Bernardovega življenja, privatno odzval Ignacij Orožen, od 1867 dalje stolni korar v Mariboru, znani zgodovinar; tako poroča Caf v mariborski Zori 1872, 276—7, ali (dodaje Caf) »za Bernardov Diction. še ničesar ne vem«.

Tudi mi danes ne vemo, kdo je bil oni »rodoljub«, od katerega je Caf l. 1843. imel Bernardov slovar. Iz Cafovega izraza, da je Cafu slovar »na porabo p o n u d i l«, torej ne p r e p u s t i l, moramo sklepati, da je bil zares »rodoljub« (in knjigoljub), ki mu je bilo do tega, da ostane slovar njegova lastnina.¹²⁴⁾ Moral mu ga je Caf davno pred l. 1871. že vrniti, ker se tega leta ni spominjal niti tega več, kdo mu ga je bil posodil.¹²⁵⁾

Ne vemo, odkod je oni »rodoljub« slovar dobil, niti, kam je slovar prišel po njegovi smrti. Petdeset let potem je o slovarju vse gluho.

L. 1908. je izšla zopet vest o njem. V jubilejnem šematizmu kapucinov, izdanem tega leta v Gorici (gl. opombo 16), poroča p. O. Kocjan na str. 60, da je p. Bernard napisal slovar in da njegov slovar »superest . . ineditum in manuscripto in bibliotheca« frančiškanov v Mariboru, kot vir za to trditev pa navaja rokopisno kroniko mariborskega frančiškanskega samostana, ki jo je sestavil p. Severin Korošec. Že Kidrič je (SBL) spoznal, da je to poročilo šematizma zmotno. Kako je do te zmote prišlo? Kronist mariborskega fran-

¹²³⁾ Dr. Josip Muršec (1807—1895), dolgo učitelj verouka na realki v Gradcu, 1870 upokojen, živel do smrti tam.

¹²⁴⁾ Mislil sem najprej na Štefana Kočevarja (1808—1883), Vrazovega slovensko-ilirskega narodnega »proroka« v celjskem okrožju, ki je bil do 1852 zdravnik in okrajni fizik v Podčetrtku, potem pa v Celju. Kočevar je 1843/44 z nekaterimi Štajerci snoval jugoslovanski slovar (o tem gl. »Korespondenco dr. Jos. Muršca«, Zbornik Mat. Slov. 1904 in 1905, separ. str. 36), ali baš takrat je Caf imel Bernardov slovar; med pomagali, ki jih je Kočevar rabil za svoje podjetje, se nikjer ne omenja Bernardov slovar. Kočevar in Caf sta si bila toliko blizu, da bi se Caf l. 1871. gotovo še spominjal, če bi bil Kočevar oni rodoljub, ki mu je l. 1843. Bernardov slovar »ponudil v porabo«; tudi bi se bil Kočevar l. 1871. na Cafov poziv najbrž vsaj odzval. Vse to daje povod za dvom, da bi bil Kočevar oni Cafov »rodoljub«. Ali morda oni »rodoljub« l. 1871. ni več živel in zato ni bilo nobenega odziva na Cafov poziv?

¹²⁵⁾ Pri Cafu je pač videl Bernardov slovar mariborski profesor dr. Rudolf Gustav Puff, Nemec po pokolenju, ki pa se je zelo zanimal za slovenske stvari in bil v dobrih odnosih z mnogimi Slovenci. Kakor sem že gori rekel, citira Puff dvakrat naslov Bernardovega slovarja. V svoji knjigi Marburg in Steiermark I (1847) pravi na str. 105 o njem, »(daß es) im Besitze unseres windischen Volksliedersammlers und Lexicographen Herrn Kaplan Zaff in Freiheim sich befindet«, torej da se nahaja, ne da se je nahajal; ne vem, kdaj je Puff to pisal, pa tudi če je pisal to l. 1847., ne dokazuje njegov sedanjik, da je videl slovar v tem letu. — Tudi na drugem mestu (Marburger Taschenbuch 1853, 86) pravi, da se slovar nahaja »(sich befindet)« »nun im Besitz des Sprachforschers Zaff in Frauheim«; »nun«, torej 1853? Gotovo to ni.

čiškanskega samostana p. Severin pravi v svoji, v nemškem jeziku pisani kroniki o delovanju kapucinov, ki so nekaj bili v tem samostanu (v starem poslopju), na koncu to-le: »Überdies beschäftigten sich manche Kapuzinerpatres, wie andere Ordensleute auch mit weltlichen Wissenschaften. So ist uns aus dem hiesigen Kloster p. Bernhardin (Bernhard!) von Marburg als ein tüchtiger Slavist bekannt, von dem ein Manuscript von 1760 existiert mit dem Titel: Dictionarium germanico-slavicum tam antiqua quam nova usu recepta demonstrans, nec non Alphabetum vetus glagoliticum a Cirillo et Methudio inventum«. Te besede mariborskega kronista je p. O. Kocjan razumel tako, kakor da se Bernardov manuskript nahaja v mariborskem frančiškanskem samostanu, ali faktično mariborski kronist nikoli ni videl rokopisa, ker ga v samostanu ni bilo, nego je imel svojo beležko o njem — kakor sem navedel že v opombi 35 — iz Puffa ter je Puffov izraz: »befindet sich« (sedanjik!), ki se je nanašal na čas od 1843 do 1847, v sedanjiku prenesel v svojo kroniko, sestavljeno nekako pod konec preteklega stoletja.¹²⁶⁾

Takrat, ko je pisec zgodovine kapucinskega reda v šematizmu iz l. 1908. pisal, da se Bernardov slovar nahaja v mariborskem frančiškanskem samostanu, pa je ta slovar sam mirno počival — na podstrešju advokata dr. Josipa Sernca v Celju in tam se je kmalu nato končno tudi našel.

Bilo je to tako-le: V Gradcu je poleg starega akad. društva »Triglava« bilo nastalo akad. društvo »Tabor« z »narodno-radikalno« orientacijo (podrobno narodno in narodno-obrambno delo); da Taborjani ne bi Triglavanom mogli očitati, da prosvetno nič ne store za narod, so celjski akademiki Triglavani sklenili, po hišah in njih podstrešjih nabirati stare knjige, te knjige prodajati, za izkupiček pa kupovati nove knjige in te potem pošiljati na jezikovne meje v narodno-obrambno svrho. Pri tem delu je takratni celjski akademik in pravni praktikant g. Š a n d o r H r a š o v e c, sedaj advokat v Šmarju pri Jelšah, poleti 1909 na podstrešju dr. Josipa Sernca našel stari Bernardov slovar.¹²⁷⁾

Kako pa je slovar prišel na podstrešje, prej pač v hišo g. dr. Josipa Sernca v Celju? Ne vemo. Uhajajo mi misli zopet k dr. Štefanu Kočevanju, ki sem ga omenil že gori pri Cafu, ki je bil tast dr. Josipu Serncu (njegova hči Terezija, r. 1854, je bila Sernčeva žena). Res sem gori podvomil, da bi bil dr. Kočevar oni rodoljub, ki je bil 1843 Bernardov slovar Cafu dal na uporabo in ki mu ga je Caf pozneje zopet vrnil, ter sem svoj dvom med drugim oprl na domnevo, da bi se Kočevar bil l. 1871. Cafu na njegov poziv vsaj odzval, če bi bil takrat on lastnik slovarja, ali vendar treba pomisliti tudi to, da se Kočevar l. 1871. Cafu morda n a m e n o m a ni odzval, ker ni več verjel, da bi Cafovo leksikografsko in sploh jezikoslovno delo moglo še kaj koristi

¹²⁶⁾ Tako mi o stvari poroča p. Severin sam. — Da je Bernardov »rokopis shranjen pri frančiškanih v Mariboru«, piše še l. 1929. p. Mavricij Teraš v svoji knjižici, navedeni v opombi 16.

¹²⁷⁾ Tako mi je stvar prikazal g. dr. Šandor Hrašovec sam dne 23. dec. 1936.

prinesti, da je Kočevar slovar molče pri sebi obdržal, po njegovi smrti pa da bi slovar prišel v hišo njegove hčere, žene advokata dr. Josipa Sernca.

Na podstrešju dr. Sernca torej je Šandor Hrašovec l. 1909. našel Bernardov slovar. Kaj pa storiti s tako staro rokopisno knjigo? Akademiki so povprašali nekega celjskega profesorja (menda Mateja Suhača), ali ima slovar kako vrednost; odgovor ni bil jasen, vsekakor pa jim je celjski profesor svetoval, naj bi se obrnili na mene v Ljubljano; res so mi pisali in jaz sem (tako pripoveduje g. dr. Hrašovec) izrazil željo, da bi mi slovar poslali na vpogled; poslal mi ga je g. Hrašovec v imenu »Kluba naprednih slovenskih akademikov v Celju« z naročilom, »naj postopam z njim tako, da pride slovar najprimerneje slovenstvu v korist.«¹²⁸⁾ Tako je l. 1909. ali 1910. Bernardov slovar prišel v Ljubljano.

Koliko sem se jaz brž takrat bavil z rokopisom, ne morem reči; bavil sem se nekoliko z njim l. 1917., v tir pa je stvar prišla začetkom l. 1935. po korespondenci z mariborskim Zgodovinskim društvom, a končno sem se proučavanja slovarja lotil junija 1939. Rezultat teh študij je pričujoča objava.

Rokopis sam izročam Zgodovinskemu društvu v Mariboru. G. dr. Šandor Hrašovec mi je 23. dec. 1936 — kakor je bilo že omenjeno — rekel, naj postopam z Bernardovim slovarjem tako, kakor mislim, da pride slovenstvu najbolj v korist; mislim, da tej želji ustrežem najlepše s tem, da dajem ta slovar, čigar avtor je bil Mariborčan, Mariboru, kjer se sedaj nahaja tudi drugo njegovo delo, njegov Enchiridion.

Značilno je, da so se v 18. stoletju rojeni Mariborčani, čeprav iz nemških rodbin, naučili — očitno, ker je bilo to potrebno — tako dobro slovenski, da so mogli biti slovenski pridigarji,¹²⁹⁾ p. Bernard pa je postal celo leksikograf in pisatelj.

Karakteristika.

Naj končno na kratko še posnamem glavni rezultat raziskavanj o p. Bernardu.

Bil je po rodu pač Nemec, a se je čutil eno s Slovenci, ki je med njimi živel in deloval; Maribor, Radgona, Celje so važne točke njegove »Vindije« (Slovenske Štajerske), od tod pa sega njegov pogled tudi dalje, v ostale slovenske in hrvatske pokrajine. Ujca je imel v Savinjski dolini, sestro v Zagrebu; sam je deloval na raznih krajih; že to nam razlaga pestrost njegovega jezika. Kot pridigar in spovednik je čutil potrebo, pečati se z jezikom ljudstva, med katerim je deloval — in nedvomno je potreba slovenskega dušnega

¹²⁸⁾ Besede g. dr. Hrašovca iz l. 1936.

¹²⁹⁾ Poleg našega p. Bernarda, Ivana Antona Apostla, navajam tukaj še Jožefa Frauenbergerja, ki je bil slovenski pridigar v predmestni cerkvi sv. Urha od leta 1775. Ta Frauenberger je bil rojen v Mariboru 16. apr. 1745, posvečen 1769, od 1793 glavni župnik v Hočah, od 1801 pa glavni župnik in okrožni dekan v Ptuju, kjer je umrl 1811 (Napotnik M., Die Basilika zur Heiligen Maria, Mutter der Barmherzigkeit, Marburg 1909, 13—14).

pastirstva, posebej slovenskih pridig in slovenske spovedi, bila prvi povod za sestavo slovarja. V mnogih stavkih¹³⁰⁾ v njem se naravnost čuti, da gre za namene dušnega pastirstva, za kritiko življenja bodisi z lece bodisi v spovednici, za moralni pouk; izrecno izpričuje to pisec slovarja sam, ko pod značnico »Säuisch« (279) poleg »svinski, prašični« navaja še: »Moraliter gardu ostudnu«. »Čednosti podvučenje« (kakor se glasi Bernardov prevod za »Sit-tenlehre«, 325) prihaja do izraza tudi drugače v mnogih stavkih slovarja, v katerih pisec ugotavlja razne napake in izreka sodbo o ljudeh in življenju. Pogosto so misli, ki jih pri tem izraža, splošnega značaja,¹³¹⁾ več kje pa se tičejo tudi določnejših predmetov: posameznih stanov,¹³²⁾ pijancev in pijan-

¹³⁰⁾ Taki stavki so n. pr.: Červček tvoje vejsti odgloje tvoje življenje (Abnagen, 6). — Ta nagrizeni prvi jabuk (!) je veliko škodo pernesu (Anbeissen, 17). — Krivovjerni so hudičavi jogri (Kezerisch, 160). — Poglej, de tvoj tovarš ne bo tvoj zapelauc (Mitgehilff, 208). — Rimski rumeri (= romarji) nazaj perneseo lušine (= Muschel, Perlmutter, 214), vuše (= uši) nu greihe. — (Rumarji) vejčkrat vegše grehe odneseo kak so se spovedli (Wallfahrter, 439). — Ti nore, očes ali nočes umreti, moreš vonder, pravi smert (Niht wollen, 227). — Persili ti tvoju hudu (!) želje, tak boš en dober silnik (Nöthiger, 230). — Tati, kurbarji nu razbojniki hudiču nar lubiši priatne (!) (Räuber, 256). — Človešku veličastvu je enaku ti trepetliki (Rauschgolt, 257). — Kateri je u pobožnosti bogat, je ni sramak (Reich sein, 260). — Tvuja vejst je kakor en redku rešetu (Reiter, 262). — Ti nesramni jeziki bodo k svinsku (!) koritu povableni (Sautrog, 281). — Človek vejčkrat svetnikuje, kar Bug fardama (Scheinheiliger, 289). — Klafferska beseda je vejčkrat ena grešna, pohujšliva beseda (Scherzred, 292). — Ti si tvojo hišo lepu pobelu, tvojo dušo pak počernu (Tünchen, 368). — U paklu (= v pekel) je taku daleč, kokor u nebesa (Weit 447). Itd. — Iz sv. pisma so vzeti n. pr. stavki: Veliki (= veliko jih) so poklicani, mali pak izvoleni (berufet, 63). — Tice imao svoja gnezda, ali sin tega človeka nima, de bi mogu kam glavo naslonit (Nisten, 229; podobno sub Vogel Nest, 427). — Pomni o človek, de si prah inu pepeu inu boš drugoč h prahu inu pepelu se spreminu (Pulver, 250). Itd.

¹³¹⁾ N. pr.: Taku živi, de tebi čednost zlahtnustvu da (Adelstand, 13). — Ostani per stari navadi inu nikar novo začinja (!) (Aufbringen, 30). — Puntarstu (= puntarstvo) saku krat s kervjo se plača (Aufruhr machen, 34). — Gospud, le dobru skrite vašo lesičnost (= zvijačnost) pod lasjenko (Barrükhe, 51). — Je kumej iz gnezda izlezjel, že če čez glave drugih leteti (Nest, 225). — Nar višiši ni sakrat nar pametniši (Ober Höher, 232). — Vsak človek ima svojga gospuda (Oberherr, 232). — Nekoterimu norcu je cejl svejt pretesen (Ort, 237). — Prazna skleda lačnimu ne dopade (Plate, 246). — Na svitni hiši se vejčkrat znajdeo malpridni, de druge sodeo (Rathhauß, 254). — Kaj lačnimu sromaku pomaga, de bogati obilnu imao (Richte, 263). — Znaš kruha ostrugat, ampak poštenje pusti (Rübeisen, 271). — Je ni zadosti, de eden u šoli biu (Schul, 310). — Ta smert zna te nar bulše žalostne igre nareti (Trauerspiel, 360). — (Samosilnik), hodiča brat (Tyran, 369). — Usak človek ima u časi svoje mušice (Unterweilen, 424). — Ti predni so vejčkrat ti nar malpridniši (Vorán, 429). — (Modruznanstvu) tudi norce redi (Weltweibheit, 448). Itd.

¹³²⁾ N. pr.: Karčmari znajo vejčkrat z dvoječa krida napisat (Anschreiben, 24). — Nekoteri karčmari so preveč se vučili zrajtat (Rechnung, 258). — Če kmeti pojeo, medvedi rad (!) plešeo (Bauernsang, 53). — Kmetička golofja se ne more izgruntat (Bauerngut, 53). — Kmetičku delu je žmetnu (Bäurisch, 68). — Majhena vesica, bogati kmeti (Dörfflein, 89). — En kmet more use ludje (!) redit (Pauer, 240). — Pluh ima nar

čevanja,¹³³) žensk.¹³⁴) Vsebuje pa slovar tudi nasvete za gospodarstvo, posebno za vinogradništvo,¹³⁵) vremenske prerokbe,¹³⁶) tudi sledove praznoverja¹³⁷) najdemo v njem. Vse to priča, da je delo nastalo v stiku z ljudstvom, in priča obenem, da je imelo predvsem praktično svrho.

Vendar se je p. Bernard zanimal za slovenski jezik v mnogo večji meri,

bulši železu za kmeta (Pflug, 244). — Ti kočjaš, varnu voziš druge na cestu, tvoj pot pak u paklu pela (Kutscher, 176). — En kraljevi dvornjanik (= Hofmann) je en hudičovi marternik (Martyrer, 197). — Zaničlivo je meštrostvu, če mojster malu zna (Meisterschaft, 201). — Devet nu devetdeset mlinari, stou tati (Müller, 213). — Mojskra nu predca so dve lejpe sestre, ena rad (!) pije, ta druga rad spi (Naierin, 224). — (Bobnar) če drugu rokodelje ne zna, more lakoto terpet (Paukher, 240). — (Mastu delavci) So tudi ti pravi golfari (Quacksalber, 251). — (Kechtsgelehrter, prauoznanec, praudaš, 259:) Njih veliki (= veliko) imao široke duše. — Sodniska služba je enu težku opravilu (Richter Ambt, 264). — (Scheerer, brijač, padar, 288:) Znajo tudi dobro možno briti. — Tudi žlahtni gospudi znajo dreti (Schinden, 295). — Gospodski pisari se vučio kmete golfati (Schreiber, 307). — (Schriftgelehrter, pismu znanec, 308:) Nekoteri znajo pismu, deset zapovede (!) pak pozabli. — Sam Mathouš colnar je u nebesih (.) prišu, drugi colnari Bog vej kam (Söldner, 327). Itd.

¹³³) N. pr.: Pijančino pogledat je prečudnu (Rauschig, 257). — Eden pije, ta drugi pa pijančuje (Sufe, 349). — Pijanci so nar vegši svižnari (Übergeben, 373). — Pijanci tudi od vina zamaknenje občuteo (Verzückung, 406). — Vino piti je prau, pijančuvati je grešnu (Weinsauffer, 446). Itd. — Na »pravo« pitje se nanašajo pač stavki: Gdir po dnevi močnu pije, po noči dobru spi (Ausschlaffen, 44). — Na dobru keglíše sliši tudi vinu, nu pleča (Kegelscheiben, 158). — Lubi moj ročkec (= ročka, vrč), ti moreš mojo dušo napajat (Krüglein, 173). — Mešanje vina z vodo je zdravu (Mischung, 206). — Po leti po pogni (= popoldne) ob trejh je dobru hladnu vinu (Nahmittag, 219). Itd. — Zelo obsežna je v slovarju terminologija o vinu in vinarstvu — zlasti pod značnico Wein in raznimi zloženkami.

¹³⁴) N. pr.: Stare babe so rad (!) krivuvjerne (Abergläubig, 2). — Lepi kipec pak navarni pogled (Bildlein, 71). — Ti si že pred povila, koker možila (Ehe dan, 93). — Dugu janku (neutr.), kratek spomin (Kittel, 160). — Se znajdeo takušne norice, de meneo, de so bogine na svejtu (Matron, Herrnfrau, 198). — Loterce so hudičove mišolovice (Maußfalle, 199). — Hude žene imao tudi ustne orgle, paklenska muzika (Orgel, 237). — Kolurat inu kuhla so bukve za dekleh (!) inu samicah (!) (Rühr Löffel, 273). — Prejd kurba, potem pak dojka (Saug Amm, 279). — Same dojte vaše otroce (!) (Saugen, 279). — Brumna gospa ojster jesoh (Schärffer, 291). — Kej nekotere malpridne oučarice paseo, je nevarnu (Schäfferey, 283). — Sestra proč od sestra (!), de svak ne dve žene ne dobi (Schwager SchwesterMan, 312). — Lubezen je oslepena inu oslejpi te zalublene norce (Verblendung, 379). — Huda žena, velik križ per hiši (Weib, 443). Itd.

¹³⁵) N. pr.: Megla je dobra za grozdje, ampak ni dobra za žita (Nebel, 224). — (Orehovu olje) je dobru le škornce pomazat, nikar za salata (!) (Nußöll, 231). — Novi vinski sodi moreo se poprej dobru z vročo vodo tertiniga lista (!) izplakniti (Rebblatt, 257). — Dežovna voda je bulši k škroplenju kakor štepehna (= studenčna) (Regenwasser, 260).

¹³⁶) N. pr.: Večernjak pernese lepo vreme (Abend, Westwind, 2). — Žabe reglao, jutri bo jasen dan (Quäckhen, 251). — Jug piše, dež bo šou (Regenwind, 260). — Sonce bodeču žarkuje, bo dež šou (Straal-Sonnen, 344). Itd.

¹³⁷) N. pr.: Krava kri molze, more bit, de je zacuprana (Melkhen, 201). — Enu prestopnu letu je večj hodorasto (!) podverženu (Mißgewächs, 206). — Ta devetnajsta šteja je nesrečna (Neunzehnde, 226).

nego bi zahtevala samo praktična potreba; postal je »slavist« svojega časa. Koliko je pri tem bil odvisen od Megiserja in drugih slovenskih in hrvatskih virov, bo podrobneje treba šele preiskati; ortografija mu je načeloma boho-ričica, to ga čisto nedvomno veže s kranjsko-slovensko prošlostjo, cirilica in glagolica pa enako nedvomno s prošlostjo ostalega jugoslovanskega sveta. Njegov jezik je v bistvu zapadnoslovenski, ima mnogo znakov govorov, ki se čujejo ob Dravi zapadno od Maribora in na Koroškem, vendar ne kaže enotnega značaja. Mnogo je v njem nedoslednosti in pomanjkljivosti, tako v oblikoslovju kakor tudi v tvorbi besed in v skladnji; v veliki meri je to vpliv nemščine. Jasno pa se poleg vsega tega vidi tudi težnja po pravi ljudski besedi, zlasti po krepki in jedrnat, kakor je zgoščena v raznih rekih in primerah;¹³⁸⁾ celo na poskus besedne igre¹³⁹⁾ naletimo in na uporabo rim.¹⁴⁰⁾ Da na splošno Bernardov jezik nagiba k drastičnosti, ki mestoma prehaja že v robatost, nam je tolmačiti deloma pač s tem, ker je pisec kot poljuden pridigar imel pred očmi najširše sloje naroda — pa je kot tak grehe in napake bil vaju kritizirati z drastično besedo in naravnost; deloma pa je neizbranost izražanja, zlasti izražanja o spolnih zadevah, morda tudi posledica takratne dobe, ki take neposrednosti ni zadrževala.

Če je p. Bernard v tem oziru in tudi v drugih ozirih, naravno, sin svojega časa, pa je kot »slavist« svoj čas in svojo okolico nadkrilil: po rodu Mariborčan, torej brez neposredne pobude in brez literarne tradicije, je postal slovenski leksikograf in slovenski nabožni pisatelj — prvi mariborski gojitelj slovenske literarne besede. Njegovo rojstno mesto je storilo prav, da je eno svojih ulic imenovalo po njem.

Zusammenfassung.

P. Bernardus Marburgensis, ein slowenischer Schriftsteller (Lexikograph) des 18. Jahrhunderts.

P. Bernardus, der erste aus Maribor gebürtige slowenische Schriftsteller, verfaßte ein umfangreiches handschriftliches deutsch-slowenisches Wörterbuch (1760), das seit mehr als einem halben Jahrhundert für verloren galt, und ein handschriftliches Gebetbuch »Enchiri-

¹³⁸⁾ N. pr.: Zvunaj kozuhast, znotrej lisičast (Belzern, 61). — On se ušika h delu koker krava h plesu (Bequem, 62). — Sreča je meni zlovošna (Mißgünstig, 207). — Hitru peče, kaj če kopriva postati (Nessel, 225). — Kateri lačen je, temu ne se lušta žvižgat (Pfyßen, 245). — Ti prerokuješ kakor cigani (Prophezeeygen, 250). — Tiha voda vejč škodi kakor šumeča (Rauschend, 257; podobno tudi sub Stille, 342). — Kakoš(en) jezdec takošen kojn, kak kojn tak sedlu (Roß Sattelen, 269). — Neslana jed, neslan človek (Salzikheit, 276). — En mladi pianc, en stari bužec (Sauffer, 278). — Zamure ne potrebuje senčnika (Schirm, 295). — Kakušna moka, takušni kruh (Semmelmel, 321). — Majhen možiček, velk berač (So klein, 326). — Pečenku (!) na lesenimu taliru je bulši kakor prazen sreberni tanir (Teller, 353). Itd.

¹³⁹⁾ Pridniši (= holje) je hobe jesti, kok hobnat (Baukhen Schlagen, 52).

¹⁴⁰⁾ Sovica je hudičova slovia (= slavec) (Nahteül, 220). — Spajne pitek (= Schlaftrunk) more bit (pač: pít), gdir če poleti se ohladit: hladnu vinu dobru diši, nu po noči rad zaspi (Trunkh, 366). — Rumenitna farba fiolični duh, kaj pak tu pomaga, če prazen je trebuh (Vyolen, 435).

dion *Slavis infirmis assistentium*« (1757 in Radkersburg geschrieben), das erst vor einigen Jahren gefunden wurde. Er hieß mit dem Familiennamen Johann Anton Apostel, war ein Sohn des Georg Thomas (»Ladendiener«, später Kaufmann in Maribor) und dessen Gemahlin Anna Marie, geb. Schachermayer, trat 1730 in den Kapuzinerorden, wurde 1736 als Pater Bernardus ordiniert und starb 1784 in Celje.

Die vorliegende Abhandlung befaßt sich in erster Linie mit der Einrichtung und dem sprachlichen Charakter des oberwähnten Lexikons. Welches deutsche Lexikon dem P. Bernard für die deutschen Schlagwörter zu Grunde lag, ist nicht festgestellt; es sind Anzeichen vorhanden, daß es ein Wörterbuch aus dem 17. Jahrhundert war. In der Orthographie hält sich P. Bernard prinzipiell an die »bohoričica«, die historische slowenische Orthographie, sprachlich will er vor allem das untersteirische slowenische Sprachgebiet berücksichtigen, in Wirklichkeit aber greift er weit darüber hinaus und zieht stark auch das benachbarte Kroatische heran; in erster Linie aber kommen zur Geltung die slowenischen Dialekte an der Drau westlich von Maribor und in Kärnten. Man kann als sicher annehmen, daß den Pater Bernard zuerst die Bedürfnisse seines Berufes, den er unter Slowenen ausübte, zur Beschäftigung mit der slowenischen Sprache veranlaßt haben; schließlich aber wurde er ein »Slavist« seiner Zeit, das heißt, er gab sich dieser Beschäftigung mit Liebe hin und mit theoretischem Interesse, einen deutlichen Beweis dafür haben wir in der Tatsache, daß er in sein Wörterbuch auch eine Anleitung zum Lesen und Schreiben der Cyrillica und Glagolica aufnahm, und in der weiteren Tatsache, daß er geradezu ein slawischer Purist war, das heißt, aus dem slowenischen Sprachschatz alle offenbaren deutschen Fremdwörter ausmerzen wollte. In den Geist der Sprache ist er freilich nicht ganz eingedrungen; die Umgangssprache in seinem Elternhause dürfte wohl Deutsch gewesen sein.

Izvestja.

Numizmatična najdba v Mariboru 1938.

Egon Baumgartner.

Iz tal mesta Maribora je slučaj naklonil znanosti l. 1938. četrto večjo najdbo novcev iz srednjega veka.

12. maja 1938 je težak Ivan Glaser pri kopanju jarka za plinske cevi na novem Glavnem trgu naletel v globini 1.3 m z lopato na lonec in ga zdrobil, nakar so se iz njega raztresli tanki srebrniki. Del novcev je Glaser zbral in shranil skupaj z dnom razbitega lonca, del med prst pomešanih novcev pa so delavci z zemljo zmetali iz jarka na površino. Delovodja Bogomir Šolar je najdene novce zaplenil in o najdbi takoj obvestil vodstvo mariborskega muzeja, v katerega imenu mu na tem mestu izrekamo zahvalo. Blagajnik in tajnik Muzejskega društva sta nato storila vse, da se najdba reši čim popolnejša, in tako se je posrečilo pridobiti na licu mesta 303 novce, pozneje pa so jih delavci predali muzeju še 32. Kolikor je bilo mogoče ugotoviti, je prešlo v privatne roke 51 novcev, katere pa je poročevalec mogel vse pro učiti. Tudi o ostalih — približno 40 — novcih, katere je neki delavec ponudil v prodajo zlatarju, so nam na razpolago informacije. Po vsem tem je najdba vsebovala okrog 420 novcev. Njih prvi pregled je pokazal, da sestoji, izvzemši dva oglejska denarja, iz samih graških pfenigov, in sicer samih pfenigov znanega kova vojvode Friderika Lepega, L(uschin, Steirische Münzfunde), št. 125.

Najdišče samo leži točno v severni stavbni črti hiš stare Židovske ulice, poševno severovzhodno od najdišča zlatnikov v temeljih hiše Glavni trg št. 24 (prim. ČZN 1932, 33—37), ter je od tega oddaljeno približno 13 m. Po izjavi najditelja je lonec s srebrniki stal na mali kamniti plošči. V plasti lonca so nadaljnja kopanja odkrila vrsto fragmentov srednjeveške keramike in stekla, o katerem bomo poročali ob drugi priliki.

Obstajala je možnost kakor malokdaj, da se najdba reši v celoti. Da se to ni posrečilo, je zakrivilo na eni strani zatajevanje najdenih novcev, na drugi pa lov za spominskimi predmeti. Na tem mestu moramo poudariti, da je v muzeju razstavljeno gradivo last celokupnosti in celokupnosti tudi vedno dostopno, da pa zakrivanje najdenih predmetov ali shranjevanje za spomin pogosto oškoduje znanost za možnost novih ugotovitev.

Opis najdbe. Od najdbe je pridobil mariborski muzej 335 novcev, ki, očiščeni prsti in zelenega volka, tehtajo 248.56 g. Ohranjeni so izborno, tako da se da n. pr. risba na reverzni strani pri večini graških pfenigov spoznati več ali manj v celoti.

Od 335 novcev je bilo, kakor že omenjeno, 331 kovancev Friderika Lepega L 125. Kovance Friderika Lepega predstavlja tudi 51 poročevalcu znanih novcev, ki so iz najdbe prišli v privatne roke, in prav tako — po zanesljivi izjavi numizmatično veččega zlatarja — približno 40 novcev, kateri so bili ponujeni v prodajo.

Najdba je nadalje vsebovala po en pfenig L 285 in L 288 ter po en denar patriarha Gregorja de Montelongo in Ottobonusa de Razzi. Ta novca sta pri nas zelo redka, ker je bilo uvažanje in razpečevanje oglejcev na Štajerskem prepovedano. Dunajski pfenigi manjkajo v naši najdbi popolnoma, podobno kakor v najdbi nekoliko starejših novcev v Virštanju. Pač pa zavzemajo dunajski pfenigi v obeh za 70 let mlajših mariborskih najdbah na Ruški cesti že okoli 67%.

Najdba novcev na novem Glavnem trgu v Mariboru predstavlja sodobno vrednost za tri in eno četrtno marke polnovrednega tekočega denarja. Ker sestoji skoro izključno iz kova enega samega letnika, se vsiljuje vprašanje, ali se niso mogoče tudi na Štajerskem starejši letniki kovancev po izdaji novega letnika preklicevali.

Analizo kovinske vsebine novcev je drage volje izvršil g. ing. H. Mohorčič, ki je za njo stopil 30 pfenigov in ugotovil relativno visoko čistino z 0.858 srebra in sledove zlata.

Izdelava pfenigov je površna. Premer izrezkov znaša 17—20 mm. Dvojni kovi zavzemajo približno 6%. Teža posameznih srebrnikov je sicer različna in se giblje med 0.55 g do 0.95 g, večinoma pa se približuje povprečju 0.75 g. Kovanje samo ni izvedeno posebno vestno. Iz velikega števila različnih pečatov smemo sklepati na uporabo različnih pečatnikov, ki so bili izdelani očitno s pomočjo puncev. Kov reverznih strani se na polovici pfenigov pozna tako dobro, da je bilo mogoče novce točno razdeliti v posamezne skupine.

Averz vseh v naslednjem opisanih graških pfenigov je obdan z nabuhlim obročkom, okoli katerega teče zobčasta krožnica.

A. Vojvoda Friderik Lepi 1308—1330: kovnica Gradec.

Št. 1. Averz: Poprsje vojvode z okroglim klobukom od spredaj med črkama F—R. Nad in pod črkama po ena točka, v redkejših primerih obroček. Luschin 125. 331 novcev. Povprečna teža 0.744 g.

Reverz: I

a) okoli peterokrake zvezde so razvrščeni v obliki križa 4 pasasti ščiti in med ščiti velike peterokrake zvezde. 19 novcev. Povprečna teža 0.72 g.

b) isto, med ščiti zvezdice. 130 novcev. Povprečna teža 0.75 g.

c) isto, le da zvezde med ščiti manjkajo. 14 novcev. Povprečna teža 0.78 g.

Reverz: II

Šest lilij okrog ene točke (?). 1 novec. Teža 0.82 g.

Pečat reverza na tem pfenigu se nahaja tudi na nekaterih pfenigih z reverzom I b. Iz tega sledi, da sta nastala oba reverza v isti kovnici.

Št.2. Averz: Kronana glava med dvema ribama. L 285. 1 novec. Teža 0.61 g.

Št.3. Averz: Lev od leve, pred levom pasast ščit. L 288. 1 novec. Teža 0.83 g.

B. Aquileia.

Št.4. Patriarh Gregor de Montelongo 1251—1269.

Averz.: GREGO-RIUS · PA · sedeč patriarh s prekrižano palico in s knjigo.

Reverz: AQVI-LEGIA orel. Them(essl, Münzen und Münzwesen des Patriarchenstaates Aquileja), št. 22. 1 novec. Teža 0.92 g.

Št.5. Patriarh Ottobonus de Razzi 1302—1315.

Averz: * OTOBO-NVS · PA · sedeč patriarh kot zgoraj.

Reverz: + A-QVILLE-GENSI-S grb. Them. št. 34. 1 novec. Teža 1.00 g.

Ugotovitve. Naslednja izvajanja se omejujejo na kov L 125, ki zavzema 99% vseh najdenih novcev.

Reverz s štirimi ščiti je bil doslej — verjetno radi pomanjkanja dobro ohranjenih najdb — nepoznan ter na drugih graških pfenigih še ni bil ugotovljen niti v tej niti v podobni obliki. Ugotovitev enega edinega primera z reverzom lilije dokazuje samo to, da se je pri kovanju slučajno uporabljal reverzni pečat kake starejše izdaje. Po opisih Luschina imamo ohranjenih iz te dobe celo vrsto graških pfenigov, ki imajo v reverzu več malih lilij, tako kov 126, 128 in 288, ki ga imamo tudi v naši najdbi, nadalje 311 in 312. Vsi ti kovi so torej najbrž starejši od kova 125.

Za rešitev vprašanja, kdaj je bil naš epigrafični pfenig L 125 izdan, je potrebno zasledovati kronološki potek graških emisij po nastopu novega stoletja, za kar nam nudi dragoceno gradivo najdba v Virštanju.

V Virštanju najdemo iz zadnjih desetih let vladave vojvode Albrehta I. (1282 do 1308) naslednje skupine štajerskih kovov, ki spadajo po sliki na reverzu skupaj in tvorijo kot najmlajša sestavina 30% celotne najdbe.

Skupina 1:

Reverz z bogato okrašenimi listnimi ornamentami (rozetami):

Virštanj št. 39 — L 79

„ „ 44 — L 83

„ „ 57 — L 107

„ „ 66 — L 0

„ „ 68a — L 0

„ „ 69 — L 0

Skupina 2:

Na reverzu orel z razprostrtimi perotmi:

Virštanj št. 63 — L 147

„ „ 66a — L 0

„ „ 68 — L 0

Kova 66 in 68 se javljata z obema reverzoma.

Skupina 3:

Na reverzu so upodobljene različne živali:

Virštanj št. 62 — L 116, labud

„ „ 67 — L 0, zajec

Sigurni kovi iz dobe Friderika Lepega, zlasti naš pfenig L 125, manjkajo v virštanjski najdbi popolnoma. Potemtakem so kovi z lilijo v reverzu mlajši od novcev iz virštanjske najdbe ter spadajo v dobo Friderikove vlade. Ker pa je kov L 125, kakor smo že ugotovili, mlajši od kova z lilijami v reverzu, ne more izvirati iz prvih Friderikovih emisij od 1308 dalje, temveč ga moramo preložiti v leta po 1314, to je v leta po kronanju Friderika Lepega za nemškega kralja. To je domneval že Luschin, ki je zato predlagal čitanje F—R za Fridericus Rex. Upravičeni smo torej z veliko verjetnostjo smatrati 1315 za leto emisije kova L 125. Na mestu našega najdišča so morali biti novci zakopani kmalu nato. Če upoštevamo izgubo teže, ki je nastala radi kaznivega izbiranja težjih novcev iz emisije, se nam povprečna teža od 0.744 g zviša na približno težo 0.8 g. Ta je bila torej za graške pfenige enaka teži breških pfenigov po novčni pogodbi 1286. Po najdbi iz Hintergumitscha na Koroškem¹⁾, ki izvira iz 1323, imajo novi pfenigi povprečno težo 0.748 g.

Važna je nadalje ugotovitev čistine z 0.858, ki je nasproti približni cennitvi Luschinovi z 0.800 zelo visoka. Vendar imamo tudi tu paralelo v najdbi breških pfenigov iz Hintergumitscha, kjer vsebuje pretežni del novcev 0.900 čistine in še čez. Ta razlika nasproti pričakovani ali vnaprej izračunani čistini se da razložiti s tem, ker srednjeveško srebro, čeprav smatrano za argentum purum, v resnici ni bilo popolnoma čisto. Kar se je na podlagi takratnih pomanjkljivih analiz smatralo za čisto srebro (1.000; po Luschinu: virtualna čistina), se je dejansko tej čistini samo več ali manj bližalo; maksimum predstavlja v tem oziru srebro beneških grošev z 0.965, minimum pa srebro breških novcev, ki ga je Luschin preračunal na 0.938.

Graški pfenigi so se 1316, torej v času emisije naših novcev, računali kot $\frac{16}{18}$ lotni (XVIII lotones pro marca). Po tem razmerju bi njihova čistina morala znašati 0.889. Da znaša dejansko samo 0.858, kakor je pokazala analiza, po zgoraj navedenem pojasnilu ne preseneča. Iz razlike se da izračunati, da je kot argentum purum uporabljeno srebro predstavljalo dejansko čistino 0.965, bilo torej za takratne razmere visoke vrednosti.

Cerkev sv. Uršule na Plešivcu v zapisih škofa Tomaža Hrena.

Jakob Soklič.

Drugi del zapisov Tomaža Hrena v knjižici, omenjeni v ČZN 1936, 21 sl., kaže, koliko so okoličani žrtvovali za novo svetišče sv. Uršule in kako se je škof za cerkev zanimal.

Trije prazni listi ločijo tu priobčene zapise od onih, ki so bili priobčeni v ČZN na navedenem mestu. Zapisi se glase:

pag. 1.

J. + M.

Den 16. September 1624 haben Antoni Pleshiuzhnik, vnd Juri Prevotnik, S. Vrsulae Kirchen Zechleuth, am Pleshivizberg, alhyer zu Oberburg in der Bischofflichen Vralten Residenz in allerley Sorten, der Kirchen gefallenem geldes fürgebracht, welches vberzehlt

¹⁾ Dworschak Fritz u. Raschl Thimo, Der Münzfund von Hintergumitsch (Verwaltungsbezirk Wolfsberg) und die Münzverträge zwischen Salzburg und Kärnten von 1286 und 1334. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie. 24. und 25. Jg. Klagenfurt 1936, 202—24.

vnd auf gehorsame bitt, vnß in die behaltuns geben vnd angenommen worden wie volgt:
Zykini od Goldt Ducath 27 Stukh (:vnd 1 geschlechte guldiner Cronen:)

faciunt yed zu 2 R 20 kr gerayt	63 R.
8 Raichs Taler faciunt	12 R.
Groschen vnd Zwaykreuzer, guett	127 R. 30 K.
Pfening vnd Khlaingeldt	96 R. 12 K.
Altte Teutsche liber zu 12 kr	15 R. 12 K.

pag. 2.

Item Zwainzig Schilling zu 24 kr. gerait	10 R.
Acht vnd Vierzig: Vier vnd zwainzig, vnd zwelff nach yezig reducirter ualuation zu 8 kr zu 4 vnd 2 kr gerayt	154 R. 16 K.
Mirandulanische Zwelffer also gerayt	25 R.
Brandtburg zu 4 kr gerayt	14 R.
In Schlechten gröschlein zu 2 kr gerayt ¹⁾	18 R.
Guldiner Toppelt vnd ainfach. Stukh 22. per se.	

Item 1 Vintin: 3 Ruebler Pazen: vnd 1 ossmakhl²⁾ auch per se.

Ita inventum, descriptum, numeratum ac depositum fuit peculium istud totum Sanct
Vrsulanum, in manibus nostris, Oberburgi, die, mense et Anno quo supra.

Ex hoc Monstrantia et ampulae argenteae pro usu Altaris, ad Mifsam fieri petitur.
Thomas Episcopus Labacensis m. p.

pag. 3.

Jacobus Stopper Parochus & Commissarius ibidem m. p.

Vlerich Pictor Oberpergkhrichter in Crain

Notandum.

An disem Verzaichneten gelde S. VRSVLÆ Kirchen, zu vnserm Deposito vnd handen
erlegt, haben gemeldten S. VRSVLÆ Kirchen Zechmeyster Juri Prevornik, vnd Juri Pleshi-
viniz, zu der Kirchen Notturfftten, vnd benendtllich, zu einem Weingarten, bey S. Johanss,
vnter des Herrn Rämbschissl zu Schöllegkh Perckhrecht gelegen, mit seinem gemeldten
Herrn Raunbschissl Pergkhherrn wissen vnd guetthaissen, außgezähllet vnd beraytt über-
empfangen benandtllich zwey hundert Reinisch gulden guetten geldes it est 200 R.

In quadragesima Anni
Millesimi Sexcentesimi et
vicesimi quinti. Scilicet
in Martio 1625.

pag. 4.

Item 20. July 1626.

haben wir Thomas Bischowe Zu Laybach, aus Vleyssig demüettiges bitten (der besagten
Kirchen Zechmeyster) für vorhochgedachte S. VRSVLÆ vnd Sanct XI. Tausent Jungkhfrauen
vnd Martyrern Kirchen, einen Altar Tituli Sanctorum, S. Bartholomei: S. Georgy Martyris:
vnd S. VRSVLÆ (:mit Bildern: Tischlern: Goldt Vnd Sylber: Mahlern Speiß vnd Zehrung,
auch Weinung:) auf Vnsere aigen costen aufrichtten, vnd Seyberlich beraytten lassen: hat
der Tischler biß in die 12 R begehrt. Der Bildtschnizler in die 21 R (begehrt)³⁾. Der
Mahler biß in die 40 R begehrt. Benebens wir auch dem Mahler das Gold vnd Sylber selbst
hergeben (:geschweygend der costen:) haben wir darnach das Goldt:Sylber:Cost: Vnd am

¹⁾ Do sem sta obe strani prečrtani.

²⁾ Osmak; besedo pozna tudi Alasia da Sommaripa, ki v svojem slovarčku (Videm 1607)
sloveni z njo italijanski izraz »da otto Soldi« (Letopis MS 1891, 130).

³⁾ Besedo begehrt je Hren prečrtal.

lohn, macherlohn, oder geldt, der Kirchen alles auf Sechzig Vnd Zwen gulden geraidt Vnd haben das Vbrige nachgesehen Vnd nachgelassen id est 62 R.

Actum in Vnserm Bischofflich zu Alttenburg die ut supra Thomas Episcopus Labacensis m. p.
pag. 5.

I. + M.

25. Septemb. Ao 1626. Zu Oberburg haben wir mit beeden Zechmeystern S. Srum Vrsulae, vnd der Heyligen XI Martyrerin vnd Jungkhfrauen Gotteshauß am Plefhivez, alß Juri Prevoldnik, vnd Juri des Antony Pleshivzhnik Sohn (: in beysein Andreae Chrönn Kayserlichen Landt-Rahts in Crain, Vnser Brueders: Hannsen Kustel Vnser Kastners: Vnd Francisci Gereni Vnsers Cubiculary, so Vberzehlet Vnd zusammen Summirt:) die Vnß vor disen in die Verwahrung Vnd behaltens weyß Vbergeben prout scripta, Summa geldes, wie dieselbige an yezo gib Vnd gäb, oder möglichst ualirt sein mag, Verglichen, zusammengezelt, Vnd Summirt haben, das Vber Inen Zechmeystern zu Erkauffung eines Weingartens na Berdu Inen Von Vnß ausgezehlten zway hundert Rhein gulden. Item wegen eines Neuen Altars, zway Vnd Sechzig R. Inen in Vnser Verwahrung in⁴⁾ Münzen Verblyben, alß zwayhundert achzig gulden 48 Kreuzer

It est 280 R 48 Kr.
Thomas Episcopus Labacensis m. sua. Andreas Chrön m. s. Hanß Khunstel m. s.⁵⁾
Franciscus Maria Gereny m. s.

pag. 6.

Von obgesagten 280 R 48 Kr. S. Vrsulae Kirchen geldt, so alhir zu Oberburg verbliben sein dem Goldschmide gegeben worden von den schliemen Gröschling 18 R
Von Prandeburgerischer Liber welche gewogen 8 Pf 7 lot 14 R
An alten groschen sein verbliben 15 R
Neuen groschen 3 R
Halbe Pazen 28 R 40 Kr
Ducaten 25 Stukh 68 R 45 Kr
Eine gold Crone 1 R 46 Kr
Taller 12 R 40 Kr
20 schilling und X heller 20 R 40 Kr
Zwayer vnd Creuzer 83 R
Allerley Cleine Münz 3 R
Falsche Münz 10 R
Item guet gelt 2 R 12 Kr

280 R 48 Kr

pag. 7.

Dieses Geld alles ausser der obgemelten zwo Posten, so dem goldschmide gegeben worden, Vnd zwayhundert Acht vnd Vierzig gulden acht vnd Vierzig Kreuzer bringen thuet, haben die jezigen Zechpröbst ernelten S. Vrsulae Kirchen, alß Jury Prevoldnikh, Vnd Jury Pleschiutchnikh, Zu erkauffung (von Herrn Georg Daninz (?) Leysser zum Lehen:) der Schiessernikh Hueben, so gleich vnder der Kirchen ligend ist, den 18. July deß 1629 Jahrs völlig empfangen.

Actum Oberburg ut supra.

Thomas Episcopus Labacensis. m. p.

Podpis nečiltjiv.

Ioän:Cristoph:Huefbar (?) m. p.

⁴⁾ Za »in« daljša beseda prečrtana z mladim črnilom in radi tega nečitljiva.

⁵⁾ Tako se je Kunstel podpisal sam; Hren ga netočno imenuje Kustel.

Sledi 16 nepopisanih listov, nato je s poznejšo roko vpisan pag. 1.

Vrbarium
S. VRSULAE
et Sociarum V. M.
in monte Bleschiviz
Renovatum an^o. Dni
1688.

Admodum Reverendo Nobili Excellente ac Doctissimo Domino Joanne Georgio Ernest A. A: Lt: & Philosophiae Magistro, Sacrosanctae Theologiae Baccalaureo Formato, Confirmato Parocho ad S. Pancratium in Altenmarkt, per Districtum Slavograecens: & Pleyburgensem Commissario, Beneficiato Cilleensi, Celsi(ssi)mi et R(everendissi)mi Principis S. R. I. ac Episcopi Labacensis Consiliario, Ejusdemque Declarato Vicario Gral (?)

G. S. s.

pag. 2.

Calamum decolorato ebrum attramento, truncaque oneratum manu, hoc in Registerio figere, obscoenum reor. Libro antiquitate venerando, personarum insignito dignitate, rerum origine spectabili. Sanctarum munditie fulgenti, ordinis inchoatione claro; tuam Secordis cerebri notam appingere, indolatae manus imprimere inertiem, calami (an ligni nescio) inculpere crassitiem, sanctumque turbare Ordinem, absit a me, absit a te.⁶⁾

F. S. Foelciter.

Po tej opazki, ki dokazuje z navedbo personarum insignito dignitate, da je knjiga bila res Hrenova, se začenja urbar, ki obsega dobo od 1687 do 1724.

Od posestev (Fundi) so plačevali cerkvi sv. Uršule na Plešivcu kmetje Plešivčnik (Jury Pleschiutshnikh) 2 f in poleg tega 3 f žitnine ter malih dajatev, Narovnik (Greg. Narounjkh) 1 f, Cemernik (Bartl Zemernjkh) 30 kr, Šuler (Blashe, pozneje Simon Schueller von seiner Hueben in Silouez) 3 f 12 š, Kresnik (Stephan, pozneje Simon Kreßnikh, nato Catianus Kolshnig) 4 f 4 kr, Šisernik (Michail Schiessernigkh, do 1715) 1 f 26 kr 2 š ter 1 f 40 kr 1 š žitnine in malih dajatev, Mršnik (Mrshnikh) 2 f 46 kr, barvarica v Šoštanju (Förberin in Schönstein von 1 Ackher, do 1697) 3 f 30 kr ter Lesjak (Sebastian Lisiag, prvotno Simone Opiza (?), 1691 do 1710) 2 f.

Od krav (Vaccae) so bili dolžni dajati: Šisernik 32 kr od 4 krav, Plešivčnik 32 kr od 4, Obritan na Tolstem vrhu (Simon Obritan am Gupf) 8 kr od 1, Krastevčnik v Razboru (Krastäuzhnig in Raßwalt) 8 kr od 1, Stablovnik (Stablounig) 8 kr od 1, Pustotnik (Pustotnik in Raßwalt) 8 kr od 1, Konečnik (Konëtshnig in Schönsteiner Pfahr) 8 kr od 1, Cesnik (Zessnig, do 1692) od 1, Lorberg (Mathia Lorberg, vendar prečrtan in najbrž ni plačeval) od 1, Ramšak (Thoni, pozneje Juri Rámschackh) 8 kr od 1, Cemernik (Zemernig) 8 kr od 1, Lorenci (Thoni Lorenzi) 16 kr od 2, Lebenc (Nicl Lèbenz) 8 kr od 1, Jelen (Blase Jellen) od 1, Narovnik (Adam Nàrounikh) 16 kr od 2, Karpuh (Karpùh) od 1, Godec (Mathias Godez, prvotno Adam Lōuther) od 1, Jezičnik (Jeannes, prvotno Matheus Jesiznig) od 1, Dovnik (Cristoff Dounigg, prej Christian ober dem Heinrich und dem Plesch, pozneje vdova Marina Douniza) najprej 8, nato 4 kr od 1, Verjanšek (Verjanschekh, pozneje Simon

⁶⁾ V slovenskem prevodu dr. A. Dolarja: Da bi jaz pero, ki se je napilo obledela črnila in mora nositi okorno roko, zapičil v ta zapisnik, smatram za nespodobno. Da bi jaz ali ti v knjigo, ki je čistiljiva po svoji starosti, odlikovana po dostojanstvu oseb, ugledna po začetku pomembnega dogodka, blesteča po čistosti Svetnic, slavna po svojem začetniku, pristavil znak svoje omejene pameti, vtisnil nespretnost neotesane roke, vdolbel debelost peresa (morda je sploh les) in da bi motil sveto vrsto, tega pa nikar!

Misel sama, brez baročnega okrasja, je pač: Nihče naj ne čečka po tem zapisniku, ki ga je o početku cerkve sv. Uršule na Plešivcu napisal sam škof.

Glässenzhnig) od 1, Krivonog (Kriuvonogk) 8 kr od 1, Jelenova pušča (Juri Jelenou Hofer, pozneje Andrei Leuther, 1687—1693, 1717—1724) 8 kr od 1, Močivnik (Benedict, nato Jeri in končno Primus Motschiunig) 16 kr od 3, Šuler od 1, Gruber (Grueber Greg. bei St. Johan) od 1, Osorn (Mathia Ozurn, pozneje Aschurn!) od 2, Vrbnek (Blase, pozneje Sebastiany Werbneg v Locouizi, do 1693) 6 kr od 1, Kočnik (Luca Kotschnikh) 8 kr od 1, Šešalj (Juri Sèsell, po 1716 Radmon) 16 kr od 2, Wurm (Georg Wurm alias Herumb hat Khue in Griffner Pfarr zu Bressiach, do 1720) 8 kr od 1, Kotnik (Blasius, pozneje Oswaldus Khottnig, od 1693) od 1 ter Verček v Pliberku (Lucas Vörzhik Vnter Pleyburg, 1702—1709) od 1 krave.

Od ovc so plačevali: Kupus⁷⁾ (Hanns Khuepuß) od 12 ovc, Dvornik (Adam Duornig) od 4 ovc 2 kr, Kove (Caspar Koutschu Hofer, do 1699) od 3 ovc 6 kr, spodnji Kotnik (Blase, pozneje Oswald, še pozneje Juri) od 3 ovc 2 kr, Glosenčnik (Michl, pozneje Gregor Glossenchnig) od 2, Lorenci od 3, Obretan od 2, Grubelnik (Grubelnig in Raßwalt) od 2, Plešivčnik od 2, Cemernik od 2, Delopust (Matheus Delopust, do 1720) od 3, Gruber (do 1702) od 4, spodnji Kotnik (ponovno, tu Georgius, do 1703; izgleda, da je sedaj vpisana pušča spodnjega Kotnika, ki je v začetku prejšnjega vpisa plačeval samo od ene ovce, pozneje [po 1703] pa od 3) od 1, Šuler od 1, Hrastevčnik od 2, Krivonog od 7, Šešalj (Georg Scheschal Nunc Radmon) od 2, Ramšek od 2, Veček (Vötscheg do 1712) od 2, Lubenc (Blase, nato Niel Lubenz) od 2, Krvave (Stephan, nato Juri Karuauz, do 1714) od 5, Močivnik od 5, Razbornik (Paulus Rasbornigg, prvotno Valenti Kuney, po Razborniku pa Plasheutschnik) najprej od 2, nato od 1, Krivonog (pozneje Sebastiany Komz, oha do 1693) od 1, Verjanšek (do 1705) od 4, Jelen od 1, Kočnik od 4, Kos (Pangraz Koß, do 1722) od 8, Šisernik od 2, pozneje od 3, Volovšek (Volouschegg, prvotno incola Blasy Jellen) od 2, Medved (Hans Medued, pozneje Juri Laporzhnik) od 2, Leuter (Michl Leuter frater ietzt Vrbau Oberau Hofer, nato Simon Medved in končno Mathäus in Hotelach, do 1693) od 2, pozneje od 1, Krničnik (Jacob Korniznig, za njim najemnik Gregor Mozhiunig) od 1, Kokolenc (Clemens Kokolenz Michelou offer na destenach, do 1693) od 3, Godec prvotno od 2 ovc 4 kr, nato od 3 6 kr, Rojek (Mathia Roieck Supra Guttentain) od 1, Skovir (Antonius, nato Alexius Scubier) od 2, Narovnik 4 kr od 2, Konič (Nicolaus Konitsch, nato Matthäus Koniz) od 1, Sušnik (Alex Suschnig v Suchim Verchu, do 1706) od 3, Osorn (Maria Ossurn) od 1, Plešivčnikov brat (do 1692) od 3, Obretan (od 1696) 2 kr od 1, Lubenčev najemnik (pozneje Valentin Kollo in Khöttellensi parochia, od 1697) 6 kr od 3, Lorencijev najemnik (1698—1700) od 1, Kanc (Antonius Kanz, 1698—1720) od 1, Karničnik (od 1702) 2 kr od 1, Novak (Georgius Novagg, 1715—1723) 2 kr od 1, Trobej (Pangratus Trobei, 1716—1724) 2 kr od 1, Leutscher (1720—1724) 4 kr od 2, Plesučnik (Bartholomäus Plesutschnigg incola, 1721—1725) od 1 in Podhovnik (Georgius Podhounig, samo 1723—1724) 2 kr od 1 ovce.

Če premotrimo zgodovinski pomen objavljenih zapiskov v knjigi Tomaža Hrena, moramo ugotoviti, da imamo v njih važno gradivo o nastoji in razvoju cerkve sv. Uršule; urbar pa nam kaže, kako si je cerkev za novo zgradbo poizkušala zagotoviti potrebna gmotna sredstva za popravila in vzdrževanje. To dokazuje tudi drugi urbar (danes prav tako v Starem trgu) cerkve sv. Uršule, uvezan v usnjene platnice z lepimi vtisnjenimi podobami, ki sega v dobo od 1693 do 1825. Iz tega drugega urbarja je razvidno, da je imela cerkev mnogo denarja izposojenega kmetom; tudi župnik iz Razbora Jožef Janič si je izposodil 1822 100 forintov, katere je vrnil 1834. Ta denar se je pozneje z dovoljenjem škofije porabil za popravila cerkve v Starem trgu in cerkve sv. Uršule na Plešivcu.

Tudi naš urbar dokazuje izposojanje cerkvenega denarja okoličanom vsaj v

⁷⁾ Kupus je naveden med plačniki davka od krav, in sicer med Blažem Kotnikom in Tomažem Sancelom z 12 ovc, kar je nekdo v novejšem času štirikrat podčrtal in Kapusa s puščico usmeril na pravo mesto ter pod glavo na odstavku zapisal Hans (recte Hanns) Khuepus vide folio prius! Z istim črnilom je do nečitljivosti črtanih še nekaj mest.

štirih primerih. Barvarica iz Šoštanja plačuje od njive, ki »ist der Khürche nicht eigenthumblich«, na katero pa je vezano posojilo (Gelihenes geldt); ko je barvarica 1697 vrnila izposojenih 60 f, je tudi prenehala s plačevanjem. Lesjak je plačeval »von einem mit Khürchgeldt in eigenthumb erkhaufften Akher gelegen in St. Joanes berg neben dem Khürchen weingarten an der Tscherny genandt«; nehal pa je plačevati 1710, ko je bila dolžna vsota plačana. Ta dva primera pričata o posojilu cerkvenega denarja na posestva. O posojanju denarja na govedo pa govorita dva druga vpisa: »Thomas Schanzl hat herein geben an seiner vom Oßwaldt Pleshiuznikh mit 50 f vbernombenen schuldt 1 paar Öxel geschätzt per 28 f, so auf der Zucht bey ihm verbliben, das vbrige erstiert er zu adimplirung der 50 f â parte zubezahlen«; »Florian Meßner in Raßwald Per hinaus empfangene 26 f 30 kr ein Paar Öxel in diesen Khauff herein geben, so bey ihme auf falweis Zuchtgeldt gelassen worden«. V obeh primerih vidimo, da sta kmeta za dolg v denarju predala cerkvi po dva junca, da sta jih pa obdržala v reji, od katere sta plačevala cerkvi v urbarju žal nezabeleženo vsoto. Pogosti so vpisi, ki kažejo, da je cerkev dajala kmetom v rejo ovce, od katerih plačujejo rejnino. Pri Kovcu nahajamo: »dedit aves, accepit alias ut infra«, namreč 3; pri spodnjem Kotniku: »reddidit ovem«; pri Krvavcu: »reddidit«; pri Kokolencu: »his 3 ovibus data est 1 vacca«; pri Andreju, Lubenčevem najemniku: »accepit tres oves ab ecclesia 1697«; pri Novaku: »de accepta una ove ab inferiori Kotnik censum 2 kr«; pri Obretanu: »1696 Simon fundavit oviculam ab hoc anno dabit censum«. Ti vpisi pojasnjujejo, zakaj so nekateri posestniki začeli s plačilom po 1687, oziroma končali pred 1724; s plačilom je prišel, ko je prejel v rejo cerkveno kravo ali ovce, nehal pa je, ko jo je vrnil, oziroma, ko je ni več imel. Drugi pa so imeli v reji cerkvene krave ali ovce od 1687 do 1724 ter so od njih plačevali cerkvi sv. Uršule letno od krave največ po 8 kr, nekateri tudi samo po 6 ali 4 kr, Močivnik pa od 3 krav 16 kr; od ovce pa so dajali letno 2 kr, Dvornik 2 kr od 4, spodnji Kotnik pa 2 kr od 3 ove. V celoti je plačevalo cerkvi sv. Uršule 67 kmetov; od posestev 9, od krav 32, od ove 50; od posestva, krav in ove 5, od krav in ove 18. Leta 1687. je prejela cerkev od 8 posestev 17 f 13 kr in 14 š, od žitnine in malih dajatev 4 f 40 kr in 1 š od 46 krav 5 f 34 kr in od 114 ove 3 f 36 kr; skupno 31 f 3 kr in 15 š. 1724 od 6 posestev 13 f 20 kr 12 š, od žitnine in malih dajatev 3 f, od 40 krav 5 f 12 kr in od 101 ove 3 f 10 kr; skupno 24 for, 43 kr 12 š. Letni dohodki cerkve sv. Uršule od posestev, krav in ove so v letih 1687 do 1724 predstavljali na leto približno vrednost enega para voličev.

Prebivalstvo je na prehodu iz XVII. v XVIII. stoletje na pobočjih Plešivca ustaljeno ter nahajamo v urbarju imena kmetij, ki obstojijo večinoma še danes; kolikor pa ne obstajajo več, so na njih mestih ruševine, ki kažejo, od kod se je v XIX. stoletju preselil višinski kmet v industrijo Mežiške doline. Mnogo številnejši pa so danes za nastanka urbarja še redki najemniki (oferji) — 5 po številu —, kar je v zvezi s prehodom kmetij v last graščinske in industrijske veleposesti v drugi polovici XIX. stoletja. Kakor danes je tudi za časa urbarja bila glavna panoga kmetijstva živinoreja in za njo šele poljedelstvo, ki je radi visoke lege bilo donosno samo na južnem pobočju Plešivca; tam so posestva, od katerih je dobivala cerkev sv. Uršule zemljarino, in obe posestvi z dajatvami od žita: Plešivčnikovo in Šiser-nikovo.

Pri ustaljenosti prebivalstva je priseljevanje malenkostno in med rodbinskimi imeni popolnoma prevladujejo slovenska, vseskozi izvirna. Kako so se v pisarni izpreminjala rodbinska imena, kažejo primeri: Cerkovnik je postal Messner in Leuther; Konič je Konitsch in Koniz; priseljencec iz Ljubnega postane Lebenc in Lubenc, priseljencec iz Luč Leutsher; Sešalj je Sessell in Scheschal, Osorn Ozurn in

Ossurn, Ramšak Ramschakh in Ramschekh. Zanimivo je, da je pisec urbarja vrsto rodbinskih imen opremil z naglasi, ki odgovarjajo današnjim.

Med krstnimi imeni so najbolj razširjena Jurij, Matija, Blaž in Anton; sledijo jim Jernej, Mihael in Simon; zelo malo pa je Janžev in še ti so navedeni v nemški obliki. V primeri s kmetскими krstnimi imeni, katere je po Srednjem Štajerskem nabral za isto dobo H. Rohrer (Blätter f. Heimatkunde 1939, 29—32), vidimo značilno razliko: na Srednjem Štajerskem je najbolj pogost Johannes, medtem ko je n. pr. Jurij le malo razširjen.

Kdaj je bil natisnjen Kolomonov žegen?

Fr. Kotnik.

Grafenauer razpravlja v članku O »Duhovni brambi« in nje postanku (ČZN 1907, str. 1—70) tudi o Kolomonovem žegnu in trdi na str. 35, da je bil natisnjen pred l. 1800. (okoli 1790). Kidrič pa v Zgodovini slovenskega slovstva na str. 677 postavlja natis Kolomonovega žegna v dobo tiskovne svobode pod Jožefom II. (1780—1790).

Imam v usnje vezan izvod Kolomonovega žegna, ki sem ga dobil od svojega rajnega tetiča Andreja Glavarja, p. d. Spodnjega Tičlarja v Guštanju. Ne vem, ali je bil izvod Kolomona že pri hiši, ko se je k njej priženil Andrej Glavar, ali pa ga je prinesel s seboj iz Šmarjete nad Pliberkom, kjer je bil tetič doma. Knjigovez, ki je vezal ta izvod Kolomona, je kaširal platnice s starim spisom, ki je sedaj že obledel in težko čitljiv. Razbrati pa se dajo lahko te-le besede: data Markt Trakenburg B... gricht Inquisit... burgher Befu... 10ten Xber 798.

Če niso natisnjene pole Kolomonovega žegna že ležale več let pri knjigovezu, potem je z gornjim datumom določen terminus post quem. Potemtakem je Kolomone žegen izšel po letu 1798. Gotovo pa je tudi, da knjigovez ni jemal novih aktov za kaširanje, ampak starejše, ki niso bili več važni. Zato bi bilo postaviti tisk Kolomona vsaj v prvo desetletje 19. stoletja.

Od kod Sernci?

Franjo Baš.

Na to vprašanje, načeto v poročilu o Lončarjevi študiji Dr. Janko Sernec v zadnji številki ČZN (XXXIII, 1938, 221), nas je obvestil č. g. Vinko Munda, župnik v Kamnici, da se je priselil ded Janka Sernca v Maribor iz Hoč, ter nam je obenem poslal 30. junija 1939 uradno overovljene zadevne izpise iz matičnih knjig. Ko se zahvaljujemo g. Mundi za njegovo pozornost ter jo stavljamo za vzgled vsem članom Zgodovinskega društva, izpopolnjujemo naša zadnja izvajanja o Janku Serncu s poslanimi ugotovitvami.

Sernec Ivan (oče Janka), mlinar v Mariboru, je bil rojen v Mariboru 22. decembra 1805 ter je umrl 6. marca 1883 v Slov. Bistrici št. 87; poročen v mariborski stolnici 3. januarja 1834 z 31. maja 1806 v Mariboru rojeno in 6. aprila 1833 v Slov. Bistrici umrlo Ivano Marijo Reybauer. Ivanov oče

Sernec Franc je bil rojen 18. februarja 1773 v Hočah ter je umrl 6. aprila 1843 v graškem predmestju v Mariboru; poročen 24. novembra 1799 v Marijini cerkvi v graškem predmestju s 26. decembra 1772 v Mariboru rojeno in 14. novem-

bra 1836 v graškem predmestju umrlo Josipino, rojeno Bregar, vdovo po Josipu Polaku. Frančev oče

Sernec Franc (starejši) je bil rojen v Hočah 25. novembra 1735 ter je umrl 14. oktobra 1778 v (Spodnjih) Hočah št. 51; poročen 28. maja 1759 pri Sv. Petru niže Maribora z Marijo Valantan. Oče Franca starejšega

Sernec Gregor, kmet v Hočah, poročen z neznano Heleno ali Magdaleno, pa je umrl pred 1759.

Iz tega sledi, da so prišli Sernci v Maribor iz Hoč s Francem Serncem (mlajšim) koncem XVIII. stoletja. Po imenu Sernec pa je dovoljena podmena, da so prišli v Hoče s Pohorja.

Dva primera hiš v Pekrah pri Mariboru.

(Izvestje k študiju naselja in hiše v okolici Maribora.)

Ing. arch. Marjan Mušič.

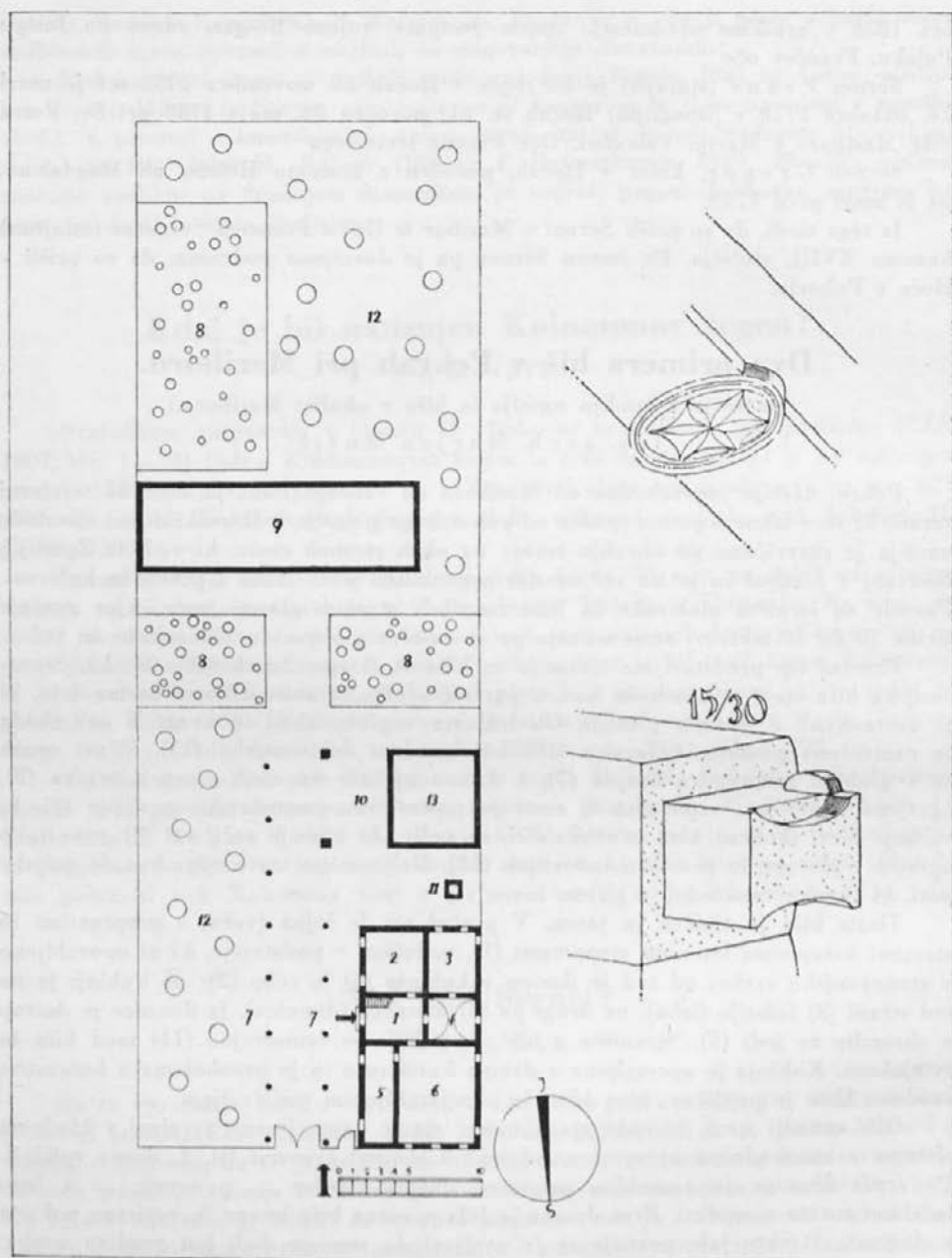
Pekre, naselje jugozahodno od Maribora ob vznožju Pohorja, leže na terciarni terasi, ki se v lahнем padcu spušča od pohorskega pobočja k Dravski dolini. Središče naselja je razvrščeno po obrobju terase na obeh straneh ceste, ki vodi iz Zgornjih Radvanj v Limbuš in je na več mestih pravokotno prekržana s potmi in kolovozi. Parcele so izrazito globinske in leže na obeh straneh glavne ceste, kjer znašajo širine 20 do 30 metrov, razprostirajo pa se daleč v globino do 200 metrov in več.

Prvotni tip predstavlja situacija in hiša št. 5 »pri Smukovih« (sl. 1.). Stanovanjska hiša stoji v zahodnem koncu parcele z ožjo stranico tikoma cestne črte, ki je zastavljena z lesenim plotom. Ob hiši sta v plotu vhod in uvoz. V osi vhoda je nameščena prekrita kolarnica (10) kot sestavni del svinjaka (13). V osi uvoza se v globino razprostira brajda (7), h koncu nje sta na obeh straneh vrtova (8), ograjena s plotom; vzporedno k cesti je postavljeno gospodarsko poslopje (9), ki vsebuje hlev, skedenj, klet in stiskalnico za sadje. Za njim je večji vrt (8), prav tako ograjen s plotom, in prostran sadovnjak (12). Dalje se pa vrste njive vse do poljske poti, ki poteka vzporedno z glavno cesto.

Tloris hiše je tipičen in jase. V prečni osi je lojpa (veža) s preprostimi in strmimi nasajenimi lesenimi stopnicami (1), vodečimi v podstrešje, ki ni uporabljeno v stanovanjske svrhe; od tod je dostop v kuhinjo (4) in sobo (2); ob kuhinji je na eni strani (3) štibelj (izba), na drugi pa (6) dimanca (dimnica). Iz dimnice je dostop v shrambo za jedi (5). Stranišča v hiši ni, nahaja se samostojno (11) med hišo in svinjakom. Kuhinja je opremljena z dvema kuriščema in je preobokana z bečvastim svodom. Hiša je pritlična, brez kleti in z neizrabljenim podstrešjem.

Obe zunanji steni, ki oklepata dimnico, sta še danes leseni, zgrajeni v kladnem sistemu z nenavadnimi in spretno izdelanimi lesnimi zvezami (sl. 1. desno spodaj). Po sredi dimnice je nameščen primarni stropni nosilec — poveznik — z lepo izdelano rozeto v sredini. Brez dvoma je bila prvotna hiša lesena in verjetno pokrita s slamnato streho; šele pozneje se je uveljavljala zmerom bolj kot gradivo opeka.

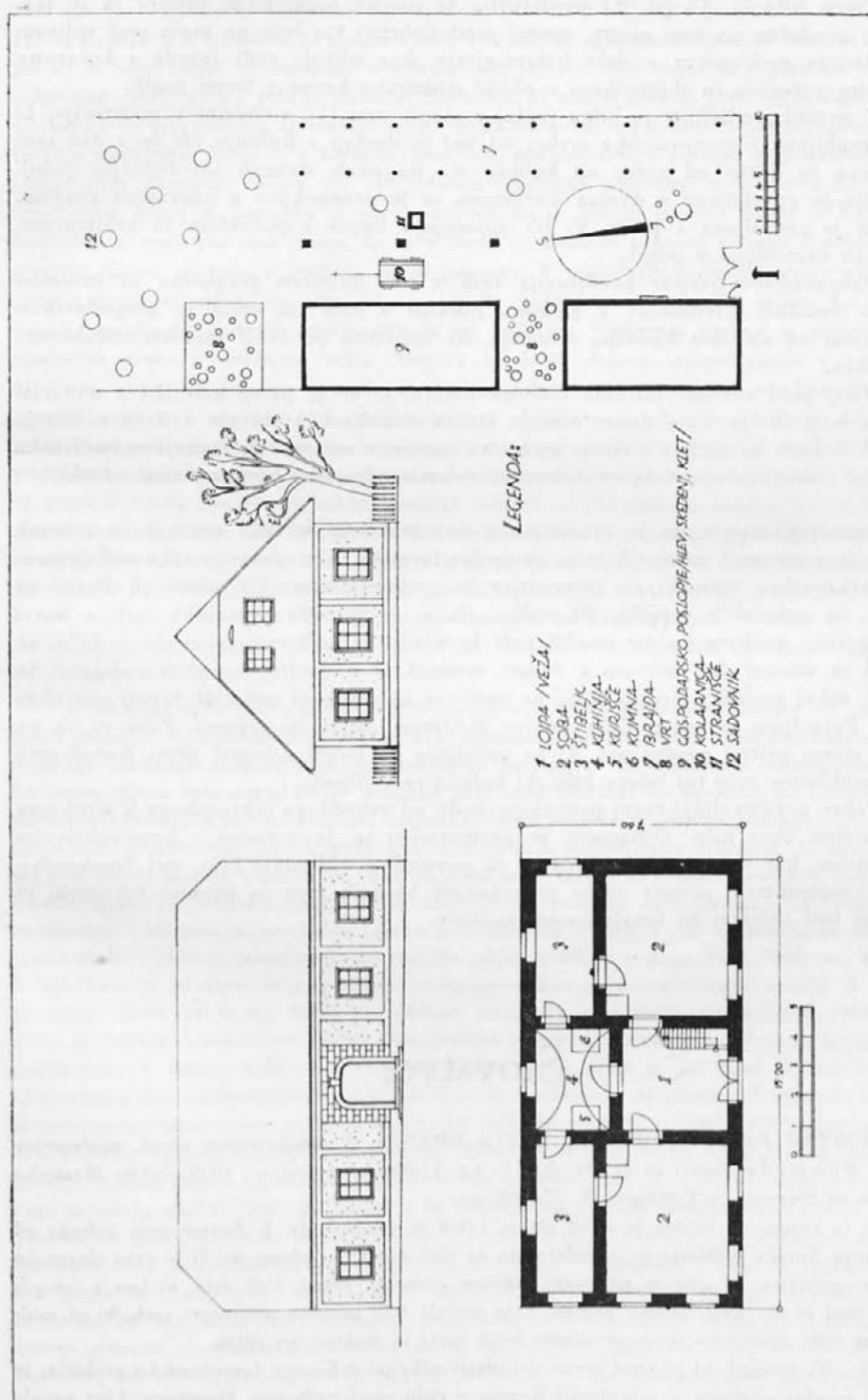
Osrednji in največji prostor v hiši je dimnica, ki je morda prvotno predstavljala ono celico, iz katere je rasteł tloris vzporedno z razvijajočimi se potrebami in pod zunanji vplivi, prostor, ki je imel odprto ognjišče in je bil hkrati glavni stanovanjski prostor. S časom je bila k nji priključena kuhinja, za tem lojpa, shramba za jedi in ostalo. Tako je dimnica izgubila svoj prvotni pomen in postala soba. In ni nezanimivo, da preureja ravno v konkretnem primeru sedanji gospodar dimnico: prestavil je vmesno steno med dimnico in shrambo za jedi proti sredi in tako ustvaril dva enako velika prostora.

Sl. 1. Situacija in tločrt hiše št. 5 »pri Smukovih« v Pekrah.

Legenda: 1. lojpa (veža), 2. soba, 3. štibeljce, 4. kuhinja, 5. shramba za jedi, 6. dimanca, 7. brajda, 8. vrt, 9. gospodarsko poslopje, 10. kolarnica, 11. stranišče, 12. sadovnjak, 13. svinjak.

Zgoraj desno: rozeta na lesenem povezniku v dimanci (6); spodaj desno: lesna zveza kladne stene pri dimanci (6).

Sl. 2. Situacija in načrt hiše št. 17 v Pekrah.

Tloris hiše št. 17 (sl. 2.) predstavlja že močno organiziran primer in je tak, kot je predločen na tem mestu, nastal pred dobrimi sto leti, ne malo pod vplivom razgibanega meščanstva v dobi bidermajerja, kar očituje tudi fasada s košarasto bokanim portalom in sklepnikom v obliki stilizirane krone s tremi rogli.

V prečni središčnici je lojpa (veža) s stopnicami (1), vodečimi v podstrešje, ki ni uporabljeno v stanovanjske svrhe; od tod je dostop v kuhinjo (4) in v dve sobi (2), levo in desno od veže; ob kuhinji sta na obeh straneh (3) štibeljca (izbi). Kuhinja je opremljena z dvema kuriščema in je preobokana z bečvastim svodom. Fasada je razdeljena v polja, ki jih določujejo lizene s podvalom in arhitravom. Okna so nameščena v poljih.

Razporeditev parcele predstavlja tudi v tem primeru pregledno in razumno adicijo poedinih predmetov v globino, počenši s hišo tik ceste in gospodarskim poslopjem na začetku kmetije: situacija, ki imponira po svoji jasnosti sodobnemu arhitektu.

Hiša, pred sto leti lastnina trdnega kmeta, ki se je poleg kmetijstva ukvarjal morda še z obrtjo, daje danes zavetje štirim strankam, ki bivajo v dveh sobah in dveh štibeljcih, ki merita v širino pičila dva metra; v eni sobi pa stanuje osemčlanska rodbina industrijskega delavca s šestimi deloma odraslimi brezposelnimi otroki.

Tektonski motiv, ki je utemeljen v konstruktivni izvedbi nosilnih in nošenih delov, je v opisanih primerih le še formalno izveden in predstavlja tako zadnji izrastek tektonskega tipa, ki se razprostira iz srednjepodonavskih nižin ob Dravi na zahod do pohorskih vznožij. Ni redko, da je ta izrazita tektonika tudi v barvi poudarjena: medtem ko so nosilni deli barvani z eno barvo, postavim z belo, so nošeni in vmesni deli barvani z drugo, mnogokrat z modro. Izrazitih nabijanj tu ni več, zakaj geološka struktura tal ne nudi več za gradbeni material dovolj uporabne gline. Pojavljajo se poleg slabe ilovice škrljeveci, lapor in gramoz. Zato pa se po drugi strani prične gozdni pas, ki se nadaljuje ob Dravi navzgor proti Koroškemu in ki izoblikuje svoj tip lesene hiše, ki kulminira v Alpah.

Pekre predstavljajo torej primer prehoda od vzhodnega tektonskega k alpskemu slikovitemu tipu hiše. Ornament je geometričen in je vzrastel s konstruktivnim elementom, kar nam predločuje rozeta na povezniku v dimnici hiše »pri Smukovih«. Tudi konstruktivni primer zveze pravokotnih kladnih sten je izrazito tektonski in v svoji fini izdelavi in iznajdljivosti zanimiv.

Slovstvo.

ZONTAR JOSIP, ZGODOVINA MESTA KRANJA. S sodelovanjem vseuč. profesorjev dr. W. Schmid a (Graz) in dr. Fr. Steleta (Ljubljana) spisal —. 1939. Izdalo Muzejsko društvo za Slovenijo v Ljubljani. V. 8°. 530 str.

S to knjigo, za katero je dobil glavni avtor in založnik dr. J. Zontar prvo pobudo od pokojnega Antona Koblarja in je delal nato na njej devet let, nismo dobili le prve slovenske mestne zgodovine, ki ustreza zahtevam sodobne znanosti, ampak tudi delo, ki ima v mnogih ozirih širši in ne samo lokalni pomen. Zato zasluži delo posebno pozornost vseh, ki se zanimajo za našo zgodovino in za probleme naših mest in meščanstva sploh.

Dr. W. Schmid, ki je pred tremi desetletji odkopal v Kranju langobardsko grobišče, je napisal uvodno poglavje o arheologiji Kranja v dobi pred prihodom Slovencev, kjer navaja

tudi novejšje rezultate in literaturo. Nato govori dr. Žontar najprej o geografskih osnovah za razvoj Kranja in o naselbini na njegovih tleh v rimski in zgodnjerednjeveški dobi, za katero jaz ne bi rabil izraza »meščanska« naselbina (str. 10, 11). Zelo važna in v glavnem povsem originalna so izvajanja o dobi po naselitvi Slovencev, ki tvorijo prav za prav nekako zgodovino Gorenjske ali vsaj njenega osrednjega dela v srednjem veku; naj opozorim posebej na raziskavanja o naselbinah kosezov, o kastelih, gradiščih, ministerialih, o razvoju gospodarstev in o genealogijah plemiških rodbin. Pri teh splošnih izvajanjih pogrešam le opozorilo na dvojni izvor imen Kranj in Kranjska in pa na dejstvo, da je prenos središča dežele iz Kranja v Ljubljano v zvezi pač tudi s tem, da so v borbi za kranjski teritorij zmagali Spanheimi in prenesli njegov centrum v središče svojih posestev. V naslednjih poglavjih preide avtor na mestno naselbino samo, na njen talni načrt, ki kaže isto sistematično obliko kakor pri drugih mestih, na postanek meščanstva in na politično, cerkveno, pravno in gospodarsko zgodovino mesta v srednjem veku. Njegova izvajanja deloma izpopolnjujejo z lokalnim gradivom sliko, ki smo jo poznali že doslej, deloma so pa njegovi rezultati pri nas povsem novi; naj opozorim na cerkvenopravna raziskavanja, na rekonstrukcijo kranjske prafare na podlagi desetini in na izvajanja o upravnih funkcijah deželskih sodišč. K tem poglavjem naj pripomnim samo, da avtor med teorialnimi enotami mestnemu dominiju ni posvetil toliko pozornosti kakor kranjski prafari ali deželskemu sodišču; in vendar je mestni dominij, ki se deli na meščanska zemljišča sama, ki tvorijo po avtorju obgradje (Burgfried) v ožjem pomenu besede (str. 77), in pa na zemljišča mestu podložnih kmetov, ki jih omenja le mimogrede, izredno važna pravna in socialna enota, ki bi jo bilo mogoče rekonstruirati vsaj po arhivu za zemljiško odvezo 1848 in nato dopolniti to sliko na podlagi virov iz prejšnjih stoletij. Odlična razprava dr. Steleta o srednjeveški umetnosti v Kranju zaključuje prvi del knjige.

V drugem delu pod naslovom »Od reformacije do Napoleonove Ilirije« so posebno važna poglavja iz gospodarske zgodovine, ki jo obdeluje avtor pod vidiki zgodnjega kapitalizma, vezanega mestnega gospodarstva, gospodarskega zastoja v 17. stoletju in merkantilizma v 18. veku. Avtor ima prav, ko — ponekod prvi med Slovenci — opozarja na nove gospodarske sile in oblike ter na možnost nastanka večjih premoženj, čeprav raziskavanje seveda pokaže, da predstavljajo te sile predvsem tujci in le v majhni meri domačini, da ima Kranj pri tem precej pasivno vlogo in da zato teh problemov seveda ni mogoče podrobno obdelati v lokalni zgodovini. Morda bi mogel avtor odmeriti več prostora deležu Kranja na fužinarstvu in trgovini z železom, n. pr. Junauerjevim projektom in v zvezi s tem vprašanju, če je izgon protestantov škodoval gospodarskemu razvoju (prim. Müllner v Argo VIII, 1900, str. 81 sl.). V splošnem je pa ohranilo gospodarsko življenje v Kranju malomeščanski značaj. V knjigi je mnogo podatkov in več tabel za poklicno strukturo kranjskega prebivalstva, vendar pa avtor ni izvedel sistematične analize demografske in socialne strukture celotnega kranjskega prebivalstva v kakem določenem terminu, kakor je to storil n. pr. Karl Bücher v svoji »Entstehung der Volkswirtschaft« in »Bevölkerung Frankfurts am Main«. Mislim, da bi bilo mogoče izvesti tako analizo po virih vsaj za 18. stoletje, osvetliti v njeni luči starejše podatke in statistično fiksirati poznejši razvoj, n. pr. zanimive in brez dvoma točne trditve, da v 19. stoletju pojema število obrtnikov, a raste število trgovcev (str. 317). Določevanje narodnostnega razmerja med Slovenci in Nemci v 16. stoletju na podlagi priimkov meščanskih hišnih posestnikov (55% Slovencev in 41% Nemcev) se mi zdi tvegano, ker je pač nemogoče določiti narodnost brez dvoma številnih priimkov, ki so nastali iz obrtniških imen, za katera rabita oba jezika isti izraz (str. 164). Zelo zanimiva so tudi poglavja o razvoju mestne ustave in uprave do časa, ko je Jožef II. skoraj popolnoma ukinil mestno avtonomijo; za avtonomno mestno oblastvo predjožefinske dobe bi jaz ne rabil izraza »magistrat« (str. 253). V cerkveni zgodovini teh stoletij so bila seveda glavna dejstva in struje že doslej bolj znana kakor pa v gospodarski zgodovini, vendar je pa avtor tudi tu zbral mnogo novih rezultatov. Dr. Stelè

je prispeval k temu delu knjige lepi študiji o Kremser-Schmidtu in o Layerju ter njegovih tovariših in učencih.

V tretjem delu pod naslovom »Od Napoleonove Ilirije do Jugoslavije« je avtor prav tako skrbno in vsestransko opisal razvoj Kranja v zadnjem poldrugem stoletju. Posebno zanimiva so poglavja o družbi in o narodni zavesti v predmarčni dobi, o političnih bojih v ustavni dobi, kjer so omenjeni tudi rezultati nekaterih volitev, o dijaškem življenju na gimnaziji in kulturnem in gospodarskem razvoju Kranja v povojni dobi; politične in socialne horbe zadnjih dvajsetih let niso več obdelane. Tekst zaključuje dr. Steletov opis obličja Kranja tekom zgodovinskega razvoja. K temu delu knjige imam pripomniti le nekaj podrobnosti. Definicija založništva kot prekučevanje (str. 282) je očividni lapsus calami. Koledar, ki je veljal v Napoleonovi Iliriji in ki je zanj značilno zmanjšanje števila praznikov, smemo označiti le kot francoski koledar, ne pa kot revolucijski koledar, ki je bil tedaj že odpravljen (str. 290). Obnovitev kranjske gimnazije l. 1894. se je izvedla v času Windischgrätzovega koalicijskega kabineta in ne v času Badenijeve vlade, ki prevzame oblast šele v naslednjem letu, potem ko je Windischgrätz padel zaradi vprašanja slovenskih paralelek na celjski gimnaziji (str. 342). Katoliški shod se ni vršil l. 1902., ampak l. 1900. in potem zopet l. 1906. (str. 351). Dr. Šušteršič ni bil odstavljen 26. okt. 1918, ampak je imenovan 22. okt. dr. Trillerja za svojega namestnika in nato 25. okt. zapustil deželo (str. 362).

Kot malo pomembne pripombe naj omenim še: izraz »mestni pot« (na mesto »sel«) (str. 98, 296) se mi ne zdi primeren za književni jezik; na str. 228, vrsta 4 je tisk. pomota 1724 (namesto 1734); župnik Krašovic je po trditvi na str. 242 vršil svojo funkcijo do 1780, a na naslednji strani se omenja še v kasnejšem času; pri regulaciji škofij na str. 245 je avtor pozabil povedati, da je prišla tedaj vsa Gorenjska pod ljubljansko škofijo; zdravniški poklic pač tudi pred 1784 ni spadal med meščanske obrti, kakor n. pr. kirurški in padarski (str. 249); za spomenico str. 473, op. 23 avtor ne pove, kje se nahaja; v francoskem résuméju »économie politique« (str. 481) ni »Wirtschaft« (str. 490).

Pregled opomb v knjigi nas še posebej prepričuje o temeljitosti dela, ki ga je izvršil avtor. Ni se zadovoljil s študijem v glavnih arhivih, ki pridejo v poštev za zgodovino Kranja; zanimal se je tudi za arhivalije v Trstu, Vidmu, Milanu, Salzburgu, Innsbrucku, Münchnu, Augsburgu, Nürnbergu, Kölnu, Aachnu in Pragi; za nekatere arhivalije avtor omenja, da jih ni več mogel najti (str. 435, op. 6; str. 447, op. 20; str. 530, dodatek). K njegovemu pregledu arhivov bi bilo mogoče pripomniti kvečjemu, da del arhiva ljubljanskega gubernija za dobo 1747—1848 še ni bil izročen Nar. muzeju in da se še nahaja na banovini; morda bi se v tem delu še našli kaki podatki za zgodovino Kranja. Prav tako temeljit je seznam uporabljenе literature, kjer niso citirane le lokalne, ampak tudi splošne študije. Tudi pri zelo natančnem pregledu bi mogel v tem delu pogrešati le nekaj vojaških del k zgodovini francoskih vojn na Gorenjskem. Ker doslej za mnoga vprašanja, ki se jih dotika knjiga, nimamo niti pregleda virov ali arhivov niti dobre bibliografije literature, bo Žontarjeva knjiga neobhodno potrebna tudi za mnoge zgodovinarje in druge raziskovalce, ki se ne bavijo z zgodovino Kranja; postala bo sploh eden od naših zgodovinskih priročnikov. Posebej obsega še zgodovinske podatke o posameznih meščanskih hišah, francoski in nemški résumé, osebni, krajevni in stvarni register ter mnogo lepih slik in skrbno izdelanih kart.

Z »Zgodovino mesta Kranja« je postavil avtor svojemu domačemu mestu spomenik, kakor ga nima nobeno drugo slovensko mesto. Historik pa mora ob knjigi kar nekako obžalovati, da zaradi njenega lokalnega okvira, ki ga avtor sicer ponekod prekorači, v splošnem pa vendar upošteva, ne pride do polne veljave vse delo, ki ga je izvršil. V opombah nam avtor obljublja, da bo napisal več posebnih študij o problemih, ki se jih je mogel v tej knjigi le dotakniti. Naša želja je, da bi bilo delo ob knjigi za avtorja pobuda in izhodišče za nove študije, ki naj bi presegale lokalni okvir in si zagotovile v naši historiografiji mesto, ki jim pripada po važnosti njihovih problemov.

Fran Zwitter.

RAMOVŠ FRAN in KOS MILKO, BRIŽINSKI SPOMENIKI. V Ljubljani pri Akademski založbi 1937. 49. 32 strani teksta in 10 listov faksimilov.

Predstavniki slovenistike in zastopniki starejše narodne zgodovine na našem vseučilišču v Ljubljani sta oskrbela domačo izdajo najstarejših pisanih spomenikov slovenskega jezika. V uvodu so jasno in kratko podani važnejši dosednji izsledki o postanku in značaju spomenikov; posebno zanimiva je analiza pisave in jezika.

Nastali so pod konec X. stol. iz dejanskih potreb delovanja nemških misijonarjev med koroškimi Slovenci. Spomeniki so le prepisi nam neznanih in neohranjenih prvopisov, ki morejo segati v 1. pol. IX. stol., v čas izvrševanja določil Karlovih kapitularijev. Važni so za slavistično znanost, a še prav posebno za slovenistiko, ker so najstarejši zapisi slovenščine in kažejo njeno stanje v tej rani dobi; obenem pa razodeva njih pisava pripadnost Slovencev k zapadnoevropskemu kulturnemu krogu. V besedilu se nam kaže na narečja še nerazcepljeni jezik, ki pa ga presnavljajo značilne poteze, s katerimi se je pričela tedanja alpska slovanska govorica preoblikovati v samostojno slovensko obliko. Za domnevo, da bi bili spomeniki v kaki ožji, celo literarni zvezi s starocerkvenoslovanskimi teksti, ki so jih uporabljali Metodovi učenci v Panoniji, ni prav nobenih jezikovnih, pa tudi ne zgodovinskih dokazov. Tista redka mesta, ki so vsebinsko slična, še daleč niso dokazi za medsebojno odvisnost, kajti pomniti je treba, da sta se morala sv. brata posluževati molitev, ki jih je ljudstvo že znalo v materinem jeziku od delovanja nemških duhovnikov. Tu in tam je utegnil biti isti vzorec.

Za uvodom so objavljeni spomeniki v paleografskem in fonetičnem prepisu ter v prevodu v sodobni knjižni jezik. Z navedbo najvažnejšega slovstva se študija zaključuje. Fotografski posnetki izvirnih listov so podani v naravni velikosti in v jasni reprodukciji. Ob prebiranju te krasne in vzorne knjige je samo želeli, da bi v enakih izdajah dobili še ostale naše rokopisne spomenike vse do Trubarja.

Stanko Bunc.

VEIDER JANEZ, KNEGINJA EMA, naša prva svetnica. 1939. Založila in tiskala Misijonska tiskarna Groblje-Domžale. 8°. 215 str.

Pisatelj je doma v zgodovini cerkvenih umetnosti, kaj čuda, da je tudi njega prevzela zgodovinsko-umetniška veličina krške stolnice z vsemi umetninami, ki jih ima v svoji notranjščini, da ga je še bolj zajela edinstvena kripa pod stolnico, ki sredi gozda romanskih kamnitih stebričev hrani grob sv. Eme, matere in dobrotnice karantanskih Slovencev, da je prijel za pero in sedanjemu rodu od bliže pokazal krško svetišče in življenjski lik sv. Eme. Zadnjo pobudo, da se loti dela, je dala pisatelju bržkone kanonizacija blažene Eme, katero je papež Pij XI. 5. januarja 1938 proglasil za svetnico. Namen knjige je označil ljubljanski škof dr. G. Rožman v priporočilni Uvodni besedi: »...postaviti med naše verno ljudstvo podobo svetnice, ki je po rodu in krvi naša, ki je vzornica dekliske lepote, zvestobe žene, skrbnosti materinske ter vzgojiteljske vestnosti... heroične bogovdanosti v najtežjih bridkosti...«

Pisatelj uporablja za dosego svojega namena razna dela: za časovno orientacijo Kosovo Gradivo in M. Kosa Zgodovino Slovencev, za rodoslovje Hauptmanna — njegovo krstno ime je Ljudmil in ne Ljudevit —, za socialno zgodovino J. Grudna in A. F. Gfrörerja (Schaffhausen 1859), sedobne vodnike po katedralah v Krki in Gospi sveti ter okolici, za sv. Emo pa zlasti p. J. Löwa, Singerja, Jož. Rozmana (Cvetje krščansko slovenske zemlje, Celovec 1857, in Drobtinice 1854) ter Jan. Ciglerja (Shivljenje S. Heme brumne koroshke grafine). Ob teh virih se trudi pisatelj z veliko vnemo izluščiti iz legendaričnega okvira in ljudskega pripovedovanja resnično zgodovinsko podobo svetnice, ki je v svojem življenju bila mati svojih podložnikov, zatiranih karantanskih Slovencev, po smrti pa s svojo veliko ustanovo omogočila ustanovitve krške škofije, ki je ubogim zatiranim Korošcem izvojevala v dobi krvavih zakonov z evangelijem usmiljenja brez prevratov človeške pravice.

Dokazovanje, da je sv. Ema slovenskega rodu in slovenske krvi, da je slovenska

svetnica, Slovenka po mišljenju in jeziku, nas ne prepriča. Pisatelj omenja na str. 21 kot vir za prvo Hauptmannovo razpravo Hema i Svatopluk (recte Svatopuk), kateri dozdevno sledi v svojih nadaljnjih izvajanjih. V resnici pa temu ni tako: Na str. 22 zaključuje Veider svoja rodoslovna izvajanja o sv. Emi: Izkazalo se je, da je tisti dostavek listini iz l. 1016., ki imenuje Emo sorodnico nemškega cesarja Henrika, navadna poznejša potvorba sicer pristne listine. Hauptmann pa zaključuje baš izvajanja o listini Henrika II. z besedami (Rad 1936, knj. 255, 243): Henrikova dakle povelja samo potrjuje što je iskrilo i nezavisno od nje da se u Hemi pomiješala krv velikomoravske dinastije i bavorske koja je vezala Hemu čak i za Karloviče.

Hvaležni pa bodo pisatelju vsi za opis romarske poti v Krko, kamor so hodili slovenski, zlasti kranjski romarji v skupnem sprevodu posebno od leta 1745. dalje. Kot stalni dan prihoda v Krko je bil določen četrti petek po veliki noči, ki se v Krki še danes imenuje »kranjski petek«. S tem je rešil avtor pozabe značilen običaj slovenskih božjepotnikov, kakor je ohranil dr. Andrej Karlin v svoji knjigi V Kelmoraja romanje Slovencev k Sv. trem kraljem v Köln. Podobno je napravil pisatelj uslugo vsem božjepotnikom z lagodnim opisom umetnin, nakopičenih v notranjosti krške stolnice, ter z opozorilom na spomenike, slike in cerkve sv. Eme po Slovenskem.

Knjiga, ki je opremljena z 62 slikami, bo raziskovalcem domače zgodovine gotovo dala novih pobud za nadaljnje proučevanje življenja sv. Eme, razmer, v katerih je živela, in ustanov, ki jih je zapustila.

D r. C u k a l a.

SAVNIK R. in KNIFIC FR., KAŽIPOT V KRKO NA KOROŠKO. Ljubljana 1939. 16°. 72 str. (Knjižice. Št. 134 a.)

Vodnik je namenjen jugoslovanskim romarjem na grob sv. Heme ter obsega dva dela. Prvi nas vodi v Krko po železnici od Jesenic in od Maribora čez Celovec ter po cesti preko Podkorenskega prelaza, Beljaka in Trga; drugi podaja zgodovino krške cerkve in njene umetniške sestavine; prvi opozarja na narodne, drugi na cerkvene in umetniške pomembnosti. Prvi del svojemu namenu, da naj med potovanjem seznanja s pokrajinskimi značilnostmi, odgovarja, drugi pa je preobložen s podrobnostmi, zlasti pri zgodovini cerkve v Krki, ter je pri cerkvenih znamenitostih brez ponazoril; kajti razen glavne ladje objavljene slike niso bistvene, tudi manjka vodniku tločrt, ki bi moral biti temelj orientacije po cerkvi. Razen te za »kažipot« bistvene napake omenjamo v označitev knjižice — poleg korekturnih napak, med katere spada tudi leto smrti A. Janežiča (1896, prav 1869) — nekatere stvarne: ustanovitelj Šolskega prijatelja ni bil Janežič, ampak Einspieler; v vodniku z narodnostno pretenzijo ne bi smela biti Strassburg in Praga lokalizirana v Nemčiji; župna cerkev v Ptujju je napačno datirana kot romanska; cerkev v Krki ni dolga 63,50 m in široka 20,50 m, temveč (po Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler I, Österreich) 66,20 m in 23,20 m; poleg nepreglednega opisa krške cerkve so posebno šibka stran vodnika karakteristike slogov, ki bi sploh lahko izostale.

Knjižica je izraz obnovljenega kulta sv. Heme ter opozarja obenem s Veiderjevim delom slovensko historiografijo na potrebo znanstvene biografije sv. Heme z njenim pomenom za Slovence.

F r a n j o B a š.

KNIEZSA ISTVÁN, MAGYARORSZÁG NÉPEI A XI. SZÁZADBAN. (Ljudstva madžarske države v XI. stoletju.) Budapest 1938. 4°. Str. 367—472.

Budimpeštanski slavisti se v svojih delih s področja madžarsko-slovanskih odnosov od nekdaj ozirajo tudi na Slovence v jezikovnem in zgodovinskem pogledu. Oba doslej najvažnejša predstavnika madžarske slavistike sta prav zaslužna za nas: rajni Oskar Asbóth s študijem prekmurskega narečja in z vzgojo prekm. dialektologa A. Pavla; János Melich pa z bibliografijo prekmurskih knjig in z upoštevanjem slovenščine v svojih delih o slovanskih izposojenkah v madžarščini, s čimer se je enako vneto ukvarjal tudi Asbóth.

Novejša temeljita zgodovinska in narodopisna raziskavanja Madžarov bi sploh zaslužila več pozornosti pri nas, ker govoré tudi o našem ozemlju. Táko je tudi pričujoče delo slavista Knieže, ki je napisal tudi informativno knjižico »A szlávok« (Slovani) in razprave iz hrvaške filologije, pri čemer upošteva tudi slovenščino. Njegova večja dela pa posegajo pogosto v zgodovinska vprašanja, ki jih raziskuje z jezikoslovnega stališča. Razprava »Ljudstva madžarske države v XI. stoletju« je izšla v obsežnem spominskem zborniku sv. Štefana 1938 in separatno; v nemščini jo je pod naslovom »Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert« objavil peštanski Archivum Europae centro-orientalis 1938, 241—412. Ponatis madžarskega izvirnika obsega 88 strani besedila razprave, 17 strani upoštevanih zemljepisnih imen z etimologijo in navedbo vseh virov (v petitu) in kot prilogo zemljevid (1:1.600.000), ki ga je skupno z avtorjem spisa sestavil zgodovinar Lajos Glaser. Pričujoče poročilo in navedbe v njem slone na izvirniku.

V poglavju o Madžarih (369—399) navaja avtor med jezikovnimi dokazi za naseljenost ozemlja z Madžari tudi madž. krajna imena slovanskega izvora, v katerih so ostali prvotni slov. nosni samoglasniki (372—3). Izguba nosnikov v sosednjih slovanskih jezikih, na drugi strani pa njih ohranitev v madž. imenih mu dokazuje, da so Madžari prevzeli taka imena v X. stol. ali vsaj do sredine XI. stol., da je bilo torej tisti čas na prizadetem ozemlju prebivalstvo madžarsko in slovansko. Med temi imeni je tudi prekmurski potok Ledava iz lédava < lědo, kar je ostalo v madž. Lendva (in žal tudi v mnogih slov. knjigah in na jugosl. zemljevidih). Ostalo slovansko gradivo tega poglavja se tiče slovaškega, hrvaškega in srbskega ozemlja.

V II. pogl. Slovani (399—433) si je pisatelj postavil nalogo, ugotoviti, kje je že v XI. stol. prebivalo slovansko ljudstvo, kar je mogoče spoznati iz kesnejših virov, in kje so se naselili Slovani šele pozneje. Opira se na zgodovinske, jezikovne in arheološke dokaze. Jezikovni viri so mu slovanska krajevna, osebná in ledinska imena v virih iz XI. stol.; krajevna imena slovanskega izvora, v katerih so Madžari ohranili prvotne slovanske nosnike; prehod slov. glasov v madž.: c — t, c — č, ž — š; razmerje med madž. g in slovaš. h; slovan. nazivi najstarejših županijskih središč; rečna imena slov. izvora na ozemlju, kjer so dokazano že v XI. stol. prebivali Madžari. O arheološkem gradivu pravi avtor, da se zaradi stanja arheol. raziskavanja more na dokaze te vrste sklicevati le malo.

V nadaljnjem raziskuje avtor slovansko jezikovno ozemlje po geografskih enotah, zlasti po dolinah rek. V odstavku »Južno Prekdonavje« (428) določa tudi slovanski naselitveni okoliš v županiji Zala (med Muro in Zalo). Ozemlje, ki je za časa Pribine imelo pretežno slovansko prebivalstvo, je ta svoj značaj obdržalo v veliki meri tudi po naselitvi Madžarov v X.—XI. stol. Te zgodovinske ugotovitve potrjujejo tudi krajevna imena: »Nikjer na Madžarskem, kjer so naseljeni Madžari, ne najdemo tako številnih slovanskih imen kot prav v županiji Zala. Ta krajna imena se v velikem številu javljajo na vsem ozemlju, ki so ga v XI. stol. zasedli Madžari, tako v dolinah Zale in njenih pritokov, Valicke in Piliske, Ledave in pritokov, ob Kobiljanskem potoku (Kebele) in Krki (Kerka) ter v dolini Mure« (428). Tu navaja v opombah imena, med katerimi so prekmurska: Lendva, Dobronak viz (1236: Ortway, Magyarország régivizrajza a XIII. század végéig. I—II. Bpest 1882), Dobronak (1334: Csánki, Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. III, 19) — današnji Dobrovnik; Kebele patak (1208: Kobula, Szentpetery Imre, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, I. 1923—1930, str. 76) — današnje Kóbilje in Kobiljanski potok; Csernec (1265: Cherech iuxta Linduam, Árpádkori új okmánytár. Wenzel Gusztáv; VIII, 130; Csánki III, 43) — današnji Črnc; Csörneföld (1361: Csánki III, 43) — gotovo poznejši Cserföld, madž. naziv za slov. kraj Čerénsoveci, uradno Črensoveci. Med viri navaja na str. 469 pod št. 114. »Lendva, szlovén Lädavá«, kjer je drugi a gotovo pomota mesto a.

V naslednjem domneva, da južni kot zalske županije, Medmurje in del županije Vas, ki je naseljen s Slovenci (K.: »vendek«, 429), v XI. stol. še niso bili naseljeni, ker jih sicer

vesprémski škof ne bi prepustil zagrebški škofiji. Po naših virih tega ne moremo sprejeti; je pa to tudi v nasprotju z avtorjevim lastnim mnenjem v prejšnjem odstavku, kjer pravi, da mora biti slovanstvo v teh krajih zelo staro, ker je toliko krajevnih imen slovanskih. Ostalo bogato gradivo slovanskega značaja se tiče ozemlja, ki danes ni naseljeno s Slovenci. Sledeča poglavja obravnavajo še Turke, Germane, Romane in ostala ljudstva.

Svoj povzetek končuje pisatelj z mnenjem, da je mogoče kljub slovanskim sledovom tiste okoliše, ki so jih imeli Madžari v XI. stoletju zasedene, smatrati vsaj pretežno za madžarske. Ta trditev je presplošna, da bi mogli spoznati, katere kraje avtor misli; tudi nudi v razpravi zanje premalo stvarnih oporišč. Prav množica slovanskih imen v panonskih krajih — ki nas najbolj zanimajo — kaže na staro naselitev Slovanov, ki je v XI. stol. morala biti že zakoreninjena. Zato za današnje slovensko ozemlje ne soglašamo s pisateljevim naziranjem o madž. večini, saj sam govori o pomadžarjevanju panonskih Slovanov.

Zemljevid označuje tudi kraje in reke s slov. imenom, slov. arheološka najdišča, slovansko jezikovno mešano ozemlje ter madž. napredovanja na slovansko ozemlje v XII. stol.

Vilko Novak.

MENSI FRANZ, GESCHICHTE DER DIREKTEN STEUERN IN STEIERMARK BIS ZUM REGIERUNGSANTRITTE MARIA THERESIAS. Bd. I—III. Graz und Wien 1910—1936. Verlagsbuchhandlung »Styria«. (Forschungen zur Verfassungs- u. Verwaltungsgeschichte der Steiermark. Bd. VII, IX, X.)

Prvi dve knjigi obširnega in temeljitega dela sta izšli že pred vojno (1910 in 1912), tretja pa se je zaradi vojne in njej sledečih gospodarskih težkoč zakasnila in je izhajala v snopičih (1921, 1922 in 1936), od katerih je zadnji izšel že po avtorjevi smrti.

Prva knjiga obravnava obdavčenje gospočin na podlagi dohodkov iz zemljiške posesti. Uvodoma poroča avtor o davkih v srednjem veku, nato razpravlja o novi podlagi za obdavčenje (»Gülschätzungen« leta 1542./43.), o davčnih objektih in subjektih ter o izrednih dajatvah, naloženih na podlagi teh dohodkov. Druga knjiga govori o realnih dohodkih razen tistih iz zemljiške posesti (od hiš, oziroma ognjišč), dalje o premoženjskem davku, namreč glavnini, dohodnini, uslužbenskem davku in rentnini. Posebno poglavje tvori obdavčenje klera po letu 1500. Tretja knjiga pa je posvečena vsa samo obdavčenju mest in trgov in obsega v treh zvezkih devet poglavij, ki govorijo o deželnoknežjih davkih v srednjem veku, o kontingentu (mest in trgov) in porazdelitvi tega kontingenta, o kontribuciji (»Leibsteuer«), o davčnih zaostankih, o davčnih zadevah posameznih mest in trgov, o oprostitvah in o splošni davčni dolžnosti.

Vsaka knjiga ima kot dodatek razne tabele, ki nam za posamezne dobe podajajo prav zanimive slike: o vrednosti zemljišč, o cenah pridelkov, o plačah, o davčni moči posameznih mest in trgov itd. Škoda le, da sezname niso (in tudi ne morejo biti) popolni; manjkajo namreč vsa mesta in trgi, ki niso bili deželnoknežji. Nato sledi za vsako knjigo posebno stvarno, krajevno in osebno kazalo.

Delo je vseskozi oprto na prvovrstne viře in arhivalno gradivo ter obravnava snov z vso temeljitostjo. Da kljub temu nekatere stvari niso povsem pojasnjene, je pri obširnosti ozemlja, ki je obdelano, in pomanjkanju podatkov (tudi zgodovinskih) razumljivo. To bodo po nekod mogli nadoknaditi krajevni zgodovinarji, ki so jim razne okoliščine, za katere avtor ni mogel vedeti, bolj znane.

Razume se, da je v vseh treh delih, zlasti pa v tretji knjigi tudi obilo podatkov za naše kraje. Tako imamo mnogo gradiva priobčenega za naslednje graščine, trge in mesta: Konjice, Muta, Celje, Maribor, Ptuj, Regatec, Vuzenica, Zalec, Laško, Žiče, Studenice, Slovenska Bistrica in Slovenjgradec. Manj je za Kozje, Hoče, Brežice, Braslovče, Ormož, Lemberg, Limbuš, Marenberg, Ljutomer, Ruše, Gornji grad, Pilštanj, Središče, Vitanje, Šoštanj itd. Seveda pa veljajo vsi splošni podatki tudi za vse druge kraje. Važne in zanimive za trge so zlasti tabele glede porazdelitve davčnega kontingenta (IV A in IV B), glede predpisanega števila vojakov (V) in glede porazdelitve kontribucije (VII).

Prvotni namen pisatelja je bil, da bi svojo zgodovino davkov zaključil s podrobno sistematično davčno zgodovino posameznih štajerskih mest in trgov. To namero je sicer opustil (predvsem iz razlogov finančne narave), ker pa je gradivo že obdelano in pripravljeno, bi bilo želeli, da bi ves elaborat ne obležal kje v kakem skritem predalu, ampak bil v deželnem arhivu dostopen javnosti.

J. Mravljak.

WINKELMANN ERICH, ZUR GESCHICHTE DES LUTHERTUMS IM UNTERSTERRISCHEN MUR- UND DRAUGEBIET. (Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich. 54. Jg. 1933, 98—117; 55. Jg. 1934, 155—72; 56. Jg. 1935, 88—119; 57. Jg. 1936, 79—116; 58. Jg. 1937, 35—69.)

Po arhivalijah iz deželnega arhiva v Gradcu, ki v podrobnostih dopolnjujejo temeljno gradivo za zgodovino notranjeavstrijske reformacije, objavljeno od Loserha v *Fontes rerum Austriacarum*, ter na podlagi nemškega slovstva o reformaciji in protireformaciji na Štajerskem je podal evangeličanski župnik v Offenbachu ob M. zgodovino luteranstva v Podravju in Pomurju z izčrpnimi orisi reformacije v Radgoni, Petanjcih, Ptujju, Mariboru — za kar je izrabil tudi rokopisno Mahnertovo disertacijo o reformaciji v Mariboru do 1600 —, Cmurjeku, Slovenjgradcu ter v manjši meri tudi v Dravogradu. Zgodovina reformacije teh krajev je v nasprotju od dosedanje razdelitve, ki sledi Robiču in Loserthu, razdeljena v dobo tako zvanega evangelijskega gibanja (1517—1578), tolerirane luteranske organizacije (1578—1596), likvidacije luteranskega cerkvenega življenja (1596 do 1600) in tajnega protestantizma (1600—1632?).

Winkelmannova periodizacija reformacije je upravičena s krajevno- in z notranjeavstrijsko-zgodovinskega vidika. V prvi dobi so se iz splošnega stremjenja po obnovi cerkvenega življenja polagoma tudi v Podravju in Pomurju ločili pripadniki novega Luthrovega nauka od pristašev Rima, pri čemer so sestavljali prve plemstvo in meščanstvo, druge pa deželni knez in kmetsko prebivalstvo; stanovi na eni, deželni knez na drugi strani so nosilci obeh cerkvenih struj, obenem pa tudi z njima združenih političnih ideologij, ki skleneta premirje 1578 v Brucku in končata tako prvo dobo s kompromisom. V drugi dobi začnejo mesta in tudi trgi, po iniciativi in pod vodstvom okoliškega plemstva ter v zaščiti deželnih stanov, z luteransko cerkveno ter kulturno organizacijo, deželni knez pa prične uveljavljati lastno politično voljo in lastno cerkveno smer v mestih. Pri tem pride do najožjega sodelovanja katoliške cerkve in deželnega kneza, ki dovede v tretji periodi do likvidacije luteranstva in potisne preostalo luteranstvo v četrti periodi v emigracijo, kjer se mimogrede uveljavi v Petanjcih, doma pa v tajno življenje, pri čemer je imelo do likvidacije plemiške cerkvene avtonomije 1628 oporo v stanovih in v luteranstvu sosednjega Prekmurja.

Skoro stoletni proces podaja Winkelmann v številnih in podrobnih krajevnih slikah političnega, cerkvenega, upravnega, šolskega in splošnega kulturnega značaja ter s podrobnim očrtom dela vodilnih krajevnih osebnosti luteranstva, v manjši meri tudi katolicizma. Pri tem je podana prva doba evangelijskega gibanja krajše, obširno pa doba likvidacije luteranstva, kar je v zvezi z obsegom virov, ki so za posamezne periode na razpolago. Podajanje pa je povsod stvarno, večinoma govorijo viri sami in avtor jih samo dopolnjuje z odgovarjajočimi karakteristikami.

Winkelmannova zgodovina luteranstva je prvi poizkus, podati na podlagi virov reformacijo v Podravju in Pomurju kot celoto. Vendar delo ni popolno, kar kaže že naslov in kar uvodoma priznava avtor sam, ko z obžalovanjem ugotavlja, da mu ni bilo dostopno gradivo iz cerkvenih arhivov. To nedostopno gradivo bi mu bili mogli vsaj deloma izpopolniti nekateri rezultati slovenske historiografije: Slekovčevi arhivalni izpiski, nanašajoči se na reformacijo v Ljutomeru, Veliki Nedelji, Ormožu, pri Sv. Benediktu v Sl. g. ter v Jarenini (VBV 1900, 154—9 in VBV 1901, 297—304); podatki iz sekovskega škofijskega arhiva, katere je baš za podeželje Malega Štajerja objavil F. Kovačič v poročilu o protestantizmu

v Istočni Štajerski in Medjimurju (Trubarjev zbornik, 100—21); gradivo, ki ga je o reformaciji v studeniškem samostanu in o odnošajih nadvojvode Karla do oglejskega patriarha zbral v nadškofijskem arhivu v Vidmu J. Gruden (ČZN 1908, 163—8); Stegenškov donos k zgodovini prilik v dobi reformacije (zlasti s poglavjem o začasnem prenehanju redovnega življenja v žičkem samostanu) v Konjiški dekaniji (Maribor 1909, 239—52). Navedena zgodovinska literatura bi mogla razširiti Winkelmannova izvajanja, ki obratno v marsičem izpopolnjujejo naše dosedanje znanje, za kar navajamo primer Petanjec (Jahrbuch 1936, 101 ss.).

Petero 1598 iz Gradca izgnanih luteranskih funkcionarjev se je napotilo proti Varaždinu, kjer so štajerski stanovi nameravali organizirati luteransko bogoslužje za konfesionalno mešano vojaštvo Vojne granice. Na potu jih je v Murski Soboti zajela povodenj in preprečila nadaljnje potovanje, nakar so prvotno namero sploh opustili. Na prošnjo voditelja radgonskih luteranov Herberstorffa je prepustil T. Nádasdy emigrantom za bivališče pristavo v Petanjcih, skrb za emigrante pa so prevzeli štajerski stanovi. Novi izgoni (Radgona, Ljubljana itd.) so dovedli nove emigrante, ki so v Petanjcih organizirali redno bogoslužje, sicer pa dali Petanjcem značaj prehodne postaje, kamor so emigranti prihajali v prvi sili in od koder so se podajali na nova končna mesta, večinoma v severne luteranske zemlje. Pod vplivom avstrijsko-turške vojne (po padcu Kaniže 1600) in ogrske protireformacije pa je petanjska emigrantska postaja postala nemogoča in spomladi 1604 sta zapustila Petanjce zadnja dva predikanta ter se izselila na Gradiščansko. Po Winkelmannovih izvajanjih bo malo verjetno, da bi v Prekmurje pribegli protestanti vplivali na organizacijo prekmurskega luteranstva (prim. Zelko, ČZN 1937, 116). V Prekmurju so se luteranski emigranti čutili tuje in so smatrali bivanje v emigraciji samo kot začasno, ker so upali, da se bodo vrnili nazaj v kraje prejšnjega delovanja. Ko pa to ni bilo mogoče, so iskali novih mest s trajnim sigurnim življenjem in drug za drugim odhajali. Velika večina emigrantov kot Nemcev iz severa tudi radi jezika ni bila sposobna za delo v Prekmurju, obratno od prekmurskih luteranskih funkcionarjev, ki so po 1600 trajno vplivali na štajerski tajni protestantizem, zlasti na severu od Radgone.

V pogledu narodnosti poudarja Winkelmann, da Slovenci pri reformaciji niso sodelovali. Pravilno je to le deloma. V mestih so Slovenci nedvomno sodelovali, seveda pa to zaradi njihove skupnosti z nemškim meščanstvom na zunaj ni prišlo do izraza. Na podeželju pa so reformacijska stremjenja verjetna v prvi periodi, čeprav za to podmeno še nimamo na razpolago dovolj dokaznih virov. Duh reformacije je v XVI. stoletju duh časa, ki je vplival tudi na podeželje, kakor vidimo n. pr. v Negovi, Središču, pri Sv. Benediktu ali Sv. Jakobu v Sl. g.; reformacijsko usmerjenost, čeprav svojevrstno in ne luteransko, dokazujejo tudi skakači. Pač pa izgleda, da ni prišlo med slovenskim življenjem na deželi do organizacije luteranstva — na kar so vplivale tudi posebne politične prilike —, ker so se luteranski, večinoma iz Nemčije došli funkcionarji pač mogli uveljaviti v mestih, ne pa tudi na deželi — radi neznanja slovenskega jezika. V tem nas potrjuje tudi gori navedeni slučaj Petanjec.

Franjo Baš.

POSCH ANDREAS, DIE KIRCHLICHE AUFKLÄRUNG IN GRAZ UND AN DER GRAZER HOCHSCHULE. Festschrift der Universität Graz 1937. Graz. Leuschner & Lubensky. V. 8°. X+190 str.

Izhodišče delu tvori sodba nemškega zgodovinarja S. Merkleja, kateremu je kujiga tudi posvečena, da naziranje o prosvetljeni dobi, kakor sta ga zastopala n. pr. K. Ritter in S. Brunner, potrebuje revizije, in sicer v tem smislu, da nam nemškega cerkvenega prosvetljenstva ni istovetiti s teološkim racionalizmom ali indiferentizmom. Posch razširja to mnenje tudi na bivšo Avstrijo. Bavi se v svoji knjigi posebej s prosvetljenstvom na Štajerskem, ki mu je središče bilo na graški visoki šoli, in s podrobno analizo idejnih osnov in smernic, zajetih razen iz arhivalnega gradiva zlasti iz literarnih del glavnih zastopnikov, prihaja do

sledečega zaključka (str. 186): tudi na Štajerskem so kakor sploh v Avstriji predstavniki cerkvenega prosvetljenstva izraziti zagovorniki jožefinske državne cerkve, vsi pojmujejo religioznost enostransko z vidika нравnosti in državljskih dolžnosti, so površni in precejnjejajo pomen svoje lastne dobe — ni pa pri njih govora o kakem načelnem racionalizmu, o iznevejanju temeljnim resnicam vere in razodetja; njihova borba proti praznoverju ter težnja, da ljudsko pobožnost očistijo postranskih, dostikrat celo škodljivih primesi, zaslužita prav tako priznanje kakor njihovo prizadevanje, da se izboljša verski pouk ljudstva ter poglobi in prikroji časovnim potrebam dušno pastirstvo; tudi jim je treba priznati nadobičajno duševno razgibanost in delavnost.

Knjiga je za nas v dvojnem oziru zanimiva: v svoji celoti zato, ker smo štajerski Slovenci bili politično in deloma tudi cerkveno odvisni od Gradea in je naša mladina tam dobivala svojo visokošolsko izobrazbo ter v znatni meri pač tudi svojo svetovnonazorsko usmerjenost, posebej pa še zato, ker so glavni predstavniki tamkajšnjega prosvetljenstva bili Slovenci. Bili so to profesor moralne teologije Anton Jurij Luby (1749 [Posch navaja pomotoma 1750]—1802), profesor cerkvene zgodovine Gašpar Rojko (1744—1819) ter profesor cerkvenega prava in cerkvene zgodovine Franc Gmeiner (1752—1824). O vseh teh podaja Posch zanimive karakteristike in podrobno označuje njihova dela, tako da prihajajo njegova izvajanja v poštev tudi za slovensko kulturno zgodovino in jih je treba zabeležiti tudi kot vir za Slov. biografski leksikon. Luby je obdelan na str. 134—137, Rojko, ki ga šteje pisatelj med najradikalnejše prosvetlence, na str. 144—153, Gmeiner, po Rojkovem odhodu najpomembnejša osebnost jožefinske dobe na graški visoki šoli, na str. 153—184.

J. Glaser.

LEGIŠA LINO, SLOVENSKA POEZIJA OD VODNIKOVH PESMI ZA POKUŠINO DO PRIPRAV ZA KRAJNSKO ČBELICO (1806—1828). Inavguralna disertacija. Ljubljana 1938. V. 8°. 52 str.

Avtor si je postavil za nalogo, da podrobneje razbere, stilno osvetli in označi ter oceni slovensko poezijo v razdobju med izidom Vodnikovih Pismi in nastopom čbeličarjev. Posebno pozornost je posvetil pri tem stilni analizi ter ugotovil, da so v poeziji navedenega razdobja še zelo močno zastopane klasicistične in prosvetljenjske vrvine, medtem ko se značilnosti novega romantičnega duha pojavljajo še dokaj skromno in le pri nekaterih pisateljih. Vzora in vzorcev za to poezijo nam torej ni iskati toliko v sodobni nemški visoki romantiki, ampak v veliko večji meri v pesniških proizvodih klasicistov in raznih, pogosto tudi malo pomembnih njihovih epigonov.

Mož, ki so se v tej dobi ukvarjali s slovensko verzifikacijo, našteva študija okrog štirideset; takih, ki s svojim delom vsaj nekaj pomenijo, pa je med njimi seveda le peščica. Od piscev severnega ozemlja, ki nas tu predvsem zanimajo, priznava Legiša največ pesniškega daru Modrinjaku in Jarniku: oba šteje med tiste, ki so takrat »v naši poeziji najdalje stopili v nove pokrajine« (str. 23). O Jarniku meni celo, da bi bil spreten mentor lahko »izvabil iz njega... več, kakor je svoj čas Zois iz Vodnika« (str. 32). Od ostalih piscev na Koroškem in Štajerskem so podrobneje obravnavani še Andreaš, Schuster-Drabosnjak, Volkmer, Cvetko, Schneider in Slomšek, le bežno označeni ali samo navedeni pa so Grundtner, Lipold, Koren, Dajnko, Kreml, Vodovnik ter trije ali štirje brezpomembni koroški ljudski pevci.

Obdelano je gradivo s stilno razvojnega vidika in s tega vidika so pesniki tudi ocenjeni. Na splošno je enotni in točno opredeljeni vidik študiji v prid: omogočil je avtorju, da je dobo kot tako in njen značaj očrtal nazorno in marsikaj, kar je bilo znano prej samo približno, ugotovil jasno in določno. Predaleč pa je šel v tem, da ocenitev posameznih pesnikov preveč izključno in preveč enostransko veže na stilne značilnosti in pri tem preveč shematično sledi naziranju, kakor da je dobro in estetsko vredno samo to, kar je stilno novo, v našem slučaju torej to, kar je romantično, vse drugo pa, kakor da je že eo ipso slabo. Zdi se mi protislovno, na eni strani ugotavljati, da v dobi še prevladuje poezija klasicizma, istočasno pa to prevla-

dujočo klasicistično poezijo dobe meriti in soditi z vidika romantike. Sploh se pomen literarnih struj in ideologij kot usmerjevalk literarnega razvoja močno precenjuje. Ne smemo pozabiti, da so vplivi, pod katerimi je nastajala takratna naša pesem, bili bolj vplivi praktičnih vzorcev ko teoretičnih razglabljanj — ali z drugimi besedami: pesniki so enostavno posnemali proizvode, ki so jih (deloma gotovo slučajno, pogosto morda celo brez poznanja avtorjev, po raznih pesmaricah in antologijah) dobivali v roke in ki so njihovem okusu prijali, niso pa se pri tem zavedali, da pišejo v smislu kake določene literarne struje. Pisali so, kakor so vedeli in znali — in da so se pri tem rajši ko ob visoki liriki sodobne romantike vzgledovali ob preprostejših pesmih starejšega porekla, je popolnoma naravno: bile so jim te pesmi ne samo bolj pri roki in domače, ampak tudi mnogo bolj primerne njihovim skromnim zmožnostim. Saj tudi še pozneje vidimo isto: Krajnska Čbelica, ki predstavlja zaradi Prešerna gotovo enega najnaprednejših pojavov v razvoju naše lirike, pripada z večino ostalih svojih sotrudnikov nedvomno še bolj staremu ko novemu stilu; in še več: kljub Čbelici kaže naša pesem v veliki meri še desetletja pozneje (n. pr. v Slomškovih Drobčinah, enako pa seveda tudi v Ahaclovih Pesmih in Bleiweisovih Novicah) prav iste značilnosti, ki jih Legiša že za dobo pred njo označuje kot zastarele: izrazito utilitaristično pojmovanje poezije, prevladovanje razuma in poučnosti, uporabljanje pesniških rekvizitov, ki so bolj razumski ko čustveno-intimni.

Z vsem tem hočem opozoriti na dvojje. Predvsem mislim, da ni prav, skromne pevce, ki so se v obravnavanem razdobju ubadali s slovensko pesmijo, vrednotiti samo po tem, ali in koliko je najti v njih že novega, romantičnega duha. Tako estetsko vrednotenje je že v načelu enostransko in sporno, ker ni potrebno, da bi pesem že po svoji stilni pripadnosti bila ali boljša ali slabša: tako v stilu klasicizma kakor romantike je možna estetsko zadovoljiva stvaritev, če ne gre za izrazito epigonsko posnemanje. V našem slučaju velja to še v posebni meri: področje, na katerem so se udeleževali tu v poštev prihajajoči pisci, je bilo deloma (na Kranjskem) obdelano le še malo in pomanjkljivo, drugod (v obrobni pokrajini) pa skorajda sploh še nič. Kdor je tu skušal zorati brazdo, je oral ledino, pa najsi je njegov plug bil morda nekoliko staromoden. To bi pri oceni teh pisateljev na vsak način bilo treba šteti med postavke, ki so zanje pozitivne. Druga točka, glede katere se mi študija zdi preveč doktrinarna, je omejitev snovi. Legiša jo je omejil dokaj mehanično: Vodnikove Pesmi in nastop čbeličarjev sta mu mejnika, ki se jih drži več ali manj doslovno. Ker pa je precej pesnikov, ki jih obravnava, bilo literarno delavnih tudi izven postavljenih mej, starejši prej, mlajši pozneje, in niti Vodnik niti Čbelica v njihovem delu nista povzročila vidnega preloma, ni upravičeno, da se to delo z navedenima mejnikoma deli na dvojje ter se za označitev upošteva samo tisti del, ki je slučajno nastal med določenima dvema letnicama. V tem oziru bi poseg preko lastnih pregraj bil pač ne samo opravičljiv, ampak vsaj pri nekaterih piscih celo potreben. Kajti edino na podlagi celotnega dela bi bilo mogoče očrtati posamezne pesniške like zanesljivo in z zadostno osvetljava — in ker je delo skoraj vseh takratnih piscev le malo obsežno, bi se bilo dalo vključiti in upoštevati v celoti brez posebne težave. Očitek, da zahtevam s tem od avtorja več, ko je v smislu naslova (1806—1828!) imel namen dati, ne drži: tudi, če se je snovno na vsak način hotel omejiti, bi se pri označitvi posameznih pisateljev moral ozirati tudi na njihovo delo izven obravnavanega razdobja vsaj toliko, da bi mu služilo to kot korektiv.

Kako to mislim, naj pokaže konkreten primer. V o l k m e r — da vzamem pesnika, ki nam je krajevno najbližji in ki mu je Legiševo stališče posebno v škodo — je kot početnik slovenske pesmi na vzhodnem Štajerskem ustvaril za to ozemlje nekaj povsem novega, pa najsi je njegova pesem izrazito prosvetljska, torej z vidika evropskega razvoja nekoliko zaostala. Vrednotiti ga po tem, koliko je glede na ta evropski razvoj bil sodoben, kakor dela to Legiša, je pri pesniku, ki je za svoj okoliš prvi svoje vrste in kot tak nesporno novotar, krivično. In krivično je, priznati mu trohico cene samo na podlagi nekaj pičlih mest v njegovih zadnjih pesmih, ki se dajo tolmačiti kot romantična, njegove basni, torej glavni in

gotovo značilen del Volkmerjeve produkcije, pa enostavno izključiti kot »prosvetljski preostanek, ki ne nudi zanimivosti« (str. 19). Edino pravilno bi bilo pač, vzeti njegovo celotno delo, kakršno je, ga z ozirom na vse zanj značilne posebnosti analizirati snovno, oblikovno in idejno ter mu se le na tej podlagi določiti ceno in pomen. In morda bi taka analiza niti ne bila brez zanimivosti. Pokazalo bi se, da zna Volkmer od drugod prevzete motive (kar pri basnih ni nič nenavadnega) oblikovati mesoma dokaj svobodno in samostojno ter da v razmeroma znatnem obsegu jemlje snovi tudi naravnost iz življenja in je v tem oziru izrazit realist. Prav tako, da je kljub gostobesednosti na splošno spreten in gladek pripovedovalec, z očitnim smislom za dialog, nedvomno epsko nadarjen, da je obenem dober opazovalec in so v njegove verze preneseni po nekod vtisi iz življenja in narave presenetljivo neposredno. Pokazalo pa bi se seveda tudi, v čem so predvsem njegove slabosti: v razblinjenosti in ohlapnosti ter v tem, da se v svojem realizmu ne zna čuvati prozaičnosti in trivialnosti in je jezikovno neizčiščen, kar je v veliki meri posledica narečja, ki v primeri s knjižnim jezikom zveni tuje. A ce se od teh jezikovnih posebnosti ne damo motiti, nam marsikatero meso vendarle nakazuje pravega pesnika. Če pravi Volkmer n. pr. o čebeli: »Nič rož, nič trav z nogam' ne vtire« (Fabule 14), temu prav tako ne moremo odrehati pesniške tenkočutnosti, kakor ne živega opazovanja in plastičnega izraza, če beremo n. pr., »kak veter drevje goni« (Fabule 141), ali kako oprezujoči jastreb »peroti vkup nabira, z bukke dol vstreli« (Fabule 7), ali če junec toži o jarmu, da »do krvavega natisnil (mu) je pleča« (Fabule 20), ali če naletimo na tako-le sliko (Fabule 29):

Pa v tem, ko ova to guči,
se megle razkadijo;
jezera, morje, ribniki,
potoki se svetlijo.

Pozornost zasluži zaradi svoje pestrosti tudi Volkmerjeva metrika. Od 81 pesmi, ki so ohranjene, jih je 46 v jambskem, 20 v trobejskem, 12 v daktilskem, 3 v mešanem ritmu; dve sta brez kitice, vse ostale so razdeljene v kitice; v eni pesmi so kitice trivrstične, v 12 stiri-, v 24 šest-, v 7 sedem-, v 34 osem- in zopet v eni dvanajstvrstične; zgradba kitic je tako mnogovrstna, da se v 79 pesmih nahaja 52 različnih kitičnih oblik. V primeri z dokaj enolično metriko glavnega pesnika takratne dobe Vodnika je to brez dvoma bogastvo, ki priča, da je razpolagal Volkmer z oblikovalnimi zmožnostmi, ki zaslužijo vse priznanje in ki bi bile ob primernem mentorstvu lahko nudile osnovo za relativno dobro pesniško delo. Miselno je Volkmer seveda docela otrok svoje dobe: prosvetljenec, ki tudi od umetnosti zahteva, da bodi koristna, in jo brez tega smatra za »nepotrebno« (Fabule 54); glede na ustroj človeške družbe je konservativen in zagovornik starega reda, kakor so bili na splošno ne samo njegovi sodobniki, ampak tudi še mnogo mlajši rodovi. A v svojem čutu za stvarnost ima kljub temu — in bolj ko marsikdo še znatno pozneje — odprto in kritično oko tudi za razne senčne strani obstoječih razmer, kakor so podkupljivost oblasti (Fabule 77), izrabljanje hlapecev (Fabule 20), težko življenje viničarjev (Fabule 121—127), in jih prikazuje tako realistično, da so ti njegovi verzi po vsebini še danes živi in dajejo Volkmerju mesto časovno prvega slovenskega socialnega pesnika.

Dovolj vsestransko upoštevanje vsega tega bi bilo Legiševo sodbo o Volkmerju ne samo izpopolnilo, ampak jo napravilo obenem nedvomno tudi pravičnejšo. Izostal bi bil verjetno očitke »omejene okorelosti in nazadnjaštva« (str. 20) — saj bi drugače, če hočemo biti dosledni, morali očitati isto ne vem komu vse! — na vsak način pa bi bile izostale vsaj take netočnosti in neosnovanosti, kakor je trditev, da Hvala kmetičkega stana zavrača kmeta »v staro stanje fevdalne odvisnosti« (str. 20). V resnici je ta pesem samo realistična slika kmetijskega življenja in dela (z nekaterimi podrobnostmi, n. pr., ko omenja posebnost vzhodnoštajerskega kmeta, da hodi »v toplice z ženoj«, tudi kulturnozgodovinsko zanimiva) in čisto v tem okviru je podan v njej tudi poučni zaključek, v katerem pesnik skuša odvrniti kmeta od popivanja in goljufivosti, ki ju biča kot njegovi glavni napaki. Smatrati to za

zavračanje v fevdalno odvisnost je očiten lapsus. Da si je ogledal avtor to Volkmerjevo pesem res premalo pazljivo, priča tudi mesto, kjer govori o poznejšem Modrinjakovem prepevu iste pesmi, češ, da gre Modrinjak »bolj ko Volkmer v domačo socialno stvarnost. Prleškemu kmetu n. pr. očita, da rad prekani človeka in da nedelje redno zapije« (str. 23). In vendar je res ravno obratno: ne samo, da se vse to nahaja že v Volkmerju, ampak je pri njem prav to obdelano celo bolj izčrpno ko pri Modrinjaku: v predzadnji kitici Volkmer podrobno našteva, v čem vse se kaže kmetova goljufivost, in prav to kitico je Modrinjak — izpustil!

Podobno bi — dasi v manjšem obsegu — bilo treba izpopolniti in deloma popraviti tudi sodbe o nekaterih drugih piscih. Omenjam samo Dajnka in Vodovnika. Da je Dajnko bil moralist brez pesniškega daru, utegne biti res, neumljivo pa mi je, kako more Legiša spravljati to v vzročno zvezo z romantiko, ko pravi: »Romantičnega ni bilo v tem piscu nič in t a k o (podčrtal jaz) je s svojim ozkim, nemožatim moralizmom samo potvoril in zvođenil podobo slovenskega človeka« (str. 37). Prav tako mi ni jasno, zakaj je Vodovnikova realistična pesem odpravljena z utemeljitvijo, da »je v literarnem, sodobnostilnem pogledu ni moči dosti več upoštevati« (str. 42). Zgodovinarjeva naloga je vendar, da se ravna po danih dejstvih, ne glede na to, ali mu ta dejstva v njegovo periodizacijo, shematiko in sistematiko sodijo ali ne. Prvo in merodajno je delo pesnika, pisatelja — literarnemu zgodovinarju gre samo naknadno ugotavljanje in registriranje. In ko pri tem gradivo, ki je nastajalo in se razvijalo dejansko v nepretrgani vrsti, brez skokov in zarez, z zamudami in ponavljanji, v pisani mnogoličnosti — ko to gradivo zgodovinar skuša razčleniti v razdobja in točno opredeljene struje, bi moral pač stalno imeti pred očmi eno: da je njegovo naknadno razčlenjevanje sicer upravičen pripomoček sistematike, da pa nikakor ne sme postati — Prokrustova postelj. Vrednost pesnikovega dela ni toliko v tem, koliko je v njem realiziran kak določen literarni program, ampak v tem, koliko mu je uspelo, umetniško oblikovati kos resničnega življenja ter mu z odrešilno besedo (če smem tako reči) dati nesmrtnost. S tega vidika je preprosta realistična popevka Vodovnikova, ki z nekaterimi kiticami še danes živi, več vredna, ko bi bilo kako papirnato posnemanje sodobnih nemških romantikov. Omalovaževati jo torej z motivacijo, da ni »stilnosodobna«, je po mojem mnenju zgrešeno.

Manj važne so nekatere pomanjkljivosti v podrobnostih. Popraviti je treba napako, ki stoji v zvezi z Vodnikovim »Ilirijo oživljeno«: da bi bili morali to pesem »še več ko po sto letih skrivati« (str. 16), ni res; pesem je mirno stala n. pr. v Sketovi Slovstveni čitanki za gimnazije (I. izdaja 1893), v Ilešičevem Cvieču slovenskoga pjesništva 1906, pa tudi že v Levstikovih izdaji Vodnikovih pesmi 1869. Med literaturo pogrešam pod opombo 152 (k Prešernovemu Povodnemu možu) Robičevo razpravo Motiv prevzetne deklice v Prešernovih Poezijah v Lj. zvonu 1929, 406; glede rokopisov prvih Slomškovih pesmi pa je opombo 142 treba popraviti v tem smislu, da se ti rokopisi hranijo v Študijski knjižnici v Mariboru.

S temi opozoritvami nočem študiji zmanjševati pomena in cene. Potrebno se mi je zdelo samo, da njeno ceno primerno omejim: dobra je glede splošne karakteristike dobe in več ali manj tudi glede karakteristike pisateljev, katerih delo je avtor upošteval v celoti ali pa vsaj v zadostnem obsegu, zlasti še, če so ti pisatelji kot napovedovalci novega časa deležni njegove posebne pozornosti, kakor n. pr. Modrinjak in Jarnik; manj zanesljiva in deloma potrebna korektur pa je glede pisateljev, ki jih je obdelal avtor bolj na hitro ali pa se jih samo dotaknil, ker so mu bili odmaknjeni bodisi časovno bodisi kot idejni in stilni zamudniki, kakor sem skušal pokazati to zlasti pri Volkmerju.

Janko Glaser.

ILEŠIĆ FR., HRVATSKA DOBROVOLJA I POPEVKA OD KMETSKOGA STALIŠA PREŠTIMANJA. Zagreb 1938. V. 80. 38 str.

V brošuri je med drugim govor o Volkmerju in o slovenskih narodnih zdravicah, zato je potrebno, da opozori nanjo tudi naš Časopis. Povod zanjo sta dala članka zagrebskega univ. profesorja Fr. Fanceva »Hrvatska dobrovolja u popijevkama, zdravicama i napitnicama

prošlih vjekova« (Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. 31, 1937, str. 66—165) ter »Kmet-muž u hrvatskoj dopreporodnoj poeziji« (Savremenik XXVI, 1937, 425—32), v katerih skuša Fancev na podlagi starega kajkavskega pesemskega gradiva pokazati, kako je kajkavska poezija v dobi pred preporodom bila tesno povezana z ljudstvom ter vsebovala »vrlo mnogo demokratskih crta« (Savremenik 1937, 427); predvsem opira to svoje mnenje na pesem »Od kmetskega stališa preštimanja«, ki jo je po njegovi navedbi »prije god. 1823, u saradnji s jednim štajerskim župnikom, ispjevao zlatarski župnik Ladislav Forko« (ib. 431), ter na razne pesmi o hrvatski »dobrovolji«, katero smatra Fancev za značilno posebnost kajkavskih Hrvatov. Ilešić ugotavlja, da pesem »Od kmetskega stališa« po svojem izvoru sploh ni kajkavska, ampak da je to Volkmerjeva »Hvala kmetičkega stana«, ki jo je Forko samo jezikovno prilagodil kajkavščini, na novo in iz svojega pa ji dodal samo eno kitico. Da je res Volkmerjeva pesem služila kot predloga kajkavski in ne obratno, dokazuje kronologija zapisov: medtem ko je zapis kajkavske verzije iz l. 1823., je bila Volkmerjeva pesem l. 1807., torej 16 let prej, v knjižici »Hvala kmetihkega stana ino tobazhie trave« že natisnjena, nastala pa je verjetno že pred tem, morda že l. 1795., kakor je datirana v Cvetkovem prepisu, ki se hrani v rokopisni zbirki Zgodovinskega društva v Mariboru. Še bolj pa govori za prioriteto in izvirnost Volkmerjeve »Hvale« metrična analiza, ki kaže, da je Volkmerjeva pesem metrično pravilnejša ko kajkavska, kar bi bilo nemogoče, če bi kajkavska verzija bila prvotna in Volkmerjeva posnetek. Tudi med zdravicami, s katerimi Fancev označuje hrvatsko »dobrovoljo«, je ugotovil Ilešić s citati iz Štreklja nekaj takih, ki so po svojem nastanku pač slovenske, pa so se razširile tudi med Hrvate — kakor se je obratno n. pr. hrvatska »Nikaj na svetu lepšega ni« razširila med Slovence. Pri tesnih stikih, ki so vladali med vzhodno Štajersko na eni ter Medjimurjem in Zagorjem na drugi strani, je tako medsebojno vplivanje popolnoma naravno in niti najmanj ne preseneča.

Da je te Ilešičeve ugotovitve Fancev v Hrvatskem dnevniku 5. in 6. maja 1938 v celoti zavrnil in način, kako je to storil, človek, ki vidi smoter in smisel znanstvenega dela v iskanju resnice, težko razume.

Janko Glaser.

MURKO M., ROZPRAVY Z OBORU SLOVANSKÉ FILOLOGIE. Uspořádal J. Horák. V Praze, 1937. V. 8°. 619 str. (Práce Slovanského ústavu v Praze. Sv. IV.)

Kot nekoliko zakasneli častni dar k petinsedemdesetletnici svojega predsednika je »Slovanský ústav« v Prazi izdal ta obsežni zbornik najvažnejših Murkovih razprav iz področja slovanske literarne zgodovine in zgodovine slavistike. Pri tem so ostale popolnoma izven okvira obsežne Murkove študije iz področja slovanskega narodopisja, ki mu je Murko od vsega početka posvečal mnogo pozornosti in ki ga je nazadnje skoro popolnoma okupiralo. To omejitve motivira urednik v svojem lepem uvodu, v katerem na kratko osvetljuje Murkovo delovanje na področju slavistike. Saj je bil vprav Murko kakor redko kdo drugi poklican, da obdela posamezna poglavja iz zgodovine slavistike: v Miklošiču, svojem učitelju, je imel pred očmi živo pričo klasičnih početkov svoje znanosti, ki je segala nazaj v čase svoje heroične dobe ob Kopitarju, sam pa je s svojim nad petdeset let obsegajočim znanstvenim delovanjem bistveno pripomogel k temu, da je slavistika stopila iz nekoliko ozkega kroga nekake antikvarične, filološke, katedrske discipline s tem, da si je pridružila še dvojce disciplin, literarno zgodovino in narodopisje, ter s tem neprimerno bolj neposredno posegla v življenje slovanskih narodov. Tako postaja ta knjiga ne samo nekaj zgodovinskih kompendij in pregled problemov, ki so to disciplino ustvarjali in gibal, ampak tudi naravnost brevir za vsakega mladega učenca slavistike, za vsakogar, ki ga zanima vprašanje, kakšen duh je nekaj razgibal to, kar imenujemo »slovanstvo«.

Miklošič je ne samo nadaljeval Kopitarjevo delo na polju slavistike, izvršil marsikaj, kar je njegov učitelj samo načel, ampak je obseg slavističnih študij tudi na široko raztegnil: s svojimi študijami o slovanskih osebnih in krajevnih imenih, o sintaksi, o turških elementih v Slovanom sosednjih jezikih itd. Da je glede literarne zgodovine zavzemal nekoliko skept-

tično, skoro že odklonilno stališče, za to je mnogo razlogov. Metoda slavističnega študija je bila takrat v ozki odvisnosti od metodike klasične filologije, že zato, ker je morala jemati v roke klasične avtorje, v katerih se nahajajo najstarejša poročila o Slovanih. Splošna historična usmerjenost je nujno težila za tem, da treba najprej zanesljivo, znanstveno izdati najstarejše slovanske tekste, kar je bil seveda v prvi vrsti filološki problem. In enako je bilo tudi zanimanje za narodopis v prvi vrsti zgodovinsko usmerjeno: iz današnjega stanja bi se naj dobili podatki za razmere v davni preteklosti, tako da ni prav nobeno čudo, če so v nerazumljivih refrenih in pripevkih narodnih pesmi iskali in tudi našli imena nekdanjih slovanskih idolov. Poleg tega pa si ne smemo zatajiti, da v dobi početkov slavistike, za časa Dobrovskega, Šafaříka in Kopitarja, med Slovani še ni bilo imen, ki bi se v literaturi lahko merila z reprezentanti svetovnih literatur. Spomnimo se samo imen, kakor so Mickiewicz, Puškin in Prešeren, ki so takrat šele doraščali. Kako je Kopitar sodil o Prešernu, nam je prav dobro znano, kako je Miklošič sodil o Vrazu, če ga je na pr. primerjal z Mickiewiczem, si brez težav lahko mislimo. Dejstvo, da si je slavistika prej priborila mednarodno veljavo ko lepe slovanske književnosti, je tudi za njih postalo usodno, ker so si le s težavo pridobile ugled in pozornost pri slavistiki sami.

Starejši generaciji slavistov je postanek lepih slovanskih književnosti bil preblizu; težko je bilo za njo znanstveni objekt opazovanja to, kar je sama doživljala. Drugačna pa je bila stvar z mlajšo generacijo, ki je to literaturo dobila že kot dediščino, za katero je torej že bila neke vrste historični objekt. Tako je v razvoj slavistike posegla kot važen element časovna distanca. Mnogo je k temu pripomogel tudi razvoj pozitivistične literarno-zgodovinske šole v Rusiji, kjer je realistično gledanje na narod in njegove potrebe na mesto romantičnega občudovanja narodnega blaga postavilo njega znanstveni študij, kjer je šola Bělinskega vso literaturo, tudi starejšo, študirala s filozofskih in socioloških vidikov. Višek je ta šola dosegla z A. N. Pypinom in A. N. Veselovskim, ki sta bila v Rusiji Murkova učitelja, drugi posebno na polju primerjalne književnosti. Toda še predno je prišel pod neposredni vpliv ruske literarnozgodovinske šole, je imel že na Dunaju (od 1880) kot visokošolec v germanistiki dva sijajna učitelja nemške literarne zgodovine: za starejšo dobo R. Heinzela, za novejšo E. Schmidta. Posebno E. Schmidt je bil med onimi, ki so literarno zgodovino pri Nemcih vzeli iz rok filozofov (Haym!) in jo s svojim delom in s svojimi sijajnimi uspehi na tem polju legitimirali kot samostojno disciplino. Tako je Murko dobro pripravljen prišel v Rusijo, kjer je sicer utonil v študiju srednjeveške literature, a si vendar ohranil bister pogled za sodebno duševno in družabno življenje takratne Rusije. O tem priča njegov spis »V provinciji na Ruskem«, ki ga je prinesel Ljubljanski zvon 1889, ki pa še danes, po petdesetih letih, ni izgubil svoje cene in aktualnosti. Ta začetek je značilen za Murkovo življenjsko delo, v katerem se venomer in na čudovit način združuje delo resnega znanstvenika, ki sine ira et studio študira znanstvene probleme, ter budnega sodobnika, ki z bistrimi očmi in odločno besedo spremlja dogodke svojega časa. Bolj ali manj odseva ta mnogostranost tudi iz tega zbornika, v katerem so izbrane priče njegovega znanstvenega dela.

Članki v zborniku niso priobčeni v onem časovnem redu, kakor so nastali, njih vrsto določa marveč časovna zapovrstnost obravnavane vsebine. Tako imamo na prvem mestu članek o Kopitarju in Vuku, ki ga je prinesel Ljubljanski zvon 1908, toda znanje med Kopitarjem in Vukom se je začelo že l. 1813. Članek obravnava zanimivo poglavje iz dobe sodelovanja med Slovincem Kopitarjem in Srbom Vukom, ki je postalo v najnovejšem času, odkar so prišla nova Kopitarjeva pisma na svetlo — prim. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 1938, str. 133—150 — zopet aktualno. V isti krog spadata govora ob prenosu Vukovih in Kopitarjevih zemeljskih ostankov z Dunaja v domovino l. 1897., ki sta svoj čas izšla iz Knezovi knjižnici IV.

Kopitarju sledi klasična postava Miklošiča, o kateri govorita dva članka. Prvi obravnava samo njegova mladostna leta do vstopa v dvorno biblioteko na Dunaju, par

tednov pred Kopitarjevo smrtjo. Drugi je obširen nekrolog, ki ga je Murko po Miklošičevi smrti napisal za Letopis Matice slovenske 1891.

Tretji v tej klasični vrsti dunajskih slavistov, ki so uresničili nekdanjo Kopitarjevo željo, da bi Dunaj postal središče slavističnih študij, je V. Jagić, ki ga je Miklošič že kmalu določil za svojega naslednika in mu desetletja utiral pot na razne slavistične stolice, nazadnje na dunajsko. Murko mu je posvetil obširen nekrolog. Z Jagićem pa se začneja tudi že nova doba slavistike, ki jo inavgurirajo njegovi učenci, med njima V. Oblak in sam Murko. V. Oblak izpolni davni sen Ž. Popoviča in študira na licu mesta macedonska narečja, da reši sekularni problem slavistike, vprašanje izvora starega cerkvenoslovanskega jezika. Toda temu najljubšemu Jagićevemu učencu ni usojeno dolgo življenje. Murko, njegov prijatelj in vrstnik, mu je moral napisati nekrolog, ki ga je najprej prinesla Knezova knjižnica VI in ki je pregled slavističnih problemov one dobe. Ta pregled dobro dopolnjujejo članki o J. K. Jirečku, Fr. Pastrniku, M. Šreplu in K. Štreklju.

Murko sam pa je že priča in otrok nove dobe v slavistiki. Značilno je, da mu je že sam Jagić za habilitacijo nasvetoval literarnozgodovinsko temo, kar je bilo za ono dobo skoro nezasiščana novost. Toda Murko je ob tej priliki napisal svoje klasično delo o nemških vplivih na početke češke romantike in ž njim, kakor tudi s svojim poznejšim delom sijajno legitimiral literarno zgodovino kot samostojno slavistično disciplino. In nobene sledi kabinetskega učenjaka ni bilo več na njem, ko je jahal po Balkanu in s fonografom nabiral srbskohrvaške narodne pesmi, da dobi zanesljivo podlago in gradivo za njih znanstveni študij.

Za njegovo široko razgledanost v slavistiki pa imamo v tem zborniku še štiri pomembne priče, štiri predavanja o prilikah, ki pomenijo viške njegove znanstvene in življenjske poti: 1. nastopno predavanje »O slovanski filologiji v Nemčiji« na univerzi v Leipzigu, kjer je 1917 postal Leskienov naslednik, 2. članek »Bistvo in naloge nemške slavistike« (1928) o priliki, ko sta nemška slavista H. F. Schmid in R. Trautmann izdala svojo brošuro z enakim naslovom, 3. uvodno predavanje ob otvoritvi novega slavističnega seminarja na univerzi v Pragi (1923) in 4. govor ob otvoritvi prvega kongresa slovanskih filologov v Pragi l. 1929.

Na koncu je še kot poseben oddelek pristavljenih pet člankov, ki jih veže skupna nota aktualnosti. »Prvi početki ruskega romana« so habilitacijsko predavanje na Dunaju l. 1897., ki ga je še isto leto v slovenskem prevodu prinesel Ljubljanski zvon. To je bil čas, ko je ruski roman na zapadu prišel naravnost v modo, pa je bilo mikavno, iskati njegove začetke. Članki: »Ime 'Jugoslavijska', »Idea zedinjenja Jugoslovancev v preteklosti« in »Čehoslovaki in Jugoslovani« pa so iz let 1927—29 ter obravnavajo, čeprav večkrat tudi s historične perspektive, pereča vprašanja naše sodobnosti. V vseh se kaže Murko z one tako simpatične strani, ki nam ga dela vedno tako našega, tako ljubeznivo domačega: mož s fundamentalnim znanjem spremlja z enako globoko ljubeznivo usodo lastnega naroda in njegovih sorodnikov v preteklosti in sedanjosti. Isto opazimo tudi na zadnjem članku »Misli k Prešernovemu življenjepisu«, ki ga je prinesel Ljubljanski zvon 1901 in ki je skromno pomaknjen na konec, ker obravnava čisto slovensko stvar. Članek je živ dokaz, kako živo in globoko je Prešernovo življenjsko delo, ki bo vsakemu slovenskemu pokolenju stavilo nove probleme in naloge.

Zbornik zaključuje podroben bibliografski seznamek vseh Murkovih spisov, segajoč do »rede l. 1937.

Če jemlje Murko danes to lepo knjigo v roke, bo pač vesel, da se svoje dni, ko je namerjal svoje korake v slavistiko, ni dal ustrašiti skeptičnemu odsvetu: »Kaj boste v slavistiki, saj so vsi važnejši stari teksti vendar že izdani!« Tako je sam postal vreden naslednik svojih velikih prednikov, ki jim je v tej svoji knjigi postavil tako lepe spomenike. Prav ob tej knjigi pa se nam zopet zgane davna želja: mož, ki je bil ne samo priča, ampak v prvi vrsti sodelavec in borec ob razvoju slavistike na prehodu iz XIX. v XX. stol., bi nam naj napisal svoje spomine. Saj ima nam vsem, posebno pa najmlajši, slovenski generaciji

slavistov, povedati toliko zanimivega, toliko poučnega. Njegovi »Spomini na Ptuj«, ki jih je priobčil prav naš Časopis (XXVIII, 1933, str. 67—82), so krivi, da željno pričakujemo nadaljevanje.

J. Glonar.

ŽUPANČIČ OTON, DELA. IV. (Članki, govori, ocene, eseji. Uredil Josip Vidmar.) Ljubljana. Akademsko založba, 1938. 8°. 196 str.

Glavni poudarek in pomen knjige je v njenih mislih in pripombah o umetnosti in umetniku, vendar se dotika Župančič mestoma v njej tudi vprašanj, ki spadajo v področje zgodovine, zlasti pa narodopisja.

Govorec o Kotnikovem Andreju Schusterju Drabosnjaku, ki je izšel l. 1913, kot ponatis iz našega Časopisa, označuje pisatelj s toplimi besedami usodo tega koroškega pevcu in njegovega dela, ki ob njem sicer »krasoslovca ne bo užitka« (str. 49), ki pa se mu zdi dragoceno kot izraz slovenske misli na Koroškem in simbolično za usodo tamkajšnjega slovenstva.

Spominja se Drabosnjaka tudi ob Kosijevem Božidarju Flegeriču (Maribor 1913), ki ga označuje kot zanimiv donos za »psihologijo našega naroda in njegovih pokrajin« (str. 52). Kot posebnost štajerske zemlje ugotavlja ob njem presrečno in intimno razmerje, ki vlada ali je vsaj svoj čas vladalo tu med narodom in njegovimi pevci. »Poglej Volkmerja, Slomska, Orožna: nikjer se ne vzpné pesniški duh visoko, oblika povsod kolikor toliko okorna, a pri vseh čutiš nekaj domačega, naravnost k ljudem se obračajočega... Nekaj od starih rapsodov se jih drži« (str. 50). Mimogrede načtenja v tej zvezi vprašanje, ali se ne kaže to nagnjenje morda tudi pri Aškercu in ali ni tega pesnika prav to nagnjenje zavajalo »neprestano iz kroga čiste poezije v dan in aktualnost« (str. 51). V tej zvezi in s tega vidika bi jaz vprašanje zanikal. Tista aktualnost, ki je po njej stremel Aškerc, je iz domače zemlje vzniknila pač le v neznatni meri; v bistvu ji je bila in ostala tuja, tako da prav tiste intimnosti, ki se Župančiču za štajerske pevce zdi značilna, Aškerčevi pesmi po večini manjka. Kar ima Aškerc skupnega z drugimi štajerskimi pisci, po mojem mnenju ni toliko vsebinska aktualnost, ampak bolj to, da je izrazil realist po obliki. Ta za štajersko literarno oblikovanje nedvomno značilna poteza je pri Aškercu tako močna, da je njegovim pesmim marsikje — kakor že poskusom raznih starejših pevcev, n. pr. Volkmerja in Lipolda — naravnost v škodo, ker jih dela prozaične.

S posebno ljubeznijo govori Župančič na več mestih o narodni pesmi, tako naši kakor srbskohrvatski, zlasti v poročilih o Pravljičah Milčinskega in o Izbranih narodnih pesmih hrvatsko-srbskih Branka Vodnika. V zvezi s temi zadnjimi izraža upoštevanja vredno misel, da bi »morali poznati oboje, i slevenske i te narodne pesmi že izza mlada« kot skupno zapuščino naših pradedov, »ki bi morala biti naši čustveni izobrazbi, kar je bil Grkom Homer« (str. 43—44).

Kot potrdilo znanstvenega dela z vidika splošne kulture zasluži omembo članek Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, v katerem Župančič poudarja pomen, ki ga ima delo znanstvenika, predvsem jezikoslovca in zgodovinarja, tudi za ostale kulturne delavce, posebej še za pisatelja: s tem, da znanstvenik s svojimi dognanji sega v globino in navezuje na preteklost, ustvarja oziroma soustvarja tisto domačo duševno atmosfero, »v kateri edino je tvoren dobro in ugodno, ker diha samo v nji na vsa pljuča, vdihava tradicijo in resničnost, izdihava bodočnost in sanje z resnico v sebi« (str. 73).

Lepo priznanje znanstvenemu delu — da bi ga to le tudi vedno bilo vredno!

Janko Glaser.

MESESNEL FRANCE, JANEZ IN JURIJ ŠUBIC. Ljubljana 1939. Založba »Ivan Grohar«. 4°. 259 strani s 135 slikami in 17 prilogami (16 v barvah). (Knjižnica Narodne galerije. III.)

Naša umetnostna zgodovina, ki ji poleg literarne zgodovine gre prvenstvo v današnji

naši historiografiji, se je z monografijo o bratih Janezu in Juriju Šubicu, dveh mejnikih v razvoju slikarstva na Slovenskem, pomnožila za novo temeljno delo.

V njem je podal spomeniški konservator dr. France Mesesnel življenjepis obeh slikarjev in podrobno analizo njunih del. Mladost v družini cerkvenega slikarja v Poljanah in prvo slikarsko šolanje pri Wolfu je obdelal za oba skupaj, nato pa spremlja umetnostna pota vsakega brata posebej: Janeza v Benetke in Rim, na Dunaj, v Prago in Kaiserslautern, Jurija pa na Dunaj, k vojakom, v Atene, Pariz in Leipzig. Umetniško ustvarjanje vsakega je ponazoril s prilogami in slikami ter s temi podal spremljevalce interpretacijam slikarskih del obeh bratov, katere se na koncu strnejo v ugotovitvi, da je starejši Janez »zaključil dobo slovenskega slikarskega idealizma«, mlajši Jurij pa »ustvaril izhodišče za nove generacije« (str. 254) ter »omogčil Vesela in z njim vso skupino slovenskih impresionistov« (str. 252). Jurij, ki je obratno od Janeza deloval tudi v Podravju, je v ptujskih risbah, izdelanih za »Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild«, razodel »vso pramoč starodavne tradicije« (str. 238).

Knjiga je pisana tekoče, sodbe so stvarno utemeljene in jasnost v analiziranju posameznih slik se prijetno loči od intelektualiziranja ali shematiziranja, ki je zlasti umetnostnim poročilom in esejem žal pogosto lastno in po nepotrebnem otežuje umevanje. Mesesnelov način podajanja omogoča čitatelju, da avtorju spontano sledi in z njim sodeluje pri izoblikovanju obeh slikarjev: Janeza kot zadnjega tradicionalnega slikarja-obrtnika, ki živi kljub formatu trajno v okviru šole, in Jurija, ki se s temperamentom dvigne nad obrtnika, ko se zave svoje osebnosti in se povzpne nad konvencionalnost šole, mladostnih vplivov in javnega mnenja.

V svojih sodbah sledi avtor v veliki meri gledanju in izjavam obravnavanih slikarjev samih, zato so mestoma morda nekoliko enostranske. Tako je n. pr. kulturna vloga kozmopolitskega Dunaja v sredi druge polovice XIX. stoletja postavljena pač prenizko; razumljivo je namreč, da kozmopolitski Dunaj narodušno zavednega slovenskega slikarja ni privlačil v tisti meri kakor drugačna Praga ali celo drugačni Pariz.

Zunanost (platnice po načrtu Ivana Göstla) in tiskarska oprema knjige sta solidni. Bolj praktično pa bi bilo morda, združiti slike v posebno prilogo; pri sedanjem načinu, ko so uvrščene med besedilo, pa bi bilo vsaj umestno, v slučajih, kjer sta besedilo in slika na različnih straneh, pri opisu slike tudi navesti, kje je objavljena.

Delo je plod daljšega zbiranja skoro po vsem evropskem kontinentu raztresenega gradiva o obeh bratih Šubicih; predstavlja priročno galerijo njunih slik in bo trajno služilo tako ljubiteljem naše upodabljajoče umetnosti kakor tudi njenim zgodovinarjem. Želeti bi bilo, da po njegovem vzorec dobimo biografije tudi drugih naših likovnih umetnikov.

Frano Baš.

PAX ET BONUM. Spominski listi, posvečeni sedemstoletnici minoritskega samostana v Ptuj. Izdal in založil minoritski samostan v Ptuj 1939. Tiskala Mohorjeva tiskarna v Celju. 8°. 174 str.

Namen knjige ni, izčrpno pokazati zgodovino oo. minoritov v Ptuj, temveč razgrniti samo nekaj slik o delovanju manjših bratov na naši zemlji, tako pravi p. Mirko Godina v uvodu, h kateremu spada tudi Fr. Terseglavov članek: Pomen katoliških redov. P. Godina, sedanji gvardijan, je te slike, ki jih je pregledal in za tisk pripravil univ. prof. dr. Fr. Stelè, razvrstil v tri poglavja. Prvo obravnava »minoritski red v svetu in med Slovenci«, drugo »minorite v Ptuj«, tretje minorite v Ptuj »ob sedemstoletnem jubileju«. Večino člankov je napisal p. M. Godina sam. V njih obravnava na kratko zgodovino štajersko-avstrijske minoritske province, posebej še zgodovino posameznih samostanov štajerske in zgodovino jugoslovanske minoritske province, ki ji sledi vrsta provincialov avstrijske, štajerske in jugoslovanske province v pregledu. Posebno zanimivi in važni pa so njegovi prispevki, ki se nanašajo na zgodovino minoritskega samostana v Ptuj in na razvoj ustanov, ki so ž njim

v zvezi (deško semenišče, župnije itd.). Proti stališču prelata Fr. Kovačiča skuša na podlagi stoletne tradicije, zgodovinarjev, kronistov in arhitektonsko-slikarskih sledov (to zadnje pač neupravičeno; prim. Steletova izvajanja in dognanja v ČZN 1933, 165) dokazati, da je treba leto 1239. priznati za leto ustanovitve minoritskega samostana v Ptuj. S tem podaja obenem tudi utemeljitev za sedemstoletni jubilej, ki mu je knjiga posvečena. Razen p. Godine so prispevali h knjigi tudi minorit dr. Jeronim Mileta, šibeniški škof, ki obravnava zgodovino minoritskega reda, Fr. Stelè s člankom o župniji Ptujška gora, L. Mlaker o pomenu minoritov v narodnem življenju Ptuj in Al. Remec o poslanstvu ptujskih minoritov med Slovenci. V jubilejno knjigo, ki naj bi podala čim pestrejšo in vsestransko sliko oo. minoritov, se dobro uvrščajo tudi zaključni prispevki: Dobrotniki minoritskega samostana v Ptuj (Avg. Kos), Ptujška ljudska šola v minoritskem samostanu (Styriacus), Dijaški dom v Ptuj pod upravo oo. minoritov (M. Gojkošek), Minoritski samostan in dijaška kuhinja v Ptuj (F. Alič), Samostanska dobrotelost (Ks. Meško) in Redbina. Cuffante (A. Smodič). Knjiga, ki jo krasijo številne, deloma prav posrečene slike (fotografije), nosi marsikomu tuje zvonec naslov, ki pa ni nič drugega kakor nekdanji pozdrav in geslo (mir in dobro) manjših bratov sv. Franciška Asiškega (gl. str. 31).

Škoda, da se ni izrabila pričujoča jubilejna knjiga tudi za izpopolnitev našega doseganega bežnega znanja o starejših kulturnih prilikah v ptujskem minoritskem samostanu, katere predstavljajo n. pr. studium generale, collegium, pesnik Solar, filozof Tyrnaberger ter prvi slavist med ptujskimi minoriti Vid Penn.

D r. A. T r s t e n j a k.

† SINKO JOSIP, MOJI SPOMINI. Sličice iz slovenskih narodnih borb pred in med vojno, 1937. Založil in izdal Vekoslav Spindler, novinar v Mariboru. 80. 35 str.

Pred svetovno vojno je bila najzavednejša slovenska občina na bivšem Spodnjem Štajerskem trg Središče, ki je s svojim doslednim in neustrašnim nastopanjem dosegla popolno slovensko uradovanje z vsemi oblastvi. Hrbtenico občinskemu odboru je tvoril pokojni Josip Sinko (1851—1922), čigar spomine je ob 15 letnici smrti izdal mariborski novinar Vekoslav Spindler.

»Moje spomine« je napisal sedemdesetletni Sinko tako rekoč ob zatonu svojega življenja. Najzanimivejši so spomini na mlada leta: Po dovršeni središki dvorazrednici je Sinko po tedanjem običaju stopil v tretji razred ljudske šole v Mariboru, nato je obiskoval en razred gimnazije, dovršil takrat dvorazredno realko in končno učiteljsko, na katerem so po novem šolskem zakonu sedeli vsak dan po devet ur v šoli in bili samo ob nedeljah popoldne pouka prosti. Bistri deček si je že kot učenček prihranil vsak teden pet krajcarjev, da si je mogel kupiti Slovenskega gospodarja, ki ga je skrivaj čital. Kot učiteljskičnik je mnogo občeval z urednikoma Slovenskega naroda Tomšičem in Jurčičem ter z njima delal izlete v okolico. Pri učitelju petja Ivanu Miklošiču so peli slovenske pesmi ter so s pevske točkami nastopali ob raznih prilikah.

Kot podučitelj je Sinko najprej služil pri Sv. Miklavžu pri Ormožu za 30 fl letne plače, pozneje pa kot učitelj v Središču, a se je po devetih letih odpovedal službi in se popolnoma posvetil svojemu posestvu in javnemu delu v občini. Bil je štirinajst let načelnik krajnega šolskega sveta ter je dosegel razširitev središke šole v šestrazrednico, dasi tega organizacijski načrt ni predvideval. Občinski svetovalec je bil Sinko 12 let, nato pa polnih 20 let župan. Vse gospodarske organizacije v Središču in spodnjem ormoškem okraju so imele v njem svojega iniciatorja, organiziral je vsakoletne županske shode, med vojno pa je odvrnil marsikatero nevarnost od svojih občanov. Njegov odločni nastop mu je zameril koncipist ptujkega okrajnega glavarstva Ljubljčan Egon von Schrey, ki ga je spravil celo na zatožno klop. Obtožen radi pregreška po § 3 cesarske naredbe z dne 25. julija 1914, šte. 154 drž. zak., češ da je ogrožal vojaške interese monarhije, je bil po dveh razpravah oproščen (Vr VII 756/14 mariborskega okrožnega sodišča).

Sinkove spomine glede postopanja oblastev proti našim županom ob začetku svetovne

vojne naj izpopolnimo z ugotovitvijo, da je enaka usoda doletela tudi druge občinske predstojnike. Radi istega »delikta« se je moral zagovarjati n. pr. Ivan Crahar iz Hajdine (Vr VII 811/14), pred izjemnim sodiščem pa sta radi hudodelstva zlorabe uradne oblasti bila obtožena Ludvik Postrak iz Moravcev (Vr VII 789/14) in Henrik Irgolič v Sodincih (Vr VII 773/14), ker sta baje nepravilno priporočala ljudi za podporo. Vendar so bili vsi oproščeni; imeli pa so kljub temu veliko škodo ne le na ugledu, ampak tudi na stroških za branilce.

Škoda je, da spomini niso obsežnejši, posebno za zadnja leta pred vojno, ko se je Šinko kot podpredsednik Narodne stranke udeleževal tudi v političnem življenju. N. I. V.

TANC ANTON, KRONIKA DELAVSKE KULTURE V MARIBORU. Prispevek k jubilejni kulturni razstavi Maribor 1918—1938. Založila mariborska »Vzajemnost«. 1938. 8°. 63 str.

V priložnostni knjižici, izdani ob sedemdesetletnici, odkar je bilo ustanovljeno v Mariboru prvo delavsko izobraževalno društvo (1868), kot donesek za proslavo dvajsetletnice Jugoslavije, je skušal avtor v glavnih obrisih očrtati udejstvovanje mariborskega delavstva od početkov do danes: predvsem na kulturnem, vzporedno s tem pa tudi na športnem in telovadnem ter na združnogospodarskem področju. Zaradi pomanjkljivosti društvenih arhivov je zlasti za starejšo dobo bil mnogokje navezan na ustne informacije — od tod mestoma netočnosti in vrzeli. Kar se poroča n. pr. na str. 11 o Reslu, se ni zgodilo l. 1897., ampak deset let pozneje, ko so se prvič vršile volitve na podlagi splošne in enake volilne pravice. Več izčrpnosti in jasnosti bi si želeli predvsem o tem, kako so namesto predvojnih organizacij — do 1872 nemško-slovenskih, pozneje teoretično sicer internacionalnih, dejansko pa nemških — po vojni deloma nastale nove, deloma pa se stare preosnovala; saj je v tem oziru v zadnjih dveh desetletjih ravno na kulturnem področju bilo izvršeno brez dvoma delo, ki ga zgodovinar ne bo smel prezreti.

J. Glaser.

REISMAN AVG., IZ ŽIVLJENJA MED VOJNO. Avstrijska sodišča. Maribor 1939. Ponatis iz »Delavske Politike«. Sestavki so izšli v listu v poletju in jeseni 1938. 8°. 66 str.

Je to zbirka drobnih spominov, kako se je uveljavljal pisatelj kot praški študent, sodni pripravnik in advokatski koncipient med svetovno vojno, ko je bil sicer v zaledju, toda na fronti narodnostnih bojev. Poleg čisto osebnih doživljajev je mnogo podatkov za kulturno in politično zgodovino onih časov, zlasti za sodne razmere na naši severni meji in za preganjanje Slovencev l. 1914. Njegov poziv po zbiranju gradiva tudi na tem polju je vreden uvaževanja.

A. D.

»JADRAN« 1919—1939. Izdalo in založilo ob svoji 20 letnici društvo »Jadran«. Maribor. 4°. 13 str. in 2 slike.

Knjižica vsebuje razne spominske članke, ki se vsi tičejo problema Primorcev: predvsem življenja, dela in pomena emigrantov, ki so se po vojni zatekli v naše kraje, posebno v Maribor, pa tudi usode tistih, ki so ostali v svoji stari domovini. Žal so članki po večini vse preveč splošnega in samo idejnega značaja. Zgodovinar bi si želel v njih več konkretnih podatkov, tako glede društva samega kakor tudi glede emigrantov sploh: koliko in od kod so prihajali, kod so raztreseni, v kakšnih poklicih živijo in kakšen je njihov vpliv na novo okolico in obratno. Kot vir imajo take spominske publikacije pomen samo, kolikor je v njih podrobnih stvarnih navedb.

A. D.

SPOMENICA OB 15 LETNICI JADRANSKE STRAŽE V MARIBORU. 1924—1939. Uredil Janko Pirc. Izdal oblastni odbor Jadranske straže v Mariboru. Maribor 1939. 4°. 48 str.

Lepa, s številnimi slikami opremljena spominska publikacija vsebuje poleg dveh uvodnih člankov, Lipoldovega o pomenu organizacije za obmejni Maribor in Vrabčevega o stikih

Maribora z Jadranom v preteklosti, poročila o delovanju in ciljih oblastnega ter 13 krajevnih odborov, o katerih daje tako glede kronološkega razvoja kakor glede krajevnih razširjenosti dober pregled. Razmah organizacije izpričuje zlasti število podmladkarjev na šolah (okoli 23.000 v 243 edinicah), njeno uspešno praktično delo pa lastni dom v Bakru, ki je važen činitelj za krepitev naših stikov z morjem.

A. D.

II. CELJSKI KULTURNI TEDEN. Izdal odbor CKT. Celje 1939. M. 8°. 42 str. + inserati.

Kakor že za l. 1938., ko je bil celjski kulturni teden prirejen prvič, so prireditelji izdali tudi letos posebno priložnostno knjižico, ki poleg uvodnih in pozdravnih besed ter vzporedov za posamezne prireditve (komorni koncert, razstava slikarja Sirka, literarni večer, koncert mladinske pesmi) vsebuje dva članka (dr. Fr. Šijanec, Slikar Albert Sirk; dr. L. Legiša, Delež našega vzhoda v novejšem slovenskem leposlovju) ter besedila pesmi, ki so bile na programu obeh koncertov. Zamišljena je publikacija torej kot nekak kulturni vodnik in posredovalec, ki naj bi pospeševal stik med nastopajočimi umetniki in sprejemajočim občinstvom. V načelu gotovo hvalevredna zamisel — vendar bi morala biti, če naj bi svojemu namenu res služila, izvedena bolje in skrbneje. Ni treba, da se znana Slomškova »Leži, leži ravno polje« ali Lipoldova »Plavarska« označujeta kot narodni pesmi, naravnost napačno pa je, če se n. pr. »Ushli cvet«, ki ga je l. 1888. objavil v Lj. Zvonu L-j. (A. Ušeničnik). pripisuje Gregorčiču, Kettejeva »Na poljani« pa Župančiču. Tudi so pesmi na mnogih mestih skažene; deloma zato, ker niso tiskane v prvotni, pesnikovi obliki (kar bi pri objavi brez melodij bilo pravilno), ampak v skladateljevi prireditvi, deloma pa tudi zgolj iz nepazljivosti (n. pr. »Jurij in kača Belouška«, »Mak«). Legišev člančič je kljub pravilni osnovni misli — da uspeva na naših tleh samo slovenska umetnost — premalo tehten in stvaren ter si po nepotrebnem pomaga z retoriko.

Določneje je povedal isto misel — dasi obrnjeno: da slovenska kultura bivše Spodnje Štajerske zgovorno izpričuje slovenstvo te zemlje — dr. Makso Šnuderl v svoji »Besedi o naši kulturi«, s katero je otvoril celjski literarni večer. Omenjam ta govor kot dopolnilo k naši knjižici, čeprav ni izšel v njej, ampak v celjski Novi dobi 5. maja 1939.

J. Glaser.

ZERJAV ALBERT, SODOBNI ZGODOVINSKI POUK. Izbrana poglavja iz posebne didaktike zgodovinskega pouka na ljudskih, meščanskih oziroma nižjih srednjih šolah v teoriji in praksi. Ljubljana 1937. Založila Šolska matica. V. 8°. 183 str.

Pričujoča knjiga je zanimiv dokument, ki nam odkriva gledanje domačega pedagoga na probleme našega zgodovinskega pouka. Spis je namenjen učiteljski javnosti in se opira deloma na praktične izsledke pisatelja, v mnogo večji meri pa na obilno strokovno nemško in deloma češko literaturo. Pisatelj je knjigo razdelil na dva dela. V prvem zelo obširnem delu večidel teoretsko razmišlja o osnovah zgodovinske vede in njenega pouka, kratek praktični del knjige pa vsebuje nekaj sestavkov, kakršne naj bi menda imela moderna zgodovinska šolska knjiga. Ob sklepu je dodan seznam znanstvenih in poljudnih zgodovinskih del ter domačih zgodovinskih povesti in romanov.

Avtor kritizira naš zgodovinski šolski pouk, kakršen se zrcali v učnem načrtu in v šolskih učbenikih, in stavlja svoje predloge. Iz navedenih osnov ugotavlja nevzdržen položaj dosedanjega pouka in nujno zahteva njegove reforme. Predvsem nastopa proti bujno razviti frazeologiji v učbenikih, ki predstavljajo le nekak izvleček znanstvene knjige in upoštevajo skoraj samo politično zgodovino. Proti temu zagovarja avtor depolitizacijo šolske zgodovine, ki se naj bolj ozira na gospodarstvo in kulturo, zlasti še na zgodovino človekovega dela, njegovih strojev in drugih iznajdb. Šolska knjiga bodi zanimiva in mladinska, obenem pa tudi delovna, to se pravi, da naj v nasprotju z dosedanjim knjigo, ki učencem ne nudi skoraj nobenega pravega delovnega gradiva za kolikor toliko samostojno obdelavo, opusti vse to, kar

more ugotoviti učenec sam. Ti nazori so v splošnem pravilni, vendar pa je zahteva, da mora šolska knjiga vse pojme obširno pojasniti (n. pr., kaj je posvetna oblast, kaj cerkvena nadoblast itd.), pretirana. Marsikje je kljub neprikladnim knjigam in neprimernemu učnemu načrtu zgodovinski pouk zelo zanimiv in ploden, ker je učitelj na mestu. Pač daje Žerjav tudi njemu mnogo napotkov, kako naj v šoli postopa na raznih stopnjah. Avtor želi od nje ga predvsem sposobnost, da zna tako pripovedovati, da bo ves razred dogodke doživljal; a to utegne voditi do pretirane epike in maličenja dejanskih zgodovinskih dogodkov. Sicer pravi avtor sam, da mora biti tudi šolska zgodovina vedno in povsod v službi objektivne resnice, toda prepada med teorijo in prakso žal ni znal premostiti. O tem priča najbolj zgovorno praktični del njegove knjige, kjer so drastični primeri take zgodovinske epike (n. pr. Ljudevit Posavski se pripravlja na upor proti Frankom). Taki in podobni sestavki ne spadajo v učbenik, pa tudi ne v zgodovinsko čitanko, kajti zanimivih zgodovinskih virov imamo na pretek, samo poiskati jih je treba.

Avtorju je treba priznati izredno marljivost pri spisovanju te knjige, vendar bi bil opravičil koristnejše delo, ako bi bil mimo teoretiziranja in igranja s pedagoškimi verbalizmi, s katerimi je okrasil tudi nekatere svoje diagrame, sledil tisti uspeli praktični poti, ki jo je nastopila n. pr. Milica Stupan s svojim »Slovenskim ozemljem«.

R. S a v n i k.

PASCHINGER VIKTOR, LANDESKUNDE VON KÄRNTEN. Klagensfurt 1937. V. 8°. 344 strani s 110 slikami in prilogi v tekstu.

To je na novo predelana in razširjena regiografija Koroškega, katere 1. izdajo so 1923 obdelali F. Lex, V. Paschinger in M. Wutte. Novo izdajo je priredil Paschinger sam. V njej je podana klasična geografska enota s svojim položajem, fizikalno- in antropogeografskimi osebinami ter sodobnim kulturnim stanjem.

Avtor je imel za svoje delo na razpolago znanstvene sodobne izsledke nemške in slovenske (po Melikovi Sloveniji) povojne geografije o deželi, ki je dolgo stala v ospredju pozornosti obeh narodov, in končno ves aparat koroške deželne uprave in organizacije. Bogato razpoložljivo gradivo je uporabil pozitivno, obvladujoč ga vsestransko in izvajajoč iz njega zaključke v resumarnih dognanjih, dopolnjujoč jih s številnimi zemljevidi, skicami, diagrami in slikami. Izčrpno je izrabljena za dosego in v podkrepitev dognanj statistika, nazorno je podana kulturna razvojna smer zadnjega stoletja, kar je posebno važno za zgodovinarja, ki bo našel pri izraziti regiogeografski delovni metodi Paschingerja tudi sicer v knjigi važne podatke, predvsem pa zamisli. V celoti je Paschingerjeva geografija Koroškega delo, ki bo tudi za zgodovinarja ostalo vir za kulturne prilike Koroškega v času, preden je dežela postala sestavni del Nemčije.

V antropogeografskem in s tem tudi v narodopisnem pogledu podajajo Paschingerjevi podatki karakteristično sliko celotnega koroškega prebivalstva. Od 405.129 prebivalcev (po ljudskem štetju 1934) je bilo 91.2% katolikov, 8% evangeličanov, 0.5% brez konfesije. Med naborniki so 1930 ugotovili 0.4% analfabetov. Koroško prebivalstvo stanuje v 58.539 hišah, tako da je prišlo l. 1934. na posamezno hišo 6.9 ljudi, napram 7.1 l. 1923. Gostota prebivalstva v Spodnji Ziljski dolini znaša 39, Na Gorah 49, v Rožu 54, Podjuni 44, v Karavankah 17 na 1 km². Izmed mestnih selišč se razvija najhitreje Beljak, ki je od 1880 porastel za 66% proti Celovcu s 30%. Povprečna velikost kmetskega posestva na Koroškem znaša 28.6 ha; pod 2 ha meri 19.5% posestev, od 2—10 ha 31.4%, od 10—20 ha 18.5%, od 20—100 ha 26.8%, nad 100 ha 3.8%; pri tem je posestno kmetsko stanje že dalje časa precej stabilno. Kulturna ploskev dežele obsega 91% površine; od tega zavzemajo polja 13.5%, vrtovi 0.6%, travniki 9.8%, pašniki 23.6%, gozd 43.5%. Gozd je pretežno v privatnih in kmetskih rokah; 1930 je bilo 2.9% državnega gozda, 0.3% last javnih fondov, 2.5% občinskega in sreskega, 3% cerkvenega, 5.2% zadružnega, 5.9% fidejkomisnega in 80.2% privatnega gozda. Od 23.435 gozdnih posestnikov je posedovalo 24.4% posestnikov z manj ko 2 ha 1.3%, 44.4% posestnikov z 2—10 ha 14.2%, 18% posestnikov z 10—20 ha 15.4%, 11.8% posestnikov z

20—100 ha 26,20%, 1,1% posestnikov s 100—500 ha 12,4% in 0,3% posestnikov z več ko 500 ha 30,4% celotnega gozda. Od 18.313 obrti jih je polovica v območju Celovca in Beljaka. Postopne izpremembe glede sirovin koroške obrti in industrije (drage kovine, železo, svinec, les) so spremljale tudi izpremembe v pogonski sili (vodno kolo, lignit in šota, rjavi premog, vodna sila), slednja producira danes 19 HP električne energije na enega prebivalca. Prometno usmerjenost izven nemške države si delita Jugoslavija in Italija skoro v enaki meri: 1930 je šlo v Italijo 954.000 ton, v Jugoslavijo pa 987.000 ton, pri čemer vsebuje promet s Koroškega v Jugoslavijo mnogo tranzita za Italijo. Novi tujski promet razpolaga z okoli 50.000 posteljami, ki so poleg privatnih stanovanj na razpolago v 80 planinskih kočah ter 1280 hotelih, gostilnah in penzijah. Razčlenitev gospodarske strukture glede na narodnost je radi statistike po upravnih edinicah, ki ne sledijo narodnostni razširjenosti, nemogoča.

Pri obravnavanju narodnosti na Koroškem izvaja Paschinger nazadovanje koroških Slovencev (1910 21,2% vsega koroškega prebivalstva, 1923 10%, 1934 6,6%) iz nemško-slovenske kulturne skupnosti ter iz prometnega položaja posameznih krajev. Po našem mnenju je vplival na to še tretji moment, politični, ki se očituje v političnem opredeljevanju koroških Slovencev za Vindiše, kar ni slovenska kulturna, temveč nemška politična formacija. Vse tri imenovane činitelje je pospeševala enotnost dežele in v tisoč letih neprekinjeno nemško politično vodstvo.

Paschingerjeva regiografija Koroškega je nov primer znanstvene aktivnosti Celovca, čigar kulturni položaj in kulturna aktivnost je povezana predvsem s položajem glavnega mesta Koroškega. Maribor se po svojem političnem položaju sicer loči od Celovca; v ostalem pa nalikuje kulturna funkcija Celovca v okviru južnega obmejnega nemštva prirodni kulturni funkciji Maribora v okviru severovzhodnega obmejnega slovenstva. Kot kulturnemu središču Podravja in Pomurja pripadajo Mariboru podobne naloge kakor Celovcu kot središču Koroškega.

Franjo Baš.

ILEŠIČ SVETOZAR, SLOVENSKA ZILJSKA DOLINA. Planinski vestnik 1939, 149—166. Ponatis.

Avtor razprave o ziljanskem planšarstvu (GV 1931) je z deželopisnim očrtom Ziljske doline podal našemu planincu pregledno sliko najzahodnejše in pri nas zemljepisno in zgodovinsko najmanj poznane slovenske pokrajine.

Monografija je snovno in metodično pozitivna, umestno pa bi bilo, njena izvajanja dopolniti s poudarkom kulturnogeografskega položaja Ziljske doline v preteklosti in sedanjosti. Ziljska dolina od Podkloštra navzgor je bila do druge polovice XIX. stoletja izrazita periferna pokrajina, ki je živela v sebi zaključeno življenje; v tem je nalikovala Prekmurju, a bila nasprotje v vsej zgodovini prehodnemu Gosposvetskemu polju. Periferni položaj Ziljske doline je ohranil poleg številnih avtohtonih narodopisnih vrednot v dolini do danes tudi slovenski življenjski obratno od prehodnega Gosposvetskega polja, kjer je kulturni pritisk s severa slovenstvo v dobi modernega kulturnega življenja asimiliralo. Kulturnogeografski položaj Ziljske doline na eni in Gosposvetskega polja na drugi strani predstavljata ključ za razumevanje narodnostnega razvoja koroških Slovencev.

Franjo Baš.

KERENČIČ JOŽE, ZEMLJIŠKI ODNOSI V JERUZALEMSKIH GORICAH. Ponatis iz revije »Obzorja«, letnik 1938, štev. 1—12. Izdal, založil in opremil avtor. Maribor 1939. V. 8°. 47 str., 2 kartici, 3 diagrami.

Jeruzalemske gorice so pokrajina, kjer stopa nazorno pred nas eno najbolj perečih vprašanj slovenske zemlje, vprašanje zemljiških odnosov. V na pol fevdalnem posestnem položaju se domačin brez lastne zemlje in želar vedno teže preživljata s sezonskim delom na zemlji, ki je ravno v svojih najrodovitnejših legah večinoma last tujca in na kateri jima še ta kruh v vedno večji meri odjedajo poljedelski stroji. Vzporedno z vedno težjim življenjskim stanjem viničarja in želara pa pada tudi standard že itak maloštevilnega kmeta

radi nizkih cen poljedelskih proizvodov, vina in sadja ter radi naraščajočih izdatkov in dajatev. Propadanje ljudstva bi utegnila ustaviti samo temeljita zemljiška reforma.

Vse to ugotavlja avtor, toda ne kar na splošno, temveč na podlagi izčrpnega, z veliko skrbnostjo zbranega statističnega gradiva. Po kratkem zemljepisnem pregledu pokrajine poroča najprej o razdelitvi kultur v Jeruzalemskih gorica, kjer je l. 1936. od 6297,0 ha produktivne površine bilo 27,5% njiv, 21,7% vinogradov, 24% gozdov, ostalo pa obsegalo travnike, pašnike, vrtove in stavbišča. Potemtakem bi pokrajina ob normalni zemljiški porazdelitvi domačemu človeku lahko bila v blagoslov, toda njena zemlja pripada 1417 zemljiškim gospodarstvom. Med temi jih je 35 v rokah raznih ustanov, posebno značilno pa je, da biva le nekaj nad polovico (733 ali 52%) vseh lastnikov v Jeruzalemskih gorica, medtem ko bivajo ostali (684 ali 48%) izven svojega posestva. 566 od teh je iz bližnje okolice Jeruzalemskih gor, 77 iz ostale Slovenije oziroma Jugoslavije, 41 pa celo iz inozemstva (36 iz Avstrije, 2 iz Češke, po 1 iz Italije, Nizozemske in USA)! Pri tej posestni razdelitvi je važno, da imajo lastniki, ki bivajo izven Jeruzalemskih gor, v rokah skoraj 70% vseh vinogradov, 51% vrtov, 46% gozdov, 41% pašnikov, 38,6% stavbišč in 23,6% njiv. V posebni tabeli osvetljuje avtor te razmere še za posamezne katastrske občine, v drugi pa primerja medsebojno lastninsko razmerje z gostoto naseljenosti; ta je v Jeruzalemskih gorica zelo velika (120 ljudi na 1 km²). Posebna diagrama nam kažeta odstotno porazdelitev lastništva celotne produktivne površine oziroma vinogradske površine same na posamezne katastrske občine. So občine, v katerih imajo domačini komaj kak košček vinograda (n. pr. Radomerje in Gresovščak). V nadaljnjem raziskuje avtor v podrobnostih, od kod so lastniki, kako velika so njihova posestva in koliko odpade nanja posameznih kultur, zlasti pa vinogradov, ki so tu osnovna kultura. Glede lastništva ugotavlja, da ima od vseh vinogradov v Jeruzalemskih gorica gospoda 57,4%, 367 okoliških kmečkih družin 19,6%, 557 kmečkih družin iz Jeruzalemskih gor pa samo 23,0%. Zaradi boljše osvetlitve zemljiških odnosov se ozira tudi na zemljo lastnikov iz Jeruzalemskih gor v sosednjih naseljih. pri čemer se izkaže, da imajo lastniki iz teh sosednjih naselij v Jeruzalemskih gorica za 648,7 ha več zemlje kakor pa jo imajo lastniki iz Jeruzalemskih gor v sosednjih kmečkih predelih — brez dvoma tudi nezdrav pojav. Zaključna poglavja se bavijo s selišči v Jeruzalemskih gorica in z njihovo razdelitvijo na lastnike oziroma posestva.

Zasluzna razprava je izrazito statistična. Marsikateri podatek se ponavlja, čemur bi se bil avtor lahko izognil, če bi bil tabele nadomestil v večji meri z grafičnimi ponazoritvami. Preglednost razprave bi z njimi vsekakor pridobila. Škoda je tudi, da so se statističnim argumentom morali močno umakniti zemljepisni, ki bi razložili marsikaj iz svojstvene zemljepisne lege Slovenskih gor, a tudi historični, ki bi pokazali še bolj, ko to stori avtor, da so razmere v Jeruzalemskih gorica plod večstoletnega razvoja. V. Bohinec.

ŠAŠEL J. in RAMOVŠ F., NARODNO BLAGO IZ ROŽA. Izdalo (kot prilogo k Časopisu za zgodovino in narodopisje) Zgodovinsko društvo v Mariboru. Maribor 1936—1937. V. 8°. 121 str. (Arhiv za zgodovino in narodopisje. II.)

Gradivo, zbrano v tej publikaciji, je verno po govorici, običajni v Slovenjem Plajbergu, zapisoval dr. J. Šašel, po nasvetih in opombah univ. profesorja Fr. Ramovša še to in ono besedo, naglas, zvezo i. t. d. ponovno kontroliral in za njim večje odstavke na glas bral (str. 3). Prireditvev zapiskov v točni fonetični pisavi je prevzel prof. Ramovš.

Občina in fara Slovenj Plajberg leži visoko v bregu stisnjena na severnem pobočju Karavank na Koroškem in meji na Jugoslavijo od Ljubelja do Stola. Hiše in koče v teh dolih in dolcih so raztrošene, rod maloštevilen in reven; svet za poljedelstvo ni ugoden, živinorejo pa utesnujejo obširna gozdna veleposestva (str. 1). Vendar pa pripoveduje pravljica o gornjem možu (str. 4), da so »Plajberžani nekoč samo živino redili, polje obdevali pa od tega živeli«.

Plajberška govorica je rožanski dialekt. Koroška dialektična skupina pa »je v svoji

osamljeni legi obdržala še celo vrsto arhaičnih potez različne narave» (Ramovš, Hist. gram. slov. jezika, VII, str. 11). Poleg narečnih značilnosti, ki so v glavnem našete na str. 3, nam odkrivajo zapiski v tej publikaciji še premnogo drugih jezikovnih posebnosti, tako glede besed, oblik in rekel, kakor tudi sintakse ter sloga slovenskega narodnega govora. J. Scheinig je v »Obrazu rožanskega narečja« (Kres 1882, str. 430) v opazki k sklanjatvi pridevnikov omenil, da »gen. sing. ima še skrajšano obliko, kajti -aha, skrči se v a; torej stará, lpáha = lpá, nóvaha = nová, nášaha = našá i. t. d.«. V njegovih koroških pripovedkah v Kresu 1882, str. 207 (Otóšc zuen) in str. 208 (Hrad v Hód'sah) najdeš n. pr. tale dva primera: »...braz te velča zvona...« in »...doma od samà strahú...« V Šašlovih zapiskih pa imamo nešteto primerov za to fleksijo, pa ne samo za gen. sing., ampak tudi za ak. sing.: zasledile so horná možá; samú to derže horná možá; ut ktera se bo cev Plajparh ubohatu; potle so horna moža spustele; kaku be horna moža spet vjele; ke je pa žark-žanà aná utrokà rodiva; ke je meva ti prva utrokà; kakšna ženena bo dečva dobiva; v ktera je golcar križ useku; je zahledu ana bila kona; v pudube horeča škuopà i. t. d., i. t. d.

»Ne čn, ne več jezikovnih dejstev še ne ustvari dialekta, marveč skupnost vseh dejstev« (Ramovš, Kratka zgod. slov. jezika, str. 103). Toda ali ga ustvarijo samo glasoslovna, oblikoslovna in naglasna dejstva? Ali ne tudi sintaktične posebnosti in posebnosti stavčne konstrukcije, kakor nam ti zapiski n. pr. odkrivajo tole: al te knism rakvâ; da se ha nšir kni vupu duteknite; pa je kniste znale upipate; da nšir kna vi pa nšir kna bo vedu; al tahâ ud mnê že kna bote več zvadele; če je kni spustu sprad učî; ublube kniste spovnele; nčir je kniso več našlê i. t. d., i. t. d.

Bogastvo jezika, ki nam ga odkrivajo ti zapiski, nas spominja davnih Vodnikovih besed, zapisanih v Predgovoru h Kuharskim bukvam l. 1799.: »Ali ni slovenski jezik zadosti premožen?« Tudi njegovih besed v Ljubljanskih novicah iz l. 1799. nas spominja: »... jezik je sam na sebi bogat, le ljudje so revni na besedah, zato, ker premalo spomina imajo na to, kar jih je mati učila«. Ti zapiski pa nam tudi govore, kako nujno potrebno bi bilo nadaljevati z delom, kakor je začeto v tej publikaciji: iz različnih dialektov in govorov živega jezika bi se odkrila njegova sintaksa in slog.

Vsebinsko prinašajo zapiski v l. delu (4—42) bajke o gornjem možu, ki je pokazal Plajberžanom, kje morajo kopati, da bodo rudo našli; o žark (žalik)-ženah, ki so prebivale nekoč na Ravnu v Podu. Tedaj se je kmetom dobro godilo, kajti svetovale so jim. Toda pijanci in vriskači so jih pregnali v visoke gore in samo na štoru, v katerega je vsek al drvar križ, so še varne pred gornjim možem. Odkar pa drvarji ne vsekavajo več križa v štore, so zbežale; o divji jagi, ki tuli in vuli na kvatarno nedeljo zvečer pred Božičem. Tedaj sliši vse človeške in živinske glasove. Kaj je to? Gornji mož preganja žalik-žene s celim tropom mačk, psov in drugih zveri; o pehtni ali pehtri babi, ki se na Pernaht, t. j. na delopust sv. treh kraljev vozi okoli pa strašno poka. Ustavi se tam, kjer imajo otroke, toda na poti je ni varno srečati, ogniti se moraš, kolikor daleč mogoče; o škratu, majhnem možicu, ki straži divjačino pa zažvižga, če nevarnost vidi; o škuherlu, ki je pod zemljo to, kar je škrt nad zemljo: zadržuje se po jamah, kjer rudo kopljejo; o torki, ki ima oblast priti, če predice, predno gredo spat, ne vržejo niti s kolovrata in ne narede križa; o škopnjaku, ki se pokaže v mraku v podobi gorečega škopnika: je pa to sam hudi duh, kjer pade na zemljo, tam nekdo naglo smrt stori ali pa toča pobije; pripovedke o kralju Matjažu (prerokovanje o vojski; o kmetu, ki je šel v hosto, pa je prišel angel k njemu in ga peljal k pečini s tremi okni: skozi prvo in drugo okno je videl kmet v bodoče dni, skozi tretje pa kralja Matjaža samega in njegovo vojsko); o coprnicah in coprnačah, ki stopijo s tem hudim v zvezo pa z njegovo pomočjo delajo reči, katerih bi drugače ne mogle (Modra Barbica); povestice o onem svetu, o revnih dušah v Pošeni in Ajdovskem gradu, o troti mori, »zdanem« duhu človeka, ki se je v življenju težko pregrešil, o deklici, ki veka; pravljice

(Otrok ob rojstvu prodan, Zlati grad na stekleni gori); prerokovanja, smešnice, uganke in pregovore.

V 2. delu (42—66) je zanimivo gradivo o šegah in navadah: o otrocih, njihovi prvi govorniki in njihovih priimkih, o urokih in otroških praznikih z njihovimi navadami, o botrih; o ženitvi ter navadah in pesmih pri ženitvi; o noši; o boleznih in zdravlilih; o smrti; o verovanjih. — V 3. delu (66—99) pa je podrobno in z vsemi domačimi izrazi popisana domačija: kmetška hiša, skedenj in hlev, vozna, mlin, domača živina, jedi, delo na kmetih (spomladi, poleti, jeseni: tritva, po zimskih večerih: tkanje); nato še slede opisi, kako se kuha kopa, semna (proščenja) in božjega denarja. — Na koncu (101—121) je slovar, v katerem so povzete tiste besede, ki so za rožansko narečje v glasovnem in besednem oziru pomembne.

Popise običajev, šeg in domačega življenja v vseh izrazitih stavkih, rekih, zvezah je zapisal — kakor omenjeno že uvodoma — dr. Šašel po govornici domačinov, ki jo tudi sam že od mladih nog dobro govori.

Publikacija ni važna samo za jezikoslovca in narodopisca, temveč za vsakega, ki hoče pisati slovenski jezik.

Dr. Ivan Dornik.

ISAČENKO A. V., NAREČJE VASI SELE NA ROŽU. V Ljubljani 1939. V. 8°. 146 str. (Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani. 16. Filološko-lingvistični odsek. 4.)

Koroška narečja so radi svojih fonetičnih, morfoloških in leksikalnih posebnosti ter pogostih starinskih oblik stalno vzbujala zanimanje lingvistov. Že U. Jarnik je v Vrazovem Kolu l. 1842. obelodanil Obraz slovenskoga narečja u Koroškoj — naš prvi dialektološki spis —, kjer je pisec po najrazličnejših značilnostih razdelil koroška narečja v tri skupine: v ziljsko, rožansko in podjunsko narečje. Ta razdelitev je ostala v rabi do danes, dasi se lingvistični pojavi ne krijejo vedno z geografskimi pojmi. Za rožansko narečje je prof. Scheinig v Kresu I. in II. (1881—2) napisal monografijo pod naslovom Obraz rožanskega narečja. L. 1903. je objavil P. Lessiak nemško pisano dialektološko razpravo o narečju severno od Vrbskega jezera Die Mundart von Pernegg. Z ziljskim narečjem, zlasti z njegovim naglasnim vprašanjem, se je bavil prof. I. Grafenauer v Jagičevem Arhivu. Mnogo dialektološkega gradiva pa vsebuje tudi Ramovševa Historična gramatika slovenskega jezika II. in VII. ter njegova Kratka zgodovina slovenskega jezika, prav tako tudi Narodno blago iz Roža, ki sta ga objavila Šašel in Ramovš v Arhivu za zgodovino in narodopisje v Mariboru 1936—37.

V novejšem času pa se bavi s koroškimi narečji slavist A. V. Isačenko, učenec kneza Trubeckega, profesorja slovanskih jezikov na Dunaju. Le-ta že izza l. 1930. proučuje slovenska narečja na Koroškem, zlasti v Podjurski dolini, in je napisal o tem že več zanimivih razprav. L. 1937. pa je s podporo dunajske akademije znanosti zbiral dialektološke podatke v Rožu. Plod tega dela je zgoraj omenjena knjiga. Ker ni bilo mogoče podati opisa vseh rožanskih narečij hkrati, se je avtor omejil le na opis narečja vasi Sele, ki leži pod Košuto 950 m nad morsko gladino. Seveda se je dotaknil, kjer je potreba nanese, tudi ostalih splošno-rožanskih jezikovnih pojavov.

Po kratkem uvodnem poglavju o omejitvi pojma narečja v primerjavi z drugimi jezikovnimi plastmi in z ozirom na obseg v prostoru razpravlja avtor o besednem in stavčnem akcentu v okviru ostalih rožanskih narečij in prihaja pri tem do nekaterih novih ugotovitev. Pri vokalizmu nas preseneča pestro bogastvo vokalov. V stavi pod poudarkom razlikuje Isačenko trinajst različnih vokalnih odtentkov. Pri konzonantizmu je važna trditev, da je uvularni f, ki spada med najizrazitejše poteze rožanskega narečja in ki je noben Rožan, tudi če govori nemški, ne more zatajiti, nastal v zvezi s splošno premaknitvijo artikulacije tudi drugih glasov proti zadnjemu delu ustne votline, n. pr. k-q, g-h.

Obširno se nato bavi z zgodovino glasov selskega narečja. Ker nima na razpolago

starejših pismenih virov, postopa pri tem zgolj spekulativno, primerjajoč selsko narečje z drugimi rožanskimi in koroškimi govori in izposojenkami iz nemškega jezika. Tu pa tam mu pri tem nudijo oporo slučajnostni zapiski krajevnih imen iz starejše dobe.

V oblikoslovju najprej zavrača trditev prof. Lessiaka, da koroška slovenščina enako nemščini uporablja člen (ti, ta). Ta slovenska proklitična beseda nima značaja nemškega člena, čigar funkcija obstoji v tem, da razlikuje spole (spolnik), da večkrat nadomešča fleksijske končnice ter pogosto razlikuje ednino od množine. Slovenska členica *ti* v Selah in v srednjem Rožu, ta v zapadnem Rožu je brezspolna, nesklonljiva in za vsa števila enaka. Slovenščina uporablja členico *ti* (ta) le tam, kjer je treba razlikovati med določno in nedoločno obliko pridevnika. Čut za dvojino je pri glagolu in zaimku še izrazit, le pri samostalnikih selski govor razen v nom. in ak. plur. masc. nima posebnih dualnih oblik. Pri spolu je važno, da radi onemitve izglasnih vokalov prehajajo mnoga neutra v masculina, n. pr. *liataš, n léat*, dasi neutrum kot gramatična kategorija radi tega ni izginil. Ob sklanjatvi je avtor opozoril na neko važno posebnost selskega narečja. Radi vokalne redukcije in onemitve končnih samoglasnikov je tudi selskemu narečju v geografski soseščini z nemškim jezikom pretila nevarnost osiromašenja sklonskih oblik. Tu je pokazalo prav selsko narečje svojo notranjo jezikotvorno posebnost ter je z raznimi sredstvi, kakor so menjava vokalov, palatalizacija, akcentske variacije, skušalo nadomestiti pomanjkanje oblik v sklonih s to notranjo fleksijo. Verbalna fleksija je v selskem govoru v bistvu takšna, kakršna je v ostalih slovenskih narečjih. Dočim pa po ostalem Rožu v infinitivu govore še končni i kot a, se je le-ta v Selah že izgubil.

V končnem poglavju razpravlja avtor še o tvorbi besed in o slovarju in ugotavlja, da je kakor drugod po Koroškem tudi v Rožu slovenski besedni zaklad močno prepojen z nemškimi izposojenkami, ki jim uprava, promet in tehnika odpirajo na stečaj vrata. Vendar pa je tudi v svojem besednem zakladu koroška slovenščina zelo trdoživa in konservativna, kakor priča terminologija iz domačega življenja (hišno orodje, domače živali in rastline).

A. V. Isačenko opravlja hvaležno znanstveno delo, da se je lotil proučevanja koroških narečij, ki jih navzlic njihovi trdoživosti sedanje razmere sčasoma vendarle utegnejo tako izmaličiti, da bo pozneje tako delo še bolj otežkočeno. Široka jezikovna naobraženost, temeljita znanstvena priprava in kritično ter ostroumno gledanje na jezikovne probleme pa posebej usposablja mladega ruskega slavista za to nalogo.

Dr. Janko Kotnik.

GREBENC O., MODERNO SLOVENSKO POHIŠTVO PO NARODNIH MOTIVIH. Ljubljana 1938. Izdala in založila kr. banska uprava dravske banovine, VIII. oddelek, v Ljubljani. I. in II. del. 2°. 8 str. + 24 listov predlog.

»S svojimi osnutki hoče avtor podati približno sliko, kako daleč bi se bila morebiti razvila ljudska umetnost, če bi ne bila pričela propadati. Njegovi osnutki naj bi bili izhodišče za novo obdobje, v katerem naj bi se razvijal pohišten slog sicer modernemu času primerno, vendar na temelju karakterističnega krajevnega miljeja« (iz uvoda).

V kratkem zgodovinskem pregledu slovenske ljudske umetnosti nakazuje profesor O. Grebenc vplive zemljepisne lege in zgodovinskega razvoja Slovenije na ljudsko umetnost od XVIII. stoletja dalje, ko se je razvijala pod vplivi cerkve, patriotskega čuta, praznoverja in narodne zavesti. Pod vplivom cerkve se je kot glavni ornament razvilo srce, pod vplivom patriotizma orel, narodno prebujenje XIX. stoletja pa je po mnenju avtorja dalo prednost rdeči in modri barvi itd. Nivelizacija kulture je v polpretekli dobi razvoj ljudske umetnosti prekinila in o njej imamo danes dve mnenji: nekateri gledajo v ljudski umetnosti ostanke preživelih pojavov, drugim je »trajni izraz skupnosti«; v tem smislu, torej kot izraz narodne svojstvenosti, jo vrednoti tudi avtor. Temu zgodovinskemu pregledu slede še navodila za izdelovanje pohišta, ki nas tu bliže ne zanimajo, ker spadajo v delokrog praktikov, nato pa dva dela predlog, ki vsebujejo iz severovzhodne Slovenije motive iz Prekmurja, z Dravskega polja, s Pohorja in iz Savinjske doline.

Delo prof. Grebenc, še bolj pa delo založnice, kr. banske uprave, ki je izdajo omogočila, zasluži zaradi aktualnosti problema pozornost. Prav radi kulturne važnosti obravnavanega problema pa je potrebno opozoriti na nekatera dejstva in navesti nekatere pomisleke, ki jih zbujajo kulturnozgodovinski del knjige; praktični del prepuščamo, kakor že omenjeno, poklicaninim.

Prof. O. Grebenc uvaja čitatelja v svojo publikacijo s skico zgodovinskega razvoja slovenske ljudske umetnosti, to se pravi, ljudskemu pohištvu kot delu ljudske umetnosti je postavil kot okvir celoto. Pri tem pa dejansko upošteva prav za prav samo eno značilnost te umetnosti, samo ornament. To je stališče, ki je obvladovalo dolgo časa vse vsaj srednjeevropsko narodopisno gledanje, ki je redno obviselo na srcih, nagelnih in barvah ter je s temi ornamentalnimi elementi ustvarjalo pri Nemcih in pri nas — ne pa tudi pri Italijanih — modne tako zvane narodne sobe. Je in ostane nesporna zasluga našega rojaka Murka in njegovega tovariša Meringerja, da sta s svojimi narodopisnimi študijami likvidirala to bidermajersko gledanje in postavila načelo, da mora študij narodopisnega gradiva izhajati iz predmeta, iz celotne obdelave materiala, da mora upoštevati predvsem funkcionalne rešitve, v našem slučaju n. pr. to, kako je pohištvo prikrojeno za kmetško življenje. Naše narodopisje je šlo žal mimo tega in tako se za Vurnikom v pričujočem delu prof. O. Grebenc naša ljudska umetnost zopet istoveti z ornamentom na narodopisnih predmetih. Pravilno bi bilo, ko bi avtor za izhodišče vzel zgodovinski razvoj pohištva ter ga z zgodovinskorazvojnega vidika označil tako glede na razne njegove vrste (v zvezi z njegovim smotrom) kakor glede na slog in šele kot zaključek tega dvojega obravnaval ornament — ne kot bistvo, ampak kot atribut. Če je prof. O. Grebenc v skici zgodovinskega razvoja obšel zgodovino ljudskega pohištva, ko govori splošno o vsej naši ljudski umetnosti, je šel tudi v predlogah mimo bistva ljudskega pohištva, ko ni upošteval obeh primarnih lastnosti pohištva, značilnosti posameznih vrst in sloga, ter se usmeril samo na ornament, ki je v resnici samo sestavina sloga. Od raznih vrst obsegajo predloge mizo, stol, klop, omaro in postelj, dočim vse drugo manjka, po slogu pa bi časovno opredelili prav vse predloge na konec XIX. stoletja, nikakor pa jih ne moremo smatrati za teoretično razvojno stopnjo današnjosti. Z absolutnim prevladovanjem ornamenta vsepovsod je poudarjena tudi estetska miselnost provincialnega meščana v isti dobi z edino razliko, da nadomeščajo barve publiciranih predlog pri provincialnem meščanu koncem XIX. stoletja rezbarski, rezljani in podobni ornament.

Ne da bi se v podrobnostih bavili z nakazanim zgodovinskim razvojem ljudske umetnosti, se moramo ozreti poleg gornjega predvsem metodičnega vprašanja še na dve avtorjevi načelni sodbi. Prva je, da sloni značaj ljudske umetnosti na načinu, kako je po svoje oblikovala prevzete motive (večinoma ornamente), druga pa, da je rdečo in modro barvo uveljavila pri nas na vezeninah narodna zavest v drugi polovici XIX. stoletja. K prvi opozarjamo, da pozna narodopisje poleg prevzetih elementov tudi izvirne (Geramb: versunkenes Kulturgut). Izvirni elementi našega ljudskega pohištva so se do danes ohranili razen v nekaterih vrstah zlasti v geometričnem ornamentu, izraženem predvsem z žgano slikarijo; ta v predlogah popolnoma manjka in zastopani so v njih samo prevzeti elementi. Modra in rdeča barva je verjetno prav tako izviren narodopisni element, katerega moremo sledovati do danes v polihromiji zlasti na naših glinastih nižinskih hišah po vsej vzhodni Sloveniji romarske podobe nam dokazujejo tudi na noši Podravja uporabo rdeče in modre barve pred časom narodnega preporoda. Rdeča in modra barva sta mladi pač na pohištvu, kjer je barva radi mračnosti stanovanjskih prostorov do polpretekle dobe sploh igrala podrejeno vlogo razen na skrinjah in na reprezentančnih delih pohištva v boljši hiši.

Misel, podati interesentu predloge za pohištvo, ki bodi naše, je dobra. Za nje izvedbo pa bi bilo treba najprej zbrati ohranjeno gradivo ter ga izdati kot tako. To bi se moglo izvršiti skupno z izdajo meščanskega pohištva, kakor bi mogle obratno zbirke naših umetnostnih spomenikov upoštevati in objavljati tudi naše narodopisne umetnostne spomenike.

Objava ljudskega pohištenega gradiva bo končno pokazala, da bistvo tega pohišstva ni njegov ornament, in s tem pripomogla k likvidaciji sodb o ljudski umetnosti, preko katerih je znanstveno narodopisje že par desetletij. Naše narodopisje in v zvezi z novim gradbenim zakonom tudi naša arhitektura tako gradivo o ljudski umetnosti nujno potrebujeta; dokler nimata tega, je vse njuno stremljenje po pravem domačem slogu brez zanesljive in trdne opore.

Ako bo Grebenčevo delo rodilo spoznanje, da je za pravilno pojmovanje in izrabo ljudske umetnosti predvsem treba izdaje tozadevnega gradiva, je svoj cilj doseglo in bo ostalo mejnik v zgodovini našega narodopisja.

Franjo Baš.

MATKO IVAN, SKRIVNOSTI ČLOVEŠKEGA TELESA Z RAZVOJNEGA IN NOTRANJESEKRETORIČNEGA GLEDIŠČA. V Ljubljani (1938). V. 80. 218 str.

Knjiga je sicer pisana z medicinskega stališča in namenjena v prvi vrsti medicincem (prim. XIX. pogl. str. 210), vendar pa zasluži tudi pozornost narodopisca, ker se je pisec v onih primerih, kjer opisuje abnormitete, mimogrede spomnil tudi vloge, ki jo igrajo v ljudskem mišljenju in verovanju. Da je ta, recimo medicinska stran narodopisja tudi vredna pozornosti medicinskega znanstvenika, tega se je pisec dobro zavedal. Tako pravi kar v začetku svoje knjige (str. 12): »Tudi v slovenskih pravljičah slišimo o velikanih in pritlikavcih... Pri nas, kakor tudi pri drugih narodih, so doma številne pravljičice o palčkih in psoglavcih, ki živijo na drevesih. V tem pogledu so naše narodne pravljičice in pripovedke zelo bogate in je nujno potrebno kritično zbrati tozadeven material ter pregledati slike in podobe, ki se nahajajo na našem ozemlju, da doženemo, v koliko vsebujejo, odnosno predložijo patološke človeške postavke.« Dočim govori tukaj v prvi vrsti medicince, se je na koncu knjige v pisecu že zganil tudi narodopisec. Tam (str. 163) namreč beremo: »Na Dolenjskem je sploh mnogo pravljič o pasjeglavcih. Tudi ta dejstva nas silijo, da čim skrbneje preiščemo naše pravljičice in bajke, narodne pesmi itd. na patološke pojave v človekovem bitju in žitju. Pri tem pa bo treba tudi upoštevati, v katerih krajih so take pripovedke doma, do kod segajo in kaj bi jim bila realna podlaga... Prepričan sem, da bomo pri tem študiju odkrili mnogo zanimivosti, ki bodo v marsičem posvetile v patologijo in biologijo slovenskega naroda, nič manj pa v izobrazbo, opazovalnost in dojemljivost ustvariteljev teh pripovedk, bajk, pesmi, slik, podob itd.« Pri tej priliki opozarja na Pajkove Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev in Kelemenove Bajke in pripovedke.

Škoda samo, da je pisec tej panogi svoje vede v tej knjigi posvetil tako malo pozornosti. Sicer govori (str. 12) o Martinu Krpanu, kralju Matjažu in močnem baronu Ravbarju, toda v to zvezo bi spadala pač tudi Štempihar in Peter Klepec. In v takih slučajih bi bilo vedno treba ločiti, kaj je iz te stvarine postalo narodno blago, kaj pa je iz nje ustvarila umetnikova duša. Da mu naša umetnost ni tuja, je pokazal z zanimivim opisom in analizo telesnega habitusa naših pisateljev (str. 18), ki bo našim literarnim teoretikom in zgodovinarjem še dajala posla. Da sega vsa stvar tudi v področje hagiografije, se vidi na tem, da obravnava pisec tudi podobo pasjeglavega sv. Krištofa pri pravoslavni (172) in sv. Staroste v cerkvi v Lomu pri Trzinu (170).

Mogoče bo ta knjiga temu ali onemu zdravniku dala pobudo, da se bo pozanimal za medicinski folklor med nami. To je skoro že nekaka dolžnost onega pravega zdravnika, ki skuša svojega bolnika prej do dobrega spoznati, predno ga začne zdraviti. Res, da je tako pozvedovanje težavna in na vso moč kočljiva stvar, nikakor pa ne bo več težavna, čim si je zdravnik pridobil pacientovo zaupanje, kar mora že v interesu svoje prakse! Ze iz preproste anamneze — če zdravnik bolnika ne bo preveč segal v besedo — se bo dalo marsikaj sklepati, prav tako, če bo zdravnik primerjal zunanji habitus bolnika z onim, ki ga označuje na pr. njegovo ime, kakor Belec, Črnko [Murko], Erjavce i. t. d. In koliko dela nas čaka na polju poljudne farmakologije, ki je v prejšnjih stoletjih iz samostanskih vrtov in apotek prišla med narod, danes pa se zmagovito vrača v medicinsko prakso! Lep in zanimiv

poskus v tej smeri je članek M. Karlina v Zdravniškem vestniku 1938, 162—7, o »domaćem« zdravljenju pljučnih bolezni, ki pa je — žal — ostal brez obljubljenega nadaljevanja.

Da takih stvari v Matkovi knjigi ni več, tega je pač krivo dejstvo, da z enakimi študijami pri nas še niti začeli nismo. In vendar so nam za globlje spoznanje našega naroda — v vseh njegovih plasteh! — tako nujno potrebne. Upajmo, da bo Matkova knjiga dala v tej smeri kakšno pobudo. Samo pred njenim načinom citiranja moramo nujno svariti. Ob velikanski literaturi, ki jo citira — to je pri Matku umevno samo po sebi — dosledno zamolčuje navedbo strani in premnogokrat tudi izdaje. Prerok »Kolosser« na str. 26 pa je res nekam čudno odkritje.

J. A. G.

Zapiski.

MITROV MIT. Pregledno razpravlja o tem, upoštevajoč tudi ptujske mitreje, Carl Clemen v članku »Der Mitrasmythus« v reviji Bonner Jahrbücher, zv. 142, str. 13—26 (Darmstadt 1937). Avtor kritično premotri gradivo o Mitrovem mitu od Cumonta do Rostovceva in prihaja do naslednjega: 1. Iz krvi ubitega bika se rodi vegetacija, iz semena pa slabo; pes v Mitrovem spremstvu je lovski pes in za mit o Mitri brez pomena; lev predstavlja poletje, kača levovega protivnika, vrana pa poslanca Mitri. Nasproti temu dualističnemu tolmačenju sestavnih delov z Mitrovih reliefov pa imamo 2. tolmačenje mita o Mitri iz klasičnih osnov, nekaj tudi iz Aveste. Mitra je odsev Herkula in Helija; Mitra je investiran novi Helij — prim. podobo v III. ptujskem mitreju —, ki postane sončni bog, oziroma s sončnim bogom eno, ko ubije prahika.

Franjo Baš.

SCHLOSSERJEVI DONESKI K TOPOGRAFIJI MARIBORA IN OKOLICE. Schlosser Paul, ki je pred svetovno vojno kot častnik v Mariboru zbiral gradivo za krajevno sliko Maribora v preteklosti, zasledoval arheološke postojanke v mariborski okolici ter nabiral narodopisno blago po Pohorju in Dravskem polju, je razen v strokovnih listih objavljaj nabrano gradivo tudi v dnevnem časopisju. Med tem zavzema prvo mesto Mariborer Zeitung, kjer je prenehal z objavami 1923 in zopet začel 1937.

Za objave zgodovinskega značaja, objavljene v imenovanem dnevniku v zadnjem času, je Schlosser črpal gradivo v prvi vrsti iz franciscejskih zemljiških knjig, v drugi pa iz ugotovitev na terenu ter je z njimi v bistvu nadaljeval in izpopolnil v Deutsche Rundschau für Geographie XXXVI, 1913/14, str. 453—69 objavljeno rekonstrukcijo mesta Maribora 1789. Določil je pri tem podrobno značaj in lego mestnega obzidja ter razvoj posestnega stanja v njegovi neposredni okolici (Die Ringmauer-Ostfront, 19. marca in 3. apr. 1938; Der Stadtgraben der Ostfront, 17. apr., 1. maja in 12. jun. 1938; Die Ringmauer-Nordfront, 3. in 24. jul., 30. avg. in 6. nov. 1938; Der Stadtgraben der Nordfront, 4. dec. 1938; Die Ringmauer der Westfront, 15. in 29. jan., 5. in 26. febr. 1939; Der Stadtgraben der Westfront, 5. marca, 9. in 30. apr. 1939; Die Ringmauer-Südfront, 14. maja in 11. junija 1939). Pri zemljiško-knjižnem in gradbenem razvoju mestnega obzidja in mestnega jarka v dobi po koncu XVIII. stoletja ugotavlja nadalje razvoj posameznih topografsko značilnih stavb: hiše Židovska ulica št. 23, ki zapira Židovsko ulico proti vzhodu kot zagato, (Das Gutsmandlhaus, 30. jan. 1938), prvo mariborsko kopališče v Kopališki ulici št. 34 (Das Badhaus, 6. marca 1938), edino hišo s strelskimi linami v Mariboru v Usnjarski ulici št. 21 (Das Fellfärberhaus, 13. marca 1938), nebotačnik starega Maribora, petnadstropno Tangiševo hišo na vogalu Glavnega trga in Dravske ulice (Das Tangischhaus, 1. sept. 1937) in hišo Grajski trg št. 5, katero je mogoče zgodovinsko zasledovati v Mariboru najdalje nazaj, do 1390 (Das Herzoghaus, 31. okt. 1937).

Poleg razvojne slike mestnega obzidja in njegove neposredne sosesčine od konca XVIII. stoletja, torej od padca obzidja do svetovne vojne, je podal Schlosser tudi topografijo in kroniko mariborskih mestnih utrdb z njih tehničnim opisom od najstarejših dob do porušitve (Die Befestigungen Maribors und deren Geschichte, oziroma Maribor als Festung, 30. jul., 6. avg., 10., 17., 24. sept., 8., 15. okt. in 26. nov. 1939). Tako je dospel nazaj v predzgodovino in prvič pri nas lokaliziral vsa podravska gradišča (Anfänge des Befestigungswesens auf dem Boden der Umgebung Maribors, 25. jun. in 9. jul. 1939) ter zanimivo rekonstruiral najstarejšo mariborsko utrdbo kot istovrstno gradišče pod Limbušem (Vom Ringwall Limbuš zur Festung Maribor, 16. jul. 1939).

S temi izrazito gradbenozgodovinskimi in posestnimi poročili v neposredni zvezi so prispevki o predmestnem okolišu današnje Cvetlične ulice (Grätzer Vorstadt, 7. in 21. nov., 8. in 12. dec. 1937), kjer izhaja Schlosser iz študija ledinskih imen, ki so mu važen vir tudi za najstarejšo zgodovino utrdb, zlasti v mariborski okolici. Vzporedno je podal topografska razdejavanja Maribora po potresu 1348 (1348 wird Maribor durch Erdbeben zerstört, 21. maja 1939) in po požaru 1648 (Stadt Maribor abgebrannt, 13. febr. 1938). Od ostalih člankov zasluži omembo objava Puffove rokopisne beležke o najdbah novcev v mariborski okolici 1852 (Aus einer Handschrift Dr. R. C. Puffs, 16. jan. 1938): Novec Nerona (najden na koruznem polju v Studencih), bronast rimski cesarski novec (v vinogradu nad Svečino), 3 barbarski keltski novci (v vinogradih med Kamnico in Sv. Petrom) ter 60 brakteatov Otokarja II., katere so našli pri gradnji hiše mizarja Schmidla v današnji Strmi ulici. Franjo Baš.

VODOVNIK JURIJ. Tega zanimivega ljudskega pevca s Pohorja so se v zadnjem času spomnili France Črnc v Slov. domu 4. januarja 1939 (z nepodpisanim člankom »Osemdesetletnica smrti Jurija Vodovnika«), dr. Franc Mišič (Dr. Frami) v dnevniku Mariborer Zeitung 9. apr. 1939 (»Des Bachernpoeten Jur Vodovnik Autobiographie« — s prevodom Vodovnikove avtobiografske pesmi) in Drago Bajt v Jutru 14. aprila 1939 (»Tam, kjer bridka arnika dehti...«). Bajtov članek je v glavnem posnet po Mišičevem, pa tudi Črnc in Mišič obnavljata po večini samo že od drugod znane podatke. Novo je morda v Črncevem članku zanimivo, dasi nekoliko nejasno sporočilo, kako je Vodovnik pri »komponiranju« svojih pesmi skušal posnemati ritem valujoče vode, v Mišičevem pa navedbe o Vodovnikovih rokopisnih zbirkah, zlasti to, da je na svojih potih in romanjih iz svoje zbirke oddajal posamezne pesmi za denar ali pijačo. Ali je bilo to res, bo seveda težko izpričati. Sodobno poročilo, ki o njegovi zanesljivosti nimamo vzroka dvomiti, pravi (v Novicah 1854, 304), da Vodovnik, ko »po Pohorji berači, nosi koš brez dna, v znamenje, da noče veči milošnje, kakor tolikšne, ki mu je za vsakdanji živež potrebna«. To kaže človeka duhá, človeka, ki gmotnim dobrinam ni dajal posebne cene, vsaj ne prvenstva.

Mimogrede omenja Vodovnika dr. Franc Mišič tudi v članku »Die Herren von Lindeck« (Mariborer Zeitung 4. junija 1939), kjer v svobodnem prevodu objavlja njegovo pesem »Od Landškega grada«.

Vsekakor bi Vodovnik zaslužil, da se njegove pesmi, kolikor jih je še mogoče zbrati, izdajo, kakor to Črnc v svojem članku napoveduje. Želeti pa je, da se pridedi izdaja z zadostno kritičnostjo in se tudi opremi s primernim uvodom in potrebnimi pojasnili. Zlasti bo treba paznje pri izbiri pesmi, ker se nekatere pripisujejo Vodovniku po krivem (n. pr. »Pokopač«, ki je v Drobčinah 1862, 264 označen kot Šrolav), pa tudi pri redakciji besedila, ker se je v skoraj stoletnem ustnem izročilu prvotna oblika marsikje skvarila in zabrisala, deloma tudi okrnila. V zvezi s tem bo tudi potrebno, da se pesmi vsebinsko in metrično analizirajo ter določi Vodovnikovo mesto v okviru naše ljudske pesmi. Morda nam prinese tako izdajo 150-letnica pevčevega rojstva, ki bo čez dve leti?

J. Glaser.

MRAVLJINJAKI NA POHORJU. V Našem rodu 1939/40, 50—52 je Anton Ingolič v članku »Nabiraleci mravljinih jajc« opisal pohorskega mravljinjaka, kakor ga je neke pod Klopnim vrhom imel priliko opazovati pri njegovem poslu: kako nabira mravljinja

jajca (bube) in jih suši, da jih potem proda kot ptičjo krmo. Glavno njegovo delo je v tem, da jajca, ki zanj edina prihajajo v poštev, loči od mravelj in igličevja. Deloma stori to že na licu mesta, ko jih s kuhalnico zajame iz mravljišča in jih preseje z rešetom. Na pripravnem prostoru, kamor jih, spravljena v vrečo, znosi v košu, jih nato nasiplje na otoček, ki ga ima nalašč za to napravljenega sredi kake tekoče vode. Na otek zasadi smrekovih vej, pod katere mu mravlje znosijo jajca kot v novo mravljišče. Od tam jih zvedlje na ogreto pladjo, kjer mravlje s pomočjo cunj odstrani in strese nazaj v gozd, jajca pa primerno posuši.

Posel — ki je prepovedan — je mogoče opravljati samo preko poletja, torej samo za postranski zaslužek. Danes naletimo na kekega mravljinjaka le še izjemoma, svoj čas pa jih je bilo najti baje po vsem Pohorju in tudi po sosednem ozemlju (n. pr. pred vojno v Hudem kotu nad Ribnico, med Št. Danijelom in Strojno, po vojni nad bistrsko grabo pod Sv. Jernejem nad Muto). Sam se spominjam starega mravljinjaka iz početka stoletja, ki je imel svojo postojanko pčle pol ure pod Arehom, v smeri proti Rušam, v Robnikovem (po domače Čandrovem) gozdu; kraj se še danes imenuje »pri mravljinji bajti«. Doma je bil s hoškega Pohorja, kjer je bil lastnik stop za phanje, vendar je prihajal nabirat mravljinja jajca redno vsako poletje, dokler ni med svetovno vojno umrl. Posestniku bajte, v kateri je v tem času stanoval, je dajal za vsako sezono po en mernik prosene kaše. Kolikor se še spominjam tehnike njegovega dela in kolikor mi je poizvedel o tem g. Davorin Lesjak v Rušah še od drugih očitidcev (za kar se vsem najlepše zahvaljujem), se je v bistvu strinjala s tem, kakor je to izumirajočo narodopisno zanimivost naših gozdov v navedenem članku opisal Ingolič. Dopolnjujem njegov opis samo z nekaterimi podrobnostmi, ki so ali nove ali deloma drugačne. Otoček, ki se ga je mravljinjak pri svojem poslu posluževal, je imel 1½ do 2 m premera; vanj je v sredi napravil kakih 25 cm globoko in 30 cm široko jamico ter jo rahlo pokrnil z vejicami. Ko je mravlje zasipal na otok (delal je to samo ob sončnem vremenu), so znosile jajca v jamico pod vejevje, da jih skrijejo. Čez vse je vrgel vrečo in mravlje, čim so zlezele na njo, stresel v gozd; to je ponavljal, dokler je bilo potrebno. Jajca je nato posušil na soncu.

Janko Glaser.

Društveni glasnik.

Muzejsko društvo v Ptuj.

Redni letni občni zbor MDP se je vršil v sredo, 29. marca 1939 ob 17. uri v refektoriju mestnega Ferkovega muzeja v Ptuj.

Predsednik dr. Josip Komljanec je ugotovil sklepčnost in pozdravil v kratkem nagovoru vse navzoče. Poudarjal je potrebo, da se pripravljala dela za vinarski muzej čimprej zaključijo. Pridobiti je predvsem javnost in oblasti za novo ustanovo, ki bi se kot samostojen oddelek priključila sedanjemu muzeju. Treba bo tudi zbrati zadevno gradivo med ljudstvom, da se ohranijo tudi narodopisne posebnosti naše vinorodne okolice, predvsem Haloz in Slovenskih gor.

Poročilo o društvenem delu je podal tajnik A. Smodič. Kakor vsa leta je muzej pridobil nekaj rimskih najdb iz velikega rimskega grobišča na Zg. Hajdini. Pomembne so žare razne oblike in velikosti, vrči, lončki, sklede, 3 oljenke s pečatom FORTIS, dalje dve veliki noriško-panonski kmetijski fibuli in ostanki tretje, razno lepotično okovje iz brona, gumbi, igle itd. Vsako leto se na tem mestu mnogo rimskih najdb uniči pri kopanju gramozov in društvo bo moralo skrbeti, da se čimprej začne s sistematskim izkopavanjem antične nekropole.

Univ. prof. dr. B. Saria je nadaljeval svoja raziskavanja rimskega vodovoda v bližini

opuščene gramoznice pri Gerečji vasi do hajdinske šole. Vodovod (korito je bilo precej razrušeno vsled plitve lege) se je dal prav dobro še zasledovati do hajdinske gramoznice ob banovinski cesti Ptuj—Fram. Od tu je vodil cevovod v smeri proti hajdinski šoli. Pokrit je bil z opekami, zaznamovanimi s pečatom LEG XIII G. Vodovod je zelo podoben onemu, ki ga je zgradila XIII. legija pred svojim prihodom v Poetovijo v Vindonissi (Švica). S tem je vprašanje rimskega vodovoda starega Poetovija končno rešeno.

Ostalo društveno delo se je osredotočilo na pripravljajla dela za vinarski muzej. Mestna občina je z velikim razumevanjem odstopila za novi muzej stari vodni stolp na Aleksandrovem nabrežju. Arhitekt ing. S. Dev iz Maribora je napravil adapeijski načrt, na podlagi katerega se naj izvrše prezidave starega poslopja. Dvakrat je bila sprejeta deputacija MDP na kr. hanski upravi, in sicer od g. bana dr. M. Natlačena in podbana g. dr. St. Majcena ter je obema predočila nujnost ustanovitve vinarskega muzeja v Ptuj; zagotovljena nam je bila vsestranska pomoč.

Med najvažnejše pridobitve ptujskega muzeja spada prevzem knjižnice in delovne sobe pokojnega V. Skrabarja. Velikodušno darilo vdove g. Marije Skrabarjeve se bo v spomin na delovanje zaslužnega pokojnika imenovalo »Bibliotheca Skrabariana«. Skrabarjeva knjižnica obsega nad 1000 del, za katera se je napravil poseben inventar z listovnim katalogom.

Društvena knjižnica se je sicer izpopolnila z nakupi novih del in z darili. Veliko knjig je bilo tudi na novo vezanih.

V preteklem letu je društvo pridobilo 4 nove prostore v pritličju nekdanje samostanske zgradbe za galerijo slik in za arhiv urbarijev, večinoma iz ptujskega okraja. Razen nekaj razglasov iz Napoleonove dobe je MDP kupilo pretežni del listin in knjig ptujskega usnjarskega ceha.

Numizmatična zbirka je bila v celoti očiščena in izpopolnjena. Važen je nakup lepo ohranjenega zlatnika cesarja Sigismunda. Od puškarija Daša smo kupili zbirko starega orožja in drugega strelnega orodja. Druge manjše pridobitve so razvidne iz muzejskih zapisnikov in delovodnika.

Preglednika računov Šega in Berlič sta pregledala celotno denarno gospodarstvo in ugotovila, da se strinjajo postavke blagajniške knjige s prilogami in da je vse v popolnem redu, nakar sta predlagala razrešnico, katero je občni zbor soglasno sprejel. Društvo ima 211 rednih članov.

MDP je imelo v preteklem letu 6 rednih odborovih sej in eno žalno sejo. Navezalo je ponovno ožje stike s celjskim Muzejskim društvom na skupnem izletu v Ptuj in na Dobravi dne 16. oktobra 1938. Na Jagičevi proslavi v Varaždinu je MDP zastopal blagajnik J. Gorup. Pogreba častnega člana, velezaslužnega zgodovinarja prelata dr. Fr. Kovačiča se je udeležila tročlanska deputacija (gg. Gorup, Vizjak in Smodič), ki je položila na njegov grob lovorov venec s trobojnico.

Umrli je v minulem letu naš dolgoletni odbornik in častni član, konservator in notar Viktor Skrabar. Njegovo ime bo zapisano v analih našega društva in mesta z zlatimi črkami. To, kar pomeni danes Ptuj v znanstvenem svetu, je Skrabarjevo delo. Občni zbor je na predlog župana dr. Al. Remca soglasno sklenil, da se njegovo oprsje vlije v bron.

Njegovemu spominu in spominu drugih umrlih članov (dr. Kovačič, mag. pharm. Orožen, Urban, Baebler, Plevnik in Košir) se je oddolžil občni zbor s trikratnim »slava«, nakar je predsednik ob 19. uri zborovanje zaključil.

A. S.

Prvo zborovanje slovenskih zgodovinarjev.

Po sklepu sestanka slovenskih zgodovinarjev v Celju dne 5. februarja 1939 sta priredili Muzejsko društvo za Slovenijo in Zgodovinsko društvo v Mariboru ob priliki proslave stoletnega jubileja Muzejskega društva za Slovenijo dne 16. decembra 1939 prvo zborovanje slovenskih zgodovinarjev, ki se je vršilo v čitalnici Narodnega muzeja v Ljubljani.

Spored zborovanja je obsegal sledeča poročila: 1. Univ. prof. dr. Fr. Stelè, Stanje umetnostnozgodovinskega raziskavanja v Sloveniji; koreferent konservator dr. Fr. Mesesnel. 2. Ban. arh. prof. Fr. Baš, Aktualni problemi naših arhivov; koreferent škof. arh. prof. M. Miklavčič. 3. Univ. prof. dr. Jos. Turk, Najstarejši cistercijski statuti. 4. Kustos dr. R. Ložar, Stanje arheološke vede v Sloveniji. 5. Univ. doc. dr. F. Zwitтер, Koncepcija slovenske zgodovine. 6. Insp. prof. S. Kranjec, Zgodovina v naši srednji šoli. 7. Univ. bibl. dr. M. Pivec-Stelè, Stanje slovenske historične bibliografije.

Referatom in koreferatom sledeča debata je strnila ugotovitve zborovanja v naslednjih resolucijah:

Slovenski zgodovinarji, zbrani dne 16. decembra 1939 na svojem prvem strokovnem zborovanju ob priliki stoletnice Muzejskega društva za Slovenijo, so prepričani, da je za napredek zgodovinskih ved na Slovenskem potrebno:

1. da se radi eminentne domoznanske pomembnosti arheologije in umetnostne zgodovine v učnem načrtu za srednje šole bolj upoštevata arheologija in umetnostna zgodovina;
2. da se za uspešno čuvanje, odkrivanje in proučevanje umetnostnih in zgodovinskih spomenikov v Sloveniji uvede zakon o varstvu starin, ki ga je v avgustu t. l. po nalogu ministrstva prosvete redigirala skupina strokovnjakov v Beogradu;
3. da se doseže pravna ureditev pridobivanja registratur za arhive, oživetvori funkcija arhivskega konservatorja, uredi izposojanje naših arhivalij v inozemstvu našim znanstvenim ustanovam, zagotovi arhivski naraščaj iz javnih sredstev, pripravi ustanovitev državnega arhiva v Ljubljani, organizira inventarizacija podeželskih arhivalij ter izda arhivski zakon;
4. da se izda zakon o muzejih na podlagi osnutka, ki ga je redigirala posebna komisija ministra prosvete v Beogradu meseca avgusta 1939;
5. da se na podlagi dosedanje budžetne razdelitve, materialne in personalne, Narodnega muzeja v Ljubljani, v oddelka kulturnozgodovinski in prirodoslovni, organizirata dva strokovno in upravno samostojna muzeja: kulturnozgodovinski muzej v Ljubljani in prirodoslovni muzej v Ljubljani;
6. da se v današnjih učnih načrtih za pouk zgodovine v srednjih šolah, ki so preobloženi z zunanjimi dogodki, dejstvi in imeni, bolj upošteva gospodarska, socialna in kulturna zgodovina ter da se učni načrti s sodelovanjem zgodovinskih društev v tem smislu revidirajo;
7. da se tiska referat o sedanjem stanju slovenske historične bibliografije, da skrbijo naša zgodovinska društva za sestavo tekoče ter za izpolnitev stare slovenske historične bibliografije in da zgodovinska društva oskrbijo denarna sredstva za izdajo take bibliografije.

V pogledu organizacije zborovanj so delegati društev (Muzejsko društvo za Slovenijo, Umetnostnozgodovinsko društvo v Ljubljani, Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzejsko društvo v Mariboru, Muzejsko društvo v Ptuj, Muzejsko društvo v Celju, Muzejsko društvo v Škofji Loki in zastopnik pripravljalnega odbora Muzejskega društva v Novem mestu) sprejeli sledeči pravilnik zborovanj slovenskih zgodovinarjev:

1. Zborovanja slovenskih zgodovinarjev se vršijo vsako leto v jeseni in po možnosti vsako leto v drugem kraju.
2. Namen zborovanj slovenskih zgodovinarjev je: ugotoviti sodobno stanje slovenske historiografije, slovenskih zgodovinskih ustanov in organizacij ter zgodovinskega pouka na Slovenskem, podati pristojnim faktorjem pregled sodobnih znanstvenih, didaktičnih in organizacijskih problemov ter predlagati način njih rešitve.
3. Zborovanj slovenskih zgodovinarjev se morejo udeležiti zgodovinarji, ki so člani vsaj enega slovenskega društva, ki se strokovno bavi z zgodovinskimi vedami in sodeluje pri zborovanjih, in pa vabljeni gostje.
4. Organi zborovanj slovenskih zgodovinarjev so organizacijski odbor in nadzorni odbor, oba v številu odbornikov, ki ga določi zborovanje. Volijo jih delegati pri zborovanju sodelujočih društev, in sicer pripada vsakemu društvu en glas.

5. Organizacijski odbor se voli za eno leto iz članov onih društev, ki imajo sedež v kraju, kjer se bo vršilo prihodnje zborovanje.

6. Nadzorni odbor se voli za eno leto. Sestavljen je iz zastopnikov vseh slovenskih zgodovinskih društev, ki sodelujejo pri zborovanjih; njegov predsednik mora bivati v Ljubljani. Nadzorni odbor skrbi za izvršitev na zborovanju sprejete resolucije, pomaga organizacijskemu odboru s potrebnim gradivom ter vzdržuje zveze z oblastmi.

7. Organizacijski odbor pripravi zborovanje in pošlje njegov dnevni red do 1. maja vsem sodelujočim zgodovinskim organizacijam.

8. Zborovanja slovenskih zgodovinarjev se delijo v razprave v smislu dnevnega reda, v ekskurzije in v sestanke delegatov včlanjenih društev. Ekskurzija naj ponazori krajevene zgodovinske probleme in predstavi krajevene zgodovinske zbirke ter spomenike od tipa selišč do objektov spomeniškega varstva.

9. Zborovanje slovenskih zgodovinarjev vodi predsednik organizacijskega odbora, zapisnik vodi tajnik organizacijskega odbora, overovita pa zapisnik predsednika organizacijskega in nadzornega odbora.

10. Zborovanja slovenskih zgodovinarjev so sklepčna ob vsaki udeležbi, če so bila pravilno sklicana ob soglasju organizacijskega in nadzornega odbora z vabili, ki so jih sodelujoča društva prejela do 1. maja. Za sklepčnost sestankov delegatov društev je potrebna navzočnost zastopnikov vsaj polovice včlanjenih društev.

11. Če bi organizacijski odbor do 1. maja ne izvršil za zborovanje potrebnih priprav, je dolžnost nadzornega odbora, da organizira zborovanje.

Na zaključku zborovanja je zastopnik Muzejskega društva v Ptuj prof. J. Jarc povabil zgodovinarje na zborovanje 1940 v Ptuj. Vsi navzoči so vabilo sprejeli ter izvolili odbor Muzejskega društva v Ptuj za organizacijski odbor, kateremu bo pri organizaciji zborovanja pomagalo Zgodovinsko društvo v Mariboru. V nadzorni odbor pa so bili izvoljeni: univ. prof. dr. M. Kos, dr. Fr. Zwitter, univ. prof. dr. Fr. Stelè, dr. L. Ložar, dr. Jos. Tominšek, prof. Fr. Baš, ravn. J. Glaser, dr. Jos. Komljanec, A. Smodič, prof. J. Orožen, dr. Fr. Sijanec, dr. P. Blaznik, prof. Fr. Planina in prof. J. Jarc.

Zborovanje slovenskih zgodovinarjev je strokovno in družabno uspelo, tako da smemo v njem gledati izhodišče za delovno enotnost slovenskih zgodovinarjev v bodoče.

F. B.

Vprašanja.

„Koliko rogov ima kozel?“

Mr. Paul G. Brewster (Department of English, University of Missouri, Columbia, Miss., USA) študira že dalje časa sledečo otroško igro: Prvi igralec ima zavezane oči. Drugi, stoječ za njim, ga udari s pestjo po hrbtu in pri tem izreče primeren verz. V anglosaksonskem svetu »Koliko rogov ima kozel?« ali »Koliko prstov držim kvišku?«, pri Nemcih »Wieviel Hörner hat der Bock?«, pri Italijanih »Ad anca ed ancona«, ali »A cancara e bella«, pri Švedih »Bulta bockhorn«, pri Turkih »Kac parmaq«, pri Estoncih »Sikka pukka, mitu sarve« i. t. d. Pri tem iztegne število prstov, ki ga mora prvi igralec uganiti. Če ga ugane, menjata svoji vlogi, sicer se igra tako dolgo nadaljuje. Po nekod se prvi igralec postavi na vse štiri, na dlani in kolena, drugi pa ga zajaha.

Mr. Brewster ima primere opisov in verzov že iz Angleške, Irske, Škotske, s Hebridov, iz Finske, Švedske, Danske, Nemčije, Italije, Grške, Portugalske, Španske, Francije, Belgije, Nizozemske, Estonije, Turške, Srbije in USA. Sedaj bi rad vedel, ali imamo tudi Slovenci kaj enakega ali podobnega. Kdor kaj ve, naj blagovoli ljubeznivo sporočiti ali naravnost njemu, ali pa meni.

J. Glonar.

V oceno in zameno doposlane tiskovine.

Od 16. aprila do 15. decembra 1939.

- Družba sv. Mohorja, Celje: Mohorjeva občna zgodovina. II. Sovrè A., Stari Grki. 1939.
- Römisch-Germanische Kommission, Frankfurt a. M.: 27. Bericht... Berlin 1939. — Germania. XXIII, 2—4. Berlin 1939.
- Etnografski muzej, Zagreb: Posebna izdanja. 2. Pavičević M. M., Ženske narodne pjesme iz Crne gore. 1938. — Vjesnik Etnografskog muzeja. IV. 1938.
- Poznańskie Towarzystwo przyjaciół nauk, Poznań: Katalog wydawnictw... 1938. — Prace komisji historycznej. XI, 1—4; XII, 1; XIII, 1. 1937—1938. — Sprawozdania... 28.—30. 1937.
- Slovanský ústav, Praha: Byzantinoslavica. VII. 1937—1938.
- Adler. I, 1—12. Wien 1939.
- Balticoslavica. III. Wilno 1938.
- Jugoslavanski biseri. II, 9—10. Maribor 1939.
- Biuletyn historii sztuki i kultury. VI, 3—4; VII, 1. Warszawa 1938—1939.
- Blätter für Heimatkunde. XVII, 1—4. Graz 1939.
- Boršnik Škerlak M., Aškerc. Življenje in delo. Ljubljana 1939.
- Carinthia. II. 111. Klagenfurt 1922.
- Čas. XXXIII, 8—10; XXXIV, 1—2. Ljubljana 1939.
- Časopis českých knihovníků. XVIII, 1—2. Praha 1939.
- Časopis Národního musea. CXII. Praha 1938.
- Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci. LII, 2. Olomouc 1939.
- Český časopis historický. XLV, 1—2. Praha 1939.
- Jugoslovenski istoriski časopis. V, 1—2. Ljubljana-Zagreb-Beograd 1939.
- Dejanje. II, 5—9. Ljubljana 1939.
- Dolgozatok. XIV. Szeged 1938.
- Dom in svet. LI, 5—9. Ljubljana 1939.
- Naš dom. 1939, 2—3. Maribor 1939.
- Etnolog. X—XI. Ljubljana 1937—1939.
- Südostdeutsche Forschungen. III, 3—4; IV, 1. Leipzig 1939.
- Gajret. XX, 5—14. Sarajevo 1939.
- Glasnik (Primorske banovine). II, 5—12. Split 1939.
- Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu. XI, 1—2 (Leskovac M., Registar prvih trideset svezaka Glasnika Istoriskog društva); XII, 1—2. N. Sad. 1938—1939.
- Hoffiller V. - Saria B., Antike Inschriften aus Jugoslawien. Zagreb 1938.
- Ilešič S., Slovenska Ziljska dolina. Ljubljana 1939.
- Bonner Jahrbücher. Heft 143/144. 1. u. 2. Teil. Darmstadt 1938—1939.
- Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen Österreich. 60. Wien-Leipzig 1939.
- Slovenski jezik. II, 1—2. Ljubljana 1939.
- Klemenčič V., Iz starih in novih časov. Zgodovinska čitanka. Ljubljana 1939.
- Ukrainska knyha. II, 1—8. Lvov 1938.
- Letopis Matice Srpske. 351, 4—6; 352, 1—3. Novi Sad 1939.
- Ljubljanski škofijski list. LXXVI, 5—10. Ljubljana 1939.
- Lud. Ser. II. Tom XV, zeszyt 1—4. Lwów 1937.
- Matica rada. III, 5—10. Beograd 1939.
- Mentor. XXVI, 9—10; XXVII, 1—4. Ljubljana 1939.
- Mesesnel F., Janez in Jurij Šubic. Ljubljana 1939.
- Misel in delo. V, 5—10. Ljubljana 1939.

- Napredak. XIV, 5—11. Sarajevo 1939.
- Pavičević M. M., Crnogorci u pričama i anegdotama. XXI.—XXIV. Zagreb 1939.
- Pavičević M. M., Lažni car Šćepan Mali. Beograd 1938.
- Pavičević M. M., Pet bajki moga oca. Beograd 1938.
- Pax et bonum. Spominski listi, posvećeni sedemstoletnici minoritskega samostana v Ptuj. Ptuj 1939.
- Orientalia christiana periodica. V, 1—4. Roma 1939.
- Popotnik. LX, 9—10; LXI, 1—2. Ljubljana 1939.
- Slovenski pravnik. LIII, 5—12. Ljubljana 1939.
- Južni pregled. XIII, 5—11. Skopje 1939.
- Umetnički pregled. II, 3—8. Beograd 1939.
- Slovanský přehled. XXXI, 1—4. Praha 1939.
- Mladi Prekmurec. III, 7—10. Murska Sobota 1939.
- Prilozi proučavanju narodne poezije. VI, 1. Beograd 1939.
- Rajakovac B., Mičun M. Pavičević. Beograd 1939.
- Razori. VII, 8—10; VIII, 1—3. Ljubljana 1939.
- Nova revija. XVIII, 2—4. Makarska 1939.
- Česko-jihoslovanská revue. IX, 3—7. Praha 1939.
- Revue des études slaves. XIX, 1—2. Paris 1939.
- Roczniki historyczne. XV, 1. Poznań 1939.
- Rozprawy historyczne Towarzystwa naukowego warszawskiego. XIX.—XXI. Warszawa 1937—1938.
- Ruch słowiański. Ser. II. R. IV., 3—5. Lwów 1939.
- Slavia. XVI, 4. Praha 1939.
- Sodobnost. VII, 5—12. Ljubljana 1939.
- Spomenica na proslavu 65-godišnjice Benka Horvata. Zagreb 1939.
- Narodna starina. 35. Zagreb 1939.
- Starinar. 3. ser. XIV. Beograd 1939.
- Stimmen aus dem Südosten. II, 7—12; III, 1—2. München 1939.
- Vasi szemle. VI, 4—6. Szombathely 1939.
- Škerl F., Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860—1869. Ljubljana 1938.
- Slovenski učitelj. XL, 4—12. Ljubljana 1939.
- Bogoslovni vestnik. XIX, 1. Ljubljana 1939.
- Gozdarski vestnik. II, 5—9. Maribor 1939.
- Planinski vestnik. XXXIX, 5—12. Ljubljana 1939.
- Ribiško-lovski vestnik. VI, 3—6. Ljubljana 1939.
- Zdravniški vestnik. XI, 4—11. Ljubljana 1939.
- Franjevački vijesnik. XLVI, 4—12. Beograd 1939.
- Numizmatičke vijesti. I, 3—4. Zagreb 1939.
- Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu. VIII. Zagreb 1939.
- Zbornik za umetnostno zgodovino. XV. Ljubljana 1938.
- Wiener Zeitschrift für Volkskunde. XLIV, 3—6. Wien 1939.
- Numismatické zprávy. VI, 2—4. Praha 1939.
- Ljubljanski zvon. LIX, 3—12. Ljubljana 1939.
- Zena in dom. X, 5—12. Ljubljana 1939.